

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**Н. В. Старовойтенко, В. І. Осипенко,
І. А. Чемерис, Л. І. Білик**

**ПСИХОЛОГІЯ
І ПЕДАГОГІКА
ВИЩОЇ ШКОЛИ**

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
для самостійного вивчення дисципліни**

Черкаси

2017

УДК 159.9+37.01](075.8)
ББК 88+74я73
С77

*Рекомендовано Методичною радою Черкаського
державного технологічного університету,
протокол №1/16-17 від 26 грудня 2016 р.*

Автори-упорядники: **Н. В. Старовойтенко,**
В. І. Осипенко,
І. А. Чемерис,
Л. І. Білик

Рецензенти: *О. П. Лециньський, доктор педагогічних наук, професор;*
Г. С. Гребенюк, доктор психологічних наук, професор

Старовойтенко Н. В.

С77 Психологія і педагогіка вищої школи : навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни / авт.-упор. : Н. В. Старовойтенко, В. І. Осипенко, І. А. Чемерис, Л. І. Білик; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. – Черкаси : , 2017. – 322 с.

У систематизованому вигляді викладено предмет, завдання та основні поняття психології і педагогіки вищої школи, вимоги до особистості фахівця з вищою освітою, навчальні матеріали та рекомендації для самостійної роботи. Аналізується діяльність викладача і студента як суб'єктів освітнього процесу; наводяться особистісні тести та психодіагностичні методики, що сприяють набуттю необхідних навичок і вдосконаленню педагогічної майстерності, розвитку творчих здібностей.

Подано контрольні питання до заліку (іспиту) та орієнтовні відповіді на них, тести навчальних досягнень, питання для дискусій, вправи і завдання для групової роботи, тематику і методику виконання творчих робіт.

Посібник створено з урахуванням авторського досвіду і розраховано на магістрантів, аспірантів та молодих викладачів.

УДК 159.9+37.01](075.8)
ББК 88+74я73

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
ТИПОВА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ І ПЕДАГОГІКА ВИЩОЇ ШКОЛИ»	8
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ З ДИСЦИПЛІНИ	13
ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ	16
ТЕСТОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ (ТЕСТИ ДОСЯГНЕНЬ)	
Варіант № 1	171
Варіант № 2	186
ВПРАВИ НА РОЗВИТОК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ВМІНЬ	200
ТЕСТИ САМОПІЗНАННЯ І ДОСЛІДЖЕННЯ	236
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	247
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	293
ДОДАТКИ	295
Додаток А. Методичні поради щодо самостійної навчальної роботи студента.....	295
Додаток Б. Методичні поради до виконання творчих робіт на тему «Власний психологічний портрет».....	312
Додаток В. Приклади творчих робіт.....	313

ПЕРЕДМОВА

Нові завдання, поставлені Законом України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII перед вищою школою, вимагають пошуку шляхів вдосконалення навчального процесу у вищій школі. Перехід до реалізації нової парадигми вищої освіти означає оновлення всіх її сторін: змісту, форм організації, методів і засобів навчання, а найважливіше – підготовки науково-педагогічних працівників. Нині навчальний процес у вищих навчальних закладах України став складнішим за своїми завданнями, інтенсивнішим за його змістом. Він вимагає глибокого педагогічного переосмислення закономірностей навчально-професійної діяльності, принципів і методів навчання та виховання, формування особистості майбутнього фахівця. Це зумовлено значними змінами в системі вищої освіти України: вдосконалилась її організаційна структура, з'явилися нові типи навчальних закладів, впроваджена система ступеневої підготовки фахівців тощо, що викликано підвищенням вимог до підготовки викладацьких кадрів. Виникає необхідність зростання рівня професійної підготовки майбутніх викладачів вищої школи в процесі їх ступеневої підготовки.

Магістранти усіх спеціальностей вивчають дисципліну «Психологія і педагогіка вищої школи», мета якої полягає у підготовці їх до виконання обов'язків викладача вищого навчального закладу, проведення науково-пошукової роботи та керівництва дослідницькою роботою студентів; організації навчально-виховного процесу, виховання та самовиховання власних комунікативних здібностей.

Програма дисципліни, за якою складений посібник, вміщує питання психології вищої школи (закономірності функціонування психіки студента як суб'єкта навчально-професійної діяльності та закономірності науково-педагогічної діяльності викладача, а також соціально-психологічні особливості професійно-педагогічного спілкування, взаємовідносин викладачів і студентів) та педагогіки вищої школи (закономірності навчання, виховання і розвитку студентів у вузі, а також їх наукову і професійну підготовку як фахівців). Вивчення магістрами змісту дисципліни «Психологія і педагогіка вищої школи» дає змогу оволодіти

базовими психологічними та педагогічними поняттями, допомагає створити мотиваційну та орієнтовану основи для майбутньої викладацької роботи.

У пропонованому посібнику стисло викладено основний зміст і провідні поняття усіх тем дисципліни. По-перше, дисципліна «Психологія і педагогіка вищої школи» включає питання двох серйозних дисциплін, кожна з яких у педагогічних вузах викладається як окрема. По-друге, глибоке засвоєння психолого-педагогічних знань потребує від студента постійної самостійної роботи над літературними джерелами, виконання індивідуальних практичних завдань, написання рефератів, проведення власних психолого-педагогічних досліджень.

У посібнику використано матеріали наукових статей, монографій, дисертацій, при цьому автори намагалися зайняти власну позицію, стати на ту чи іншу точку зору, яка, природно, не завжди може збігатися з усталеними науковими положеннями чи поглядами. Цим самим автори надають студентам можливість висловити свої думки стосовно проблем, що розглядаються, критично осмислити варіанти рішення тих чи інших позицій.

Гуманізація освіти потребує від викладача вищої школи психологічної зверненості як до особистості студента, так і до себе, що підвищує вимоги до психологічного забезпечення навчально-виховного процесу. Саме тому у посібнику значна увага приділяється практичному оволодінню методами самопізнання і самовдосконалення, які допоможуть магістрантам у професійному зростанні.

Підкреслимо, досить тривалий час вважалося, що зміст освіти фахівців цілковито зводиться до формування знань, вмінь та навичок, що він повністю визначається так званім «соціальним замовленням», яке не передбачає можливості вибору студентами шляхів особистого професійного самовизначення, отже, не враховувались їхні індивідуальні особливості засвоєння змісту освіти. Однак в останні роки були виділені, наприклад, такі нові компоненти змісту вищої освіти, як досвід творчої діяльності, досвід емоційно ціннісного ставлення до навколишньої дійсності, що підсилили значення культурного,

морального й особистісного сенсу освіти.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні

знати:

- психологічний зміст реформування вищої освіти України згідно з Законом України «Про вищу освіту»;
- психологічні особливості діяльності та особистості студентів;
- психологічні особливості студентських груп і керівництва ними;
- психологічну сутність навчально-виховного процесу у вищій школі;
- принципи, закономірності, методи і форми навчання у ВНЗ;
- особливості комунікативної взаємодії учасників навчально-виховного процесу у ВНЗ;
- мотиваційні основи навчально-професійної діяльності студентів;
- основні протиріччя та конфлікти в педагогічній діяльності;
- психологічні особливості виховної роботи зі студентством;
- психологічні особливості діяльності викладачів і формування педагогічної майстерності;
- особливості та роль пізнавальних процесів студентів у навчальній діяльності;
- психічні стани, способи управління негативними емоційними станами в процесі навчально-виховного процесу;
- методи і прийоми виховного впливу на особистість студента;

вміти:

- проводити самостійні дослідження індивідуально-психологічних властивостей учасників навчально-виховного процесу у ВНЗ (викладача та студента);
- аналізувати літературу з проблем навчання і виховання студентів у вищій школі, сучасних шляхів підвищення якості підготовки фахівців у ВНЗ;
- давати психологічну характеристику особистості студента, користуючись діагностичними методами;
- прогнозувати поведінку студента на основі розуміння спрямованості та особливостей темпераменту і характеру;
- аналізувати психологічний зміст і спрямованість різних форм навчального процесу;
- моделювати та розв'язувати типові психолого-педагогічні ситуації, які виникають у професійній діяльності та повсякденному житті у вищій школі;
- правильно інтерпретувати невербальну поведінку людини, правильно слухати та займати правильну позицію у різних видах педагогічного спілкування;
- застосовувати метод переконання, навіювання, стимулювання та оцінювання в

навчально-виховній роботі;

- управляти навчальною діяльністю, виходячи з психологічних особливостей її реалізації: планувати навчальний процес, мотивувати студентів, контролювати і оцінювати їхні навчальні досягнення;

- застосовувати педагогічні прийоми активізації пізнавально-творчої діяльності студентів;

- аналізувати і оцінювати групові процеси і явища (лідерство, конформізм, групове однострумство тощо);

- обирати ефективний спосіб розв'язання різних типів конфліктів у системі «викладач – студент»;

- виступати публічно з використанням прийомів ораторського мистецтва.

Посібник містить дидактичні матеріали, надані студентами творчі роботи, зокрема поетичні твори, опис конфліктних ситуацій. Пропоновані для аналізу творчі роботи своїм змістом близькі для тих, хто буде вивчати дисципліну, включатися в обговорення, рольові ігри. Аналізуючи творчі роботи ровесників, молоді люди одночасно набувають вміння сприймати власну поведінку та усвідомлювати наслідки такої поведінки. Матеріали творчих робіт студентів є важливим засобом формування психолого-педагогічної компетенції, розуміння внутрішнього світу тих, кого в майбутньому будуть навчати і виховувати. У змісті практичних завдань навчального посібника чітко простежуються елементи художньо-образного, асоціативно-суб'єктивного характеру, що дозволить поєднувати у роботі з молоддю розуміння і почування.

У посібнику немає відповідей на ті чи інші питання конкретних тестів і задач. Такий підхід спрямований на унеможливлення механічного підходу студентів до розв'язання запропонованих завдань, дотримання принципу самостійності.

Запропонований перелік питань, тестів і завдань для самоконтролю в другій частині посібника має на меті сприяння творчій навчальній діяльності студентів, започатковує уміння працювати з літературою, знаходити відповіді на питання, формує навички самостійного розв'язання завдань у майбутній педагогічній діяльності, допомагає підвищити професійну підготовку.

Пропоноване видання, в першу чергу, буде корисним для магістрантів заочної форми навчання, сприятиме успішній підготовці до складання іспиту. Сподіваємося, що навчальний посібник буде корисним магістрам денної форми навчання, аспірантам, молодим викладачам вищої школи.

ТИПОВА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ І ПЕДАГОГІКА ВИЩОЇ ШКОЛИ»

Змістовий модуль 1 «ПСИХОЛОГІЯ СУБ'ЄКТІВ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ»

Тема 1. Предмет і завдання психології і педагогіки вищої школи

Предмет психології і педагогіки вищої школи. Місце психології і педагогіки вищої школи в системі психологічних та педагогічних наук. Основні категорії психології і педагогіки вищої школи. Завдання психології і педагогіки вищої школи. Криза освіти. Основні напрями реформування освіти ХХІ століття згідно з Законом України про вищу освіту. Адаптація вищої освіти України до вимог Болонського процесу. Класифікація методів педагогічного (психологічного) дослідження. Етапи проведення педагогічного дослідження. Етика дослідника. Особливості педагогічної діяльності. Структура педагогічної діяльності: суб'єкт діяльності, мета, мотив, процес, дія, предмет діяльності, результат, засоби суб'єкта, уміння, навички, знання, звички, умови діяльності (зовнішні, внутрішні). Вимоги до особистості викладача ВНЗ. Педагогічна майстерність викладача. Елементи педагогічної майстерності в діяльності викладача: гуманістична спрямованість, педагогічні здібності, психолого-педагогічні знання, педагогічна техніка. Типи викладачів, їх своєрідність. Труднощі та помилки молодих викладачів. Авторитет викладача.

Тема 2. Студент вищого навчального закладу як об'єкт і суб'єкт навчання і виховання

Вікові особливості студентського віку. Основні кризи студентського віку. Особливості адаптації студентів до ВНЗ. Психолого-педагогічні основи формування особистості студента як майбутнього спеціаліста з вищою освітою. Мотиваційна сфера особистості студента, характеристика її складових. Особливості ціннісних орієнтацій сучасної молоді. Формування розумних потреб у молоді. Життєві цілі, сенс життя в уявленні молоді. Інтереси та ідеали студентів, їх своєрідність. Причини внутрішніх конфліктів молоді людини. Шляхи формування позитивної особистісної та професійної «Я-концепції» молоді людини в умовах вузівського життя і навчання. Попередження комплексів неповноцінності студентів. Діагностика рівня домагань та самооцінки студентів. Розвиток професійно зумовлених пізнавальних процесів у студентів.

Шляхи вдосконалення пізнавальних процесів. Професійні вимоги до уваги майбутніх спеціалістів. Інтелектуальний потенціал студента. Формування професійного творчого

мислення майбутніх викладачів. Вимоги до професійної мови викладача. Формування мовних навиків у студентів. Розвиток пам'яті студентів. Оволодіння мнемонічними прийомами. Розвиток навиків творчої уяви у студентів. Врахування особливостей темпераменту студента в навчальному процесі. Індивідуальний підхід до студентів з яскраво вираженим типом темпераменту. Типологія характеру студентів. Особливості прояву акцентуацій характеру та їх урахування в роботі з молоддю. Розвиток загальних та спеціальних здібностей студентів. Педагогічні здібності. Діагностика педагогічних здібностей. Шляхи формування творчих здібностей у майбутніх спеціалістів.

Тема 3. Емоційно-вольова сфера особистості студентів

Вищі почуття молодшої людини: моральні, інтелектуальні, естетичні. Шляхи формування вищих почуттів та вольових якостей студентів. Дисципліна, дисциплінованість і самодисципліна.

Класифікація психічних станів. Типові позитивні психічні стани людини: стан професійної зацікавленості, творчого натхнення, рішучості. Негативні психічні стани та їх попередження. Психічна напруженість: операційна та емоційна. Стрес, його види та індивідуальні особливості прояву. Фрустрація та форми її прояву: агресивність, конфлікт, страх, паніка. Афект. Депресія, причини виникнення. Емоційне виснаження та педагогічні фобії. Управління емоціями. Методи саморегуляції: аутогенне тренування, самонавіювання.

Тема 4. Психологія студентської групи

Психологічні особливості студентської групи та її структура. Композиція групи. Соціометрична структура групи. Статус, роль, авторитет студента в групі.

Рівні розвитку студентської академічної групи. Шляхи формування студентського колективу. Соціально-психологічні явища в студентській групі та їх вплив на особистість кожного студента. Проблема лідера та лідерства в студентській групі. Соціально-психологічний клімат у групі та його вплив на її працездатність. Психологічні засади студентського самоврядування. Закон України «Про вищу освіту» про студентське самоврядування.

Тема 5. Психологія педагогічної комунікативної взаємодії викладача зі студентами

Роль педагогічного спілкування в розв'язанні соціально-моральних завдань професійної підготовки майбутнього фахівця. Основні рівні педагогічного спілкування: примітивний, маніпулятивний, стандартизований, діловий, особистісний. Характеристика стилів

педагогічного спілкування. Педагогічно обґрунтовані (ефективні) та негативні моделі поведінки педагогів на заняттях. Виховна позиція викладача в педагогічній комунікативній взаємодії: розуміння, визнання та прийняття студента. Активне рефлексивне слухання та «Я-повідомлення» в комунікативній взаємодії. Діалогічне спілкування, його характеристика. Прийоми переконання та навіювання. Особливості педагогічної критики. Теорія транзактного аналізу у спілкуванні (Е. Берн). Позиції у спілкуванні. Процес сприймання партнерами один одного у спілкуванні. Закономірності розуміння і побудови образу співрозмовника в період першого контакту та подальшого спілкування: ідентифікація, емпатія, стереотипізація, рефлексія. Явище каузальної атрибуції в спілкуванні. Формування атракції в процесі спілкування. Розвиток комунікативних здібностей викладача.

Тема 6. Психологічний аналіз протиріч і конфліктів у педагогічній взаємодії, шляхи їх запобігання та вирішення

Протиріччя і конфліктні ситуації в педагогічній взаємодії та засоби їх регулювання. Усвідомлення студентами і викладачами труднощів і розбіжностей у взаємовідносинах. Невербальні індикатори прояву ставлення студента до викладача. Особливості педагогічного конфлікту. Види конфліктних педагогічних ситуацій. Ознаки педагогічного конфлікту. Помилки викладачів у стилі керівництва студентами, їх запобігання. Основні форми конфліктної поведінки студента. Стадії розвитку конфлікту, поведінка конфліктуючих сторін. Психологічні передумови та шляхи вирішення педагогічного конфлікту. Функції посередника конфлікту між викладачем і студентом. Професійні якості викладача, що сприяють успішному вирішенню конфлікту. Профілактика виникнення конфліктів у системі «студент – викладач». Підготовка майбутніх викладачів до вирішення педагогічних конфліктів.

Змістовий модуль 2 «Основи дидактики та виховання студентів у вищій школі»

Тема 7. Сутність та особливості навчального процесу у вищій школі

Дидактика як галузь педагогіки вищої школи. Сутність і структура процесу навчання. Процес викладання та процес учіння. Особливості педагогічного процесу у ВНЗ. Структура процесу навчання, його об'єктивний і суб'єктивний сенс. Процес оволодіння новими знаннями у вищій школі. Розвиток наукових понять і вмінь, навичок студентів, корекція їхнього помилкового, неправильного розуміння та утворення понять. Ефективність учіння. Закономірності навчального процесу у ВНЗ. Об'єктивні та суб'єктивні закономірності

навчання. Принципи дидактики вищої школи. Розробка змісту навчання. Особливості формування змісту навчальної дисципліни. Вимоги до змісту навчання. Фіксація змісту освіти. Навчальна програма, робоча програма з дисципліни. Вимоги до підручників та навчальних посібників.

Тема 8. Методи і засоби навчання студентів у вищій школі

Поняття методів навчання. Особливості методів навчання у ВНЗ. Класифікація методів навчання. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності студентів, методи стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності, методи контролю та самоконтролю за ефективністю навчально-пізнавальної діяльності. Характеристика методів навчання залежно від типу пізнавальної діяльності. Методи проблемного викладення. Інтерактивні методи навчання. Евристичні методи навчання. Метод проектів. Умови застосування методів навчання для набуття і збагачення соціального, науково-пізнавального досвіду студентів, їх сутність. Особливості застосування методів: аналізу конкретних життєвих ситуацій, кейс-методу, методу інциденту, мозкової атаки, генерування та критичного аналізу ідей, синектики, ділової бесіди, дискусії, діалогу, організації тренувальних і навчальних вправ, організації ділових і рольових ігор, виконання творчих робіт, проектів, лабораторних, експериментальних робіт, мікровикладання. Застосування методів організації розумових дій, розвитку критичного і творчого мислення (простого, складного, вільного, доказового міркування, індукції, дедукції, аналізу, синтезу, генерування, аналогії). Засоби навчання у ВНЗ. Комплексне використання технічних засобів навчання. Досвід використання нових технологій і засобів навчання за кордоном.

Тема 9. Сучасні технології навчання у вищому навчальному закладі

Сутність і зв'язок понять «освітні технології», «педагогічні технології» та «навчальні технології». Диференційоване навчання у ВНЗ. Типологічне групування, його критерії. Проблемне навчання у ВНЗ. Класифікація проблем, їх сутність. Етапи проблемного навчання. Ігрові технології та їх характеристики. Ділова навчальна гра. Комп'ютерні ділові ігри. Кредитно-модульна технологія навчання. Характеристика нових інформаційних технологій (комп'ютерних) і технологій дистанційного навчання. Особистісно-орієнтоване навчання у ВНЗ. Варіативне, творче застосування стратегій і технологій навчання з урахуванням особливостей навчальної ситуації, специфіки навчальної дисципліни. Аналіз сучасних новаторських технологій навчання.

Тема 10. Форми організації навчання у вищій школі

Поняття про форми організації навчання у вищій школі. Особливості організації лекції у світлі філософії сучасної освіти. Зміст і структура лекції. Стил лекції та особливості поведінки, емоційно-вольового впливу викладача на студентів. Поведінка студентів, конспектування лекції. Застосування наочних засобів навчання під час лекції. Підготовка до лекції. Читання лекції. Оцінювання лекції. Особливості, типи організації практичних, семінарських занять. Проведення семінарів в активній формі. Оцінювання практичного (семінарського) заняття. Самостійна, науково-дослідницька робота студентів, різноманітні її форми (творчі завдання, проекти, курсові і дипломні роботи). Керівництво викладача у процесі організації самостійної роботи студента. Організація практичної підготовки майбутніх спеціалістів. Організація виробничої практики та стажування студентів магістратури.

Тема 11. Організація контролю як зворотного зв'язку у вищій школі

Сутність понять «контроль», «облік», «оцінювання» ЗУН (знання, уміння, навички). Критерії оцінювання знань студентів. Функції контролю ЗУН студентів. Основні функції контролю та оцінювання знань. Види та форми перевірки ЗУН студентів (колоквіуми, заліки, іспити). Критерії оцінювання якості проведення іспитів та заліків. Методи контролю ЗУН: тестування, анкетування, усне і письмове опитування, написання творів, есе. Критерії оцінювання знань студентів. Рейтингова система оцінювання ЗУН. Психологічні передумови і показники успішності студентів у навчально-професійній діяльності. Причини академічної неуспішності студентів і шляхи їх усунення.

Тема 12. Проблеми виховання студентської молоді в умовах вищої школи

Єдність процесів навчання, розвитку та виховання. Мета і завдання виховання студентів у ВНЗ відповідно до пріоритетних напрямів реформування освіти в Україні (Закон України про вищу освіту). Основні напрями, зміст і умови виховання студентської молоді (патріотичне, моральне, екологічне тощо). Особливості виховання студентів у процесі навчання і в позанавчальний час. Використання виховного потенціалу гуманітарних предметів. Методи та прийоми переконання студентів (роз'яснення, пряме і опосередковане переконання, порада, натяк, прохання, апеляція до позитивних і негативних емоцій, тактика, прогнозування відповідних наслідків, урахування реактивного опору, прийом контрасту). Бесіда, диспут, діалог для формування ціннісних орієнтацій студентів. Тренінги для

формування соціальних рис, умінь студентів. Особливості взаємодії зі студентами з урахуванням своєрідності їхньої поведінки, потреб та інтересів. Методи морального (емоційного) впливу викладача на студентів. Урахування особливостей девіантної поведінки студентської молоді та проявів молодіжної субкультури. Виховна робота куратора академічної групи.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ З ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ І ПЕДАГОГІКА ВИЩОЇ ШКОЛИ»

1. Предмет та об'єкт педагогіки і психології вищої школи.
2. Основні завдання вищої школи згідно з Законом України «Про вищу освіту» (2014 р.).
3. Методи психолого-педагогічних досліджень, їх сутність.
4. Викладач вищого навчального закладу як організатор навчально-виховного процесу, вимоги до особистості викладача.
5. Основні функції викладача ВНЗ.
6. Обов'язки науково-педагогічних працівників.
7. Педагогічна майстерність викладача. Складові педагогічної майстерності.
8. Типи викладачів, їх своєрідність.
9. Авторитет викладача. Труднощі в роботі та помилки молодих викладачів.
10. Вікові особливості студентського віку. Врахування основних криз студентського віку в навчально-виховному процесі вищої школи.
11. Психолого-педагогічні основи формування особистості студента як майбутнього спеціаліста з вищою освітою.
12. Особливості ціннісних орієнтацій сучасної молоді. Формування розумних потреб у молоді.
13. Адаптація першокурсників до навчання у вищому навчальному закладі.
14. Шляхи формування позитивної особистісної та професійної «Я-концепції» молоді людини в умовах вузівського життя і навчання.
15. Самооцінка студента. Попередження комплексів неповноцінності студентів.

16. Шляхи вдосконалення пізнавальних процесів майбутніх спеціалістів: відчуття, сприймання, увага, пам'ять, мислення, мова, творча уява.
17. Індивідуальний підхід до студентів з яскраво вираженим типом темпераменту.
18. Особливості прояву акцентуацій характеру студентів та їх урахування викладачем. Типологія студентів.
19. Поняття обдарованості, види обдарованості, робота з обдарованою студентською молоддю.
20. Негативні психічні стани студентів, їх урахування та попередження. Стрес, депресія, фрустрація, апатія, самотність.
21. Емоційне виснаження викладача та педагогічні фобії.
22. Володіння викладачем методами саморегуляції: релаксаційні вправи, аутогенне тренування, самонавіювання.
23. Психологічні особливості студентської групи та її структура. Композиція групи.
24. Соціометрична структура групи. Статус, роль, авторитет студента в групі.
25. Рівні розвитку студентської академічної групи і шляхи формування студентського колективу.
26. Проблема лідера та лідерства в студентській групі.
27. Соціально-психологічний клімат у групі та його вплив на працездатність студентів.
28. Комунікативний, інтерактивний та перцептивний аспект педагогічного спілкування.
29. Прийоми правильного слухання студентів.
30. Особливості педагогічної критики. Вимоги до застосування критичних зауважень. Види критики.
31. Ораторське мистецтво викладача. Прийоми ораторського мистецтва.
32. Невербальні засоби спілкування, їх роль у педагогічній діяльності.
33. Протиріччя і конфліктні ситуації в педагогічній взаємодії та засоби їх регулювання.
34. Сутність і структура процесу навчання у ВНЗ.
35. Закономірності навчального процесу у ВНЗ. Об'єктивні та суб'єктивні закономірності навчання.

36. Принципи дидактики вищої школи. Характеристика дидактичних принципів навчання.
37. Особливості формування змісту навчальної дисципліни. Вимоги до змісту навчання.
38. Основні чинники успішності навчання студента.
39. Поняття методів навчання. Класифікація методів навчання у вищій школі.
40. Засоби навчання у вищій школі.
41. Мотивація студентів як фактор успішної професійної підготовки.
42. Інтерактивні методи навчання у ВНЗ.
43. Евристичні методи навчання у ВНЗ.
44. Метод проектів, його роль у навчанні студентів працювати в команді.
45. Особливості технології диференційованого навчання у ВНЗ.
46. Особливості технології проблемного навчання у ВНЗ.
47. Ігрові технології та їх характеристики. Ділова навчальна гра. Комп'ютерні ділові ігри.
48. Кредитно-модульна технологія навчання, її переваги над традиційною технологією.
49. Характеристика нових інформаційних технологій (комп'ютерних) і технологій дистанційного навчання.
50. Форми організації навчання у вищій школі.
51. Особливості організації лекції у ВНЗ. Зміст, структура та види лекції. Вимоги до проведення лекційних занять.
52. Особливості, типи, організація практичних, семінарських та лабораторних занять.
53. Самостійна, науково-дослідницька робота студентів, різноманітні її форми (творчі завдання, проекти, курсові і дипломні роботи).
54. Компоненти, функції і види контролю у ВНЗ.
55. Методи і форми контролю успішності студентів.
56. Оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності студентів.
57. Причини академічної неуспішності студентів і шляхи її усунення.
58. Сутність процесу виховання студентської молоді у вищій школі.

59. Основні напрями виховання студентської молоді у ВНЗ.
60. Методи і форми виховання студентської молоді у ВНЗ.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. Предмет та об'єкт педагогіки і психології вищої школи

Педагогіка вищої школи – наука про закономірності навчання, виховання і розвитку студентів, а також їх наукову і професійну підготовку як фахівців відповідно до вимог держави.

Об'єктом педагогіки вищої школи є система вищої освіти і педагогічні процеси в ній.

Предметом вузівської педагогіки є визначення закономірностей управління такою педагогічною системою, мета якої – підготовка спеціалістів, здатних, виходячи з громадянських позицій, вирішувати виробничі чи наукові завдання і відповідати за їх вирішення.

Педагогіка вищої школи виконує такі функції:

- *аналітичну* (теоретичне вивчення, опис, аналіз педагогічних явищ і процесів, причинно-наслідкових зв'язків; аналіз, узагальнення, інтерпретація і оцінювання педагогічного досвіду);
- *прогностичну* (забезпечення наукового обґрунтування цілей, планування педагогічного процесу, ефективного керівництва освітньою політикою);
- *проективно-конструктивну* (розробка нових технологій та втілення результатів досліджень).

Педагогіка вищої школи має таку структуру: загальні основи педагогіки, теорія виховання, дидактика, теорія управління (менеджмент). Як наука педагогіка вищої школи тісно пов'язана з психологією вищої школи, яка досліджує психологічні закономірності навчання і виховання (розвиток пізнавальних процесів, критерії розумового розвитку), а також філософією, соціологією та іншими науками, *об'єктом вивчення яких є людина*.

Психологія вищої школи вивчає закономірності функціонування психіки студента як суб'єкта навчально-професійної діяльності та закономірності науково-педагогічної діяльності викладача, а також соціально-психологічні особливості професійно-педагогічного спілкування та взаємовідносин викладачів і студентів.

Основними категоріями психології вищої школи є навчання, розвиток, виховання в єдності та взаємозв'язку, що визначається загальним поняттям «едукація». Психологія вищої

школи як наукова і прикладна галузь розв'язує низку практичних, науково-дослідних і діагностично-корекційних завдань. До найважливіших практичних завдань психології вищої школи в період реформування вищої освіти в Україні належать: розробка наукової, психолого-методичної бази для контролю за процесом, повноцінністю змісту та умовами психічного розвитку студентів, їх особистісним зростанням і професійним становленням, зокрема в умовах кредитно-модульної системи навчання; обґрунтування оптимальних форм навчально-професійної діяльності та спілкування студентів, які сприяють засвоєнню ними всього розмаїття професійних функцій і важливих соціальних ролей; розробка особистісно-орієнтованих технологій навчання студентів, психологічне обґрунтування інноваційних дидактичних проєктів і педагогічних експериментів у вищій школі; пошук ефективних шляхів (методів і засобів) забезпечення фундаментальної психологічної підготовки студентів, підвищення рівня їх загальної культури та психологічної компетенції як передумови демократизації, гуманітаризації та гуманізації освіти; надання психологічної допомоги та підтримки всім учасникам педагогічного процесу, особливо в періоди особистісних криз і професійного самоствердження.

Об'єктом психологічної науки є соціальні суб'єкти, їх діяльність, зв'язки і відношення. Із цих позицій предметом психології вищої школи є **особистість викладача та студента** в їх розвивальній педагогічній взаємодії. Вона досліджує роль «особистісного чинника» при впровадженні інноваційних технологій навчання і виховання у ВНЗ, психологічні умови і механізми становлення особистості майбутнього фахівця в системі ступеневої вищої освіти (молодший спеціаліст, бакалавр, магістр).

2. Основні завдання вищої школи

(Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р., № 1556-VII; стаття 26)

Основні завдання вищого навчального закладу:

- 1) провадження на високому рівні освітньої діяльності, яка забезпечує здобуття особами вищої освіти відповідного ступеня за обраними ними спеціальностями;
- 2) для університетів, академій, інститутів – провадження наукової діяльності шляхом проведення наукових досліджень і забезпечення творчої діяльності учасників освітнього процесу, підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації і використання отриманих результатів в освітньому процесі;
- 3) участь у забезпеченні суспільного та економічного розвитку держави через формування людського капіталу;

- 4) формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах;
- 5) забезпечення органічного поєднання в освітньому процесі освітньої, наукової та інноваційної діяльності;
- 6) створення необхідних умов для реалізації учасниками освітнього процесу їхніх здібностей і талантів;
- 7) збереження та примноження моральних, культурних, наукових цінностей і досягнень суспільства;
- 8) поширення знань серед населення, підвищення освітнього і культурного рівня громадян;
- 9) налагодження міжнародних зв'язків та провадження міжнародної діяльності в сфері освіти, науки, спорту, мистецтва і культури;
- 10) вивчення попиту на окремі спеціальності на ринку праці.

3. Методи психолого-педагогічних досліджень, їх сутність

Методи вивчення педагогічного досвіду – способи дослідження реального досвіду навчально-виховного процесу, соціалізації і професійної підготовки людей та ін. Вивчають реальні суперечності педагогічного процесу, наявні потреби і проблеми. У вивченні педагогічного досвіду застосовують такі методи: спостереження, бесіда, інтерв'ю, анкетування, експертне оцінювання, вивчення педагогічної документації, незалежних характеристик тощо.

Педагогічне спостереження – метод, в основі якого лежить цілеспрямоване сприйняття дослідником певних аспектів і явищ педагогічної практики. Спостереження планують, у плані враховують кількість об'єктів спостережень, час, характеристики педагогічних ситуацій та ін. Воно залежить від способу реєстрації. Спостереження буває безпосереднім і опосередкованим. Спосіб безпосередньої реєстрації дає змогу фіксувати моменти реального явища. Спосіб опосередкованої реєстрації дає змогу одержувати фактичний матеріал про сліди якого-небудь явища. Візуальні способи спостереження дедалі частіше підсилюють застосуванням різноманітних технічних засобів (кіно, відеозапису, телебачення, телефотометрії тощо).

Загалом можна виокремити такі етапи спостереження:

- визначення завдань і мети (для чого, з якою метою здійснюють спостереження);

- вибір об'єкта, предмета і ситуації (що спостерігати);
- вибір способу спостереження, який найменше впливає на досліджуваний об'єкт і найбільше забезпечує збирання необхідної інформації (як спостерігати);
- вибір способів реєстрації явищ, за якими здійснюють спостереження;
- опрацювання та інтерпретація отриманої інформації (який результат).

Розрізняють спостереження *включене*, коли дослідник стає членом групи, в якій здійснюють спостереження, і *невключене* – «збоку»; *відкрите* і *приховане* (інкогніто); *суцільне* і *вибіркове*. Хоча цей метод доступний, але він має недоліки, пов'язані з тим, що на результати спостереження впливають особистісні особливості (настанови, інтереси, психічні стани) дослідника.

До методів опитування належать бесіда, інтерв'ю, анкетування.

Бесіда – самостійний чи додатковий метод дослідження, який застосовують з метою одержання необхідної інформації чи роз'яснення того, що не було достатньо зрозумілим під час спостереження. Бесіда – усно-контактна форма спілкування, її проводять відповідно до заздалегідь накресленого плану з переліком питань, які потрібно з'ясувати. Бесіда відбувається у вільній формі без запису відповідей співрозмовника.

Інтерв'ю передбачає викладення суджень у визначеній (заздалегідь) послідовності. Відповіді можна записувати на відеомагнітофон. Нині теорія і практика масових опитувань (демоскопія) у своєму арсеналі має численні види організації інтерв'ю (групові, демоскопічні, інтенсивні, пробні, стандартизовані, нестандартизовані тощо).

Анкетування – метод, в основі якого лежить одержання письмових відповідей на поставлені запитання. Від змісту анкети, форми поставлених запитань, кількості заповнених анкет, умілого добору респондентів значною мірою залежить імовірність результатів дослідження. Анкети варто складати таким чином, щоб їхні численні відомості можна було опрацювати методами математичної статистики із застосуванням комп'ютера. Це метод масового збирання інформації за допомогою анкети. Якщо бесіду та інтерв'ю називають опитуванням «віч-на-віч», то анкетування – заочним опитуванням.

План бесіди, інтерв'ю та анкети – це перелік запитань (опитувальник). Розробляючи опитувальник, визначають специфіку інформації, яку необхідно здобути. Потім формулюють приблизну сукупність запитань, структурують їх так, щоб відповіді на них дали змогу одержати необхідну інформацію. Наступним кроком є складання першого плану опитувальника і його попередня перевірка через пробне дослідження. На основі отриманих відомостей виправляють опитувальник і остаточно його корегують.

Вивчення продуктів діяльності як метод полягає у виявленні особистісних якостей і

властивостей людей на основі аналізу завершальних продуктів діяльності, їхньої досконалості, новизни, оригінальності та ін. Через них суб'єкти навчання визначають необхідні відомості про індивідуальність людини, досягнутий рівень умінь і навичок у тій чи іншій сфері діяльності.

Певну інформацію про індивідуально-психологічні особливості людей, їхні наміри, ставлення, рівень розвитку мислення тощо, а також об'єктивні відомості, які характеризують організацію педагогічного процесу, можна отримати, використовуючи *метод вивчення документації* (особистих справ, медичних карт, журналів, щоденників, протоколів зборів і засідань, конспектів, залікових відомостей тощо).

Експертне оцінювання – різновид непрямого спостереження. Інформація до дослідника надходить від компетентних осіб, які за певними правилами оцінюють аспекти, явища та ознаки педагогічної практики. Метод передбачає використання різних оцінних шкал, що відкриває для дослідника можливість застосовувати апарат математико-статистичного опрацювання матеріалу.

У психолого-педагогічній літературі *метод оцінювання* (психологічного виміру), що ґрунтується на судженнях компетентних осіб, має назву «рейтинг». Від якості програми оцінювання певних властивостей особистості, якостей діяльності залежить якість отриманого дослідницького матеріалу.

Метод незалежних характеристик полягає в отриманні інформації через характеристику студента з боку кількох осіб (наприклад куратора, керівника практики, кількох викладачів та одногрупників).

Інформацію про значущість певних ознак, властивостей, якостей тощо можна одержати *методом парних порівнянь*. У матриці заздалегідь перелічують те, що потрібно порівнювати (особи, якості, ознаки тощо). Унаслідок парного порівняння за кожним параметром дослідник одержує порівняльні оцінки в балах. Це дає йому змогу ранжувати досліджувані параметри за ступенем їхньої значущості. Методика парного порівняння проста й має широку сферу застосування. *Педагогічний експеримент* – дослідницька діяльність з метою вивчення причинно-наслідкових зв'язків у педагогічних явищах, що містить дослідне моделювання педагогічного явища та умов його перебігу; активний вплив дослідника на педагогічне явище; вимір результатів педагогічного впливу і взаємодії. Розрізняють експеримент *природний* (в умовах звичайного освітнього процесу) і *лабораторний* – створення штучних умов для перевірки. Найчастіше використовують природний експеримент. Він може бути тривалим чи короткочасним. Педагогічний експеримент може бути констатуючим, тобто таким, що встановлює тільки реальний стан справ у процесі, або

формуючим (перетворюючим), коли його цілеспрямовано організують для формування певних якостей, властивостей, станів тощо. Для формуючого експерименту потрібні для порівняння контрольні групи.

4. Викладач вищого навчального закладу як організатор навчально-виховного процесу.

Вимоги до особистості викладача

Педагогічна праця викладача ВНЗ є особливою формою висококваліфікованої розумової діяльності творчого характеру. Вона спрямована на навчання, виховання і розвиток студентів, формування у них професійних знань, умінь, навичок, виховання активної життєвої позиції.

Особливості педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі передбачають певні вимоги до особистості викладача:

1. Усвідомлення свого громадянського обов'язку – виховання гідних громадян країни, висококваліфікованих спеціалістів для народного господарства.

2. Досконале володіння своїм предметом. Як свідчить досвід, успішно навчає і виховує той викладач, який знає свій предмет. Згідно з опитуванням студентів найавторитетнішими вони вважають тих викладачів, які мають глибокі знання. Однак знання викладача можуть стати могутнім засобом навчання й виховання лише за умови, що він не просто викладає їх, а використовує матеріал науки для розумового розвитку студентів, їх фахової підготовки, морального виховання. Крім того, викладач повинен добре орієнтуватися в суміжних дисциплінах, що сприятиме глибшому розкриттю закономірних зв'язків між предметами, явищами і процесами реального світу, формуванню всебічно розвиненого спеціаліста.

3. Майстерне володіння методикою викладання, управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів, що допомагає викладачеві доступно подати складне завдання, врахувати особливості особистості студента, зацікавити інформацією, викликати захоплення нею і бажання поповнювати свої знання.

4. Педагогічна спрямованість. Це своєрідна настанова на педагогічну діяльність і психологічна готовність до неї. Вона виявляється у спрямованості думок і прагнень щодо навчання й виховання студентів, у манері розмовляти, в поведінці тощо. Завдяки цій рисі викладач стає здатним інтуїтивно виділяти з навколишнього середовища навчально-виховні факти і відповідно педагогічно їх інтерпретувати.

5. Розумна любов до студентів. Як зауважив А. Макаренко, така любов виключає безпринципне і поблажливе ставлення до молодшої людини, потурання її слабкостям. На його

думку, вимогливість не суперечить любові і повазі до людини: саме у вимогливості до людини і полягає повага до неї.

6. Ерудованість. Окрім глибоких знань свого предмета, викладач повинен володіти ґрунтовними знаннями з питань філософії, політики, мистецтва, сучасних досягнень науки і техніки. Це допоможе йому спілкуватися зі студентами на різноманітні теми. Широта його інтересів дає змогу спрямувати студентів на цікаві справи, допомагати їм в організації змістовного дозвілля.

7. Творчий підхід до справи. Викладач, який є творчою особистістю, перевіряє та аналізує власний досвід, вивчає і використовує все краще з чужого, шукає і знаходить нові, досконаліші, раціональніші педагогічні технології.

Психологічними передумовами педагогічної творчості є *професійно-специфічні здібності*, тобто сукупність індивідуально-психологічних якостей особистості, які сприяють успішній педагогічній діяльності:

- організаторсько-педагогічні здібності (організація навчально-пізнавальної діяльності студентів і власної діяльності, загальне та професійне самовдосконалення);
- дидактичні здібності (підготовка навчальних матеріалів, доступність, виразність, переконливість при поясненні навчального матеріалу; здійснення мотивації діяльності);
- перцептивні (лат. *perception* – сприймання) здібності (об'єктивне оцінювання емоційного стану студентів і його врахування у навчальній діяльності);
- комунікативні здібності (налагодження педагогічно-доцільних взаємовідносин зі студентами та колегами з навчально-виховної діяльності);
- сугестивні (лат. *suggestion* – навіювання) здібності (здібності емоційно-вольового впливу на людину);
- гносеологічно-дослідницькі здібності (виявляються в умінні пізнати і об'єктивно оцінити педагогічні явища та процеси; їх рівень залежить від рівня дослідницької культури викладача, його методологічних знань і дослідницьких умінь);
- науково-пізнавальні здібності (володіння науковими знаннями, розуміння взаємозв'язків між науками).

Творчий викладач виступає і як дослідник, який, спираючись на основні положення теорії навчання і виховання, досліджує навчально-виховний процес, робить висновки, експериментує. Здійснення педагогічної діяльності на дослідницькому рівні, творчий підхід до неї вимагає від викладача постійної роботи над собою. З цього приводу К. Ушинський зауважив, що вчитель в учителіві живе лише доти, поки він вчиться.

8. Високі моральні якості. У моральному аспекті педагог повинен бути таким, якими прагне зробити вихованців, тобто живим взірцем чеснот.

9. Уміння володіти власною емоційно-вольовою сферою. Це виявляється, передусім, у продуманій поведінці, відповідних емоціях «мажорного» чи «мінорного» характеру. Таке перевтілення викладача необхідне, щоб вплинути на студента, змусивши його пережити певну ситуацію. Окрім того, педагогу необхідно виявляти емоції і волю у несподіваних ситуаціях педагогічного процесу, що потребує розвинутого педагогічного самовладання, витримки, вміння швидко вибирати шляхи адекватного реагування на ситуацію, правильно її розв'язувати.

Для успішної роботи зі студентами викладач має бути цілеспрямованим, ініціативним, дисциплінованим, вимогливим до себе та інших. Особливо важливі для нього витримка, здатність до гальмування у поєднанні зі швидкою реакцією і винахідливістю, емоційною рівновагою, умінням володіти своїми почуттями.

10. Педагогічна спостережливість і уважність. Спостерігаючи за студентами, викладач отримує інформацію про їхні індивідуальні особливості, розуміння ними навчального матеріалу, ставлення до навчання і викладачів, стосунки між ними, настрої і психічні стани, їх реагування на зауваження та оцінювання успіхів у навчанні й поведінці.

Під час навчальних занять викладачеві необхідно тримати в полі зору усіх студентів групи; концентрувати свою увагу на розгортанні теми, зміні різних видів навчальних завдань і засобів, зосереджувати свою увагу на написаному, щоб не припуститися помилок у словах, формулах, обчисленнях тощо.

11. Натхнення та інтуїція. Натхнення приходить до людини внаслідок її значних зусиль над своєю психікою, націленості на предмет дослідження, постійного обмірковування і переживання його. Це такий психічний стан, коли одночасно задіяні усі сфери психіки – розум, почуття, сприймання, інтуїція тощо.

Інтуїція виявляється в особливому відчутті правильного напрямку діяльності, у бажанні її результатів, неусвідомленому переконанні, що саме так, а не інакше слід діяти.

12. Досконале володіння мовою і мисленням. Мова і мислення викладача повинні бути педагогічними. Йдеться про конкретність, чіткість думок, їх логічність, дохідливість, переконливість, впливовість, здатність викликати у студентів відповідні почуття. Крім того, мова педагога має бути позбавлена дефектів (шепелявість, затинання, невимовляння окремих звуків, надмірно швидкий або сповільнений темп). Важливою вимогою до викладача вищого навчального закладу є володіння ним державною українською мовою.

Педагогічне мислення викладача полягає у здатності застосовувати теоретичні положення філософії, психології, педагогіки, методики у конкретних педагогічних ситуаціях навчально-виховної роботи.

13. Оптимізм. Він має бути невід'ємною рисою сучасного викладача. Його наявність впливає на ефективність навчання і виховання студентів, викликає у них позитивні емоції, добрий настрій і захопленість справою, активність, рішучість, упевненість у своїх силах.

14. Педагогічний такт. Це професійна психолого-педагогічна особливість поведінки викладача у взаємовідносинах зі студентами, яка відповідає цілям і завданням виховання і виявляється у творчій педагогічно виправданій його діяльності. Педагогічний такт передбачає відповідне ставлення до студентів, уміння в кожному конкретному випадку знаходити правильну лінію поведінки. Він потрібен викладачеві у системі його виховного впливу як на студентський колектив, так і на кожного студента зокрема.

15. Здоров'я і зовнішній вигляд. Професія викладача вимагає значного нервового і фізичного напруження, тому він має турбуватися про своє здоров'я.

Важливе значення у педагогічній діяльності має зовнішній вигляд викладача. Неприваблива зовнішність викликає негативне ставлення до нього, а відтак і до навчальної дисципліни, яку він викладає, до моральних настанов, які він пропагує.

5. Основні функції викладача ВНЗ

Специфіка педагогічної діяльності полягає в тому, що основним знаряддям праці викладача є його власна персона – особистість, яка й визначає результативність практичної педагогічної роботи. Успішність розв'язання педагогічних завдань викладачем вищої школи обумовлюється специфікою його науково-педагогічної діяльності та залежить від реалізації ним таких її *змістовно-функціональних компонентів*:

- *пізнавальна функція (гностичний компонент)*: організація пізнавальної діяльності студентів і власного пізнання, розширення наукової ерудиції, обізнаності та глибини знань свого предмета, мотивація професійної самоосвіти;

- *проектувальна функція*: планування педагогічної діяльності, визначення її мети і завдань, проектування змісту навчально-професійної діяльності студентів; визначення найближчої і віддаленої перспективи особистісного розвитку й професійного становлення майбутніх фахівців;

- *конструювальна функція*: структурування лекції та семінарського заняття, відбір навчального матеріалу і розробка пізнавальних завдань; удосконалення методики викладання і запровадження новітніх педагогічних технологій;

- *організаторсько-практична функція*: реалізація задумів у педагогічному процесі (забезпечення викладу навчального матеріалу на лекції, виконання плану семінарського заняття, організація власної поведінки й навчально-професійної діяльності студентів, здійснення виховних впливів та ін.);

- *комунікативна функція*: налагодження педагогічної взаємодії у взаємовідносинах зі студентами, володіння необхідними для цього комунікативними вміннями, професійне спілкування з колегами й керівництвом вищого навчального закладу;

- *діагностична функція*: використання методів психолого-педагогічної діагностики, щоб вивчити особистість студента й особливості академічної групи, виявити рівень розвитку, психологічних змін суб'єктів педагогічного процесу;

- *естетичний компонент*: імідж викладача, його естетична та емоційна привабливість, самопрезентація (уміння себе подавати);

- *рефлексивний компонент*: самопізнання, самооцінка, самоконтроль науково-професійної діяльності, її саморегулювання.

Забезпечити всі ці функції (компоненти) педагогічної діяльності на рівні сучасних вимог можна, якщо викладач враховує досягнення психології та педагогіки вищої школи і забезпечує «входження» студентів у свій навчальний предмет, навчає їх методів самостійного здобування знань. У зв'язку з цим потрібен *педагог-координатор*, оскільки відсоток часу, що дається на аудиторну роботу, не перевищує третини від загальної кількості годин на вивчення навчальної дисципліни і тим самим нівелюється роль педагога як *унікального транслятора знань*.

Педагог-координатор не повідомляє студентам готові знання, а вчить їх навчатися самостійно, стежить за ходом виконання самостійних навчальних завдань, ретельно контролює й оцінює їхню роботу, керує їхнім самостійним творчим пошуком. У зв'язку з цим студент має стати повноправним суб'єктом навчального процесу, який має змогу самостійно регулювати хід свого учіння, контролювати результати і оцінювати якість освіти, яку він здобуває. *«Хороше викладання – це акт щедрості, чудасія мінливої музи, мистецтво, якому можна навчитися згодом, і завжди ризикова справа. Відверто кажучи – це таємниця, яка живе в особі викладача й може звести з розуму»* (Паркер Дж. Паллір).

6. Обов'язки науково-педагогічних працівників

Закон України «Про вищу освіту». Стаття 58. Обов'язки науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників:

1. Науково-педагогічні, наукові та педагогічні працівники вищого навчального закладу зобов'язані:

1) забезпечувати викладання на високому науково-теоретичному і методичному рівні навчальних дисциплін відповідної освітньої програми за спеціальністю, провадити наукову діяльність (для науково-педагогічних працівників);

2) підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, наукову кваліфікацію (для науково-педагогічних працівників);

3) дотримуватися норм педагогічної етики, моралі, поважати гідність осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах, прищеплювати їм любов до України, виховувати їх у дусі українського патріотизму і поваги до Конституції України та державних символів України;

4) розвивати в осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах, самостійність, ініціативу, творчі здібності;

5) дотримуватися статуту вищого навчального закладу, законів, інших нормативно-правових актів.

7. Педагогічна майстерність викладача. Складові педагогічної майстерності

Майстерність – найвищий рівень педагогічної діяльності, прояв творчої активності особистості педагога. У своєму становленні вона проходить кілька послідовних етапів, переходячи з одного рівня на якісно новий рівень. Якщо говорити про витoki майстерності, то їх становить комплекс властивостей особистості, які забезпечать самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на основі рефлексії. Майстерність також полягає в здатності та вмінні зазирнути в себе, оцінити свої дії, стосунки з людьми, пізнати свій внутрішній світ, зрозуміти себе і, разом з цим, в умінні бачити і розуміти те, як до тебе ставляться інші люди, як вони тебе розуміють.

Елементарний рівень майстерності характеризується наявністю тільки окремих професійно значущих якостей. На цьому рівні педагог, як правило, спирається на досвід викладачів-майстрів. Проте, якщо викладач зупиняється лише на етапі методичних прикладів, про які йому розповідали в процесі навчання у вищому навчальному закладі або про які він читав у спеціальній літературі, спостерігав під час відкритих занять, то він перетворюється на інтерпретатора чужих ідей, механічно і часто бездумно повторюючи те, що йому відомо. Звичайно на елементарному рівні педагог володіє предметом викладання, але йому не вистачає спрямованості на розвиток студентів, техніки організації діалогу. При цьому продуктивність роботи є низькою.

Базовий рівень – викладач вже володіє основами педагогічної майстерності: гуманістичною спрямованістю, побудовою відносин зі студентами і колегами на позитивній основі. Ним засвоєний предмет викладання і методично правильно будується навчальний процес.

Досконалий рівень – характерні чітка спрямованість дій викладача, їх висока якість, співпраця в спілкуванні, планування і організація діяльності на тривалий час з метою розвитку особистості, самокритичне ставлення до власного досвіду, самовизначення позитивних і негативних сторін у своїй педагогічній діяльності.

Творчий рівень є найвищим у педагогічній майстерності. Викладач ініціативно і творчо підходить до професійної діяльності, є генератором ідей. Він здатний відходити від традиційних схем, швидко вирішувати проблемні ситуації. Його діяльність вирізняється оригінальністю прийомів взаємодії з опорою на рефлексію. Крім цього, такий викладач здатний бачити проблему в цілому, уміє загострити увагу на головному. На цьому етапі яскраво виявляється індивідуальний стиль діяльності.

Компоненти (складові) педагогічної майстерності викладача: *професійна компетентність* – знання педагогіки, психології, логіки, принципів, форм і методів навчання і виховання, змісту навчального предмета та індивідуальних особливостей студента, уміння спілкуватися, дохідливо викладати навчальний матеріал, вести полеміку, керувати дискусією, використовувати наочні посібники і технічні засоби навчання, зацікавлювати і підтримувати увагу, аналізувати та оцінювати знання та вміння студентів, володіти комп'ютером, навички усного мовлення, розподілу власної уваги, орієнтування в часі; *особистісні якості* – науковий світогляд, висока моральність, широкий кругозір та ерудиція, духовна культура, оптимізм, емоційна стійкість, витримка, наполегливість, співчуття, терплячість і доброзичливість; *педагогічна техніка* – комплекс умінь та навичок, що дають змогу досягнути оптимальних результатів у навчанні та вихованні студентів (міміка, жести, техніка мовлення, техніка педагогічного спілкування, вміння контролювати власні емоції, настрої тощо); *педагогічний такт* – уміння обирати відповідний тон і стиль спілкування зі студентами, колегами; *педагогічна творчість* – ґрунтується на повноті інформації, науковому прогнозі, умінні педагога кожного разу по-новому ефективно застосовувати в навчально-виховному процесі різні комбінації форм і методів педагогічного впливу. Розмаїття педагогічних ситуацій, виникнення проблем, прагнення підійти до їх вирішення нестандартно на основі своєї уяви обумовлюють педагогічну творчість. Робота «за шаблоном» значно збіднює педагогічний процес і негативно впливає на авторитет педагога; *гуманістична спрямованість* – одна з визначальних характеристик майстерності. Спрямованість – це

прагнення особистості до певного роду занять, що базується на стійкому інтересі до нього. Основою її є ідеали, інтереси, ціннісні орієнтації. Гуманістична спрямованість – це спрямованість на особистість іншої людини, утвердження духовних цінностей, моральних норм поведінки і відносин тощо; **культура мовлення** – майстерне володіння словом, уміння точно, доступно, емоційно, образно висловлювати свої думки, оскільки всі педагогічні задуми, цілі та завдання реалізуються в педагогічній взаємодії – спілкуванні зі студентами; **педагогічні здібності** – це особливі якості особистості викладача, що зумовлюють успішність педагогічної діяльності.

8. Типи викладачів

М. Талан запропонував типологію комунікативної поведінки викладачів, яка охоплює такі їх ролі:

«Сократ» – викладач, який полюбляє дискусії, наукові суперечки;

«Керівник групової дискусії» – головним у навчальному процесі вважає досягнення згоди, встановлення співпраці між студентами, відводячи собі роль посередника;

«Майстер» – викладач є взірцем у ставленні до життя, який студенти мають наслідувати;

«Генерал» – викладач, який уникає двозначності, підкреслено вимогливий, жорстко вимагає слухняності, вважаючи, що студент має підкорятися його вказівкам;

«Менеджер» – стиль, що характеризується атмосферою ефективної діяльності студентів, індивідуальним підходом до студентів, заохоченням їх ініціативи;

«Тренер» – атмосфера у групі пройнята духом командної належності, викладачу відведена роль того, хто надихає групові зусилля, для кого головне – кінцевий результат, перемога;

«Гід» (**«ходяча енциклопедія»**) – йому притаманні лаконічність, точність, витримка, технічна бездоганність, що нерідко породжують нудьгу.

Чимало психолого-комунікативних елементів використали у своїй класифікації моделей спілкування В. Кан-Калік та І. Юсупов. Вона охоплює такі *моделі спілкування*:

«Монблан» (**диктаторська**) – педагог підноситься над студентами, як гірська вершина. Він відірваний від студентів, мало цікавиться їх інтересами, взаємовідносинами з ними, його спілкування зводиться лише до інформування студентів, що зумовлює їх пасивність. Викладач перебільшує інформативну функцію слова;

«Китайська стіна» (**неконтактна**) – за такого спілкування викладач постійно наголошує на своїй перевазі над студентами, виявляє до них зневажливе ставлення, переоцінює роль мовлення, особистого прикладу;

«Локатор» (диференційована увага) – у такому спілкуванні переважає вибірковість викладача в організації взаємовідносин зі студентами. Він зосереджує увагу на групі слабких або сильних студентів, що руйнує цілісну й безперервну систему спілкування, довільно поєднує діалог і монолог у спілкуванні;

«Робот» (негнучкого реагування) – педагог цілеспрямовано і послідовно діє на підставі певної програми, незважаючи на обставини, що вимагають змін у спілкуванні. Монологічність він поєднує з навмисною і невмотивованою діалогічністю.

«Я сам» (авторитарна) – викладач є головною дійовою особою, нерідко гальмує ініціативу студентів. Діалогічність за такої моделі спілкування зведена до мінімуму, застосовується лише як тактичний прийом;

«Гамлет» (гіперрефлексивна) – дії викладача супроводжують сумніви, чи правильно його зрозуміють, чи адекватно відреагують на його зауваження тощо. Він перебільшує самопрезентаційну і чуттєву функції мовлення.

«Друг» (активної взаємодії) – ця модель може спричинити для викладача втрату ділового контакту в спілкуванні. Він адекватно використовує діалог, професійне і загальнолюдське мовлення;

«Тетерук» (гіпорефлексивна) – під час взаємодії зі студентами викладач чує лише себе, не реагує на студента, не усвідомлює його переживань і потреб, перебільшує інформативну функцію мовлення.

9. Авторитет викладача

Авторитет (лат. *autoritas* – влада, вплив) – прийняте групою людей і узаконене право керувати діями і поведінкою інших людей, що ґрунтується на довірі до переваг і якостей його носія; визнання за індивідом права на прийняття відповідального рішення в умовах спільної діяльності. У навчально-виховному процесі велике значення має авторитет педагога. Психологічним підґрунтям авторитету окремої особи є наявність у неї певних заслуг, особистих морально-психологічних якостей, а службового авторитету – визнання значущості, престижності певної посади, відповідності їй особи, що її обіймає.

Авторитетний викладач викликає в багатьох студентів бажання брати з нього приклад. Вони запозичують його думки, ставлення до праці, навіть деякі манери поведінки (неусвідомлене наслідування). Авторитетний викладач (і куратор) є також важливим чинником формування студентського колективу і виховання кожного студента. Коли викладач по-справжньому авторитетний, будь-яка його сувора оцінка не принижує студента, а викликає в нього бажання усунути власні хиби, виправити помилки. Якщо висока оцінка

чесно відпрацьована в авторитетного викладача, вона підвищує самоцінність студента, а отримані ним знання стають вагомішими. В авторитетного викладача і вчитися цікавіше.

Узагальнений *портрет авторитетного викладача* (за відгуками студентів):

- високий загальний інтелектуальний рівень, широка ерудиція і глибокі знання своєї науки;
- підвищена інтелектуально-творча, громадянська, політична та інша активність;
- моральна культура, інтелігентність, здібність до емоційного співробітництва;
- здатність брати на себе відповідальність, коли виникають якісь педагогічні проблеми;
- професійна чесність і людська совість.

Серед основних психологічних труднощів, які трапляються у професійно-педагогічному спілкуванні викладача-початківця зі студентами, є такі:

- невміння налагодити контакт з аудиторією;
- нерозуміння внутрішньої психологічної позиції студента;
- складнощі керування спілкуванням під час лекційних, семінарських та інших занять;
- невміння перебудувати взаємовідносини зі студентами відповідно до педагогічних завдань, які змінюються;
- труднощі мовного спілкування і передавання власного емоційного ставлення до навчального матеріалу;
- невміння керувати власним психічним станом у стресових ситуаціях спілкування та ін.

Поради майбутнім викладачам щодо самовиховання комунікативної культури:

- уникайте при спілкуванні докорів (прямих і непрямих);
- не демонструйте своєї переваги перед співрозмовником;
- уникайте звинувачувального тону;
- вибачайте дрібні слабкості;
- підкреслюйте переваги партнера;
- розпитуйте зацікавлено, але не зухвало;
- говоріть не більше й не менше за потрібне у цей момент спілкування; а краще більше слухати, ніж говорити;
- будьте уважні до партнера зі спілкування;
- намагайтеся передбачити можливу реакцію співрозмовника;
- у процесі спілкування більше думайте про тих, із ким спілкуєтеся.

Отже, продуктивне професійно-педагогічне спілкування відбувається за умови організації педагогічного процесу на демократичних засадах, гуманістичного ставлення

викладача до студентів, захопленості спільною творчою діяльністю всіх суб'єктів педагогічної взаємодії. Відсутність психологічних «бар'єрів» у педагогічній взаємодії є важливим соціально-психологічним чинником самоактуалізації студентів, відповідального й активного їхнього ставлення до свого професійного зростання.

10. Вікові особливості студентського віку. Врахування основних криз студентського віку в навчально-виховному процесі вищої школи

Термін «студент» має латинське походження і в перекладі українською мовою означає людину, *що старанно працює, вчиться, тобто оволодіває знаннями*. Завдяки спільному виду діяльності – учінню, спільному характеру праці, студенти утворюють певну соціально-професійну групу, провідною функцією якої є набуття відповідних знань та умінь у галузі обраної професії, навичок самостійної творчої діяльності.

Другий період юності, на який припадає студентський вік, має специфічні закономірності і є важливим етапом у розвитку особистості. У цей період відбувається становлення фахівця, формування його світогляду, ідеалів, переконань. Студентські роки для молодої людини слід розглядати не тільки як підготовку до майбутньої професійної діяльності, але й як першу сходинку до зрілості. К. Д. Ушинський вважав період життя людини від 16 до 22-23 років найбільш вирішальним: «Тут саме завершується період утворення окремих низок уявлень, і якщо не усі вони, то значна частина їх групуються в одну мережу, досить широку, щоб надати вирішальну перевагу тому чи іншому уявленню у напрямі думок людини та її характері».

Студента як людину певного віку і як особистість можна розглядати у трьох аспектах:

- *соціальної*, яка обумовлена належністю студента до певної соціальної (академічної) групи і виявляється через виконання ним функцій майбутнього фахівця;
- *психологічної*, що являє собою єдність психічних процесів, станів і таких властивостей особистості, як характер, темперамент, спрямованість, здібності, від яких, власне, й залежить перебіг психічних процесів та виникнення психічних станів;
- *біологічної*, що включає в себе тип нервової діяльності, будову аналізаторів, безумовні рефлекси, соматичний тип, психомоторику, фізичний стан тощо.

Це означає, що дослідження якостей і можливостей студентів, їх вікових та особистісних особливостей слід проводити в усіх зазначених напрямках.

Ю. О. Самарин виділив ряд характерних рис та протиріч соціально-психологічного характеру, що мають місце у розвитку студентської молоді. У цей період молода людина здійснює вибір професії, оволодіває нею і починає випробувати себе в інших сферах життя, самостійно планує свою діяльність і поведінку, активно відстоює самостійність суджень і

дій. У цьому віці формуються світогляд, етичні та естетичні погляди на основі синтезу наявних знань, життєвого досвіду, самостійних міркувань і дій. Багато теоретичних уявлень переходять у сферу практичних здійснень (кохання, шлюб, створення власної сім'ї). Однак у зв'язку з матеріальною залежністю від батьків та необхідністю підкорятися існуючому в навчальному закладі розпорядку виникає економічне протиріччя між різноманітністю бажань і можливістю їх здійснення, яке студент іноді намагається розв'язати додатковим заробітком на шкоду своїй основній учбовій діяльності.

Поєднання роботи з навчанням на денній формі створює ще одне протиріччя – надзвичайний дефіцит часу, який позначається або на якості учіння, або на сімейних взаємовідносинах, а у кінцевому результаті призводить до зниження інтенсивності інтелектуального та емоційного життя. Коли у студента виникає вибірковий інтерес до тієї чи іншої галузі знань і виникає бажання заглибитися саме у цю галузь, ресурси часу виявляються недостатніми.

Наступне протиріччя полягає у тому, що хронічно не вистачає часу на переробку постійно зростаючого потоку інформації. Знаннями ж стає тільки та інформація, що перероблена і засвоєна людиною. Отже, широта інформації часто вступає у протиріччя з глибиною її осмислення.

Існує ще одна особливість психічного розвитку студентів: якщо в середній школі навчання і виховання завжди випереджують розвиток, то у вищому навчальному закладі розвиток студентів іноді випереджує навчання і особливо виховання.

Для другого періоду юності типовим є максималізм і категоричність оцінок, які не завжди свідчать про принциповість. Категоричність може виявлятися через негативне ставлення до думок дорослих, неприйняття їхніх думок, особливо у взаємовідносинах з людьми похилого віку. За відсутності позитивного виховного впливу у молодих людей, які не мають ділових контактів з дорослими людьми, не виникає властивого зрілості почуття активності. В результаті вони можуть спрямовувати власну активність в антисоціальних напрямках, вступати в конфлікти з оточуючими. Американський психолог Р. Мей вважає, що, переситившись вченою мудрістю своїх знань, студенти часто відчувають потребу якимось чином «вибрикнути». «Навряд чи вдається стримати їх, – пише він, – але можливо підказати, куди спрямувати свою бунтарську силу. Імовірно, на якомусь етапі кожна молода людина відчуває бажання повстати, «підняти дим коромислом», заявити про себе як незалежну особистість, навіть якщо це дорого обійдеться їй та оточуючим. Це говорить лише про життєву силу, що рветься назовні, енергію і потенційні можливості, про творче багатство інстинктивних потягів. Спроби дорослих стримати цей потік принесуть більше шкоди, ніж

користі. Більш правильне рішення – спробувати спрямувати цей потік у творче русло». Враховуючи це, викладачі мають бути мудрими і толерантними, вірити в студентів, спираючись у виховній роботі на їх позитивні якості.

Студентський вік – це вік безкорисливої жертвності та повної самовіддачі. Поряд з тим для студентів характерним є також невмотивований ризик, невміння передбачити наслідки своїх вчинків, в основі яких лежать не завжди гідні мотиви. Серед студентів поширені такі шкідливі звички, як паління (особливо зростає серед дівчат), побутове пияцтво, вживання наркотиків, сексуальна розпуста тощо. До того ж, спостерігається інфантильність, несаможиттєвість, підвищений рівень конформізму, нездатність протидіяти негативному впливу найближчого соціального оточення, особливо якщо це референтна група.

Вже з перших курсів студентів характеризує здатність до критичних міркувань, нерідко в них можна спостерігати скептично критичне та іронічне ставлення до ряду викладачів, до режиму вищого навчального закладу. Гостра критика інших людей часто поєднується у студентів з не менш гострою самокритикою. Але самооцінка в них є суперечливою і часом нереалістичною. Вона здійснюється шляхом порівняння ідеального і реального «Я». Разом з тим образ ідеального «Я» ще не ствердився і може бути випадковим, а реальне «Я» сприймається нечітко й ілюзорно. Це викликає внутрішню невпевненість у собі, що часто супроводжується зовнішньою різкістю та розв'язністю.

Дослідження психологів показали, що в другий період юності розвиток таких важливих для навчання психічних процесів, як мислення, пам'ять, увага відбувається нерівномірно. Особливо помітні «спади» і «підйоми» у розвитку мислення і пам'яті. «Підйоми» у розвитку мислення припадають на вік 20, 23 і 25 років. «Спади» спостерігаються у 22 і 24 роки. «Підйоми» у розвитку пам'яті припадають на 18, 23 і 24 роки, «спади» – на 22 і 24 роки. Як видно з наведених даних, існує часова розбіжність «підйомів» і «спадів» у розвитку пам'яті і мислення. Зміни в пам'яті як би підготовляють зміни в розвитку мислення.

У віці від 18 до 21 року рівень уваги стабільний; пізніше коливання виражені більш інтенсивно. 19, 22 і 25 років є оптимальним віком для розвитку інтелекту. Наведені дані свідчать про суперечливий характер розвитку психічних функцій та інтелекту. Ця суперечливість не може не позначитися на успіхах у навчанні. Так, у 18-літньому віці студент може запам'ятати досить великий обсяг навчальної інформації, що збільшився на другому курсі (пам'ять у цей час досягає високого розвитку), але не може здійснити розумову переробку всього отриманого матеріалу, оскільки мислення в цей час відстає від

пам'яті. Цим, зокрема, можна пояснити, чому значна кількість студентів на екзаменаційній сесії за третій семестр має нижчу успішність, ніж у перших двох.

Складні і нові завдання, що виникають перед студентом вже на першому курсі, вимагають чіткої організації навчального процесу, виховання в студентів навичок самостійної роботи з навчальною та науковою літературою, умінь самостійного розподілу свого часу між навчанням, побутом і відпочинком, а в багатьох випадках ще й підробітками. Наведений матеріал свідчить про необхідність урахування вікових змін у розвитку психологічних функцій при організації самостійної роботи студентів, яка має бути спрямована, перш за все, на осмислення навчальної інформації, а не тільки на її запам'ятовування.

Студентський вік – надзвичайно важливий період становлення «Я-концепції» як ядра особистості. *«Я-концепція» майбутнього фахівця* – складна, динамічна система уявлень студента про себе як особистості й суб'єкта навчально-професійної діяльності. Вона включає в себе такі складники:

1) *«Образ-Я»*, що розкриває неповторність самосприйняття через фіксацію студентом певної соціально-рольової позиції та настанов щодо себе.

2) *Емоційно-ціннісне* ставлення до себе, що визначається самооцінкою професійних якостей і особистісних властивостей, рівнем самосприйняття і самоповаги.

3) *Поведінковий складник* як самопрезентація – певні дії (внутрішні чи практичні), які породжені уявленням про себе та самоствавленням.

Спробуйте відповісти на запитання *«Хто я такий?»*, по-різному доповнюючи речення *«Я – ...»*. Усі відповіді, разом узяті, визначають вашу «Я-концепцію». Елементи її (Я-структура) є психічними моделями, за допомогою яких ми організуємо наше життя (Д. Майерс).

Разом із розвитком психічних функцій, студентському вікові притаманна нестійкість особистісних структур. Образи власного «Я» є складними й неоднозначними, серед них: реальне «Я» (яким бачить себе студент у цей момент), динамічне «Я» (яким намагається бути), ідеальне «Я» (яким повинен бути на підставі засвоєних моральних принципів) і низка інших уявних, часто фантастичних образів себе. Для студентського віку характерною є активізація самопізнання і подальшого формування самооцінки.

Юнацький вік – вік зростання сили «Я», здатності проявити й зберегти свою індивідуальність. Виникає підґрунтя для подолання страху втрати власного «Я» в умовах групової діяльності, інтимної близькості або дружби. Одночасно «Я» випробовує свою силу, а через протистояння з іншими людьми юнаки знаходять чіткі межі свого психологічного простору, що захищають їх від небезпеки руйнівного впливу іншого (Г. С. Абрамова).

Кризи студентського віку. Криза – це загострення протиріч, а саме протиріччя – *рушійна сила розвитку*: людина відштовхується від неусвідомлюваної залежності, набуває *самості*. Це дає можливість краще пізнати себе, що і є основою та умовою подальшого розвитку «Я».

Найсуттєвішою є *криза ідентичності*, пов'язана з системою «Я». **Ідентичність** – це стійкий образ «Я», збереження та підтримка своєї особистісної цілісності, тотожності, нерозривності історії свого життя і власного «Я». За Е. Еріксоном, процес самовизначення – формування ідентичності, довготривалий і складний. Ідентичність забезпечує неперервність минулого, теперішнього і майбутнього індивіда. Вона утворює єдину систему координат для організаційних та інтеграційних форм поведінки у різних сферах життя людини.

Поширений погляд на ідентичність як динамічну структуру, що містить у собі потреби, здібності, переконання та власний досвід людини. *Особистісна ідентичність* є продуктом *соціальної ідентичності*: перцепція соціального впливу та адаптація до нього – це активний селективний процес, і особистісна ідентичність є його остаточним проявом.

Особистісна ідентичність – це система знань про себе, яка формується під час порівняння суб'єктом себе з членами групи і складається з сукупності рис, специфічних саме для «Я» (інгрупа – «Ми», аутгрупа – «Вони»).

Особиста ідентичність допомагає зрозуміти своє місце в суспільстві, створює базу для соціальних порівнянь і, врешті-решт, допомагає визначити напрям розвитку особистості.

Що допомагає студентові перебороти кризу ідентичності?

1) Усвідомлення змін, що відбуваються в собі: *самоаналіз, самокритичність, самооцінка*, тобто посилення *рефлексії*. Студент сам повинен стати об'єктом спостереження, аналізувати свій психічний стан.

2) Довірливі стосунки з тими (друг, викладач та ін.), хто є авторитетом, яким можна сповідатися.

3) Власна конструктивна позиція, здатність ставити мету, вирішувати і виконувати рішення.

4) Іноді варто переглянути систему своїх цінностей, перебудувати їхню ієрархію, прийняти нові цінності. Проте конструктивне рішення стосовно подальшого свого життя або рішення щодо життєвих проблем студент повинен приймати сам і бути за нього відповідальним.

5) Важливо також уміти керувати своїм емоційним станом (аутотренінг, «увігнати» у м'язи стреси, збільшити час на сон, «Я про це подумаю завтра...»); шукати позитивні моменти у невдачах (завжди можна їх знайти!); поділитися з близькою людиною (порада!).

Якщо студентові не вдасться розв'язати ці завдання, у нього формується *неадекватна ідентичність*, вектор розвитку якої може бути таким:

1) відхід від психологічної інтимності, уникнення тісних міжособистісних взаємовідносин;

2) розмитість почуття часу, нездатність будувати життєві плани, страх дорослішання та змін;

3) розмивання продуктивних, творчих здібностей, невміння мобілізувати свої внутрішні ресурси та зосередитися на якійсь головній діяльності;

4) формування «негативної ідентичності», відмова від самовизначення та вибір негативних зразків для наслідування.

Найбільш *кризовими ситуаціями студентського віку* є такі:

1. *Криза професійного вибору*. Ця криза зумовлена тим, що вибір професії часто відбувається вже після вступу до ВНЗ. Через це часто виникає дисонанс між несвідомо обраною професією та необхідністю отримання вищої освіти, нехай навіть з іншої спеціальності. Амбівалентність таких тенденцій (або піти з університету за свідомим власним вибором, або навчатися далі для збереження соціального статусу) часто призводить до розвитку в студентів чималих особистісних проблем і психосоматичних розладів.

Факт вступу до університету породжує надію на повноцінне й цікаве життя, зміцнює віру молоді людини у власні сили і здібності. Проте в деякого швидко наступає розчарування: виникає питання про правильність обрання ВНЗ, професії, спеціальності. Наприкінці третього курсу загалом вирішується питання професійного самовизначення, однак багато навіть випускників не пов'язують своє професійне майбутнє з отриманою у ВНЗ спеціальністю. Гостро постає проблема *профорієнтації та профвідбору*.

2. *Криза залежності від батьківської родини*. З одного боку, молоді люди можуть жити окремо від своєї родини в студентському гуртожитку, мати виражену тенденцію до самостійності, проявляти особистісну зрілість, а з другого – емоційно-особистісна й побутова (особливо матеріальна) залежність від батьків.

3. *Криза інтимно-сексуальних стосунків*. На студентський вік припадає період посилення сексуального потягу. Зростає потреба в інтимно-особистісних стосунках із психологічно-духовно близькою людиною (друг, коханий). Водночас створення власної сім'ї блокує матеріальною залежністю від батьків, житловою невлаштованістю (у студентів це гостріше виражено, ніж у їхніх однолітків, які працюють на виробництві), а позашлюбні стосунки загалом є соціально несхвальними та можуть супроводжуватися внутрішньоособистісною конфліктністю (напруженістю). У деяких студентів інтимні

стосунки можуть затьмарювати собою все інше.

4. *Кризові ситуації в навчально-професійній діяльності.* Чинниками, що провокують кризові ситуації у студентів, є деякі психологічно несприятливі особливості організації навчального процесу у вищій школі. Часто вивчення та успішне «складання» якої-небудь навчальної дисципліни стає самоціллю, а не засобом досягнення мети – оволодіти професійними знаннями та навичками, необхідними для майбутньої роботи. На жаль, ці тенденції підтримуються не лише особистісно незрілими студентами, а й окремими викладачами. Творче і свідоме опанування знаннями витісняється зубрінням навчального матеріалу та конформізмом щодо екзаменатора. Наявна аналогія між іспитом і лотереєю посилює ситуацію. Несистематичне (передекзаменаційне) вивчення матеріалу не тільки не сприяє формуванню глибоких професійно-важливих і особистісно-значущих знань і вмінь, але й провокує психоемоційні перевантаження.

Останнім часом непоодинокими є випадки, коли дехто з викладачів «розряджає» свої особистісні проблеми й конфліктні взаємовідносини, що блокувалися, шляхом «екзаменаційних ексекують» студентів. До того ж, допускається одна з найгрубіших педагогічних помилок: негативне оцінювання результатів засвоєння навчальної програми викладач переносить на оцінювання особистості студента загалом, оцінюючи його як нерозумного, ледачого, безвідповідального тощо. Це може негативно позначитися на самопочутті студентів, призводити до погіршення стану їхнього здоров'я та необхідності через це брати академічну відпустку.

Криза може виникнути і на старших курсах. Головна проблема – *побудова планів на майбутнє*, проте розмірковування над цим відбувається з максималістських позицій: усе має бути найкращим, унікальним, неповторним (усе або нічого!).

Часто кризовою є також *ситуація працевлаштування* після закінчення вищого навчального закладу. Так, в умовах сьогодення багато випускників, які опанували педагогічні спеціальності, не орієнтовані на професійно-педагогічну діяльність. Ця професія для них не є особистісно значущою життєвою цінністю, а тому своє майбутнє вони не пов'язують із нею. Ця серйозна проблема ще більше посилюється в умовах економічної скрути, відсутності стабільного ринку праці, падіння соціального престижу праці інженера через невисоку заробітну плату.

Внутрішнє життя студента також насичене, багате на хвилювання, наповнене протиріччями: дружба – самотність; критичність – самокритичність; сором'язливість – самовихваляння; самовідданість – егоїзм тощо.

Водночас кожна криза має позитивні сторони. Криза – це загострення протиріч, а саме

протириччя – *рушійна сила розвитку*: людина відштовхується від неусвідомлюваної залежності, набуває *самості*. Це дає можливість краще пізнати себе, що і є основою та умовою подальшого розвитку «Я».

11. Психолого-педагогічні основи формування особистості студента як майбутнього спеціаліста з вищою освітою

Головне завдання вищої школи – «професійна підготовка студентів, формування фахівців із вищою освітою, здатних до творчості, прийняття оптимальних рішень, таких, що володіють навичками самоосвіти й самовиховання, уміють узгоджувати свої дії з діями інших учасників спільної діяльності». Щоб вирішити це складне завдання, викладачеві потрібно враховувати психологічні закономірності професійного становлення студента як майбутнього фахівця, забезпечувати у вищому навчальному закладі належні психолого-педагогічні умови для його особистісного зростання і професійного самоствердження.

Для *навчально-професійної діяльності* студентів характерні такі *ознаки*:

1. Професійне навчання у вищій школі для майбутнього фахівця розпочинається під час формування професійних знань, умінь і навичок та засвоєння способів професійно-творчої діяльності. Доки студент не зіткнувся зі світом професійних теоретичних знань, у його досвіді немає повноцінної навчально-професійної діяльності, хоча одночасно він може досить інтенсивно опановувати способи здійснення різноманітних практичних перетворювальних дій, які ґрунтуються на узагальненнях емпіричного рівня.

Теоретичні професійні знання мають бути включені в реальну навчальну діяльність студента. Це можливо за умови, коли наукові поняття стають знаряддями досягнення цілей і способом розв'язання прийнятих ним професійних завдань. Отже, озброєння майбутнього фахівця понятійними формами знань повинне стати способом досягнення мети професійної підготовки.

Таким чином, *мета професійної підготовки* полягає не в передачі конкретних предметних знань, умінь і навичок, а в озброєнні студентів системними інтегрованими науковими знаннями, які є загальною передумовою ***оволодіння способами вирішення виробничих проблем***. У цьому змістовна відмінність навчально-професійної діяльності від практичної й пізнавальної (теоретичної) діяльності. Крім наукових теоретичних знань, студент набуває практично-методичних знань і конструктивно-майстерних умінь.

2. У вищій школі вивчають не основи наук (як у школі), а самі науки в їхньому розвитку. До того ж, самостійна навчальна робота студентів зближується з науково-дослідною роботою викладачів, тобто забезпечується єдність навчальної та наукової роботи

студентів.

3. Вища школа – справжня наукова школа, яка формує системні фундаментальні знання. Студенти працюють із провідними вченими, спільно з ними беруть участь у розробленні наукових тем (курсіві й дипломні роботи). Відбувається професіоналізація викладання майже всіх наук. Що чіткіша професійна перспектива, то краще студент розуміє, навіщо і як будуть йому необхідні набуті наукові знання, тим успішніше він навчається

4. Навчання студента має проблемний характер. Для вищої школи характерні емоційність, мажорність усього процесу навчання.

Навчально-професійна діяльність студентів, з одного боку, відрізняється від діяльності школяра (для якого головне – набуті конкретних знань), а з другого, – від діяльності професіоналів, які практично виконують певні професійні функції. Головна особливість навчально-професійної діяльності студента полягає в тому, що вона професійно спрямована, підпорядкована засвоєнню способів і досвіду професійного розв’язання практичних завдань і виробничих проблем, з якими випускники ВНЗ зустрінуться в майбутньому. Студенти оволодівають професійними знаннями, опановують професійне мислення, розвивають професійні здібності й творчість. Суттєвим для навчально-професійної діяльності є також посилення ролі професійних мотивів самоосвіти та самовиховання, які є найважливішою умовою розкриття можливостей особистості студента, потенціалу його професійного розвитку в подальшій виробничій діяльності.

Як допомогти студентові набуті професійної спрямованості?

1) виробляти у студентів правильне уявлення про суспільну значущість і зміст майбутньої професійної діяльності, яку він набуває;

2) викликати активний інтерес до всього, що пов’язано з майбутньою професією;

3) формувати позитивну мотивацію до засвоєння знань і вмінь, які мають пряме відношення до успішного розв’язання майбутніх професійних завдань;

4) зміцнювати професійну самооцінку, формувати впевненість студента в можливості успішно опанувати професією та наявності в нього необхідних для цього задатків і здібностей;

5) стимулювати самоосвіту та самовиховання;

6) поступово зближувати та обмінюватися соціально-рольовими функціями між викладачем і студентом (у процесі підготовки майбутнього вчителя це може бути, наприклад, взаємоконтроль студентами своїх знань, мікровикладання та ін.), оптимізувати взаємовідносини в системі «студент – викладач»;

7) формувати ціннісні орієнтації, що пов’язані з професійною діяльністю: настанови, переконання, пріоритети щодо професійної діяльності (у педагогічній діяльності –

формування педагогічних цінностей);

8) виробляти соціально-професійний аспект «Я-концепції» студента (ідентифікація «Образу-Я» з професійною моделлю, позитивна самооцінка і професійний імідж – самопрезентація);

9) формувати психологічну готовність до майбутньої професійно-трудової діяльності після закінчення ВНЗ.

Таким чином, позитивні зміни у змісті професійної спрямованості студента виявляються у зміцненні мотивів, пов'язаних із майбутньою професією (прагнення добре виконувати свої ділові обов'язки, демонструвати себе обізнаним і вмілим фахівцем); у зростанні рівня домагань стосовно успішного розв'язання складних навчальних завдань; у посиленні почуття відповідальності, бажання досягти успіхів у професійній кар'єрі тощо.

12. Особливості ціннісних орієнтацій сучасної молоді.

Формування розумних потреб у молоді

Ціннісні орієнтації людини органічно пов'язані із проблемами людини і виступають як головний компонент детермінації її поведінки. Ціннісні орієнтації – це елементи мотиваційної структури особистості, на підставі яких відбувається вибір тих чи інших соціальних настанов як цілей або мотивів конкретної діяльності. Ціннісні орієнтації особистості формуються під впливом пануючої в суспільстві системи цінностей, яка змінюється з розвитком історії. Події останніх десятиліть вплинули на систему ціннісних орієнтацій пострадянського суспільства і, відповідно, на життєві орієнтири студентської молоді, в середовищі якої набувають все більш актуального значення матеріальні цінності (матеріальний добробут, успіх у житті, прагматизм, високий зарібок, престижна робота, закордонні поїздки тощо). Символом нашого часу є «виразна увага до матеріальної сторони життя». Орієнтація на успіх у житті стає однією з провідних стратегій студентів і взагалі молоді в сучасних ринкових умовах.

Сьогодні нерідко доводиться стикатися з людьми, переконаними в тому, що традиційні культурно-духовні цінності – чесність, порядність, виваженість, толерантність, добро, краса тощо – втратили своє значення, є застарілими і неактуальними для сучасної молоді людини.

На превеликий жаль, втрачають певне значення в житті сучасної студентської молоді деякі духовні орієнтації і цінності. Студенти менше цікавляться політикою, суспільно-політичним життям, далеко не всі люблять читати, відвідувати культурно-мистецькі заклади, займатися спортом, художньою самодіяльністю, мистецтвом, творчістю. Відбувається

деформація й етичних ціннісних орієнтацій, виправдовується порушення заповідей типу «не вкради», «не бажай...» і т. д. Зміни у ціннісних орієнтаціях молоді (часто не на користь високих суспільних ідеалів) вимагають перегляду всієї системи виховної роботи у вищій школі, пошуку і впровадження нових форм і методів роботи зі студентською молоддю з метою підготовки і виховання студентів не лише високими професіоналами своєї справи, а справжніми гуманістами, Людьми з великої літери. Ще недавно, до подій на Майдані, на базі проведених досліджень соціологи відзначали соціальний песимізм, фрустрацію української молоді, що проявлялася у невпевненості у майбутньому, глибокому ціннісно-моральному вакуумі.

Сучасні молоді люди вже не обтяжені імперською ностальгією, бо розуміють, що країна не обов'язково має пнутися і ставати великою державою, щоб вийти на передові рубежі у світі.

Більшість молодих людей позбавляються комплексу меншовартості, усвідомлюють необхідність бути самостійними, впевненими в собі, справжніми творцями власного майбутнього, інакше їх чекатиме безрадісна альтернатива «сировинного придатку» розвинених країн, бо ж ручна праця, при всій повазі до людей, що нею займаються, сьогодні асоціюється з безпросвітними злиднями. Так, молодь на Майдані це розуміла і протестувала саме проти альтернативи «сировинного придатку», за перспективу входження в Європу як рівної серед рівних.

Найпоширенішим напрямком добровільної допомоги з боку молодих волонтерів є соціальна підтримка інвалідів, сиріт, дітей, які залишилися без піклування батьків, дітей вулиці, людей похилого віку, сімей вимушених переселенців із Сходу країни, воїнів АТО та сімей, члени яких загинули під час виконання антитерористичної операції тощо.

Для особистості студента характерним є активний розвиток моральних і естетичних почуттів, підвищення рівня цілеспрямованості, рішучості й наполегливості, самостійності та ініціативності, вміння володіти собою. Зростає інтерес до моральних проблем (цілі та сенс життя, обов'язок і відповідальність, любов і дружба та ін.). Цей період характеризується також змінами у мотиваційній сфері, зокрема в потребах та інтересах, посиленням свідомих мотивів поведінки. Зважаючи на концепцію ієрархії потреб людини А. Маслоу, можна уявити *потребнісну сферу студентської молоді* так:

1. *Фізіологічні потреби*, серед яких особливо виділяють потребу у фізичній активності (часто нереалізовану) та посилення сексуального потягу, прагнення відкоригувати і стабілізувати фізичний аспект «Образу-Я», необхідність підтримувати нормальний психофізіологічний тонус та бажання зберегти і поліпшити своє здоров'я.

2. *Потреба в безпеці, захисті і стабільності* посилюється і реалізується не тільки в

середовищі ВНЗ і родини, а й у сфері уявлень про майбутню професійну діяльність, життєві перспективи і плани.

3. *Потреба в приналежності, прийнятті і любові* найповніше реалізується в спілкуванні. Студентський вік – «золота пора» і в особистісному житті людини: час величних мрій і закоханості, затишку дружнього кола спілкування і «занурення» у своє «Я», духовного злету і сексуальної активності, створення сім'ї і щасливих турбот материнства-батьківства.

Кохання в юності назавжди залишається для людини найсвітлішим, найсвятішим. Саме в юнацькому віці кожному доводиться сформувати своє ставлення до сексуальної чутливості і кохання (егоїстичний чи альтруїстичний тип) – це є важливим компонентом юнацької самосвідомості (М. Й. Боришевський, В. В. Столін, П. Р. Чамата). Здатність до інтимної юнацької дружби і романтичного кохання, яка сформована в юнацькому віці, повністю виявиться в дорослому житті. Ці найінтимніші стосунки визначають важливі сторони розвитку особистості: моральне самовизначення і те, як буде любити доросла людина.

Спостереження засвідчують, що пошук супутника життя, інтерес до особи протилежної статі займають суттєве місце в думках і поведінці студентів, що позначається також на їхньому ставленні до навчання, наукової та громадської роботи. Проте емоційне піднесення, яким супроводжуються інтимно-особистісні стосунки закоханих, робить людину не лише просто щасливою, а й підвищує загальний життєвий тонус, що позитивно впливає на навчально-професійну діяльність студента: покращується робочий настрій, активізується творчий потенціал, виникає бажання краще навчатися. Після одруження та деякого періоду «затишшя» молодята, за сприятливих і гармонійних сімейних стосунків, не лише не залишають студентські колективні справи, а й активізують свою участь у діяльності академічної групи. Інколи, особливо після народження дитини, спостерігається центрація на сім'ї та внутрішньосімейних стосунках, що позначається на безпосередніх міжособистісних контактах із однокурсниками (відхід від життя академічної групи).

4. *Потреба в самоповазі, соціальному статусі, компетентності* – це прагнення до успіху в діяльності, до соціального визнання і високого оцінювання її результатів, бажання досягнути поваги з боку членів референтної групи, зокрема викладачів.

Студентський вік – період романтики, життєвого оптимізму, активної соціальної позиції, хоча кожна історична віха має свій вектор її спрямованості. Так, наприклад, у 80-ті роки студентські будівельні загони підкоряли трудові вершини на просторах Тюмені, Чукотки і Далекого Сходу; на початок 90-х років припав пік політичної активності студентської молоді (участь у демократичних виборах, акціях політичного протесту, робота

в органах місцевого самоврядування тощо); із середини 90-х активність студентства поступово зміщується на процеси ринкових перетворень і реалізацію себе в бізнесі тощо. Оскільки студентській молоді властиве почуття нового, сміливість і рішучість, максималізм і творчість, то саме з нею завжди пов'язують надію на соціальний прогрес, краще майбутнє суспільства. Не випадково саме студенти були найактивнішими учасниками Помаранчевої революції та революції Гідності.

Потреба в досягненні, якщо вона не знаходить свого задоволення в провідній для студента навчально-професійній діяльності, закономірно зміщується на інші сфери життя – у **спорт, бізнес, громадську діяльність, хобі або у сферу інтимних стосунків**. Однак людина неодмінно повинна знайти для себе сферу успішного самоствердження, інакше може виникнути загроза захворювання (невроз, депресія та ін.) або асоціальної поведінки.

5. *Потреба в самоактуалізації, самореалізації та індивідуальному розвитку (самовдосконаленні)* означає активне формування своїх здібностей та їх подальше удосконалення. Вона пов'язана з мотивацією досягнення і пересікається з потребою у визнанні та прийнятті як члена професійної групи, суспільства.

Проблема самоактуалізації має важливе соціальне значення, тому що є детермінантою не тільки особистісного зростання і самореалізації студента, але й соціальної результативності та професіоналізму особистості. Багато студентів зневірені у можливості реалізувати себе в Україні.

13. Адаптація першокурсників до вищого навчального закладу

Адаптація – результат (і процес) взаємодії індивіда і навколишнього середовища, що забезпечує оптимальне його пристосування до життя і діяльності.

Період *адаптації першокурсника* пов'язаний із руйнуванням раніше сформованих стереотипів, що може породжувати труднощі як у навчанні (порівняно зі школою низька успішність), так і в спілкуванні. Адаптаційний період у різних студентів відбувається по-різному, залежно від їхніх індивідуально-психологічних особливостей, рівня готовності до навчання у вищій школі.

О. Г. Мороз розрізняв такі **форми адаптації** студентів-першокурсників:

1. *Адаптація формальна*, яка стосується інформаційної обізнаності з новими реаліями студентського життя, пристосування до умов навчального закладу, до структури вищої школи взагалі, до тих вимог, які ставляться перед студентами, усвідомлення ними своїх прав і обов'язків.

2. *Адаптація соціально-психологічна* як процес внутрішньої інтеграції груп студентів-

першокурсників та інтеграція цих груп зі студентським оточенням загалом; пристосування до нового соціального оточення (викладачі, однокурсники, сусіди в гуртожитку, соціальна структура великого міста тощо); перебудова наявних соціальних навичок і звичок; різкий перехід до самостійного життя.

Власники несуперечливої негативної «Я-концепції» мають найнижчі показники соціально-психологічної адаптації. Встановлено факт вищої соціально-психологічної адаптованості досліджуваних із високим рівнем відповідності «реального Я» «ідеальному Я». Проблема ускладнюється тим, що на момент вступу до вищих навчальних закладів у більшості першокурсників наявний середній і низький рівень сформованості «Я-концепції».

3. *Дидактична адаптація*, яка пов'язана з готовністю студента опанувати різноманітні нові (порівняно зі шкільними) організаційні форми навчання у вищій школі, методи і зміст навчально-професійної діяльності, пристосуватися до значного збільшення обсягу навчального матеріалу, до складної мови наукових текстів і вивчення спеціальних предметів.

У вищому навчальному закладі значно збільшується обсяг самостійної навчальної роботи (конспектування літератури, складання тез, написання рефератів тощо), з'являються нові форми організації навчання (лекції, семінарські, практичні та лабораторні заняття, колоквіуми тощо). Усе це може породжувати своєрідний негативний ефект, що має назву «*дидактичного бар'єру*» між викладачем і студентами, подолання якого стає одним із важливих завдань управління процесом навчання. Саме нездатність подолати дидактичний бар'єр часто є гальмівним моментом, що ускладнює адаптацію студентів.

Особливості дидактичної адаптації студентів-першокурсників у ВНЗ є предметом психологічного дослідження українських науковців за останні роки. Так, за результатами дослідження Л. В. Литвинової, більше половини студентів-першокурсників можна вважати дезадаптованими. Негативні хвилювання, розчарування і неуспішність у навчанні з тих предметів, заради яких здійснено вступ до ВНЗ, відчуваються такими студентами дуже гостро. Це супроводжується розгубленістю, роздратуванням, пригніченістю або агресивністю. Студенти зазначають, що їм не хочеться відвідувати університет, і кожного ранку вони змушені долати «внутрішній бар'єр». Постійно відчувається втома і «якась вичерпаність», протягом навчання не відбувається нічого цікавого, немає успіху, не видно перспективи. Студенти відчувають проблеми у спілкуванні, багатьом здається, що їх зовсім не розуміють, однак вони й самі себе перестають розуміти. Не встигають готуватися до занять, хоча витрачають на це чимало часу, «нібито тільки те й роблю, що вчусь, учусь..., а результату немає». Дуже багато студентів указують на відірваність від звичного життя: зустрічі з друзями, улюблені заняття, традиційні способи відпочинку – все це дуже далеко.

Крім того, порівняння зі шкільним навчанням породжує відчуття, що «ти нікому не потрібен», тебе нібито «забули», і викладач згадує лише для того, щоб поставити чергову негативну оцінку. Часто порушується сон, стан здоров'я, апетит, загальна активність організму. Водночас ці студенти дуже щирі в спілкуванні, очікують на допомогу і підтримку від викладачів. Ці проблеми загострюються у тих студентів, що мешкають у гуртожитку. Занадто тісне спілкування з сусідами породжує нову напругу у взаєминах. Досить велика кількість студентів починає сумніватися у слушності зробленого вибору і демонструє невротичну реакцію регресу (*«Хочу назад, туди, де було добре, зрозуміло й надійно»*).

Дидактична адаптація студента ускладнюється відмінністю методів викладання у середній школі та вищому навчальному закладі. Неприйняття лекцій, проведення яких суттєво відрізняється від шкільних уроків, відсутність щоденного контролю – все це негативно впливає на успішність і самопочуття окремих студентів. Це стосується, насамперед, тих першокурсників, в яких переважає екстернальність у ставленні до навчання, відсутнє почуття причетності до власних успіхів, недостатньо розвинені навички самостійної роботи. Найбільш суттєві причини дезадаптаційних хвилювань студентів пов'язані з глибшими пластами особистості, оскільки поворотні події в житті людини потребують особистісних змін, перебудови всієї системи «Я», що людина досить болісно переживає.

На адаптацію студентів впливають також їхні ціннісні орієнтації, мотиваційна спрямованість, рівень особистісної тривожності, екстернальність-інтернальність, типологічні особливості темпераменту. Особливо важливою в період адаптації є сфера спілкування з людьми навколо, зокрема з викладачами.

Дослідники розробили психологічні рекомендації для викладачів (кураторів) щодо здійснення ефективної корекції дезадаптованих хвилювань студентів. Потрібно зважати, насамперед, на те, що першокурсники не завжди успішно оволодівають знаннями не тому, що отримали слабку шкільну підготовку, а через несформованість якостей, які визначають *готовність до навчання* у вищій школі:

- уміння вчитися самостійно;
- здатність контролювати й оцінювати себе;
- врахування індивідуальних особливостей власної пізнавальної діяльності;
- уміння правильно розподіляти свій час для самостійної навчальної роботи й відпочинку;
- самодисципліна тощо.

Одним із основних завдань у роботі з першокурсниками є організація та керівництво самостійною навчальною роботою студентів, розробка і запровадження шляхів її

раціоналізації та оптимізації.

4. *Особистісно-психологічна адаптація* пов'язана з прийняттям студентом нової соціальної позиції «студент» (хто навчається самостійно, наполегливо опановує професію) та опануванням нової соціальної ролі «майбутнього фахівця».

Наявність у «Я-концепції» студента конструктивів, які вказують на його професійно-рольову ідентифікацію («Я-студент», «Я-майбутній фахівець» тощо), позитивно позначається на процесі його професійного становлення. Це дає відносно жорсткий стрижень і орієнтує студента, викликає необхідність підтвердити уявлення про власне «Я» («*Якщо я хороший студент, то треба подолати всі спокуси розваг, слабкість волі й лінь, щоб підтвердити цей «Образ-Я». Я мушу діяти так, як має робити в моєму уявленні фахівець*»). Наявність професійно-рольової настанови в поєднанні з соціальною і пізнавальною активністю студента може свідчити про його професійну спрямованість.

«Я-концепція» студента, його самооцінка безпосередньо впливає як на його дидактичну адаптацію, так і на адаптацію до умов майбутньої професійної діяльності. Під впливом «Я-концепції» у декого виникають сумніви у своїх здібностях, у правильності вибору професії. Це породжує невпевненість у своїх силах, страх перед оцінками. Заважає також невміння бачити професійну спрямованість процесу навчання, незрозуміння того, що формування майбутнього фахівця починається з першого дня навчання у вищій школі.

Залежно від швидкості адаптації та її результатів розрізняють такі **типи адаптації студента**:

1-й тип адаптації характеризується легкістю пристосування студента до нових умов, швидким виробленням стратегії власної поведінки, успішним входженням у колектив; поведінка такого студента емоційно стійка, неконфліктна.

2-й тип адаптації характеризується тим, що вона повільна, цілком залежить від середовища й соціального оточення студента. Трапляються ускладнення і в організації навчання студента, і в його режимі праці та відпочинку, і в спілкуванні. За цих умов важлива допомога, педагогічний контроль і психологічна підтримка студента.

3-й тип адаптації студента характеризується тим, що він важко адаптується через свої індивідуальні психологічні особливості, зокрема, через високий рівень конформізму, велику залежність від групи. Поведінка такого студента часто деструктивна: конфліктна, емоційно нестійка, з неадекватною реакцією на педагогічні вимоги та умови навчання.

Для *деструктивного стану* студента в період адаптації характерним є:

- неспроможність відчувати самотність;
- занижена самоповага і самооцінка;

- соціальна тривожність, невпевненість у спілкуванні, сором'язливість, очікування осуду з боку інших людей;
- недовіра до людей;
- труднощі у виборі партнера, товариша, друга;
- пасивність і невизначеність, що знижує власну ініціативність і в навчанні, і в спілкуванні;
- нереалістичні очікування, орієнтація на підвищені вимоги до себе («мене не розуміють...», «до мене ставлення несправедливе...»).

Завданням викладача в адаптаційний період першокурсників є: надавати їм допомогу у самовизначенні за соціальними цінностями, а не за тимчасовими результатами діяльності; вчити цілеспрямованості; включати кожного студента у співтворчість; допомагати в організації самостійної роботи та входженні в студентське середовище. Успішність адаптації залежить також від стану здоров'я і розвитку волі студента. Якщо є проблеми, то такі студенти потребують особливої уваги та допомоги.

Основні види підтримки, уваги, допомоги з боку викладачів і куратора в цей період:

- надати поради щодо встановлення режиму праці й відпочинку;
- надати рекомендації щодо організації та виконання самостійної навчальної роботи (як шукати і відбирати інформацію, як конспектувати лекцію, як опрацьовувати наукову літературу та ін.);
- допомогти в налагодженні ділових і дружніх (особистісних) стосунків в академічній групі;
- працювати також з активом групи для формування чуйного ставлення однокурсників один до одного, надання їм допомоги щодо виконання навчально-професійної діяльності й входження у новий колектив.

Усе це сприяє тому, що студент активно включається в навчально-виховні структури групи, факультету та університету. Відбувається інтенсивний розвиток особистісних якостей (нові інтереси, настанови, набуття самостійності та розвиток творчості), професіоналізація особистості та входження в професійну роль.

Отже, нова соціальна ситуація розвитку студента визначається зміною і закріпленням його соціального статусу, реалізацією його професійних намірів, розвитком його особистості як професіонала.

За рівнем професійної спрямованості М. Л. Дьяченко, Л. А. Кандинович розглядають таку *типологію студентів*:

Перший тип – студенти з позитивною професійною спрямованістю, яка зберігається протягом усього періоду навчання. Вона зумовлена чітким уявленням про майбутню професію. Орієнтація в професійній сфері пов'язана з привабливістю змісту фаху, його відповідністю власним здібностям, високою соціальною значущістю. Ці студенти характеризуються високим рівнем навчально-пізнавальної активності.

Другий тип – студенти, які остаточно ще не визначилися у своєму ставленні до професії. Здебільшого вибір фаху не має чітко вираженої професійної мотивації, інформація про професію поверхова. Головна орієнтація у професійній сфері пов'язана з соціальними можливостями, що надаються професією, із широким застосуванням спеціальності та перспективою успішної професійної кар'єри. Для більшості студентів цієї групи прийнятним є компроміс між негативним (або індиферентним) ставленням до професії та продовженням навчання у ВНЗ. Через це їхня навчально-пізнавальна активність характеризується нестійкістю, чергуванням спадів і підйомів.

Третій тип – студенти з негативним ставленням до професії. Мотивація вибору ВНЗ зумовлена переважно загальноновизнаними в суспільстві цінностями вищої освіти. Рівень їхніх уявлень про професію низький. У фаховій сфері приваблює матеріальна винагорода, соціальні можливості, що надаються професією (робота в місті, тривала відпустка тощо). Показники навчально-пізнавальної активності невисокі й дуже нестійкі.

Залежно від ставлення студентів до професійного навчання і громадської роботи за їхньою соціальною активністю та позанавчальними інтересами можна виокремити такі **типи (або групи) студентів**:

1-й тип: Студенти, яким притаманний *комплексний підхід до мети та завдань професійного навчання*. Вони мають широкі пізнавальні інтереси, допитливі, ініціативні, успішно навчаються з усіх предметів. Багато читають додаткової літератури, самі активно шукають нові аргументи, додаткові обґрунтування, порівнюють інформацію і знаходять істину, зацікавлено обмінюються думками з товаришами, перевіряють достовірність своїх знань.

Студент такого типу має *орієнтацію на широку спеціалізацію*, на різнобічну глибоку професійну підготовку. Він бере активну участь у роботі наукових гуртків або проводить наукові дослідження разом із викладачем. Ці студенти активні в громадській роботі, знаходять час для відвідання театру й музею, заняття спортом тощо.

2-й тип: Студенти, які чітко *орієнтуються на вузьку спеціалізацію*. Хоча пізнавальна діяльність студента й виходить за межі навчальної програми, проте, на відміну від першого типу, якому притаманне подолання рамок навчальної програми нібито в ширину, цей вихід

здійснюється в глибину. Для цієї групи студентів властиве цілеспрямоване, вибіркоче набуття лише тих знань, умінь і навичок, які необхідні (на їхню думку) для майбутньої професійної діяльності. Ці студенти добре й відмінно навчаються з предметів, що пов'язані з їхньою спеціальністю, одночасно не виявляючи належного інтересу до суміжних наук і дисциплін.

Система духовних запитів студента звужена рамками професійних інтересів і тими, які перебувають поблизу них.

3-й тип: До цієї групи входять студенти-лідари та нероби. До вищої школи вони прийшли за вимогою батьків, «за компанію» з товаришем або щоб не йти працювати чи служити в армії. Сфера їхніх інтересів міститься за межами навчально-професійної діяльності. До навчання ставляться байдуже, постійно пропускають заняття, мають «хвости». Якщо їм допомагають товариші (батьки або викладачі), то часто «дотягують» до отримання диплому.

У психологічній літературі є також інша типологія студентів. Так, наприклад, В. Т. Лісовський виділяє такі типи студентів: *«Гармонійний»*, *«Професіонал»*, *«Академік»*, *«Організатор громадської роботи»*, *«Любитель мистецтва»*, а також *«Старанний»*, *«Середняк»*, *«Розчарований»*, *«Лідар»*, *«Творчий»*, *«Богемний»*.

Неправильною є настанова окремих викладачів щодо студентів: «Вони нічого не хочуть, вони нічого не знають». Неправда – хочуть, але не того, що, на думку викладачів, повинні хотіти. Знають, але не те, що вони повинні, знову ж таки, на думку викладачів, знати.

А яким має бути «ідеальний» студент, якого ви мріяли б навчати невдовзі? Один зі студентів на це відповів коротко: *«Справжній студент той, хто звільнений від шкільних стереотипів»*. Водночас викладачі так характеризують *ідеального студента*:

- уміє вчитися;
- розсудливий;
- самостійний (самоконтроль, самоорганізація тощо);
- творчий (мислить творчо);
- має інтерес до науки, бере участь у науковому гуртку.

А які типи студентів бачать самі студенти у своєму студентському середовищі? Ось одна така типологія, яку запропонували студенти:

1. *Відмінники-«зубрили»* – ті, хто постійно відвідують заняття і через наполегливу працю (не завжди раціонально організовану) домагаються гарних результатів. Вони дуже

дисципліновані, а тому з них часто обирають «старост».

2. *Відмінники-«розумні»* – ті, хто володіють високим інтелектом, великою шкільною освітньою базою і своїми запитаннями можуть здивувати деяких викладачів. Дехто з них вважає: «Навіщо відвідувати кожне заняття, адже ми й так розумні». Взагалі навчаються за принципом «усього потроху».

3. *Студенти-«трудівники»* – ті, хто постійно навчається, але через невисокий рівень розумових здібностей їхнім успіхам у навчанні не позаздриш.

4. *«Випадкові»* – це контингент різноманітний: дівчата, які бажають стати «дипломованими» дружинами; юнаки, що «косять від армії»; ледарі, яких батьки «всунули» до університету, аби вони хоча б чимось займалися. Після закінчення ВНЗ вони працюють переважно не за спеціальністю.

5. *Студент-«трутень»* – той, хто живе за рахунок інших, використовує чужі знання, матеріал (конспекти, контрольні роботи тощо) як власний; нікому не допомагає, але сам постійно потребує допомоги; здебільшого невдячно «використовує» інших.

Отже, при роботі зі студентами потрібно враховувати психологічні особливості їхнього особистісного розвитку, які зумовлені як своєрідністю соціальної ситуації розвитку студентства, так і основними індивідуально-психологічними відмінностями юнацького віку. Викладачеві потрібно безумовно «приймати» кожен особистість студента в її неповторному вияві та визнавати за ним право власного вибору.

14. Шляхи формування позитивної особистісної та професійної «Я-концепції» студента у ВНЗ

Професіоналізація особистості студента, його професійне становлення і професійне зростання як фахівця, формування творчої, духовно багаті особистості з урахуванням її потреб, інтересів, бажань, здібностей є одним із найголовніших завдань сучасної вищої школи.

Професіоналізація особистості студентів може відбуватися такими основними шляхами:

1. *Формальний шлях*, який пов'язаний із виконанням лише тих вимог і правил, які вимагають від студента викладачі, дирекція інституту, академічна група. У цьому разі вдосконалюється лише показна форма поведінки і зовнішній прояв психічної діяльності, які перебувають під соціальним (педагогічним) контролем. Результатом такої зовнішньо зумовленої адаптації до вимог може бути те, що витончений ззовні інтелігент за відсутності соціального контролю «раптом» поводить непрофесійно, наприклад, як аморальна людина

(при нагоді може обманути, зрадити тощо). Це відбувається тому, що спричинена психікою поведінка настільки пластична, адаптивна, багатоваріантна, що можуть змінюватися лише зовнішні форми поведінки без зміни її глибинної структури (розуму, почуттів, потреб та ін.).

2. *Неформальний шлях*, коли студент самостійно ставить мету самовдосконалення, що зачіпає глибинний пласт психіки – потреби, настанови, переконання, ідеали, у відповідності з якими повинен зійтися напрямок фундаментальної навчально-професійної діяльності. Тому проблема професіоналізації майбутніх фахівців у процесі навчально-професійної діяльності має виховне значення.

3. Шлях, що пов'язаний із *вужькою прагматичною спеціалізацією* студента, і шлях підготовки широко освіченого фахівця (залучення його до різноманітних професійних і загальноосвітніх знань, до культури в усій її складності, багатоплановості і суперечливості).

Кожний шлях професіоналізації особистості студента – це засіб, метод вирішення важливих життєвих і майбутніх професійних завдань.

Професійної спрямованості набуває також особистість студента. *Професійна спрямованість* особистості передбачає розуміння і внутрішнє прийняття нею цілей і завдань професійної діяльності, а також співзвучних із нею інтересів, настанов, переконань і поглядів. Усі ці ознаки і компоненти професійної спрямованості є показниками рівня її сформованості в студентів. Професійна спрямованість характеризується стійкістю (нестійкістю), домінуванням соціальних або вужькоособистісних мотивів, далекою чи близькою перспективою життєдіяльності:

- *професійна мотивація* є панівною: загальне позитивне ставлення, інтерес і схильність до професійної діяльності; прагнення за її допомогою реалізувати смисл служіння суспільству, державі і людям;

- *розуміння і прийняття професійних завдань* із оцінюванням власних ресурсів для їхнього розв'язання;

- бажання вдосконалювати свою підготовку до професійної діяльності, підсилюються *мотиви самоосвіти і самовиховання*;

- *прагнення* задовольняти матеріальні й духовні потреби, працюючи в галузі своєї професії.

Основні *напрями професіоналізації* особистості студентів:

1. Особливості навчання у вищій школі вимагають від студента переконструювання всієї його пізнавальної діяльності. Навчальні завдання спрямовані одночасно і на розуміння матеріалу, і на його запам'ятовування, і цілеспрямовану актуалізацію при вирішенні навчально-професійних завдань. Через це професіоналізуються всі пізнавальні процеси

студента, відбувається їхнє спрямування на вирішення професійних завдань (педагога, лікаря, інженера, біолога тощо). Збагачується активний і пасивний словник студента завдяки оволодінню професійним понятійним апаратом.

2. Майбутній фахівець із вищою освітою повинен оволодіти не тільки професійними знаннями, уміннями й навичками, а й виробити вміння самостійно виробляти засоби досягнення поставлених професійних завдань, а для цього мають бути сформовані механізми планування своєї діяльності, програмування своїх дій на шляху досягнення мети, оцінювання досягнутих результатів і можливості їхньої корекції.

3. Навчання у ВНЗ повинно орієнтувати студента на розвиток професійних здібностей, творчого потенціалу. Студентський вік до того ж сенситивний для утворення професійних, світоглядних і громадянських якостей, для формування творчих рис – «сходження до вершин творчості», що багато важить у подальшій професійній діяльності.

15. Самооцінка студента. Попередження комплексів неповноцінності

Самооцінка особистості студента – це важливий психологічний фактор, який, незалежно від якісних характеристик, може істотно впливати на процес формування майбутнього спеціаліста.

Зв'язок самооцінки та самоконтролю має двосторонній характер: контроль у своїй підсумковій частині завжди є частковою, парціальною оцінкою; зі свого боку, оцінка, формуючись на основі контролю, мотивує останній. Контроль може бути тільки там, де є оцінка. У психолого-педагогічній літературі є дані про те, що учні з добре вираженим самоконтролем мали й більш адекватну самооцінку.

Самооцінка може бути оптимальною і неоптимальною. При оптимальній, адекватній самооцінці суб'єкт правильно співвідносить можливості і здібності, достатньо критично ставиться до себе, прагне реально дивитися на свої невдачі та успіхи, намагається ставити перед собою реальні цілі, яких можна досягнути на ділі. До оцінювання досягнутого він підходить не тільки зі своїми мірками, але й прагне передбачити, як до цього будуть ставиться інші люди. Інакше кажучи, адекватна самооцінка – результат пошуку реальної міри, тобто без переоцінки, але й без надмірної критичності. Така самооцінка найоптимальніша для конкретних умов і ситуацій.

До оптимальної відносять самооцінки «високий рівень» і «вище середнього рівня», коли студент заслужено поважає себе, задоволений собою, а також «середній рівень», коли студент поважає себе, але знає свої слабкі сторони і прагне до самовдосконалення,

саморозвитку. Але самооцінка може бути і неоптимальною – занадто завищеною або занадто заниженою.

На основі неадекватно завищеної самооцінки в студента виникає неправильне уявлення про себе, ідеалізований образ своєї особистості і можливостей, своєї цінності для оточуючих, для спільної справи. В таких випадках суб'єкт ігнорує невдачі заради збереження звичної високої оцінки самого себе, своїх вчинків і справ. Відбувається гостре емоційне відштовхування «всього», що порушує уявлення про себе. Сприйняття реальної дійсності спотворюється, ставлення до неї стає неадекватним – чисто емоційним. Раціональне зерно оцінки випадає повністю. Тому справедливе зауваження починає сприйматися як чіпляння, об'єктивна оцінка результатів роботи – як несправедливо занижена. Неуспіх сприймається як наслідок певних підступних дій чи несприятливих обставин, що ніякою мірою не залежать від дій самої особистості.

Суб'єкт із завищеною неадекватною самооцінкою не бажає визнавати, що все це – наслідок власних помилок, ліні, недостатніх знань, здібностей чи неправильної поведінки. Виникає важкий емоційний стан – афект неадекватності, головною причиною якого виступає стійкість стереотипу завищеної самооцінки своєї особистості, що склався. Якщо ж ваша самооцінка пластична, змінюється відповідно до реального стану справ – підвищується при успіхові і понижується при невдачі, то це може сприяти розвитку особистості, оскільки їй доводиться докладати максимум зусиль для досягнення поставлених цілей, розвивати свої властивості і волю.

Самооцінка може бути і заниженою, тобто, нижчою реальних можливостей особистості. Зазвичай це призводить до невпевненості в собі, боязливості, несміливості, неможливості реалізувати свої здібності. Такі студенти, як правило, не ставлять перед собою цілей, що їх важко досягнути, обмежуються вирішенням повсякденних завдань, надто критичні до себе.

Занадто висока чи занадто низька самооцінка порушують процес самоуправління, викривляють самоконтроль. Особливо це помітно у спілкуванні, де особи з завищеною і заниженою самооцінкою можуть стати причиною конфліктів. При завищеній самооцінці конфлікти виникають через зневажливе ставлення до інших людей і неповажне звертання до них, занадто різкі і необгрунтовані висловлювання на їхню адресу, нетерпимість до чужої думки, прояв зарозумілості і зазнайства. Низька критичність до себе заважає їм навіть помічати, як вони ображають інших зарозумілістю і незаперечністю суджень.

Комплексами називають сукупність несвідомих уявлень, емоційно забарвлених спогадів, асоціацій, які виникають у людини на самому початку її життєвого шляху і потім

впливають на її світовідчуття і поведінку. Головною складовою комплексів виступає страх, який колись давно увійшов в душу молодої людини, перед реальною або удаваною загрозою. Через нього молода людина часом несвідомо боїться критики, протилежної статі, начальства, публічних виступів, починань і змін свого життя. Той студент, який несвідомо відчуває свою вразливість, слабкість, інакше кажучи, неповноцінність, схильний до комплексу.

Найчастіше комплекс спрямований на себе. Це і комплекс *невдахи*, який заважає сміливим творчим починанням. Це і комплекс *бідняка*, що змушує вишукувати виправдання своєї непрактичності. Це і комплекс *страждальця*, що спонукає насолоджуватися набитими шишками. Це і комплекс *«гідкого каченяти»*, що не дозволяє проявитися красі, притаманній кожній людині незалежно від форми носа і довжини ніг, ваги, будови тіла... Серед студентської молоді поширений також комплекс *неповноцінності освіти, провінціала*. Це страх опинитися неповноцінним, і тому нелюбом, відкинутим, приниженим, кинутим і самотнім. Окрім різних розваг, іноді *комплекс неповноцінності* глушать спиртним, наркотиками або екстремальним способом життя. У найбільш запущених випадках цей механізм проявляється в тиранії і манії величчя, з якими людина звеличує свою брехню за чужий рахунок. Під впливом комплексу неповноцінності єдине, чого ми насправді хочемо, – щоб нас прийняли, оцінили і схвалили такими, якими ми і є насправді. Коли молода людина смакує свою нереалізованість, вона стає невдахою при будь-якому розкладі – з грошима або без них, доки не змінить спосіб мислення. Студент, котрий має *комплекс неповноцінності*, часто переживає заздрість: йому стає легше, коли інші страждають, тому що в цей час він стає більш помітним і затребуваним. Заздрощі – це бажання зрівнятися і випередити, щоб стати більш важливим і цінним в очах інших людей. Так хлопець чи дівчина починає змагатися з друзями і близькими, «хто крутіший». Це – психологія «товару». Людина сама подає себе як «товар» на ринку, який оцінюють потенційні «покупці». І якщо «товар» «не беруть», він тут же сам включає себе в список товарів, непридатних для вживання. Коли комплекс неповноцінності у молодої особи відсутній або виражений слабо, вона не боїться програвати, не боїться помилок і невдач. Така людина не стане підноситися за чужий рахунок, вона завжди спокійно сприймає і критику, і компліменти. В оцінюванні ситуації вона спирається не стільки на емоції, скільки на інтуїцію і розум. Щоб стати такою людиною, необхідно вивчати себе. Це – розвиток особистості та самопізнання. Методів багато. Завдання викладача – допомогти студенту відчути радість пізнання, почуття успіху в навчанні та громадському житті, відчути себе індивідуальністю, що має право на помилку. Важливо сформувати позитивний

психологічний клімат у студентській групі, де кожний член групи відчуває себе прийнятим, цікавим, щасливим.

16. Пізнавальні психічні процеси в діяльності студентів

Психічні пізнавальні процеси (відчуття, сприйняття, пам'ять, уява, мислення і мова) відіграють важливу роль у діяльності, навчанні і вихованні студентів. Засвоєння знань, вироблення переконань, практичні дії лягають в основу психічних процесів, особливо мислення. Ефективність діяльності спеціаліста визначається не тільки властивостями його особистості, але й рівнем функціонування психічних процесів. Тому формування особистості спеціаліста передбачає активізацію і удосконалення психічних пізнавальних процесів відповідно до вимог спеціальності та професійної діяльності в цілому. Студентський вік – вік достатньо високого розвитку пізнавальних процесів. Навіть студенти першого курсу володіють, як правило, достатньо високою увагою, здібністю слухати і спостерігати предмети і явища, що демонструються, умінням стежити за думкою лектора, що логічно розвивається. Основи відтворюючої і творчої уяви закладаються ще в загальноосвітній школі. У молоді студентського віку гарно розвинена словесно-логічна пам'ять, на яку лектор часто орієнтується. Студент схильний до роздумів, міркувань, до пошуків вирішень наукових проблем як у процесі слухання лекцій, так і в процесі виконання самостійної роботи. Дослідження, проведені під керівництвом Б. Г. Ананьєва, показали, що лише у 14,2 % людей у віці 18-35 років спостерігаються періоди застою в психологічному розвитку, причому діяльність їх не перевищує 2-3 років.

Найпростішим пізнавальним психічним процесом є *відчуття* - відображення окремих ознак і властивостей предметів, явищ, що безпосередньо впливають на органи чуття. Враховуючи пізнавальне значення відчуттів, корисно будувати навчальний процес так, щоб включати в діяльність студентів *слухові, рухові, зорові, дотикові* та інші відчуття. Це покращує запам'ятовування і засвоєння навчального матеріалу студентами.

Сприйняття, на відміну від відчуття, – більш складний психічний пізнавальний процес. Між ними є схожість: відчуття і сприйняття – це форми відображення предметів і явищ. Відрізняються вони тим, що в сприйнятті відображаються предмети в цілому, в усій сукупності їх властивостей і ознак, а у відчуттях – окремі ознаки і властивості об'єктів. Таким чином, сприйняття – це відображення предметів, що діють на органи чуття, явищ в усій сукупності їх властивостей і ознак. Властивості сприйняття: *цілісність* (об'єкт відображається як єдине ціле), *осмисленість* (внесення в сприйняття знань і досвіду),

вибірковість (виділення об'єкта з ряду інших), *аперцепція* (залежність сприйняття від психічного стану, досвіду і якостей людини). Деякі з цих властивостей, наприклад осмисленість, яскраво проявляються в процесі навчання. Так, повніше і точніше сприймається навчальний матеріал, при засвоєнні якого студенти використовують набуті знання і практичний досвід. Сприйняття навчального матеріалу полегшується, якщо об'єкт, який вивчається, різко виділяється, підкреслюється викладачем. Для цього в усному викладі застосовується пауза, інтонація, за допомогою яких виділяється головне. При перевірці контрольних робіт помилки підкреслюються червоним чорнилом і т. д. Зміст і характер сприйняття залежать від досвіду студентів, загальної спрямованості їх особистості, психічних станів. Бувають випадки, коли людина сприймає не те, що є, а те, що їй хочеться. Налагодження успішної взаємодії спеціалістів передбачає правильне сприйняття ними якостей і дій один одного. Таке сприйняття формується в процесі колективної діяльності.

В навчальній діяльності студента велике значення мають *уявлення*. Вони виникають на основі конкретних образів предмета або явища, які раніше діяли на органи чуттів, але в даний момент безпосередньо не сприймаються. *Уявлення* розрізняють за *провідним аналізатором* (зорові, рухові і т. д.), за *змістом* (технічні, географічні, педагогічні тощо). Уявлення впливають на такі психічні процеси, як пам'ять, мислення, уява, почуття і воля. Вони слугують опорою для пізнання та порівняння об'єктів, наочним матеріалом для уяви та планування поведінки і діяльності.

Результати навчальної діяльності студентів залежать від *пам'яті*, таких її процесів, як *запам'ятовування, збереження і відтворення*. Залежно від того, що запам'ятовується і відтворюється, розрізняють чотири види пам'яті: *образну, словесно-логічну, рухову, емоційну*. Вивчення пам'яті у 18-21-літніх показало, що пам'ять та її види в цьому віці розвиваються різносторонньо. Запам'ятовування навчального матеріалу залежить від настанов і прийомів діяльності студентів. У Тартуському університеті методом анкетування було визначено, якими прийомами і настановами користуються студенти в удосконаленні своєї пам'яті. З'ясовано, що 56 % із них користуються примітивними методами у запам'ятовуванні, тобто повторюють безперервно одне і теж, слабо користуються логічною системою запам'ятовування і не хочуть змінювати прийоми запам'ятовування. Це означає, що більшість студентів не знайомі з більш раціональними прийомами і методами мнемічної діяльності.

Важливе місце в діяльності студентів належить *уяві, мисленню і мові*.

Уява – це діяльність свідомості, в процесі якої створюються нові образи, ідеї на основі уявлень, які у нас є, знань. Збудниками уяви є задачі, що стоять перед людиною, її потреби,

бажання, почуття, настрої, світогляд. Сила і яскравість уяви у різних студентів розвинуті неоднаково, вони відрізняються одна від одної за змістом і спрямованістю. Реальна і точна уява сприяє кращому розумінню навчального матеріалу, застерігає від неправильних дій, допомагає знаходити найбільш доцільні шляхи розв'язання задач. Роль уяви підвищується при вивченні складної техніки, бо її не завжди можна наочно бачити в дійсності, принцип її роботи, електронні або інші процеси приховані від безпосереднього сприйняття.

Мислення – складний психічний процес, що дає можливість пізнавати як наочні зв'язки, відношення об'єктів, явищ, так і їх сутність. Воно може бути *наочно-практичним, наочно-образним, словесно-логічним, абстрактним, оперативним* і т. д. Всі види мислення виступають в єдності. Переважання того чи іншого з них у діяльності залежить від задачі, досвіду, знань, індивідуальних особливостей, інтересів і віку людини. Мислення починається з постановки задачі, питання. Потім іде пошук, побудова попередньої відповіді (гіпотези), розумова або практична перевірка прийнятого рішення. Рівень мислення студента характеризується не механічним, пасивним застосуванням знань, а їх активним використанням, різнобічністю підходу до проблем своєї діяльності, послідовністю, чіткістю, самостійністю і точністю їх вирішення.

Мислення людини функціонує і проявляється в єдності з її **мовою**. У будь-якому виді мислення спостерігається роль мови, яка «є одягом думки». Слова є засобом освіти і вираження понять, суджень, відображення предметів, явищ у свідомості. Зміст і форма мови людини залежать від її професії, ситуації, досвіду, темпераменту, характеру, здібностей, інтересів, станів. За допомогою мови студенти вивчають навчальний матеріал, спілкуються, впливають один на одного і впливають на себе. Чим активніше студенти користуються усною, письмовою, монологічною та іншими видами мови, своїм професійним словником, тим вищий рівень їх пізнавальних можливостей і культури.

Увага підвищує ефективність усієї діяльності студентів з виконання завдань навчання, суспільної роботи. Все те, що є предметом уваги, краще сприймається і усвідомлюється, краще запам'ятовується. Вона може бути спрямована як на зовнішні явища, так і на внутрішнє життя людини. Увага – це спрямованість і зосередженість свідомості на тих чи інших предметах або явищах. К. Д. Ушинський називав увагу дверима, через які входять усі наші знання. Увага обумовлена єдністю суб'єктивних і об'єктивних причин. Студент на початку заняття може заставити себе слухати викладача, не відволікаючись на різні перешкоди. Коли ж заняття його задовольняють, йому не потрібні вольові зусилля. Можливості уваги можна охарактеризувати кількісно: людина здатна одночасно сприймати 4-6 різних об'єкти; повна стійкість зберігається 15-20 хвилин, протягом однієї секунди

можна 3-4 рази переключати увагу і т. д. У діяльності студентів проявляються різні властивості уваги: *стійкість, концентрація, обсяг, розподіл, переключення, коливання*. Наприклад, стійкість і концентрація дають студенту змогу довгий час концентрувати увагу на своїй роботі навіть в умовах зовнішніх перешкод. А ось коливання і відволікання уваги погіршують чіткість сприйняття, точність запам'ятовування, швидкість реакції. Будь-яке засвоєння знань, як підкреслює проф. Н. Ф. Добринін, виявляється тільки при досить стійкій і зосередженій увазі. Увага ж утримується і зосереджується тільки на тому, що свідомо або підсвідомо є значимим для тих, які навчаються, а значиме залежить від потреб, інтересів, переконань людини. Загальна пізнавальна потреба пов'язана з отриманням не дуже складного і не дуже легкого матеріалу. Оптимальний обсяг, новизна і оптимальна складність – це найкращі способи засвоєння знань і захоплення ними. Вивчення адаптації уваги до процесу навчання показало, що найбільш швидке пристосування уваги студентів виникає в першому навчальному семестрі. Існує перехідний період (вересень), протягом якого спостерігаються якісні зміни в увазі, що приводять до кількісних змін деяких її властивостей. Рівень основних властивостей уваги, що забезпечує складання екзаменаційної сесії першокурсниками, досягається в кінці листопада – на початку грудня. В перехідний період (вересень), період більш інтенсивного пристосування уваги (жовтень, листопад) і післяосінній період (грудень) у зв'язку з тим, що увага має суттєву якісну і кількісну різницю, необхідно використовувати відповідні цим періодам форми і методи навчання студентів. Розглянуті пізнавальні процеси взаємопов'язані і розвиваються залежно від віку і року навчання у вузі. Є зв'язки між обсягом пам'яті, обсягом уваги і показниками мислення. Мислення і мова впливають на перебіг відчуттів, сприйняття, пам'яті тощо: сприйняття стає обдуманим і контролюючим, пам'ять – логічною і управляючою, увага – більш глибокою. Застосування топологічного аналізу до даних комплексного дослідження студентів дає наступні результати. Студенти, що мають вищий показник загального інтелекту, значно вищі і за вербальним і за невербальним інтелектом. Успішність у них набагато краща – як на першому курсі, так і на всіх наступних. Соціометричний статус у них значно вищий, емоційна експансивність менша, обидва показники взаємності виборів однакові, рівень притягання вищий і адекватніший. Взаємозв'язок пізнавальних процесів яскраво проявляється в ситуаціях спостережливості студентів. Спостережливість – це спосіб організації і виявлення пізнавальних процесів, що закріпився в діяльності. Вона розвивається у студентів відповідно удосконалення їх сприйняття, уваги, уваги, мислення і мови відповідно до вимог професійної діяльності. Таким чином, психічні пізнавальні процеси відіграють

важливу роль в навчально-професійній діяльності студентів. Вони відбуваються у зв'язку з особливостями їх особистості, поглядами, переконаннями, мотивами і цілями.

17. Індивідуальний підхід до студентів з яскраво вираженим типом темпераменту

Динамічні риси особистості людини виявляються не тільки у зовнішній манері поведінки, не тільки в рухах – вони проявляються і в розумовій сфері, в сфері спонукань, у загальній працездатності. Природно, особливості темпераменту проявляються під час навчальних занять і в трудовій діяльності. Але головне полягає в тому, що відмінності за темпераментом – це відмінності не за рівнем можливостей психіки, а за своєрідністю її проявів.

Для *оптимізації умов діяльності* (в тому числі й навчальної) бажано:

1. Перед *сангвініком* безперервно ставити нові і, якщо є можливість, цікаві завдання, які потребували б його зосередженості і напруження, необхідно постійно включати його в активну діяльність, систематично заохочувати його зусилля.

2. Контролювати діяльність *холерика* якомога частіше; в роботі з ним неприпустимі різкість і невтриманість, оскільки це може викликати негативну реакцію у відповідь, водночас будь-який його негативний вчинок має бути вимогливо і справедливо засуджений; негативну оцінку допустимо використовувати в дуже енергійній формі та настільки часто, наскільки це необхідно для поліпшення його роботи або навчання.

3. *Флегматика* необхідно залучити до активної діяльності і зацікавити; він потребує систематичної уваги, його недопустимо різко переключати з одного завдання на інше.

4. Щодо *меланхоліка* недопустимі не тільки різкість, грубість, а й підвищений тон, іронія; про його вчинок, провину краще поговорити наодинці; для меланхоліка вкрай необхідним є прояв особливої уваги, вчасне оцінювання успіхів, рішучості та волі; негативну оцінку слід використовувати з великою обережністю, пом'якшуючи її негативний вплив.

Особливо важливо пам'ятати про те, що в нормальних умовах темперамент має прояв лише в особливостях індивідуального стилю і не визначає результативність діяльності. В екстремальних ситуаціях вплив темпераменту на ефективність діяльності суттєво підсилюється, бо попередньо засвоєні форми поведінки стають неефективними і необхідна додаткова енергетична або динамічна мобілізація організму, аби впоратися з несподіваними чи дуже сильними впливами-подразниками. Типовим прикладом екстремальної ситуації може бути необхідність відповідей, зокрема на екзаменах, співбесідах тощо. За цих умов корисно враховувати таке:

1) зайва поспішність *сангвініка* або невиправдана нетерплячість *холерика* може

призводити до недостатньо обміркованих відповідей;

2) *флегматик* реагує на запитання загальмовано, і може скластися враження, що він не знає відповіді: щоб не вивести його з рівноваги, необхідне терпіння;

3) *меланхолік* – найчутливіший і найуразливіший тип, з ним необхідно поводитися дуже м'яко та доброзичливо.

У практичній діяльності стосовно представників різних типів темпераменту доцільно користуватися такими формулами:

1. «Довіряй, але перевіряй», тому що сангвінік має:

- плюси – життєрадісність, захопленість, чуйність, товариськість;
- мінуси – схильність до зазнайства, безладність, легковажність, поверховість, надтовариськість, ненадійність; схильність до обіцянок, щоб не скривдити іншого, але він не завжди виконує їх, що потребує контролю.

2. «Ні хвилини спокою», тому що холерик має:

- плюси – енергійність, захопленість, пристрасність, рухливість, цілеспрямованість;
- мінуси – запальність, агресивність, невитриманість, нетерплячість, конфліктність.

Здатність спрямувати свою активність на колектив і розкласти його зсередини потребує, щоб він увесь час був зайнятий певною справою.

3. «Не підганяй», тому що для флегматика характерні:

- плюси – стійкість, постійність, активність, терплячість, самовладання, надійність;
- мінуси – загальмованість, байдужість, «товстошкірість», сухість;
- неможливість працювати в режимі дефіциту часу. Потреба в індивідуальному темпі є свідченням того, що його не треба підганяти, він сам розрахує свій час і зробить справу.

4. «Не нашкодь», тому що у меланхоліка:

- плюси – висока чутливість, м'якість, людяність, доброзичливість, здатність до співчуття; на нього не можна кричати, надто тиснути, давати різкі та жорсткі вказівки, оскільки він надто чутливий до інтонації і дуже вразливий.

18. Особливості прояву акцентуацій характеру студентів та їх врахування викладачем в навчально-виховному процесі

Деякі риси характеру можуть бути розвинуті надміру і це призводить до формування так званих акцентуованих рис характеру. *Акцентуації характеру* – це крайні варіанти норми характеру як результат підсилення його окремих рис. Акцентуації характеру можуть спричинювати неадекватні дії, вчинки людини. Розглянемо класифікацію акцентуацій, запропоновану німецьким вченим К. Леонгардом:

1. **Гіпертимний тип.** Таких людей характеризує надмірна контактність, говірливість, вираженість жестів, міміки. Це енергійні, ініціативні, оптимістично налаштовані люди. Разом з тим, вони легковажні, дратівливі, важко переносять умови жорсткої дисципліни, вимушену самотність.

2. **Дистимний тип.** Для цих людей характерні низька контактність, небагатослівність, схильність до песимізму. Вони ведуть замкнений спосіб життя, рідко конфліктують. Серйозні, добросовісні, віддані в дружбі, однак не в міру пасивні і повільні.

3. **Циклоїдний тип.** Їм притаманні часті періодичні зміни настрою. Під час душевного підйому вони поведуться як гіпертиміки, спаду – як дистиміки.

4. **Збудливий тип.** Схильні до хамства і сварок, до контактів, в яких самі виступають активною, провокаційною стороною. Вони невживчиві в колективі, владні в сім'ї. В емоційно спокійному стані ці люди часто добросовісні, охайні, люблять дітей і тварин.

5. **Застрагаючий тип.** Прагнуть досягти високих показників у будь-якій справі, за яку беруться, висовують підвищені вимоги до себе. Особливо чутливі до соціальної несправедливості, разом з тим, образливі, підозрілі, схильні до помсти. Інколи занадто самовпевнені, честолюбні, ревниві, висувають непомірні вимоги до близьких і до підлеглих на роботі.

6. **Педантичний тип.** У конфлікти вступають рідко, виступають у них швидше пасивною, ніж активною стороною. На службі педант поводить як бюрократ, висуваючи оточуючим багато формальних вимог. Інколи дратує домашніх надмірними претензіями щодо охайності. Його позитивні риси: добросовісність, охайність, серйозність, надійність у справах; а негативні (відштовхуючі) – формалізм, занудливість, бурчання.

7. **Тривожний тип.** Людям цього типу притаманні низька контактність, невпевненість у собі, мінорний настрій. Рідко вступають у конфлікти з оточуючими, виконуючи в них в основному пасивну роль, у конфліктних ситуаціях шукають підтримки і опори. Позитивні риси: дружелюбність, самокритичність, ретельність. Внаслідок своєї беззахисності нерідко бувають «цапами відбувайлами», мішенями для жартів.

8. **Емотивний тип.** Ці люди віддають перевагу спілкуванню у вузькому колі, контактам з людьми, яких вони розуміють із півслова. Зрідка самі вступають у конфлікти. Образи тримають у собі, не демонструючи їх. Позитивні риси: доброта, співчутливість, співрадість чужим успіхам, загострене почуття обов'язку. Риси, що відштовхують: підвищена чутливість, сльозливість.

9. **Демонстративний тип.** Легко встановлюють контакти, прагнуть до лідерства, влади і похвали. Вони демонструють хорошу здатність пристосовуватися до людей і, разом з

тим, схильні до інтриг (при зовнішній м'якості у манері спілкування). Такі люди дратують навколишніх самовпевненістю і високим рівнем домагань, систематично самі провокують конфлікти, але при цьому активно захищаються. Привабливими рисами є: артистичність, ввічливість, здатність захопити інших, неординарність мислення і вчинків. Риси, що відштовхують: егоїзм, лицемірство, хвалькуватість, ухилення від роботи.

10. *Екзальтований тип*. Ці люди контактні, говіркі, схильні закохуватись, часто сперечаються, але не доводять справу до відкритих конфліктів. У конфліктних ситуаціях вони бувають як активною, так і пасивною стороною. Разом з тим, прив'язані та уважні до друзів і близьких. Вони альтруїстичні, здатні до співчуття, мають хороший смак, проявляють яскравість і щирість почуттів. Риси, що відштовхують: панікування, піддатливість щохвилини настроям. Головна ознака – перебільшення почуттів.

11. *Екстравертований тип*. Відрізняється високою контактністю, у таких людей багато друзів, знайомих, вони дуже говіркі, відкриті для будь-якої інформації. Рідко вступають у конфлікти. Часто уступають лідерство іншим, легко підкоряються і найчастіше знаходяться в тіні. Привертають оточуючих такими рисами, як готовність уважно вислухати іншого, зробити те, про що просять. Риси, що відштовхують: піддатливість впливу, легковажність, необдуманість вчинків, пристрасть до розваг, до участі в розповсюдженні пліток і слухів. Головна ознака – повернутість до навколишнього світу.

12. *Інтровертований тип*. Характеризується дуже низькою контактністю, замкнутістю, відірваністю від реальності, схильністю до філософствування. Прихильники самотності, рідко вступають у конфлікти з оточуючими, тільки при спробах грубого втручання в їх особисте життя. Мають такі привабливі риси, як стриманість, наявність твердих переконань, принциповість. Риси, що відштовхують: вперте відстоювання своїх ідей, на все мають власну думку, яка може бути помилковою, і, не дивлячись ні на що, продовжують її відстоювати. Головна ознака – повернутість до свого внутрішнього світу.

19. Поняття обдарованості, види обдарованості, робота з обдарованою студентською молоддю

Сьогодні окреслило принципово нові риси світової цивілізації, пов'язані з особливостями функціонування постіндустріальних суспільств, інформаційних технологій, процесів глобалізації. В таких умовах найбільшого успіху досягатимуть держави, які мають висококваліфіковані кадри у високотехнологічних галузях виробництва. Тому проблема обдарованості, творчості, інтелекту виходить на передній план у державній політиці,

визначаючи пошук, навчання і виховання обдарованих дітей та молоді, стимулювання творчої праці, захист талантів.

Обдарованість – це індивідуальна потенційна своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності.

У педагогіці виділяють кілька типів обдарованості:

- *раціонально-мисленнєвий* (більш притаманний вченим, політикам, економістам);
- *образно-художній* (більш притаманний дизайнерам, конструкторам, художникам, письменникам);
- *раціонально-образний* (більш притаманний історикам, філософам, учителям);
- *емоційно-почуттєвий* (більш притаманний режисерам, літераторам).

Ю. Гільбух виділяє такі типи обдарованості:

- *загальна* (розумова);
- *спеціальна* (соціальна, спортивна, художня).

Обдарована молодь – це молодь, у якої виявляються здібності до виконання певних видів діяльності. Вони вирізняються серед однолітків яскраво вираженими можливостями в досягненні результатів на якісно вищому рівні, який перевищує певний умовний «середній» рівень. Їх успіхи не є випадковими, а виявляються постійно.

Обдарована молодь характеризується порівняно високим розвитком мислення, тривалим запам'ятовуванням навчального матеріалу, розвинутими навичками самоконтролю в навчальній діяльності, високою працездатністю тощо. Їй властива висока розумова активність, підвищена схильність до розумової діяльності, неординарність, свобода самовияву, багатство уяви, сформованість різних видів пам'яті, швидкість реакції, вміння піддавати сумніву і науковому осмисленню певні явища, стереотипи, догми.

Принципи навчальної роботи з обдарованою молоддю

Обдаровані студенти повинні мати сприятливі морально-психологічні умови для активної навчальної діяльності, виконуючи роботу, більшу за обсягом та інтенсивністю.

Взаємодія педагога з обдарованою молоддю повинна врахувати такі психолого-педагогічні *принципи*:

- формування взаємовідносин на основі творчої співпраці;
- організація навчання на основі особистісної зацікавленості студента, його індивідуальних інтересів і здібностей (сприяє формуванню пізнавальної суб'єктивної активності на основі його внутрішніх уподобань);

- домінування ідеї подолання труднощів, досягнення мети в спільній діяльності педагога та студентів, самостійній роботі (сприяє вихованню сильних особистостей, здатних виявляти наполегливість, дисциплінованість);

- вільний вибір форм, напрямів і методів діяльності (сприяє розвитку творчого мислення, вміння критично оцінювати свої можливості й прагнення самостійно вирішувати найскладніші завдання);

- розвиток системного, інтуїтивного і творчого мислення (дисциплінує розум, формує творче, нешаблонне мислення);

- гуманістичний, суб'єктивний підхід до виховання (передбачає абсолютне визнання гідності особистості, її права на вибір, власну думку, самостійний вчинок);

- створення нового педагогічного середовища (будується на основі співдружності педагогів, колег, однодумців у творчому вихованні студентів).

Форми і методи роботи з обдарованими студентами

Робота з обдарованими студентами вимагає належної змістової наповненості занять, зорієнтованості на новизну інформації та різноманітні види пошукової аполітичної, розвиваючої, творчої діяльності. Вона під силу висококваліфікованим, не байдужим до свого предмета викладачам.

Формами роботи можуть бути *групові* та *індивідуальні* завдання під час аудиторних занять та позааудиторних заходів. Зміст навчальної інформації має доповнюватися науковими відомостями, які можуть бути одержані в процесі виконання додаткових завдань у той же час, що й інші студенти, але за рахунок вищого темпу обробки навчальної інформації.

Серед *методів навчання* обдарованої молоді має превалювати самостійна робота, пошуковий і дослідницький підходи до засвоєння знань, умінь і навичок. Контроль за їх навчанням повинен стимулювати поглиблене вивчення, систематизацію, класифікацію навчального матеріалу, перенесення знань у нові ситуації, розвиток творчих елементів у їх навчанні.

20. Негативні психічні стани студентів

Стрес – це стан сильної і тривалої психологічної напруги. Стреси суттєво впливають не тільки на поведінку і діяльність людини, а й на фізичне здоров'я, часто спричиняють серцево-судинні захворювання. Стресові стани виникають, коли людині необхідно самостійно швидко прийняти рішення, миттєво відреагувати на небезпеку або діяти в ситуації, що несподівано змінилася. Найчастіше стреси виникають у період складання заліків

та іспитів. Причин виникнення стресів багато, але якщо їх узагальнити, то можна назвати три головні: відчуття провини, втрата цінностей, ненависть до навчання, роботи. У динаміці стресового реагування Г. Сельє бачить три фази.

- Фаза тривоги – стан підвищеного психологічного дискомфорту, переживання з приводу подій, які мають відбутися, стан невпевненості у своїх діях, самонавіювання негативних думок. Людина сприймає щось незвичне, не може собі його пояснити, і це викликає занепокоєння. А організм відразу готується до захисту, терміново мобілізуючи свої захисні сили та ресурси.

- Фаза адаптації – це період пристосування до нової ситуації, небезпеки, яка виникла. Настає так звана рівновага протидії захисних сил нервової системи і впливів зовнішнього середовища.

- Фаза виснаження – стан, коли надто інтенсивна боротьба, якщо вона затягнулася, призводить до зниження адаптивних можливостей в організмі та його здатності опиратися різним захворюванням і психологічним впливам.

Викладачі мають попереджати стресові ситуації в навчальній діяльності. Це пов'язано з культурою педагогічного спілкування, вмінням попереджати конфліктні ситуації, правильно розподіляти навчальне навантаження, справедливо оцінювати результати роботи студентів.

Страх – це складний психічний стан, який складається зі сприйняття, оцінювання й розуміння тієї уявної або реальної небезпеки, що зумовлює зміни у функціонуванні психіки, які за своєю спрямованістю є негативними, розхитують і дестабілізують перебіг усіх психічних процесів. У студентів найчастіше виникає страх бути осміяним, страх критики, страх самотності, страх бідності, страх майбутнього. Переживання страху впливає на перебіг у нервових клітинах та корі головного мозку основних нервових процесів – збудження й гальмування, їхню динаміку та співвідношення. Нервові клітини переходять у так званий фазовий стан, унаслідок чого їхня реакція на подразники перестає бути адекватною. Страх впливає на всі психічні процеси: сприйняття, увагу, пам'ять, мислення, почуття, волю. У стані страху вони можуть бути паралізованими або деформованими. Людина перестає володіти своєю увагою, забуває прості речі, не може правильно оцінити звичну ситуацію, її дії і рухи виходять з-під свідомого контролю та стають невпевненими, імпульсивними. Крім цього, стан страху однієї людини може зумовити страх в інших людей. Найчастіше люди стикаються з таким його різновидом, як стан переляку, що виникає на основі інстинкту самозбереження під час зіткнення з небезпекою, різкою чи несподіваною зміною середовища. Страх, однак, може перейти межу й набути патологічної форми. Наприклад, під час тривожного неврозу ми стикаємося з його непомірно високим рівнем вияву, тривалістю.

Крайня невдоволеність, блокада прагнень, що викликають тривале негативне переживання, можуть стати основою *фрустрації*, тобто дезорганізацією свідомості і діяльності. Не всяке незадоволення бажання, мотиву, мети викликає фрустрацію. Скажімо, студент спізнився на лекцію, не дістав квитка в кіно, отримав догану. Однак ці випадки не завжди дезорганізують свідомість і діяльність студента. Фрустрація може виникнути лише тоді, коли ступінь невдоволення вищий від того, який людина може витерпіти. Фрустрація виникає в умовах негативної соціальної оцінки й самооцінки особистості, коли виявляються порушеними особистісно-значущі стосунки. Фрустрації найчастіше піддаються емоційні натури, студенти з підвищеною збудливістю, відсутністю гальмівних, урівноважувальних реакцій, незагартовані в «битвах життя», погано підготовлені до незгод, труднощів, з недостатньо розвиненими вольовими рисами характеру. Фрустрація виявляється як озлобленість, пригніченість, повна байдужість до оточення, необмежене самозвинувачення. Фрустрація може слабнути, зникати або посилюватися. Вона відображається на випадкових людях, друзях, членах сім'ї. Як показують спостереження, агресивні реакції слабшають, якщо відразу після фрустрації створюються умови (психологічна релаксація) для виконання якоїсь захоплюючої, цікавої справи.

Втома і перевтома. На відміну від фізичної, розумова діяльність студента супроводжується меншими витратами енергетичних запасів, але це не означає, що вона є легкою. Основним робочим органом під час такого виду діяльності виступає мозок. Під час розумової діяльності значно активізуються аналітичні та синтетичні функції ЦНС, ускладнюється прийом і обробка інформації, виникають функціональні зв'язки, нові комплекси умовних рефлексів, зростає роль функцій уваги, пам'яті, напруження зорового та слухового аналізаторів і навантаження на них. Для розумової діяльності характерне напруження уваги, сприйняття, пам'яті, велика кількість стресів, малорухливість, вимушена поза. Втома – це стан, що спричиняється інтенсивною і тривалою роботою, характеризується тимчасовим зменшенням працездатності, виражається зниженням кількості та якості роботи і погіршенням координації робочих функцій. Стомлення не пояснюється якимось одним фактором – воно визначається комбінацією різноманітних причин, серед яких значне місце займають розумові та фізичні перевантаження, не адекватні можливостям даного організму, статичне положення тіла під час роботи, «моногонія». Фоном розвитку стомлення звичайно є байдужий чи пригнічений емоційний стан. При втомі знижується гострота і зменшується поле зору, змінюються пульс і артеріальний тиск. Одночасно знижуються інтенсивність і стійкість уваги, сповільнюється її переключення, збільшується час сенсомоторних реакцій, порушується мислення, що виражається в сповільненні процесів обробки інформації. В

результаті збільшується час прийняття і виконання рішень, виникає почуття гнітючого напруження і невпевненості. У стані втоми знижується ступінь автоматизму раніше напрацьованих навичок, утруднюється набуття нових знань і навиків, порушуються точність і координація рухів, послаблюються воля, рішучість, контроль за діями, частішають короткочасні відволікання уваги від виконуваної роботи.

Охорона здоров'я молоді потребує суворого нормування різноманітних видів її діяльності та правильної організації режиму доби. Це не означає, що студенти зовсім не повинні стомлюватися. Навпаки, до певного рівня напруження функціональних систем, тимчасове зниження повноцінності функції, стомлення необхідно. Без цього не буде удосконалювання функціональних систем, становлення нового рівня регулювання, довгострокової адаптації студентів до розумових та фізичних навантажень.

Перевтома виникає як наслідок хронічного перевантаження, коли втома від попередніх днів накопичується, роздратованість, реакції стають неадекватними. Студенти зі станом перевтоми характеризуються порушенням сну, відсутністю повного відновлення працездатності до наступного робочого дня, зниженням опору до дії несприятливих факторів довкілля, підвищенням нервово-емоційної збудливості. Такий стан може призвести до загострення багатьох захворювань – серцево-судинних, ендокринних, бронхолегеневих, хронічних тощо.

Для усунення перевантаження студентів домашньою роботою шляхом перенесення центру тяжіння учбового навантаження на заняття потрібні обґрунтовані розрахунки часу на різні види учбової роботи, що виконується в ході приготування домашнього завдання з кожного предмета, з допомогою яких викладач може регламентувати учбове навантаження групи і кожного студента окремо. Необхідно також з'ясувати, яку частку в стомленості студентів може займати сама учбова робота, а яку – інші фактори, що супроводжують процес навчання: психічний і фізіологічний стан студентів, що є наслідком недотримання фізіолого-гігієнічних норм у ВНЗ та вдома, небажання навчатися, страх перед отриманням незадовільної оцінки, перед іспитом та ін.

Монотонія. Для стану монотонії характерно: падіння інтересу студентів до навчальної роботи, передчасна втома, ослаблення уваги, почуття незадоволеності, сонливість, апатія. Монотонія небезпечна виникненням відрази до виконуваної роботи. **Стан психічного перенасичення**, як правило, з'являється слідом за монотонією, але може виникати й самостійно. До симптомів цього стану відносять: збудженість, дратівливість, відразу до виконуваної роботи, скорочення часу складної реакції, зниження частоти серцевих скорочень, подиху, вентиляції легенів і енерготрас. Отже, під час розвитку станів монотонії і

психічного перенасичення спостерігають як однакові, так і різні зміни низки показників. Подібність полягає в посиленні парасимпатичних впливів як реакції на одноманітність діяльності. Розбіжність виявляється як переживання, пов'язане зі зниженням емоційного порушення при монотонії та зростанням її при перенасиченні, що знайшло відображення в нейродинамічних показниках «зовнішнього» й «внутрішнього» балансу, а також часу простої та складної сенсомоторної реакції. Стан психічного перенасичення найчастіше з'являвся як наслідок стану монотонії, якщо робота не припинялася.

Депресія – афективний синдром, в основі якого лежить знижений (пригнічений, тужливий, тривожний, боязкий чи байдужий) настрій. Класичний депресивний синдром визначається тугою, що виступає у сполученні з ідеаторною і моторною загальмованістю (депресивна тріада), зниженням життєвого тону, ідеями самознищення, а також різноманітними соматовегетативними розладами. В дослідженнях медиків так описується депресивний синдром.

Депресії у студентів являли собою сполучення депресивної симптоматики й особистісної захисної реакції, що наставала у відповідь на власну неспроможність і ті заходи впливу, з якими через розпізнання хворобливого стану підходили до таких людей. До таких особистісних реакцій відносяться відмови від відвідування університету, істероформні стани, конфліктність, порушення поведінки з антидисциплінарними вчинками, прогулами пар, агресивністю, тягою до асоціальних угруповань. Таким чином, на ранніх стадіях хвороби мала місце низка характерних для депресії ознак, до яких відносилася зміна поведінки у студента (чи зміна «характеру»): весела, товариська, рухлива людина зненацька ставала плаксивою, повільною, замкненою; ласкава і доброзичлива – злою, забіякуватою, буркотливою; допитлива й активна – байдужою, надмірно слухняною. Іншою важливою ознакою депресії на початковому періоді була зміна форми емоційного реагування з відсутністю звичайного пожвавлення при зустрічі зі знайомими, неусмішливістю, відмовою відповідати на запитання, підозрілістю, небажанням підійти до інших людей, читати, дивитися телевізійні передачі. Різко змінювався зовнішній вигляд, що виявлялося не тільки в схудненні, блідості і синяві під очима, але й у понурій чи напруженій позі, похмурому чи сумному виразі обличчя, неспокійному чи пригаслому погляді. Афективні розлади не вичерпувалися афектами туги, тривоги, страху, нерідко на перший план виступав дисфоричний афект, за якого переважала дратівливість із гнівливістю, злостивістю й агресією. При цьому спалахи люті, активного опору з дратівливістю, брутальністю, лайкою, як правило, провокувалися ззовні і чергувалися з періодами слізливості і пригніченості; важкий, похмурий, безрадісний настрій – з відсутністю задоволення від будь-якого виду

діяльності, буркотливим невдоволенням собою та оточуючими, усім світом, ворожістю, буркотливістю; домінували висловлювання типу: «Я злий», «Усіх ненавиджу», «Навколо все брудне, мерзенне, і я сама не краща», «Усіх би розірвав» і т. ін. При цьому часто виникала безпричинна ворожість до найближчих людей, найчастіше до матері. Серед неврозоподібних розладів, що виникли на тлі затяжних депресивних станів, переважали тики, нав'язливі дії, фобії, страх перед навчальним закладом, викладачами, скупченням людей, відповідями біля дошки, що іноді супроводжувалися заїкуватістю і елективним мутизмом, втечами і повними відмовами від відвідування університету.

21. Емоційне виснаження викладача

Феномен «емоційного вигорання», що виявляється, зокрема, у втраті інтересу до професійної діяльності, зниженні рівня контактування з дійсністю, депресії, постає як одне з явищ, яке обмежує професійне зростання. Фактично цей феномен є наслідком кризи пристосування до умов професійної діяльності, пов'язаної з постійним спілкуванням. Викладач вищого навчального закладу не може обмежуватися тільки переказом знань, від нього очікують чутливості до потреб студентів, спостережливості і розуміння їхніх індивідуальних здібностей.

Професія педагога відноситься до розряду стресогенних, таких, що вимагають великих резервів самовладання і саморегуляції, одним із яких є емоційна стійкість педагога, необхідна для подолання негативних змін, у тому числі й синдрому емоційного вигорання.

Ще однією причиною вигорання є психічне насильство, причина якого – погіршення міжособистісних відносин і організаційні дисфункції. Найбільш поширеною формою такого насильства є зловживання владою стосовно людей, не здатних захистити себе.

Сучасний стан вітчизняної освітньої системи характеризується активним впровадженням інноваційних технологій у педагогічний процес. В умовах змін, що відбуваються, все вищі вимоги висуваються не тільки до професійних знань, умінь і навиків педагога, але й до рівня його особистісного саморозвитку, його психологічного самопочуття.

У процесі професійної діяльності педагог спілкується зі студентами, колегами, адміністрацією. Професійне спілкування педагога характеризується такими чинниками: протяжність у часі; результати спільної роботи; емоційна насиченість, інтенсивність. За загальним визнанням вітчизняних фахівців, педагогічна діяльність – один із видів професійної діяльності, що найбільш деформує особистість людини. Подібні професійні деформації характеру починають заважати педагогові в роботі, ускладнюють його спілкування з близькими та друзями. Зі збільшенням педагогічного стажу роботи у

викладачів вищих навчальних закладів знижуються показники психічного і фізичного здоров'я. Крім того, ученими було встановлено залежність тривалості роботи педагога з учнями і появи у нього такого виду професійної деформації, як «синдром емоційного вигорання».

Ці фактори часто руйнують емоційну сферу педагога. У нього різко зростає кількість афектних розладів, з'являються стани невдоволеності собою і своїм життям, труднощі встановлення теплих, довірчих контактів зі студентами, колегами, людьми, що оточують. Ці симптоми негативно позначаються на всій професійній діяльності викладача, погіршуються результати його роботи, знижується рівень задоволеності своєю професійною діяльністю. Таким чином, відбувається зміна в мотиваційній сфері педагога й розвивається синдром емоційного вигорання.

Емоціогенні чинники викликають наростаюче відчуття незадоволеності, накопичення втоми, що веде до кризи в роботі, виснаження й вигорання. Це супроводжується такими фізичними симптомами: астенизація, часті головні болі й безсоння. Окрім цього, виникають психологічні та поведінкові симптоми: відчуття нудьги і образи, зниження ентузіазму, невпевненість, дратівливість, нездатність приймати рішення. В результаті знижується ефективність професійної діяльності педагога. Наростаюче відчуття незадоволеності професією веде до зниження рівня кваліфікації й обумовлює розвиток процесу психічного вигорання.

Розглянемо ряд зовнішніх і внутрішніх чинників, які провокують емоційне вигорання педагога.

До зовнішніх чинників відносять рівень матеріального середовища, зміст роботи і соціально-психологічні умови діяльності. Багато психологів відзначають домінуючу роль цих чинників у виникненні вигорання.

Така діяльність пов'язана з інтенсивним спілкуванням, точніше, з цілеспрямованим сприйняттям партнерів і дією на них. Професіоналові, що працює з людьми, доводиться постійно підкріплювати емоціями різні аспекти спілкування: активно ставити і вирішувати проблеми, уважно сприймати, посилено запам'ятовувати і швидко інтерпретувати візуальну, звукову і письмову інформацію, швидко зважувати альтернативи і приймати рішення.

Основні ознаки дестабілізуючої організації діяльності загальновідомі: нечітка організація і планування праці, погано структурована і розпливчата інформація, наявність у ній «бюрократичного шуму» – дрібних подробиць, суперечностей, завищені норми контингенту, з яким пов'язана професійна діяльність, наприклад студентів в аудиторії. При цьому дестабілізуюча обстановка викликає багатократний негативний ефект: вона

позначається на самому професіоналові, на суб'єктові спілкування – клієнтові, споживачеві, пацієнтові і т. д., а потім на взаємовідносинах обох сторін. Представники педагогічних професій зазвичай працюють у режимі зовнішнього і внутрішнього контролю. Процесуальний зміст їх діяльності полягає в тому, що постійно треба перебувати в стані суб'єкта, з яким здійснюється спільна діяльність. Постійно доводиться приймати на себе енергетичні розряди партнерів. На всіх, хто працює з людьми і чесно ставиться до своїх обов'язків, лежить етична і юридична відповідальність за благополуччя ділових партнерів. Плата висока – це нервові перенапруження. Наприклад, у викладача вищого навчального закладу за день проведення занять самовіддача й самоконтроль такі значущі, що до наступного робочого дня психічні ресурси практично не відновлюються. У процесі професійної діяльності майже щодня трапляється студент, який «псує вам нерви» або «доведе до білого каління». Мимоволі фахівець починає попереджувати подібні випадки і вдаватися до економії емоційних ресурсів, переконуючи себе за допомогою формули: «не слід звертати увагу». Залежно від статистики своїх спостережень він додає, кого саме треба емоційно ігнорувати: невихованих, розбещених, нерозумних, капризних або аморальних. Механізм психологічного захисту знайдений, але емоційна усунутість може бути використана недоречно, і тоді професіонал не включається в потреби і вимоги цілком нормального партнера по діловому спілкуванню. На цьому ґрунті виникають непорозуміння і конфлікт, таким чином, емоційне вигорання проявляється своєю дисфункціональною стороною.

До внутрішніх чинників, які сприяють емоційному вигоранню, відносять схильність до емоційної ригідності та інтенсивну інтеріоризацію (сприйняття й переживання) обставин професійної діяльності.

Схильність до емоційної ригідності

Емоційне вигорання як засіб психологічного захисту виникає швидше у тих, хто менш реактивний і сприйнятливий, емоційніше стриманий. Наприклад, формування симптомів «вигорання» проходитиме повільніше в людей імпульсивних, таких, які володіють рухомими нервовими процесами. Підвищена вразливість і чутливість можуть повністю блокувати цей механізм психологічного захисту і не дозволять йому розвиватися. Життя багато разів підтверджує сказане. Нерідко трапляється так, що, пропрацювавши «в людях» до пенсії, людина, проте, не втратила чуйність, емоційну залученість, здатність до співучасті і співпереживання.

Інтенсивна інтеріоризація (сприйняття й переживання) обставин професійної діяльності

Це психологічне явище виникає в людей із підвищеною відповідальністю за доручену справу, виконувану роль. Часто трапляються випадки, коли через молодість, недосвідченість і, можливо, наївність фахівець, що працює з людьми, сприймає все дуже емоційно, віддається справі без залишку.

Педагогічну фобію можна визначити як страх педагогічних об'єктів, дій, що призводять до виникнення певних ситуацій, обмеження професійної діяльності. Педагогічну фобію слід розуміти як надмірне впадіння викладачем будь-якої ідеї при ігноруванні інших, що також обмежує педагогічну діяльність. Причини виникнення фобій різні, але, як правило, це певного роду психологічний захист людини. Страх може перейти у фобію, якщо це задовольняє особистість. Викладач, маючи фобію, звільняється від ускладнень своєї діяльності, в результаті яких він хвилюється. Серед педагогічних фобій виділяють: фобію невдач та помилок, неспроможності, фобію оцінки, фобію обдарованих студентів, фобію активності групи, фобію методу чи технології, фобію відпочинку.

22. Володіння викладачем методами саморегуляції

Важливим аспектом у професійній діяльності викладача вищої школи є саморегуляція емоційного стану. Необхідність саморегуляції виникає, коли педагог стикається з новою, незвичною, важкою для нього проблемою, яка не має однозначного вирішення або передбачає кілька альтернативних варіантів. Саморегуляція необхідна в ситуації, коли викладач перебуває у стані підвищеного емоційного та фізичного напруження, що спонукає його до імпульсивних дій, або у випадку, якщо він знаходиться у ситуації оцінювання з боку студентів, колег, інших людей.

Саморегуляція емоційного стану – це управління як пізнавальними процесами, так і особистістю: поведінкою, емоціями і діями. Регулювання означає управління своїми думками, переживаннями, поведінкою. Це цілісна система психічних засобів, за допомогою якої людина здатна керувати своєю цілеспрямованою активністю.

Перша допомога в гострій стресовій ситуації. Не приймайте і не намагайтеся прийняти якісь рішення в гострій стресовій ситуації. Винятком може бути лише ситуація стихійного лиха або такий стан, коли йдеться про порятунок життя. Порахуйте від 1 до 10 і в зворотному порядку. Зверніть увагу на своє дихання. Повільно вдихніть повітря носом і затримайте дихання на деякий час. Тепер поступово видихайте через ніс, зосередившись на відчуттях. Спробуйте зайнятися якою-небудь механічною роботою, що не вимагає розумової напруги. Пройдіться пішки. Якщо стресова ситуація застигла вас у приміщенні, ось що можна зробити відразу. Вийдіть із приміщення, де вас наздогнала неприємна звістка. Ви

завжди можете піти в туалет або ще куди-небудь, де зможете побути деякий час на самоті. Змочіть чоло, скроні й артерії на руках (зап'ястя, ліктювий згин, пахвові западини) холодною водою. Озирніться. Повільно переводьте погляд з одного предмета на інший, подумки описуйте, як вони виглядають. Зробіть це, навіть якщо приміщення вам добре знайоме. Подивіться на небо (на стелю), подумки опишіть, що ви бачите. Налийте води у склянку і повільно випийте, зосередившись на своїх відчуттях, коли вода буде текти по горлу. Встаньте прямо, розставте ноги на ширину плечей. Нахиліться на видиху, розслабивши плечі і шию. Голова і руки повинні вільно звисати до підлоги. Стежте за своїм диханням, воно повинне бути глибоким, ритмічним і спокійним. Через 1-2 хвилини випряміться, тільки повільно, щоб не закрутилася голова. Повільно зробивши вдих через ніс, затримайте дихання на деякий час. Потім видихніть повітря через ніс так само повільно, як вдихали його. При кожному видиху концентруйтеся на тому, як розслабляються і опускаються ваші плечі.

Керувати своїми почуттями і психічними станами можна, використовуючи такі методи саморегуляції, як: самопідбадьорення, самопереконавання, самонаказ, самонавіювання, аутогенне тренування.

Самопідбадьорення – звернення до самого себе з метою зміцнення віри в себе. В процесі самопідбадьорення використовуються такі прийоми: самозаспокоєння, навіювання впевненості в досягненні мети, навіювання впевненості в собі (я зможу), рівняння на улюбленого героя, авторитетних людей (а їм як було?).

Самопідбадьорення може мати форму самокритики. Тоді використовуються такі прийоми: зауваження на свою адресу типу: чого розкис? не будь розмазнею; самокритика в присутності свідків, друзів.

Самопереконавання – переконання себе в чому-небудь завдяки добору відповідних доказів і аргументів. За допомогою самопереконавання можна регулювати психічні стани, вчинки як шляхом засудження себе і проявів своєї поведінки, так і схваленням і спонуканням до їх зміни.

Успішність застосування цього методу залежить від знань, логічного мислення і почуття обов'язку, адже суть його зводиться до дискусії із самим собою – висунення і порівняння аргументів і контраргументів на користь того, що тобі хочеться і що необхідно зробити.

Самонаказ – веління самому собі – дійовий засіб для вироблення самовладання й уміння управляти собою навіть у найскладніших ситуаціях.

Самонаказ, який відповідає провідним життєвим цілям людини, її переконанням, є значно ефективнішим, ніж самонаказ, який суперечить спрямованості особистості, її основним переконанням.

Ефективність самонаказу ще більше зростає, якщо поєднується із самопереконанням, тобто коли людина знаходить все нові й нові докази та аргументи на користь виконання самонаказу. Самопереконання може завершуватися прийнятим рішенням і самонаказом виконати його: «Потрібно!», «Зробити!», «Вперед!», «Досить!» тощо.

Самонаказ і самопереконання взаємопов'язані. Самонаказ є найбільш дієвим, якщо він дається на основі самопереконання, а самопереконання приводить до вольового акту, якщо воно завершиться самонаказом виконати прийняте рішення.

Важливим саморегулятивним методом є самонавіювання.

Самонавіювання (аутосугестія) – процес навіювання, адресований самому собі, при якому суб'єкт і об'єкт навіюючого впливу збігаються. Самонавіювання веде до підвищення рівня саморегуляції, що дає можливість суб'єкту викликати у себе ті чи інші відчуття, сприйняття, керувати процесами уваги, пам'яті, емоційними реакціями. Викладач повинен вміти навіювати собі гарний настрій, інтерес до знайомого навчального матеріалу, позитивне ставлення до усіх студентів тощо.

Самонавіювання, як і навіювання, ґрунтується, передусім, на уяві людини. Шляхом самонавіювання можна максимально мобілізувати свої сили і волю і набути навичок самовладання, тобто здатності здійснювати діяльність і в ситуаціях, що дезорганізують її та впливають на її емоційну сферу.

Здійснюючи самонавіювальний вплив, людина повинна вірити в самонавіювання. Сумнів, критика тощо можуть повністю знищити дієвість цього методу самовпливу. Ефективність самонавіювання залежить також від уміння повністю відволіктися від усього стороннього і переключитися тільки на зміст формул самонавіювання і відчуття того, що вони виражають. Різновидом самонавіювання є аутогенне тренування.

Аутогенне тренування

З точки зору фізіології аутогенне тренування дає можливість управляти процесами збудження і гальмування, досягаючи їх урівноваження. При постійному використанні цієї методики підвищується здатність організму швидко пристосовуватися до умов оточення, активізуються розумові процеси, нормалізується робота нервової системи, поліпшується пам'ять. Велике значення аутогенне тренування має для зняття синдрому втоми, відновлення нормального емоційного стану організму після перенесеного стресу, для поліпшення пам'яті та уваги. У лікувальних цілях ця методика використовується при неврозах та інших функціональних розладах, а також для нормалізації роботи основних систем організму і регуляції обмінних процесів.

Основною частиною аутогенного тренування є процес самонавіювання, при якому використовуються словесні форми. Фрази повинні вимовлятися наказовим тоном від першої особи однини, тобто вони мають починатися приблизно так: «Я спокійна ... я відчуваю себе впевнено ...» і т. д. Відповідно до правил аутогенного тренування в таких фразах не слід вживати частку «не», тобто замість виразу «я не хвора» потрібно вимовляти «я здорова», а замість «я абсолютно не хвилююся» краще промовляти «я абсолютно спокійна». Причому ці вирази необхідно вимовляти в певному порядку. На початку тренування слід промовляти фрази, спрямовані на розслаблення і релаксацію, потім – фрази, які цілеспрямовано впливають на організм і сприяють досягненню основних психотерапевтичних завдань цього сеансу, а при завершенні тренування – вирази, які повинні знімати розслаблення і надавати мобілізуючий ефект. При грамотному виконанні методики людина впадає в стан легкої напівдрімоти, під час якої і відбувається оздоровче самонавіювання, що сприяє підтримці нормальної роботи організму.

Встановлено, що при різних типах емоційного стану акцентується підвищена напруга тієї чи іншої групи м'язів. Наприклад, при поганому настрої спостерігається підвищена напруга м'язів органів дихання, а при страху підвищується напруга мимічних м'язів. Тому, досягаючи під час аутогенного тренування розслаблення певних м'язів, можна тим самим забезпечувати нормальну роботу організму і змінювати на краще свій психологічний стан. Таким чином, на підставі наявності зв'язку між м'язовими групами і емоційним станом організму, можна значно знизити нервово-емоційне перенапруження, зменшити втому і тим самим сприяти якнайшвидшому відновленню необхідного рівня працездатності.

23. Психологічні особливості студентської групи та її структура. Композиція групи

Навіщо викладачеві ВНЗ треба знати психологію студентської групи? Річ у тім, що куратор групи і кожний викладач працюють не з окремим студентом, а з групою загалом (лекція, семінарське заняття, збори тощо). З групою здійснюється керівництво художньою, спортивно-оздоровчою та іншою діяльністю, а також організація дозвілля студентів. Звичайно, викладачеві (і особливо кураторові) треба знати особистість кожного студента, враховувати його індивідуальні особливості. Але і навчальна, і виховна робота проводиться з групою або через її офіційних представників (староста, профорг, культорг та ін.). Психологію студентської групи треба знати ще й тому, що адаптація кожного студента до ВНЗ, до навчально-професійної діяльності, професійне його зростання як фахівця відбувається у студентській групі, значення якої важко переоцінити.

Студентська академічна група – це більш-менш постійна в межах навчального року

сукупність студентів, що об'єднані завданням гуртової навчально-професійної діяльності та перебувають у безпосередньому контакті один з одним. Вона є одним із основних елементів навчально-виховної системи вищої школи.

Студентів в академічній групі поєднують:

- загальна мета і завдання професійної підготовки;
- спільна навчально-професійна діяльність;
- зв'язки ділового та особистісного характеру (активна участь кожного студента в житті групи – хороша школа надбання належного досвіду жити й працювати в будь-якому виробничому колективі);
- однорідність складу групи за віком (пізня юність або рання дорослість);
- висока поінформованість один про одного (і про успіхи, і про особисте життя);
- активна взаємодія у процесі комунікації;
- високий рівень студентського самоврядування;
- обмежений терміном навчання у ВНЗ час існування групи.

Структура студентської групи:

1. *Офіційна підструктура*, яка характеризується цільовим призначенням групи, – професійна підготовка, сприяння становленню особистості майбутнього фахівця. Вона ґрунтується на авторитетності офіційного керівника – старости, який призначається дирекцією (деканатом), а також інших керівників, які здійснюють рольове управління групою, організують ділові стосунки між членами групи (профорг, культорг, редактор та ін.) – це *ділова сфера взаємовідносин*.

2. *Неофіційна підструктура* виникає тоді, коли відбувається поділ групи на мікрогрупи, які виникають на основі однакових інтересів, прояву емпатії, симпатії один до одного – це *емоційна сфера взаємовідносин*. Мікрогрупи, які виникають на основі спільних інтересів, взаємної прихильності студентів, характеризуються такими ознаками:

- висока частота комунікативної взаємодії;
- спільні культурні пріоритети і переконання, загальні ціннісні орієнтації;
- взаємообмін і копіювання моделей поведінки членів групи, стилю взаємодії і спілкування (групові звички і ритуали, внутрішньогруповий сленг тощо);
- можлива диференціація соціальних ролей (наприклад, «лідер групи» і «підлеглий», «генератор ідей» і «організатор» тощо);
- взаємозалежність індивідуальних і спільних цілей;
- мікрогрупа може коригувати поведінку окремих своїх членів.

Під час роботи зі студентською групою куратор (викладач) обов'язково повинен вивчати

особливості обох її соціально-психологічних підструктур (офіційної та неофіційної), враховувати *стадію становлення структури* групи, а саме:

- а) відсутність структури взагалі (кожен сам по собі або наявні лише попарні зв'язки («діади»);
- б) структура, що формується (є мікрогрупи з кількох членів, а інші залишаються самі по собі);
- в) конкуруюча структура (наявність 2-3 конкуруючих між собою мікрогруп);
- г) взаємодіюча структура (наявність кількох мікрогруп, що активно взаємодіють при організації та здійсненні спільної діяльності).

24. Соціометрична структура студентської групи. Статус , роль, авторитет студента в групі

Для вивчення структури групи та міжособистісних взаємовідносин у ній застосовують метод соціометрії (Дж. Морено).

Соціометрична структура студентської групи – це сукупність супідрядних позицій членів групи в системі внутрішньогрупових міжособистісних переваг. Інакше кажучи, це система переваг і відкидання, емоційних симпатій і антипатій між членами групи.

Відзначимо найважливіші характеристики, що описують систему внутрішньогрупових переваг. По-перше, це соціометричні статуси членів групи. Відповідно до результатів соціометрії статус розглядається як сума відкидання і переваг, одержуваних членом групи. Статуси мають різну «вагу» залежно від частки в них позитивних виборів, а сукупність статусів усіх членів групи визначає статусну ієрархію, в якій виділяються:

- *соціометричні «зірки»* – найбільш бажані члени групи, що стоять на вершині ієрархії;
- *високостатусні, середньостатусні і низькостатусні* члени групи, що визначаються за кількістю позитивних виборів і не мають великої кількості відкидань;
- *ізолювані* – члени групи, у яких відсутні будь-які вибори, як позитивні, так і негативні; *знехтувані* – члени групи, які мають велику кількість негативних виборів і малу кількість переваг;
- *знедолені («ізгой»)* – члени групи, які не мають за результатами соціометрії позитивних виборів, а тільки негативні.

Однак, знання величини соціометричного статусу є недостатнім для точного уявлення про систему емоційних стосунків у студентській групі. Друга характеристика системи – це взаємність емоційних переваг членів групи. Так, у студента в групі може бути лише один позитивний вибір, але, якщо він взаємний, цей студент буде почувати себе в групі значно

впевненіше, ніж у тому випадку, якщо його вважають за кращого кількох одногрупників, але він сам орієнтований на інших, які не помічають або, що ще гірше, відкидають його. Також і для «зірки» важливо не просто мати велику кількість виборів, але значну кількість взаємних виборів, що забезпечують стійкість її позиції в групі і комфортний стан.

Третя характеристика соціометричної структури – наявність стійких груп міжособистісної переваги. Важливо проаналізувати не тільки саму наявність – відсутність таких міні-груп, але й дослідити взаємовідносини між ними, зрозуміти, за яким принципом вони утворювалися. Має значення, на які групи орієнтовані знедолені та ізольовані члени групи, як співвідносяться в цих групах люди з різними статусами.

Нарешті, четверта характеристика структури – система відкидання в групі. Соціометрична матриця дає можливість зрозуміти, як розподіляються відкидання в групі. Наприклад, у групі можуть бути «цапи відбувайли», яких не любить майже вся група, або навпаки, майже в усіх можуть бути відкидання, але ні в кого вони значно не переважають над уподобаннями.

Кажучи про соціометричну структуру, важливо підкреслити, що соціометричний статус члена групи – величина досить стійка. Вона не тільки має тенденцію зберігатися в даній конкретній групі, але дуже часто «переходить» з людиною в іншу групу. Пояснення цьому досить просте. Хоча статус – категорія групова і поза групою не існує, людина звикає виконувати ролі, покладені на неї її постійною статусною позицією. У поведінці закріплюються певні звичні форми реагування на слова і вчинки інших. Міміка, пози та інші невербальні реакції теж «підлаштовуються» під певну роль. Переходячи до іншої групи, людина продовжує грати звичні ролі або, принаймні, її роль видають несвідомі елементи поведінки. Члени групи вловлюють пропонований їм образ і починають підігравати новачкові. Тому стає очевидною недоцільність такого педагогічного заходу, як переведення неадаптованого студента до іншої групи. Якщо з таким студентом і його одногрупниками не буде проведена серйозна психологічна робота, сам по собі статус «білої ворони» або «цапа відбувайла» не зміниться.

Які ж психологічні та соціальні фактори впливають на величину статусу студента? Серед найважливіших потрібно назвати зовнішній вигляд (фізична привабливість і оформлення зовнішності), успіхи у провідній діяльності (навчання, спілкування, особистісні якості), розумова обдарованість, деякі властивості темпераменту (товариськість, низька тривожність, стабільність-стійкість нервової системи). Крім того, в кожній групі є система своїх, цінних для цієї спільноти якостей, і високий статус отримує той, хто володіє ними повною мірою.

Цікаво, що статус людини в конкретній групі часто залежить від її місця (позиції) в інших групах, успіхів у позагруповій діяльності. Так, студент, який відзначився в будь-якому виді спорту, мистецтві, може за рахунок цього поліпшити свої позиції в групі. З цієї точки зору, великими перевагами в досягненні високого сталого місця в системі групових переваг володіють студенти з багатим досвідом соціального спілкування в різних сферах, з різними людьми. Отже, статус – величина, яка прагне до стійкості. Разом з тим, з погляду розвитку особистості людини доцільно періодично «змінювати» свій статус, тому що це забезпечує їй велику соціальну гнучкість, дає можливість приміряти на себе різні соціальні маски, побувати в різних внутрішньогрупових ролях. Тим самим людина виробляє більш гнучкі і більш продуктивні стратегії своєї соціальної поведінки, пізнає людей і суть їхніх вчинків. Щодо негативного полюса статусної ієрархії, необхідність зміни статусу видається очевидною, проте це настільки ж важливо і для тих студентів групи, які впевнено займають вершину групової статусної піраміди. Постійне ходіння в «зірках», «улюбленцях» робить людину ригідною, надзвичайно соціально вразливою і беззахисною перед неминучими змінами. Крім цього, молода людина росте як би «соціально незрячою», будучи позбавленою необхідності прислухатися і придивлятися до різних людей, не в змозі стати на їх незавидне місце. Безсумнівною є й небезпека сталого перебування студента в ролях знедоленого та ізольованого, що забарвлює його досвід взаємодії з людьми в незмінно похмурі тони.

Закономірно виникає питання, як можна вплинути на статус члена групи, забезпечити його позитивну динаміку? Головна умова, що забезпечує динаміку статусів членів групи, – створення різноманітних форм групових діяльностей, які вимагали б від своїх виконавців різного перерозподілу функцій і обов'язків, різних форм управління, розкриття і реалізації різних особистісних можливостей та ресурсів членів групи. Це надало б усім членам групи можливість знайти діяльність, що підвищує їх групову роль і змінює ставлення до них інших учасників групового спілкування.

Для підвищення статусу знедоленого або ізольованого члена групи може бути використаний прийом, умовно званий «відсвітом від зірки». Суть його полягає в тому, що високостатусному члену групи доручається у співпраці з низькостатусним (під слухним приводом) виконати важливу для групи роботу. Звичайно, більша частина успіху дістається «зірці», але можна не сумніватися, що відблиск її слави впаде й на помічника, роль якого у групі може змінитися.

Підвищенню статусу члена групи може сприяти його успішність в якій-небудь позапрофесійній діяльності. Завдання керівника – активно інформувати групу про успіхи її члена «зовні».

Нарешті, розуміння причин відторгнутості й ізольованості окремих членів групи вимагає системного психологічного аналізу. Важливо зрозуміти, в чому корениться причина: в певних особистісних особливостях співробітника, особливостях і традиціях сімейного укладу, низькій самооцінці, викликаній негативним минулим досвідом спілкування, і т. д.

Практичний інтерес становить питання про сприйняття членами групи своїх статусів, тобто своєї об'єктивної позиції в системі групових переваг. Як правило, найменш адекватно сприймають і оцінюють свою групову роль крайні статусні категорії: «зірки», з одного боку, «ізгої» та ізольовані – з другого. Високо- і середньостатусним членам групи, як правило, неважко відповідати на запитання аутосоціометрії про те, хто, на їхню думку, вибирає їх і хто відкидає. Неадекватне сприйняття, мабуть, пояснюється захистом, що виставляється цими членами групи на шляху негативної інформації, а також низькою соціальною рефлексією тих, хто стійко знаходиться в крайніх категоріях.

Нарешті, заслуговує на увагу питання про ставлення молодого людини до свого статусу. У ряді випадків впевненість у тому, що студенту, котрий має низький статус, незатишно в групі і хочеться підвищити свій статус, безпідставна. У різних групах можна зустріти «зірок», які оцінюють своє місце в групі як незадовільне (такої уваги їм недостатньо), та «ізгоїв», цілком задоволених своєю позицією. Останній факт може мати різні причини. Наприклад, «вигнанець» може бути незацікавленим в академічній групі, мати іншу групу, де його цінують і приймають, поділяють його цінності. Інша причина: він звик займати в групах таке місце, іншого не знає і не бажає витратити сили на його завоювання. У будь-якому випадку куратору, викладачу потрібно бути дуже обережним, приймаючи рішення про необхідність вплинути на статус того чи іншого студента групи в будь-якому напрямку.

25. Рівні розвитку студентської групи та шляхи формування студентського колективу

Номінальна група. Вона вже має певну назву, але існує лише формально, оскільки її члени ще не вступили у спільну діяльність, що здатна опосередковувати відносини між ними.

Група-асоціація. На цій стадії починається спільна життєдіяльність групи, виникають перші ознаки утворення колективу. В такій групі вже існує офіційна структура, спільна мета діяльності, але діяльність окремих студентів має переважно індивідуальний характер, у них ще відсутня потреба працювати разом, спільно розв'язувати групові завдання.

Група-корпорація. Характеризується більш чітко окресленою спільною метою та єдністю дій. Співпраця, активна взаємодія членів групи створюють груповий досвід

спілкування, підготовленість у певному виді діяльності, проте психологічної єдності ще немає.

Важливо зазначити, що група-корпорація може мати як просоціальну, так і антисоціальну спрямованість. Традиційно у вітчизняній соціально-психологічній літературі групи-корпорації просоціального спрямування визначають терміном «група-кооперація». Студентська група, що знаходиться на цьому рівні розвитку відзначається сформованою організаційною структурою, досить високим рівнем співробітництва студентів, міжособистісні відносини в ній мають діловий характер. А термін «група-корпорація» вживається переважно для позначення груп з антисоціальною спрямованістю, які, хоча й відзначаються організаційною і психологічною єдністю, але виявляють при цьому явні ознаки групового егоїзму, відчужені від інших груп, протиставляють себе їм. Як бачимо, таке трактування не зовсім збігається з усталеною міжнародною термінологією.

Зазначимо, що відносна автономізація групи є однією з умов її саморуху до єдності, до колективу. Саме на цьому етапі студенти групи ідентифікують себе з нею («моя група»). Але надмірна автономізація часто виступає проявом антисоціального спрямування групової діяльності.

Колектив – наступний рівень розвитку міжособистісних відносин у групі. Вона може стати колективом, якщо взаємодії і взаємовідносини студентів групи опосередковуватимуться загальними цілями, завданнями спільної діяльності, особистісно-значущим змістом цієї діяльності. Інтергрупова активність, що виникає у колективі, має значний вплив як на членів самої групи, так і на інші студентські групи вищого навчального закладу. Якщо студентська група у своєму розвитку досягає рівня колективу, то вона стає референтною для її членів, тобто такою, на думку якої вони зважають в першу чергу.

У міру того, як студентська група проходить шлях свого розвитку, в ній з'являються формальні і неформальні лідери. Ролі формальних лідерів виконують обрані чи призначені старости, профорги та інші посадові особи групи, на яких покладене виконання обов'язків, встановлених у цьому вищому навчальному закладі. Сьогодні, на жаль, немає єдності у визначенні рольових функцій формальних лідерів студентських груп. У ролі неформальних лідерів виступають студенти, що користуються в групі особливим авторитетом. Від них значною мірою залежить психологічний клімат у групі, самопочуття її членів, а також визнані в ній моральні норми. В академічній групі з високим рівнем розвитку підвищуються вимоги до кожного окремого її члена і особливо до лідерів.

Цілісними характеристиками студентської групи є такі показники:

- інтро- та інтергрупова активність;

- психологічний мікроклімат у групі (емоційний статус);
- референтність групи – значущість, авторитетність її для членів групи;
- керівництво і лідерство;
- згуртованість та ін.

Розвиток взаємовідносин студентського колективу і особистості проходить через кілька стадій.

Перша стадія – *адаптація* суб'єкта як члена нової групи. Перш ніж реалізувати свою потребу виявити себе як особистість, він має засвоїти діючі в групі норми (моральні, навчальні й ін.) і опанувати прийоми і засоби діяльності, якими володіють усі інші її члени. Через це у нього виникає об'єктивна необхідність «бути таким, як усі», що досягається за рахунок суб'єктивно пережитої втрати тих чи інших індивідуальних рис.

Друга стадія – *індивідуалізація*. Вона полягає у загостренні протиріч між досягнутим результатом адаптації (тим, що студент став «таким, як усі») і потребою студента у максимальному прояві себе як неповторної особистості, що має свою індивідуальність, яка при цьому не задовольняється. Студент починає шукати способи і засоби для вираження своєї індивідуальності, для демонстрації її в групі.

Третя стадія – *інтеграція* особистості в групі: студент зберігає лише ті індивідуальні риси, що відповідають необхідності й потребам групового розвитку, а також власну потребу здійснити вагомий внесок у життя групи. Група при цьому певною мірою змінює свої групові норми, вбираючи ті риси студента, що визнаються групою як ціннісно-значущі для її розвитку. Так відбуваються взаємні перетворення особистості і групи.

Якщо студенту не вдається подолати труднощі адаптації, то в нього можуть сформуватися такі якості, як конформність, безініціативність, може з'явитися невпевненість у собі, що призводить до заниження самооцінки. Якщо студент пройшов стадію адаптації і починає на другій стадії пред'являти групі такі свої індивідуальні відмінності, що відкидаються нею через невідповідність її потребам, то це може призвести до розвитку в нього негативізму, агресивності, підозрливості, неадекватної завищеної самооцінки. В студента, що успішно проходить стадію інтеграції у високорозвиненій групі, формується розвинуте колективістичне самовизначення. Якщо ж група, до якої входить індивід, має асоціальну спрямованість, то в нього можуть розвинути відповідні асоціальні риси.

Дієвим засобом розвитку особистості окремих студентів, а також академічних груп у цілому виступає студентське самоврядування.

Дійсно, в умовах самоврядування цілі діяльності й особистості, й групи, виходячи за їхні межі, роблять їх відкритими системами, забезпечуючи тим самим їхній розвиток.

Спільна діяльність, спрямована на розв'язання протиріч між особистістю (академічною групою) і адміністрацією вузу (громадськими організаціями) приводить до формування нових властивостей і якостей особистості майбутнього фахівця. Так, відносини відповідальної залежності, що складаються між членами студентського колективу в умовах самоорганізації, сприяють становленню таких особистісних якостей, як почуття обов'язку, відповідальність за доручену справу, наполегливість у досягненні поставленої мети. У процесі самостійної постановки та вирішення життєво важливих завдань у членів студентського колективу формуються ініціативність і самостійність, розвиваються творчі й інтелектуальні здібності. Розширення ділових контактів із представниками адміністрації вищого навчального закладу і громадських організацій сприятливо відбивається на формуванні навичок ділового спілкування й організаторської діяльності. При цьому в колективі створюється особливий соціально-психологічний клімат, що стимулює активність особистості в сфері емоційної та інтелектуальної саморегуляції.

Викладене свідчить, що становлення особистості студента відбувається в академічній групі, яка перебуває на певному етапі свого розвитку. Характер розвитку особистості значною мірою обумовлений рівнем розвитку групи, до якої особистість включена і в яку вона інтегрована. В академічних групах, які досягли у своєму розвитку рівня колективу, існують сприятливі умови для формування в студентів позитивних якостей особистості, необхідних сучасному фахівцю.

26. Проблема лідера та лідерства в студентській групі

Студентське середовище найбільш сприятливе для прояву лідерських якостей, причому не тільки у студентів, що володіють ними зі школи, а й у тих, хто раніше не проявляв такої активності. Тому студентська група надає всім рівні стартові можливості у майбутній «боротьбі» за лідерство. Студент, який ефективно поєднує навчання з громадською діяльністю, має набагато більше шансів стати згодом якщо не керівником колективу, то його неформальним лідером, людиною, яка може впливати на психологічну атмосферу, міжособистісні відносини, на якість та швидкість виконання однокорупниками своїх обов'язків. Яке ж значення має студентський лідер у колективі? Безумовно, це людина, яка акумулює в собі соціально-психологічний досвід групи, її субкультурні характеристики, виражає її інтереси, потреби, ініціює їх реалізацію та захист.

Статус лідера завжди мають найбільш авторитетні й шановані члени колективу. Поява лідера, спілкування і взаємодія з ним викликає в оточуючих позитивні емоції. У міжособистісних конфліктах він часто бере на себе роль арбітра. Члени студентського

колективу охоче звертаються до нього за порадою і допомогою.

Лідери з позитивною суспільно корисною спрямованістю завжди є ядром колективу, їх можна порівняти з кристалами, навколо яких формується суспільна думка. Ось чому один із «секретів» керівництва полягає в тому, що куратор групи повинен завжди прислухатися до студентських лідерів і намагатися делегувати їм свої повноваження, тобто через їхній авторитет у колективі залучати їх до управління, поділяючи з ними свої функції і відповідальність. Колектив без лідерів – це звичайна аморфна маса (за образним висловом А. С. Макаренка – «болото»). Мистецтво керувати студентами у вищій школі – це не тільки вміння спілкуватися і взаємодіяти з кожним студентом, це ще й мистецтво співпрацювати з лідерами, використовувати їх вплив на колектив із метою його згуртування, створення в ньому здорової, творчої атмосфери. Ось чому припускаються помилки ті викладачі, що вбачають у студентських лідерах, насамперед, своїх суперників і намагаються в будь-якому випадку нейтралізувати їх.

Необхідно зазначити, що в кожній студентській групі звичайно існують два типи лідерів: емоційний та інструментальний. Функції *емоційного лідера* – психологічний клімат у групі, турбота про оптимальне врегулювання міжособистісних відносин. Звичайно він виступає в ролі арбітра, радника. *Інструментальний лідер* – це член групи, що бере на себе ініціативу у специфічних видах діяльності (навчальна, наукова, спортивна, культурно-мистецька, громадська) завдяки своїй особливій компетентності в тих чи інших справах) і координує загальні зусилля на досягнення цілей. *Універсальний лідер* – це член студентського колективу, що поєднує в собі риси інструментального й емоційного лідера.

У роботі зі студентами дуже важливо не тільки спиратися на лідерів з позитивною спрямованістю, але й уміти враховувати вплив на колектив так званих популістських лідерів. *Популістський лідер* – це член студентського колективу, який на якомусь етапі його розвитку, апелюючи до певної частини колективу і, по суті, підпорядковуючись їй (часто заграючи з нею), домагається популярності за рахунок зручних для «не найкращих» студентів гасел і демаршів.

Наприклад, науковці-психологи, досліджуючи феномен лідерства в студентському колективі, проаналізували можливі механізми лідерства, до яких вдаються студентські активісти в процесі виконання керівних дій. В результаті цього науковці виділили такі провідні тактики впливу, що інтуїтивно застосовувалися студентськими лідерами, зокрема:

1. *Тактика раціонального переконання*, що полягає в прагненні в різних формах (бесіда, неформальна дискусія) переконати своїх товаришів у необхідності виконати ту чи іншу роботу саме таким чином. Як правило, до такої тактики вдаються студентські лідери, які

мають офіційний статус, – старости груп, курсу, відповідальні за конкретні ділянки роботи. Їх аргументи логічні й очевидні, зводяться до реальних вимог і контролю за дорученою справою.

2. *Тактика дружніх відносин* характерна для тих лідерів, які схильні використовувати для досягнення своїх цілей нечисленні групи впливу, що складаються з особистих друзів та близьких знайомих. Така тактика має ту перевагу, що дає змогу на початковому етапі конкретної справи забезпечити мінімальну кількість студентів, готових виконати прохання лідера.

3. *Тактика персонального прохання* має найбільшу ефективність відносно тих студентів, що мають слабкі зв'язки з колективом, обділені увагою однокурсників та зазнають дефіциту особистісного спілкування і суспільного визнання. Такі студенти сприймають персональне до себе звернення від авторитетного лідера як можливість вийти в сферу суспільної уваги, зміцнити свій авторитет.

4. *Тактика внутрішньої актуалізації* припускає, що студентський лідер намагається при висуванні вимоги або прохання викликати щирий інтерес і ентузіазм у решти членів групи. Такий прийом можливий, у разі якщо лідер добре знайомий з інтересами членів групи, їх захопленнями, орієнтується в системі їх ціннісних орієнтацій та особистих планів.

5. *Тактика взаємовигідного обміну* полягає в діловому прагматичному підході до вирішення студентським лідером конкретної управлінської задачі. По суті, йдеться про укладання своєрідної угоди, оскільки лідер пропонує певні послуги, вигоди студентського життя (допомога при складанні сесії, звільнення від занять тощо) в обмін на лояльність або участь в якомусь проєкті чи непопулярному заході.

6. *Тактика вираженого тиску* в студентському середовищі є непоширеною формою управлінської діяльності. В цьому випадку студентський лідер застосовує достатньо жорсткі форми впливу – часті перевірки, погрози, постійні нагадування, формує думку інших членів групи. Науковці вважають, що такі прийоми хоча й здатні на деякий час забезпечити вплив на окремих членів групи, але в цілому сприймаються студентами негативно.

З описаних тактик впливу найбільш ефективними і поширеними серед студентства є тактики взаємовигідного обміну, дружніх відносин, персонального прохання.

Що таке лідерство? Це, скоріше, риса психіки, що виявляється в умінні акумулювати, концентрувати у собі інтереси групи і повести її за собою, в свою чергу, лідер – це людина, якій властиві вищезазначені якості. Також у процесі дослідження природи студентського лідерства встановлено, що в основі формування лідерських якостей майбутніх керівників лежать комунікативні характеристики, такі специфічні особистісні якості, як

врівноваженість, розважливість, сприйнятливість, інтуїція, співпереживання, багата уява, бажання допомогти людям, терпимість, толерантність, почуття гумору, легкість характеру, оптимізм, сміливість. Особливе значення мають такі якості, як здатність до конструктивного спілкування, вміння взяти на себе провідну, активну роль. Зазначені фактори безпосередньо визначають рівень соціалізованості студентського лідера. Отже, лідерство в студентському середовищі визначається не тільки об'єктивною наявністю якостей, що становлять необхідний, так званий, «лідерський набір». Не менш важливою є суб'єктивна настанова студента на лідерство. Так, більше 30 % опитаних, які мають усі дані для того, щоб бути лідерами, до цього не прагнуть. Серед причин є такі, як небажання конкурувати з претендентами на лідерство у групі, побоювання відповідальності, небажання докладати зусиль для особистісного зростання і розкриття індивідуальних талантів і схильностей. Таким чином, проблема формування лідерів у студентському середовищі, а в перспективі й на професійному шляху набуває нового акценту – формування не тільки необхідних якостей, але й суб'єктивної настанови на діяльність, пов'язану зі здійсненням лідерських функцій.

27. Соціально-психологічний клімат у групі та його вплив на працездатність студентів

Соціально-психологічний клімат є складовою групового настрою і якісною стороною міжособистісних відносин у студентській групі, що проявляються у вигляді сукупності психологічних умов, які сприяють чи перешкоджають продуктивній спільній діяльності і всебічному розвитку особистості студента у вищій школі.

Суть сприятливого соціально-психологічного клімату в студентській групі полягає в тому, що процес психолого-педагогічного навчання, який проходить у позитивній атмосфері, створює сприятливі умови не тільки для подальшого розвитку студентів і закріплення якостей, яких вони набули до вступу у вищий навчальний заклад (ВНЗ), але й розвитку і формування нових, професійно важливих якостей, психолого-педагогічних знань, умінь і навичок.

Соціально-психологічний клімат (СПК) – це результат спільної діяльності людей, їх міжособистісних відносин. Він є неоднаковим у різних колективах і по-різному впливає, перш за все, на психологічне самопочуття людей. Клімат проявляється, головним чином, у таких групових ефектах:

– *згуртованість* як ступінь єдності дій (поведінки) членів організації в умовах вільного вибору цих дій з кількох можливих варіантів;

– *взаємна сумісність* (взаємне прийняття) як можливість неконфліктного спілкування і погодженості дій членів організації в умовах їх спільної діяльності;

– *стан рівня ідентифікації*, що означає свідоме, внутрішньомотивоване прийняття членом групи (на відміну від пасивної адаптації) цілей, цінностей і норм групового життя тощо.

Ознаками сприятливого соціально-психологічного клімату є:

- 1) висока вимогливість і довіра членів колективу один до одного;
- 2) доброзичлива і ділова критика;
- 3) вільний вияв власної думки членами колективу при обговоренні всіх питань групового життя;
- 4) задоволеність належністю до колективу;
- 5) високий ступінь взаємодопомоги;
- 6) достатня інформованість членів колективу про всі аспекти його внутрішнього життя.

Для несприятливого СПК властиві систематичні запізнення і довготривала відсутність на лекціях та семінарах; відкрите небажання навчатися; неточне виконання рішень і дотримання порад викладачів, пряме їх ігнорування; поширення чуток один про одного; прихована критика умов навчання; даремна трата часу, що розрахований на навчання та виховання; часті конфлікти між студентами й відсторонення колективу від їх спільного вирішення; часті порушення дисципліни; низька активність при обговоренні навчальних та спеціальних питань і відсутність критики та самокритики.

Особливості соціально-психологічного клімату в групі залежать від того, якою була суспільна активність студента до надходження у ВНЗ, від впливу умов життя й діяльності на його особистість, від його старанності в навчанні й т. д. Дані досліджень також переконують у тому, що успішність у студентів першого курсу тим вища, чим менша однорідність академічної групи зі шкільної підготовки, тобто при неоднаковій шкільній підготовці (отримані неоднакові оцінки на вступних іспитах) студенти академічної групи одержують більше високих оцінок, менше задовільних і незадовільних. Цей результат можна пояснити тим, що в неоднорідних академічних групах з'являються сприятливіші умови для виникнення змагання, лідерства й взаємодопомоги. Часто у ВНЗ існує практика поділу студентів на групи з високими знаннями іноземної мови (група «А»), достатніми (група «В»), середніми (група «С») та базовими знаннями (група «Д»). Така категоризація має свої переваги та недоліки. Переваги полягають у тому, що група не лише удосконалює знання, отримані в школі, а й дізнається щось нове. А недоліки – в тому, що різниця між мовним рівнем студентів (наприклад групи «А» та групи «Д») залишається, що, в свою чергу,

пригнічує особистість студентів. Успішність навчання студентів тим вища, чим більше в групі активістів з гарною шкільною підготовкою, які відрізняються самостійною роботою протягом семестру, вищим рівнем інтелектуального розвитку, більшою рухливістю психофізіологічних процесів.

28. Комунікативний, інтерактивний і перцептивний аспект педагогічного спілкування

Педагогічне спілкування як вид діяльності має певну структуру. Аналіз наукових джерел дає можливість представити її як сукупність комунікативного, інтерактивного і перцептивного компонентів.

Комунікативний компонент спілкування являє собою обмін науковою та навчальною інформацією між суб'єктами спілкування, а також думками, інтересами, почуттями. Провідна роль у вербальній комунікації належить усному мовленню: монологу (усна мова, що використовується педагогом у формі лекції, доповіді) та діалогу (мовленнєве спілкування двох або кількох суб'єктів). Педагогічне спілкування має ознаки діалогічності за умови: визнання рівності особистісних позицій; відкритості і довіри між педагогом і учнями (студентами); активної ролі, реальної участі останніх у процесі комунікації; зосередженості педагога на співрозмовникові та взаємовпливові їхніх поглядів; донесення кожним суб'єктом власної позиції, пошуку спільного рішення з урахуванням усіх думок; персоніфікованої манери висловлювання: «Я вважаю», «Я гадаю», «Я хочу порадитися». Діалогічність спілкування педагога з учнями ґрунтується на відкритості, щирості у спілкуванні, сприйнятті їх як партнерів, прагненні до взаєморозуміння і співробітництва. Паралельно з вербальним спілкуванням у педагогічному спілкуванні широко використовуються невербальні засоби: жести, міміка, інтонація, паузи, манери, зовнішність, діапазон, тональність, темп, сміх, плач, пантоміма тощо. Узгодженість вербальних і невербальних засобів сприймається як гармонія. Почуття міри у використанні вербальних і невербальних засобів – це необхідна складова добре розвинених комунікативних умінь педагога.

Бар'єри спілкування. Бар'єри спілкування – перешкоди, що спричиняють опір партнера впливові співрозмовника.

Вони виникають непомітно, і спершу викладач може не усвідомлювати їх. Але примирення з ними формує негативний стиль спілкування. Серед чинників, що впливають на особливості взаємодії між викладачем і студентом, велике значення мають соціальний, психологічний, фізичний і смисловий (когнітивний). Відповідно до цього розрізняють бар'єри у спілкуванні.

Соціальний бар'єр зумовлений переважанням рольової позиції викладача в системі педагогічної взаємодії. Викладач навмисно демонструє свою перевагу над студентом і свій соціальний статус. Нейтралізують його прагнення не протиставляти себе студентам, а підносити їх до свого рівня, не нав'язувати свої позиції, а радити.

Фізичний бар'єр пов'язаний з організацією фізичного простору під час взаємодії. Неправильно організований простір призводить до ізольованості викладача, який неначе віддаляє себе від студентів, намагаючись сховатися за стіл, стілець тощо. Усувають такий бар'єр скороченням дистанції, відкритістю у спілкуванні.

Смисловий бар'єр пов'язаний з не адаптованим до рівня сприйняття студентів мовлення викладача, яке занадто насичене незрозумілими словами, науковими термінами, які він використовує без коментарів. Це є причиною зниження їх інтересу до матеріалу, утворює дистанцію у взаємодії. Він стає непомітним за уважного ставлення до свого мовлення, ретельної підготовки до лекції.

Естетичний бар'єр зумовлений несприйняттям співрозмовником зовнішнього вигляду, особливостей міміки. Усувають його шляхом самоконтролю поведінки.

Емоційний бар'єр з'являється за невідповідності настрою, негативних емоцій, що деформують сприймання. Долають його за допомогою усмішки, чуйного ставлення до співрозмовника.

Психологічний бар'єр виявляється як негативна настанова, сформована на підставі попереднього досвіду, розбіжності інтересів партнерів комунікації тощо. Усувають шляхом переорієнтації уваги з особистості на роботу, оптимістичним прогнозуванням подальшої діяльності. Найтиповішими серед психологічних бар'єрів є: розбіжність настанов (викладач приходить на заняття, захоплений своїм задумом, а студенти байдужі, незібрані, неуважні, внаслідок чого він дратується, нервує); боязнь аудиторії (властивий викладачам-початківцям, які часто непогано володіють матеріалом заняття, але побоюються безпосереднього контакту зі студентами); поганий контакт (викладач заходить до аудиторії і замість організації взаємодії зі студентами поводить «автономно», наприклад, пише пояснення на дошці); звуження функцій спілкування (переважає інформаційна, залишаються поза увагою соціально-перцептивні, комунікативні функції); негативна установка на студентську групу (упереджене негативне ставлення викладача до групи, невстигаючих студентів, порушників поведінки); боязнь педагогічних помилок (запізнитися на заняття, неправильно оцінити відповідь студента тощо); наслідування (молодий викладач наслідує манери спілкування іншого педагога, не враховуючи власної педагогічної індивідуальності).

Інтерактивний компонент педагогічного спілкування полягає в обміні не тільки знаннями, ідеями, але й впливами, взаємними спонуканнями, діями. Взаємодія може виступати у вигляді кооперації або конкуренції, згоди або конфлікту. *Інтерактивний аспект спілкування* характеризують ролі і рольові очікування. Наприклад, викладач демонструє студентам певний стиль спілкування, що впливає з соціального значення його професії та функцій, які він зобов'язаний виконувати. Студент очікує від нього саме такої рольової поведінки, орієнтуючись на те, як «повинен» і як «не повинен» поводитися викладач. Взаємодіючи, люди використовують різноманітні способи впливу на партнерів. Найпоширенішими з них є: зараження, навіювання, переконання, наслідування.

Стилі педагогічного спілкування (В. Кан-Калик):

1. *Спілкування на основі захоплення спільною творчою діяльністю*. Цей стиль ґрунтується на єдності високого професіоналізму педагога та його етичних поглядів. Адже захоплення тим, що цікаво студентам, – результат не лише комунікативної діяльності викладача, а й значною мірою його ставлення до педагогічної діяльності загалом.

2. *Спілкування на основі товариської прихильності*. Товариська прихильність є важливим регулятором спілкування загалом і педагогічного зокрема. Ще А. Макаренко стверджував, що педагог, з одного боку, має бути старшим товаришем і наставником, а з другого, – співучасником спільної діяльності.

3. *Спілкування-дистанція*. Сутність такого спілкування полягає в тому, що в системі відносин педагога і учнів запобіжником є дистанція. Проте й тут має бути міра. Гіпертрофована дистанція призводить до формалізації спілкування викладача й студентів, перешкоджає створенню справжньої творчої атмосфери. Безперечно, дистанція повинна існувати, але має впливати із загальної логіки відносин учителя і учнів, а не диктуватися вчителем. Якщо дистанція стає домінантою педагогічного спілкування, одразу різко знижується загальний творчий рівень спільної діяльності педагога та учнів. Це спричиняє формування між ними авторитарних відносин, що зрештою негативно позначається на результатах виховання. До спілкування-дистанції нерідко вдаються вчителі-початківці, які бояться учнів і намагаються в такий спосіб утвердитися. Однак цей стиль спілкування, як правило, не дає хороших результатів, оскільки дистанція не може бути основою формування педагогічного авторитету.

4. *Спілкування-залякування*. Цей стиль спілкування зумовлений, насамперед, невмінням організувати продуктивне спілкування на основі захоплення спільною діяльністю. Безперечно, таке спілкування сформувати нелегко, і молодий викладач нерідко йде шляхом найменшого опору, обираючи спілкування-залякування чи дистанцію у крайньому їх прояві.

Щодо розвитку творчості або здійснення саме виховного впливу на учнів, а не просто ситуативного керування їхньою поведінкою цей стиль спілкування є безперспективним.

5. *Спілкування-загравання*. Сутність його полягає в завоюванні дешевого авторитету у студентів, що суперечить вимогам педагогічної етики. Цей стиль відображає, з одного боку, намагання молодого викладача швидко налагодити контакт зі студентами, сподобатися групі, а з другого, – відсутність необхідної загальнопедагогічної та комунікативної культури, умінь та навичок педагогічного спілкування, досвіду професійної комунікативної діяльності. Побойуючись спілкування з групою студентів і одночасно бажаючи мати з ними контакт, викладач зосереджує увагу не так на змістовому аспекті взаємодії, як на проблемах взаємовідносин, які набувають гіпертрофованого значення.

Перцептивний аспект спілкування полягає у побудові образу співрозмовника чи групи. Для підвищення ефективності педагогічного спілкування доречним є вивчення механізмів міжособистісного сприйняття в педагогічному процесі:

проектування – неусвідомлена схильність приписувати іншим власні мотиви, переживання, якості;

децентрація – здатність людини відійти від власної егоцентричної позиції, здатність до сприйняття точки зору іншої людини;

ідентифікація – несвідоме ототожнення себе з іншою людиною або свідоме уявлення себе на місці іншої людини;

емпатія – розуміння емоційних станів іншої людини у формі співпереживання;

стереотипізація – під впливом оточуючих і через взаємодію з ними у кожній людині виникають більш-менш конкретні еталони-стереотипи, користуючись якими, вона дає оцінку іншим людям.

Часто формування стійких еталонів відбувається непомітно для самої людини і спрацьовує в умовах дефіциту інформації про людину, коли про неї змушені судити за першим враженням. У педагогічному спілкуванні у процесі міжособистісного сприйняття спостерігається виникнення таких соціально-перцептивних стереотипів:

антропологічні стереотипи виявляються в тому, що оцінювання внутрішніх, психологічних якостей людини, її особистості залежить від особливостей її фізичного вигляду;

етнонаціональні стереотипи виявляються у тому випадку, коли психологічна оцінка людини залежить від того, до якої раси, нації, етнічної групи (наприклад «німець-педант», «темпераментний південець») вона належить;

соціально-статусні стереотипи полягають у залежності оцінювання особистісних

якостей людини від її соціального статусу;

соціально-рольові стереотипи виявляються в залежності оцінювання особистісних якостей людини від її соціальної ролі, рольових функцій (наприклад стереотип військового як дисциплінованої людини, стереотип професора як розумної людини, стереотип студента-відмінника як високоморальної людини тощо);

експресивно-етичні стереотипи визначаються залежністю оцінювання особистості від зовнішньої привабливості людини («ефект вроди»: чим привабливішою здається зовнішність людини, тим більш позитивними особистісними якостями вона наділяється);

вербально-поведінкові стереотипи пов'язані із залежністю оцінювання особистості від зовнішніх особливостей (експресивні особливості, особливості мовлення, міміки, пантоміміки тощо).

У процесі пізнання викладачем особистості студента механізм «стереотипізації» діє за всіма напрямками: «працюють» і соціальні стереотипи, й емоційно-етичні, антропологічні тощо. У викладача під впливом свого педагогічного досвіду складаються специфічні соціальні стереотипи: «відмінник», «двієчник». Так, уперше зустрівшись зі студентом, який вже отримав характеристику «відмінника» або «двієчника», викладач з більшою чи меншою імовірністю припускає наявність у нього певних якостей. Серед викладачів надзвичайно поширений стереотип про зв'язок гарної успішності студента з характеристиками його особистості. Стереотипи у міжособистісному пізнанні відіграють негативну роль, якщо викладач невідступно дотримується їх, якщо їх вплив набуває абсолютного характеру. Використання стереотипів може бути частково прийнятним: якщо педагог, спираючись на них, дає лише ймовірну оцінку особистості студента («можливо, він завдасть мені клопоту»); якщо педагог «знає себе» і розуміє, що існують суб'єктивні оцінні стереотипи; якщо опора на стереотипи використовується лише в умовах дефіциту інформації, згодом поступаючись місцем цілеспрямованому, професійному вивченню особистості.

Існують також деякі чинники соціально-перцептивних спотворень, які заважають викладачеві правильно сприймати та оцінювати студентів: наявність заздалегідь заданих настанов, оцінок, переконань, які є у педагога задовго до того, як реально почався процес сприйняття і оцінювання студента; наявність вже сформованих стереотипів, відповідно до яких студенти заздалегідь вже відносяться до певної категорії, і формується настанова, що спрямовує увагу на пошук пов'язаних з нею рис; прагнення зробити передчасні висновки про особистість студента до того, як про нього отримана вичерпна та достовірна інформація. Деякі педагоги, наприклад, мають «готову» думку про людину одразу після того, як уперше зустрілися з нею або побачили її; несвідоме структурування особистості студента – логічно об'єднуються в цілісний образ тільки чітко відповідні особистісні риси, а тоді будь-яке поняття, що не вписується в цей образ, відкидається; *ефект «ореолу»* – первинне

ставлення до якоїсь однієї окремої якості особистості студента поширюється на весь його образ, а потім загальне враження про нього переноситься на оцінювання його окремих якостей. Якщо загальне враження про студента сприятливе, то його позитивні риси переоцінюються, а недоліки або не помічаються, або виправдовуються. І навпаки, якщо загальне враження про студента негативне, то навіть благородні його вчинки не помічаються або хибно тлумачаться; **ефект «проектування»** – іншій людині приписуються за аналогією з собою власні якості та емоційні стани. Людина, сприймаючи та оцінюючи інших людей, схильна логічно припускати: «усі люди подібні до мене» або «інші протилежні мені». Уперта підозріла людина схильна вбачати ці якості характеру у партнера по спілкуванню, навіть якщо вони об'єктивно відсутні. Добра, чуйна, чесна людина, навпаки, може сприйняти незнайомого через «рожеві окуляри» і помилитися. Тому, якщо хтось скаржиться, які всі навколо жорстокі, жадібні, нечесні, не виключено, що він судить по собі; **ефект «первинності»** виявляється в тому, що перша почута або побачена інформація про студента або подію є дуже суттєвою і здатною впливати на подальше ставлення до нього. Навіть потім, якщо людина отримує іншу інформацію, яка спростовуватиме первинну, вона все одно буде пам'ятати та враховувати первинну інформацію. На сприйняття іншої людини впливає і настрій самої людини: якщо вона похмура (наприклад через погане самопочуття), у першому враженні про іншу людину можуть переважати негативні відчуття. Для того щоб перше враження про незнайому людину було повнішим і точнішим, важливо позитивно налаштуватися на неї. Відсутність бажання і звички прислуховуватися до думки інших людей, прагнення покладатися на власне враження про людину, відстоювати його; відсутність змін у сприйнятті та оцінюванні студентів, що відбуваються з часом з природних причин свідчить про недостатньо сформовані перцептивні вміння. Мається на увазі той випадок, коли одного разу виказані думки про студента не змінюються попри те, що накопичується нова інформація про нього; **ефект «останньої інформації»** – якщо остання інформація, отримана про людину, буде негативною, вона може змінити попередню думку про неї.

29. Прийоми правильного слухання студентів

Нерефлексивне слухання – це слухання без аналізу, яке дає можливість студенту висловитися. Воно полягає в умінні викладача уважно мовчати. Мовчати тому, що студенту хочеться, щоб його слухали уважно, інакше людина образиться і спілкування перерветься. Таке слухання корисне тоді, коли: студент хоче обговорити важливі питання (наприклад особисті проблеми, конфлікт з близькими тощо), проявляє глибокі почуття – гнів чи горе, чи

просто говорить про те, що вимагає мінімальної відповіді, відчуває труднощі у висловленні своїх турбот і проблем чи, навпаки, радості.

Правила нереклексивного слухання:

1. Головний принцип – мінімум відповідей (невтручання).
2. При нереклексивному слуханні потрібно бути не красномовним оратором, не суддею сказаного, не довідкою, яка дає відповіді на будь-які запитання, не лікарем, який ставить діагноз, а губкою, яка вбирає все, що говорить співрозмовник, без відбирання та сортування.
3. Необхідно давати студенту сигнали, які свідчать про те, що його чують. Для цього можна використовувати репліки типу: «Так», «так-так», «розумію», «продовжуй» тощо.

Нереклексивного слухання недостатньо в таких ситуаціях:

1. У студента слабке бажання говорити або воно взагалі відсутнє.
2. В ситуаціях, коли є небезпека неправильного тлумачення відповідей як згоди, хоча це – лише допомога, щоб студент почав говорити (не мовчати, коли незгідний).
3. Студент прагне отримати більш активну і вагому підтримку, схвалення.
4. Коли суперечить інтересам студента, заважає саморозкриттю (не потрібно тільки із ввічливості слухати всяку балаканину).

Реклексивне слухання – зворотній зв'язок викладача зі студентом, при якому студент активніше використовує словесну форму для підтвердження розуміння повідомлення. На відміну від нереклексивного слухання, у реклексивному слухач активніше використовує словесну форму для підтвердження розуміння повідомлення. Основними видами реклексивних відповідей є:

З'ясування – безоцінкова техніка, при використанні якої ми просимо студента про додаткову інформацію, керуючись або діловими інтересами, або метою «розговорити» молоду людину чи продемонструвати готовність і бажання вислухати її.

З'ясування є корисним у таких випадках:

1. Коли необхідно точно зрозуміти позицію студента.
2. Коли студент говорить плутано, перескакує з одного на інше, багато пропускає.
3. Такі запитання показують студенту, що викладач його слухає.

Правила з'ясування:

1. Для з'ясування можна використовувати такі ключові слова: «Не могли б ви повторити ще раз?»; «Що ви маєте на увазі?»; «Вибачте, я не зовсім зрозумів вас...».
2. Репліки повинні стосуватися тільки того, що студент говорить, але не оцінювати його поведінку чи вміння висловлювати думки.
3. Запитання мають бути відкритими. Це дає студенту можливість продовжити розмову.

Перефразування – передача студенту його ж повідомлення, але іншими словами. Його мета – перевірка точності почутого.

Перефразування корисне:

1. При відповіді студента на семінарському занятті, іспиті, конференції, коли необхідне повне розуміння думок і пропозицій.
2. У конфліктних ситуаціях чи під час дискусії.
3. Особливо корисно перефразувати, коли студент слабо орієнтується в темі розмови.
4. Воно (перефразування) дає студенту можливість впевнитися, що його слухають і розуміють, а якщо розуміють неправильно, внести корективи в повідомлення.

Правила перефразування:

1. Перефразування можна почати такими фразами: «Якщо я вас правильно зрозумів, то...»; «Ви виправте мене, якщо я помиляюся, але...»; «Інакше кажучи, ви вважаєте...».
2. Потрібно орієнтуватися саме на зміст повідомлення, а не на емоції, якими воно супроводжується.
3. Важливо вибрати головне і сказати це своїми словами, інакше викладач буде нагадувати папугу.
4. Не слід, бажаючи перефразувати студента, перебивати його: це потрібно робити тоді, коли студент зробив паузу і збирається з думками.

Резюмування – підведення підсумків щодо основних ідей, почуттів студента. Це дає змогу поєднати фрагменти розмови в смислову єдність. Варто використовувати:

1. Під час оцінювання відповіді студента на занятті.
2. Коли група студентів довго обговорює одну й ту ж проблему, щоб завершити одну частину розмови і перейти до наступної.
3. Його використовують для того, щоб студент чітко формулював свої думки, розвивав ідеї.

Правила резюмування:

1. Для резюмування можуть бути корисними такі вступні фрази: «Таким чином, головне...»; «Отже, ви пропонуєте...»; «Ваша основна ідея, як я зрозумів...».
2. Потрібно з цілої розмови виділити головну думку.

Відображення почуттів – це прагнення показати студенту, що його почуття розуміють: «Мені здається, що ви відчуваєте...», «У мене таке відчуття, що ви...». У відповідях слід враховувати й інтенсивність почуттів співрозмовника: «Ви дещо знервовані!» (зовсім, дуже, сильно тощо)

30. Особливості педагогічної критики. Вимоги до застосування критичних зауважень студенту

Кожний студент у своєму житті стикався з критикою викладача. Відповідно кожен викладач вдавався до критичних зауважень, тому що доводиться здійснювати контрольну-оцінювальну функцію у навчанні студентів.

Згідно зі словником, *критика* – це аналіз чи оцінювання когось/чогось із метою виявлення та усунення помилок. З цього визначення стає зрозумілим, що критика не є негативним явищем (хоча 90 % людей так її і сприймають), це обговорення, яке допомагає визначити позитивні якості людини, виявити і виправити недоліки. Проте, чуучи критику на свою адресу, кожен намагається побачити у цьому не допомогу у виправленні негативного, а вказування на негативне, несхвалення чогось.

Таким чином, включаються захисні психологічні механізми (часто механізм раціоналізації – механізм, під час якого людина намагається виправдати свою поведінку, наводячи будь-які аргументи на свій захист), через які людина не буде об'єктивно і конструктивно сприймати критику.

Отже, зрозуміло, що критика буває конструктивною і деструктивною. У конструктивній критиці акцент робиться не на особистості, а на фактах. Якщо ж критика в навчальному процесі спрямована виключно на особистість студента і висловлення негативного характеру, – це буде деструктивна критика. Тому, задля того щоб у навчально-виховному процесі існувала тільки конструктивна критика, яка буде стимулювати студентів виглядати в очах педагогів і одногрупників гідно, студент повинен намагатися всіляко виправити становище.

Кожен повинен знати основні принципи сприйняття критики задля продуктивності не тільки професійної, але й особистісної. Викладачі нерідко також чують критичні зауваження від студентів, тому мають бути прикладом правильного сприйняття критики.

Основні принципи сприйняття критики у діловому спілкуванні:

1. Для початку вам необхідно дослухати опонента до кінця, в жодному разі не перебиваючи його. Слухати слід уважно, вдумливо.
2. Якщо мене критикують, від мене очікували кращих результатів.
3. Сприйняття критики залежить від того, в якій формі це роблять.
4. Вам необхідно зрозуміти, що саме і з якої причини людина вам це говорить.
5. Конструктивну критику необхідно навчитися сприймати.
6. Необхідно погодитися з таким висловом – «завжди є куди прагнути, зростати».

7. Критика допомагає визначити думку опонента з приводу предмета обговорення.

8. Завжди потрібно підтримувати опонента у висунутій критиці, навіть якщо він не правий, тому що це дасть можливість розібратись у питанні.

9. Необхідно зрозуміти, що критична думка допомагає зрозуміти себе, допомагає зробити акцент на тому, над чим ще потрібно попрацювати. З цього випливає, що критика є поштовхом до саморозвитку.

10. Якщо критика відсутня, це все ж таки негативне явище, це є показником недовіри чи зневаги, нездатність її правильного сприйняття.

Крім основних принципів, можна наводити ще безліч другорядних. Наприклад: якщо мене критикують, отже, вірять у те, що я виправлюсь; критика є корисною, тому що ми звернемо увагу на ті сфери діяльності, про які раніше не думали; абсолютно з кожної критики можна отримати користь; критика – це моє вдосконалення; у того, кого критикують, немає права на образ, лише на раціональне осмислення ситуації і т. ін.

Критика стосовно студентів має такі різновиди:

- критика – підбадьорювання («Нічого. Іншим разом зробіте краще. А зараз не вийшло»);
- критика-докір («Ну що ж ви? Я на вас так розраховував»);
- критика-надія («Сподіваюся, наступного разу ви виконаєте це завдання краще»);
- критика-аналогія («Раніше я припустився такої самої помилки. І дісталось ж мені від начальника»);
- критика-похвала («Робота зроблена добре. Але не для цього випадку»);
- безособова критика («У нас є студенти, які не справляються... Не будемо називати їх прізвищ»);
- критика-співпереживання («Я добре вас розумію, тому зрозумійте і ви, що так робити...»);
- критика-здивування («Як? Невже ви не справилися з роботою?»);
- критика-іронія («Робили, робили і... зробили. Тільки як тепер в очі будете дивитися?»);
- критика-зауваження («Не так зробили. Іншого разу порадьтеся»);
- критика-попередження («Якщо ви ще раз зробіте не так, звинувачуйте себе»);
- критика-вимога («Роботу вам доведеться переробити») тощо.

Отже, необхідно виділити особливі вимоги до публічної критики студента. Вона має бути:

- принциповою, ґрунтуватися на переконаності у правоті, високоморальній позиції, орієнтованою на поліпшення справ, а не на особистість;
- аргументованою, ґрунтуватися на фактах, прикладах, розрахунках;
- доброзичливою, такою, щоб вона не принижувала студента, а спонукала до виправлення недоліків;
- конструктивною, тобто завершуватися пропозиціями щодо усунення недоліків.

Дотримуючись цих умов, викладач не поставить студентський колектив в опозицію до себе, не спричинить небажані соціально-психологічні ускладнення.

31. Ораторське мистецтво викладача. Прийоми ораторського мистецтва

Ораторське мистецтво – це мистецтво впливу на слухачів. Оратор впливає на людину всебічно: на її розум, почуття, орієнтацію, настрої, бажання, вчинки та дії. Хороший оратор – думок і слів організатор, а це важче, ніж організація людей: адже не видають наказу думати так, а не інакше. Викладач ВНЗ має опанувати ораторським мистецтвом.

Дійсно, коли оратор говорить перші хвилини, часто сприйняти, зрозуміти його ідею та аргументи майже неможливо. З чим ми стикаємося на самому початку розмови? З мовою. І якщо оратор припускається мовних помилок або мова безбарвна, то аудиторія стежить не за тим, *що* оратор говорить, а *як*, і, зробивши висновок про відсутність мовної культури, починає сумніватися в його ідеї. Часто до ідеї справа й не доходить, тим більше, що неправильно інтонована промова може змінити її зміст.

Значне місце посідає також *психологічна основа*, адже оратор має справу з живими людьми, а не з механізмами, тому він повинен опікуватися тим, сприймають його ідеї, чи ні, розуміють, чи ні, співчують, чи ні. Переконання, таким чином, залежить від того, чи створив він необхідну атмосферу в аудиторії, чи налагодив контакт зі слухачами. В цьому випадку йдеться про комунікативні уміння оратора подолати перешкоди спілкування, які завжди виникають у кожного оратора саме через психологічні труднощі такої діяльності людини, як слухання (нестійкість сприйняття, нетривалість уваги, інерція включеності, «відчуження» думки іншого тощо).

На подолання психологічних перешкод спілкування спрямована дидактична (педагогічна) основа, як сукупність способів, прийомів та принципів усного виступу для ефективності навчання. Для засвоєння ідеї, сприйняття аргументів, для переконання важливо і те, як побудована уся промова, чи відповідає вона принципам органічної єдності, посилення, економії, наочності тощо, чи вдало застосовані композиційні прийоми.

Нарешті, *внутрішня основа, логічна*. Під логічністю ми розуміємо таке міркування, яке відповідає основним логічним принципам і законам.

Викладачі, виступаючи публічно, повинні вміти побудувати свою промову таким чином, щоб привернути увагу аудиторії і утримати її впродовж всього виступу, всебічно і об'єктивно дати аналіз проблеми, побудувати систему доказів або спростувань, зробити певні висновки і переконати в їх правильності аудиторію. При цьому необхідно володіти прийомами здійснення психологічного впливу на аудиторію, знайти єдино необхідні слова для виразу своїх думок (і чим змістовніша думка, тим досконалішою повинна бути її форма).

Ораторське мистецтво, будучи складовою частиною професійних якостей викладача, є також ефективним засобом емоційного впливу. Мовно-виразні та інтонаційні засоби промови допомагають оратору краще передати думку, акцентувати увагу на деталях проблеми. Точно вибрані мовні засоби допомагають зворушувати емоційно аудиторію.

Таким чином, формулюючи вимоги до знань та умінь майбутнього викладача, можна зазначити, що він повинен:

а) знати:

- особливості і характеристики етапів діяльності оратора – закони пошуку думки, класифікації родів і видів ораторського виступу;
- методи розробки концепції виступу;
- критерії відбору проблем у темі, викриття протиріч у проблемі;
- загальні принципи побудови публічного виступу;
- способи викладення матеріалу виступу;
- способи активізації мислення аудиторії;
- культуру публічної промови;
- соціально-психологічні закони спілкування оратора і аудиторії;
- характеристику мови щодо акустико-фізіологічних позицій;
- принципи і способи проведення полеміки;
- монологічну і діалогічну форми лекційної промови, особливості підготовки лекційної промови.

б) уміти:

- моделювати спілкування з різними студентськими аудиторіями (першокурсники, старшокурсники, аспіранти, колеги-науковці);
- будувати тактику виступу і аргументації; знаходити і ліквідувати логічні помилки публічного виступу – вміло підбирати і застосовувати інтонаційно-виразні засоби мовлення;

- урізноманітнювати механізм наочності слова;
- знімати напруження перед виступом;

Таким чином, кожний викладач-оратор, усвідомлює він це, чи ні, має три «обличчя».

Це особа, яка *професійно висловлюється про певний предмет*, тобто має:

- а) фундаментальні знання у певній науковій галузі;
- б) знання найбільш типових, сучасних точок зору;
- в) розуміння гострих проблем з предмета промови.

Це *виразник громадської думки і вихователь*, при здійсненні ораторської діяльності підпорядковується принципам:

- а) відповідності особистої поведінки тим ідеям, які він проголошує у своєму виступі;
- б) єдності слова і справи;
- в) неухильного дотримання етичних відносин зі студентською аудиторією.

Це людина, яка не тільки досконало володіє прийомами доказовості ораторської майстерності, але й *має такі риси*:

- а) любов до істини, своєї дисципліни;
- б) ясність мислення й висловлювання;
- в) емоційність;
- г) повагу до аудиторії.

Серед ораторських якостей, яких можна назвати не один десяток, основоположними (тобто такими, від яких залежать інші якості) є такі:

- це ясність мислення й розмірковування. Навіть якщо у вас дефекти мовлення, то студенти вас зрозуміють, а якщо ви ще й цікаво розповідаєте, то дефекти слабшають, їх майже не помічають. Але якщо не буде ясності мислення, то все інше стане непотрібним;
- це уміння доказувати, аргументувати. В самій природі людського мислення закладена схильність до сумнівів. Та й з практичної точки зору не можна вірити оратору тільки тому, що він про це говорить. Викрикувати заклинання – не означає доводити. Сучасні молоді люди рідко сприймають щось на віру – ідея повинна підкреслюватися точними, незаперечними доказами.

Зайво говорити, що ця якість є особливо цінною для викладача, діяльність якого має для людей оцінювальний характер. Для викладача ця ораторська якість переростає в першорядну моральну якість. Попередні якості оратора є якостями особистісними, що потребують їх цілісності, в результаті якої вони створюють сплав, моноліт, надають дві, на перший погляд, прості, але важливі якості: любов до істини і повага до аудиторії.

- любов до істини (саме любов, а не просто розуміння її необхідності) штовхатиме викладача до пошуку, не дозволить покривити душею і піти на змову з сумлінням в ім'я тимчасового або примарного успіху, перекрутити реальні факти, спотворити істину;

- повага до аудиторії розуміється не як зовнішні ритуальні правила відносин з аудиторією (це похідне), а повага до її думок, інтересів, життєвого досвіду, людських якостей. Така повага важлива й психологічно, й пізнавально для самого оратора. Вона є моральним фундаментом задоволеності, і сенсу ораторської діяльності. І навпаки, виступи без поваги до аудиторії призводять до деградації особистості викладача. Якщо у виступаючого відсутня повага до аудиторії, він не стане хорошим оратором, навіть якщо у нього є певний набір інших, необхідних оратору якостей і прийомів майстерності. Висновок, який випливає з цих міркувань, може здатися бентежним, неймовірним: коли йдеться про ораторську майстерність, починати треба не з вивчення прийомів, а із зусиль по формуванню своїх людських і професійних якостей, з формування себе як гідної особистості.

Прийоми стимулювання уваги й інтересу слухачів під час читання лекції:

1. Показ практичної значущості інформації для аудиторії.
2. Короткий історичний екскурс у проблему, що розглядається.
3. Створення проблемної ситуації на початку виступу.
4. Порівняння та зіставлення фактів, що засвідчує актуальність проблеми.
5. Психологічні паузи.
6. Використання особливостей слухачів.
7. Імпровізація.
8. Різноманітність форм подачі матеріалу (тести, ігри, діалог, загадки) тощо.
9. Співучасть слухачів в обговоренні проблеми.
10. Перехід до діалогу.
11. Риторичні питання.
12. Жарти.
13. Принципово нові факти.
14. Новизна підходу до стратегії виголошення промови.
15. Крилаті фрази, вислови видатних осіб.
16. Нове про загальновідоме.
17. Використовування «закону краю».
18. Висунення гіпотез, припущень.
19. Використання прислів'їв, приказок.
20. Поєднання емоційних і раціональних мотивів у сприйнятті інформації.

21. «Сократівський діалог».
22. Яскраві приклади з художньої літератури та життя.
23. Відеоматеріали.

32. Невербальні засоби спілкування, їх роль у педагогічній діяльності

Поряд зі словесними засобами – мовленнєвими – на культуру спілкування впливають жести співрозмовників, інтонація, паузи, рухи тіла тощо. Невербальна (несловесна) комунікація – це система знаків, що використовуються у процесі спілкування і відрізняються від мовних засобами та формою виявлення. Невербалика частіше виявляється на несвідомому рівні і несе більш правдиву інформацію, ніж вербальні засоби. З її допомогою передаються емоції, ставлення суб'єктів один до одного, до змісту розмови. Вербальні та невербальні засоби можуть підсилювати або послаблювати взаємодію. Тому інтерпретувати ці сигнали потрібно не ізольовано, а в єдності з урахуванням контексту.

Культура рухів педагога є також суттєвим компонентом візуального образу. Вона припускає володіння своїм тілом, а саме: жести, міміку та пантоміміку. За їх допомогою та в поєднанні з іншими засобами викладач має можливість повніше виражати свої почуття, ставлення до своєї діяльності та діяльності студентів. До того ж, ці засоби завжди найбільш економні, динамічні, в них прихована велика спонукальна сила.

Жест – це рух рук, що супроводжує мовлення педагога і підсилює його виразність, а іноді й замінює його. У жестах виявляється психічний стан людини, а при необхідності іноді приховуються справжні почуття. При оволодінні жестикуляцією необхідно піклуватися про те, щоб жести були природними, доречними, стриманими, тобто відповідали конкретній педагогічній ситуації. Виділяють такі групи жестів: механічні, описові та психологічні: механічні жести – найбільш поширені і отримали назву завдяки своєму характеру. Наприклад, при вітанні або прощанні ми робимо певні жести: помах, подавання і потискування руки співрозмовника. Використовують ці жести для різноманітності процесу спілкування. Описові жести використовують, з одного боку, для привертання уваги до об'єкта, що вивчається, шляхом указання на нього, з другого боку, – як жестикуляцію, що доповнює усний вислів. Психологічні жести є засобом зовнішнього вираження почуттів людини. Вони не завжди збігаються із сказаними словами і, скоріше, «говорять» про підтекст сказаного. Наприклад, ми говоримо про відсутність хвилювання, про те, що спокійні, а при цьому смикаємо вухо, гудзик, підборіддя тощо. Ці дії свідчать про наше хвилювання. Слід пам'ятати, що надмірна жестикуляція відволікає від головного. Вона не завжди доречна і погіршує виразність мовлення. Негарне враження залишає безконтрольне розмахування

руками. Внутрішній стан педагога відображається в різних довільних і мимовільних рухах і підпорядковується контролю свідомості. Необхідно виховувати в собі вміння стримувати зовнішні прояви і не виявляти справжні переживання, особливо в екстремальних ситуаціях. Звичайно, перший жест підсилює думку і виконує основну роль у жестикуляції. Тому жести необхідно наперед продумувати, відпрацьовувати, домагатися їх відповідності тому, що промовляється, пам'ятаючи про те, що вони є способами посилення мовленнєвої діяльності, вираження особливостей підтексту.

Міміка – це засіб передачі своїх почуттів, емоцій, ставлення до чогось за допомогою м'язів обличчя. Щоб міміка не стала кривлянням, вона повинна відповідати психічному стану педагога. Які ж почуття педагог може передати за допомогою міміки? Це засмучення, гнів, радість, збентеження, здивування, презирство, зацікавленість. На відміну від жестів, які можуть бути традиційними в певній ситуації, міміка суто індивідуальна і залежить, перш за все, від індивідуальних особливостей педагога, а також обставин спілкування і студентів. Вираз обличчя і погляд іноді набагато сильніше впливають на студентів, ніж слово. Великі можливості відкриває використання усмішки, яка і схвалює, і піднімає настрій. Дуже виразні брови: вираз здивування – брови підняті, незадоволення – брови зсунуті тощо. Але не менше смислове навантаження несуть очі. У зв'язку з цим педагог повинен уміти користуватися виразним поглядом, уникати надмірної рухливості м'язів обличчя і очей («бігаючі очі») і, навпаки, статичності («кам'яне обличчя»). Оскільки студенти «читають» по обличчю педагога, в якому він стані, не слід демонструвати свій поганий настрій, негативні почуття і емоції. Педагогу необхідно вчитися візуальному контакту. Він встановлюється тоді, коли співрозмовники дивляться один одному в очі, виражаючи тим самим зацікавленість партнером або предметом розмови. В очі співрозмовнику ми дивимося протягом 5-7 с, а в цілому в ході бесіди дивимося на партнера 35-50 % часу. Решту часу співрозмовники дивляться убік. Частіше дивимося в очі, коли слухаємо, а не говоримо, тому що хочемо побачити реакцію співрозмовника. Тривалий погляд звичайно свідчить про підтвердження сказаного. Якщо ж йдеться про суто особистісні справи, то погляд відводиться убік, і слухач не дивиться на того, хто говорить. Візуальний контакт виконує значну роль у встановленні емоційного контакту зі студентами. Відвертість, доброзичливість погляду іноді роблять більше, ніж слова. Адже коли ми хочемо, щоб студент нас почув і зрозумів, ми завжди прагнемо бачити його очі. На жаль, як зазначають психологи, найчастіше ми дивимося в очі, коли вичитуємо або засуджуємо студента за щось. Це може спровокувати появу тривожності, невпевненості в собі, тому треба пам'ятати, що контакт очей повинен бути постійним. Він потрібен для того.

щоб студенти відчули нашу любов, доброзичливість, прагнення до співпраці. У його полі зору мають бути всі і кожен окремо.

Слід зазначити і важливість уміння педагога володіти своїм тілом, тобто *пантоміміку*. У зв'язку з цим можна виділити такі вимоги до ходи, уміння стояти і сидіти: під час заняття вибирати таке місце, звідки добре видно і чути всіх студентів; нову інформацію необхідно давати стоячи, щоб бачити всіх студентів, мобілізувати їх увагу; педагогу немає необхідності стояти впродовж усього заняття і, якщо дозволяють обставини, можна сісти; закінчуючи заняття, педагог знаходиться в центрі аудиторії, своїм виглядом мовби демонструючи завершеність процесу; якщо немає ніяких справ, то педагогу слід першим виходити з аудиторії; хода педагога повинна бути рівною, упевненою, м'якою; не треба сидіти на краю стільця, перекидати ногу за ногу. Перш ніж сісти, необхідно перевірити стілець; слід стежити за собою не тільки в межах навчального закладу, а й поза ним. Кажучи про техніку рухів, треба звернути увагу на дистанцію спілкування, тобто відстань між тими, хто спілкується. Дистанція до 45 см має інтимний характер, від 45 см до 1 м 20 см – персональний, від 1 м 20 см до 4 м – соціальний, 4-7 м – публічний. Якщо дистанція збільшується, то немає можливості спостерігати міміку і жести викладача, що створює труднощі в спілкуванні. Зміна дистанції – прийом привертання уваги. Для активізації спілкування слід обрати відкриту позу: не схрещувати руки, стояти обличчям до аудиторії, зменшувати дистанцію. Все це створює ефект довіри. Це лише деякі засоби невербальної комунікації, завдання яких – зробити спілкування продуктивнішим.

33. Протиріччя і конфліктні ситуації у педагогічній взаємодії та засоби їх регулювання

У взаємодіях студентів і викладачів найбільш характерними є такі причини конфліктів: відмінності в ціннісних орієнтаціях; нетактовність у спілкуванні; відмінності у взаємних очікуваннях; рівень професіоналізму викладачів і успішність студентів. Відмінності в ціннісних орієнтаціях обумовлені, перш за все, періодами нестабільності в ідейно-моральній сфері суспільства. Форми спілкування викладачів і студентів багато в чому залежать від структурних та індивідуально-психологічних якостей взаємодіючих суб'єктів, а також від усталених у вузівському колективі традицій, норм і правил спілкування. Відмінності у взаємних очікуваннях викладачів і студентів охоплюють широке коло проблем – від ціннісних орієнтацій до якості отримуваних знань та ефективності їх засвоєння. Значна частина конфліктів типу «студент – викладач» виникає через низький професійний рівень викладача. Такої думки дотримуються 33 % опитаних студентів. Багатьох студентів не

влаштує і відрив суспільно-політичних наук від реального життя. Своє негативне ставлення до програм навчального курсу з соціально-економічних дисциплін висловив кожний третій студент. У свою чергу, низьку ефективність навчального процесу і конфліктність у спілкуванні викладачі пояснюють такими причинами:

1) споживацьке ставлення до навчання, лінь, небажання вчитися (кожний третій викладач-респондент);

2) слабка базова підготовка з гуманітарних наук, відсутність самостійного мислення, низький рівень загальної освіченості та політичної культури, нерозуміння студентами значущості суспільно-політичних дисциплін;

3) відсутність інтересу до навчання і до майбутньої професії;

4) завищена самооцінка.

Конфліктна поведінка студента виявляється в таких *формах*:

– порушення дисципліни;

– грубощі, зухвала поведінка;

– незгода і критика будь-яких пропозицій викладача;

– ігнорування педагогічних вимог, ухиляння від виконання завдань та ін.

Як наслідок, у студентів знижується розумова працездатність. Більшість із них перестає працювати, відмовляється виконувати навчальні завдання, ігнорує вимоги викладачів.

Стадії розвитку педагогічного конфлікту:

1) Незадоволення (розкладом, обсягом самостійної навчальної роботи, часом занять, розпорядженням викладача тощо). Це стадія потенційного формування суперечностей норм, цінностей, інтересів, поглядів, думок тощо.

2) Суперечності переходять на рівень реальних взаємовідносин викладача і студентів.

3) Виникає протидія (ігнорування вимог – «не буду!», роздратованість, підвищення рівня реактивної тривожності).

4) Протиборство – всі сили спрямовані на іншу людину, розриваються зв'язки, виникає образа, зневага тощо.

5) Виникає інцидент – зіткнення неприємного характеру (викладач іде в деканат скаржитися на студента, відмовляється від спілкування з ним, уникає взаємовідносин із групою тощо). Конфлікт потребує вирішення. Таким чином, спостерігається деструкція міжособистісних взаємовідносин викладача і студентів на когнітивному, емоційному і навіть поведінковому рівнях. З *інструментальної точки зору*, конфлікт є одним із засобів самоствердження і подолання тенденцій, які заперечуються іншою особистістю. У *технічному плані* конфлікт є одним із граничних засобів впорядкування міжособистісних

взаємовідносин, спосіб виявлення протиріч, що виникають, але не врегульовані у процесі міжособистісної взаємодії.

Для вирішення педагогічного конфлікту є два основні *шляхи*:

1) через заміну об'єктивної ситуації (переглянути обсяг навчального навантаження, вдосконалити розклад занять тощо);

2) через змінювання суб'єктивної педагогічної позиції викладача або позиції студентів щодо ситуації педагогічного конфлікту.

Проте важливо шукати засоби задоволення інтересів обох сторін. Якщо конфлікт вирішується психологічно виправдано, він мобілізує розум, волю, зближує інтереси сторін, що конфліктують.

Якщо педагогічні конфлікти часто мають деструктивний характер, вони, з одного боку, знижують ефективність педагогічного процесу та якість професійної підготовки студентів. Від вирішення педагогічного конфлікту залежить подальша діяльність кожного учасника, їхні плани на майбутню педагогічну взаємодію, результативність їхньої спільної діяльності. З другого боку, педагогічні конфлікти прищеплюють майбутнім фахівцям конфліктні форми поведінки, «закладають» їхній конфліктний потенціал, який, безперечно, збільшуватиме рівень конфліктогенності трудового колективу – майбутнього місця професійної діяльності студента. Отже, необхідна свідомо цілеспрямована діяльність щодо запобігання причинам і успішного розв'язання педагогічних конфліктів у вищій школі.

Основними причинами конфліктів між викладачами й студентами є:

1) невміння педагога прогнозувати поведінку студентів, його роздратування і прагнення усунути «перешкоду» будь-якими засобами;

2) прагнення педагога зберегти свій соціальний статус;

3) оцінювання педагогом не окремого вчинку студента, а його особистості загалом;

4) суб'єктивне сприйняття вчинку студента і недостатня поінформованість про його мотиви, риси особистості, умови життя в сім'ї;

5) поспішність із покаранням студентів (адже, на думку частини педагогів, певна суворість не завадить).

Для ефективного подолання конфліктної ситуації викладачеві необхідно обрати поведінку, враховуючи власний стиль, стиль інших, втягнутих до конфлікту людей. Психолого-педагогічна наука виокремлює п'ять стилів поведінки в конфліктній ситуації:

1. *Конкуренція* або суперництво, прагнення стати центром ситуації. За цієї позиції погляди, потреби інших учасників ситуації не сприймаються як значущі. Кожен відстоює свою думку, поведінку як єдино правильну, ігноруючи міркування інших. Це активний,

майже агресивний наступ, намагання вирішити конфлікт, ігноруючи інтереси інших осіб. Виявляється в діях, задоволенні своїх інтересів на шкоду іншим учасникам конфлікту.

2. *Уникнення*. Пов'язаний з намаганням відсунути конфліктну ситуацію якомога далі, сподіваючись, що все вирішиться само собою. Нерідко при цьому послуговуються тезою, що «поганий мир кращий за добру сварку». Така стратегія не завжди свідчить про намір ухилитися від вирішення проблеми. Вона може бути й конструктивною реакцією на конфліктну ситуацію, коли вирішення її доцільніше відкласти на пізніше. Проте захоплення стратегією уникнення може призвести до втрати особистісних позицій у колективі.

3. *Пристосування*. Йдеться про взаємне пристосування партнерів, за якого людина діє, не відстоюючи своїх інтересів.

4. *Співробітництво*. Головне для нього – прагнення разом підійти до ефективного вирішення ситуації, конфлікту з урахуванням інтересів, потреб обох сторін, пошук взаємовигідних умов і шляхів досягнення порозуміння. Ця стратегія є найефективнішою для налагодження добрих стосунків, але потребує більше часу, ніж інші. Крім того, обидві сторони повинні вміти пояснити свої бажання, висловити свої потреби, вислухати одне одного, виробити альтернативні варіанти дій.

5. *Компроміс*. Виявляється в намаганні не загострювати ситуації в конфлікті, взаємно поступаючись інтересами. Він схожий на співробітництво, але його досягнення відбувається на поверхневому рівні відносин. Партнери не враховують глибинних потреб, інтересів, а задовольняються зовнішньою стороною поведінки.

Педагог повинен вміти успішно використовувати кожен зі стилів вирішення конфліктної ситуації, враховуючи конкретні обставини: вміти поступатися, йти на розумний компроміс, встановлювати партнерські відносини й водночас обстоювати власну позицію, розширюючи арсенал стилів, а не діяти за єдиним стандартом.

Для успішного запобігання і вирішення педагогічного конфлікту викладач повинен володіти такими *професійно-педагогічними якостями та вміннями*:

- передбачати наслідки свого педагогічного впливу;
- бачити педагогічну проблему, протиріччя та вирішувати їх шляхом діалогу зі студентами;
- мати соціально-психологічну проникливість, уміння правильно оцінити конфліктну ситуацію («надситуативне бачення ситуації»), сформулювати неупереджене уявлення про сторони конфлікту;
- визнавати автономію особистості студента;
- сприймати іншого як індивідуальність, яка є носієм власного неповторного

внутрішнього світу;

- при виникненні педагогічних проблем апелювати до свідомості студента;
- генерувати ідеї у відповідь на конкретні пропозиції студента, з повагою приймати

будь-яку його думку;

- розвивати самостійність у судженнях студента і здатність самостійно шукати вихід зі становища;
- враховувати емоційний стан студента, співпереживати йому в момент конфлікту;
- зберігати почуття власної гідності;

34. Сутність і структура процесу навчання у ВНЗ

Дидактика – це галузь педагогіки, спрямована на вивчення і розкриття основ організації процесу навчання (закономірностей, принципів, методів), а також на пошук і розробку нових принципів, стратегій, методик, технологій і систем навчання.

Навчання, викладання, учіння – основні категорії дидактики.

Навчання – це спосіб організації освітнього процесу. Воно є найбільш надійним шляхом здобування освіти. В основі будь-якого виду чи типу навчання закладена така система: викладання і учіння.

Викладання – це діяльність викладача стосовно:

- передачі інформації;
- організації навчально-пізнавальної діяльності студентів;
- надання допомоги при труднощах у процесі учіння;
- стимуляції інтересу, самостійності і творчості студентів;
- оцінювання навчальних досягнень студентів.

Діяльність викладача – це процес управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів, що включає такі компоненти:

1. Мета навчання (чому навчати).
2. Зміст навчання (чого навчати).
3. Методи навчання (як навчати).
4. Засоби навчання (що допомагає забезпечити реалізацію мети).

5. Форми організації навчання у вищій школі (способи керування навчально-пізнавальною діяльністю: лекції, семінарські, лабораторні заняття, самостійна робота студентів, виробнича практика, науково-дослідна робота тощо).

6. Контроль і оцінювання академічної успішності студентів.
7. Результат навчання (продукт навчання) та його аналіз.

Учіння – це діяльність студента щодо:

- засвоєння, закріплення і застосування знань, умінь і навичок;
- самостимулювання до пошуку, вирішення навчальних завдань, самооцінки навчальних досягнень;
- усвідомлення особистісного смислу і соціальної значущості культурних цінностей і людського досвіду, процесів і явищ навколишньої дійсності.

Результати учіння виражаються у знаннях, уміннях, навичках, системі відносин і загальному розвитку студента.

Ефективність навчання визначається внутрішніми і зовнішніми критеріями. Як внутрішні критерії використовують успішність у навчанні і академічне встигання, а також якість знань, умінь, навичок, рівень розвитку студента, рівень навченості і научуваності.

Одним із основних показників перспектив розвитку студента є його здатність до самостійного вирішення навчальних завдань (близьких за принципом вирішення у співробітництві і з допомогою викладача).

Зовнішніми критеріями ефективності процесу навчання вважають:

- ступінь адаптації випускника ВНЗ до соціального життя і професійної діяльності;
- темпи зростання процесу самоосвіти;
- рівень освіченості чи професійної майстерності;
- готовність підвищувати освіту.

Процес навчання у ВНЗ має свої особливості (І. Кобилянський, Л. Рувінський): вивчення кожної науки студентами в її розвитку; єдність навчального процесу і наукових досліджень; висока активність самостійної навчально-пізнавальної і дослідної діяльності; ідея професіоналізму пронизує викладання усіх наук.

Навчальний процес, забезпечуючи розв'язання завдань, що стоять перед вищою школою, реалізує **чотири основні функції**:

- освітню;
- виховну;
- розвивальну;
- професійну.

35. Закономірності навчального процесу у ВНЗ. Об'єктивні та суб'єктивні закономірності навчання

Педагогічний процес у вищому навчальному закладі – не механічна сума процесів навчання, виховання, освіти, професійної підготовки й розвитку, а самостійне цілісне явище, що має свої закономірності.

Закономірності навчання – це об’єктивні, суттєві, стійкі зв’язки між складовими компонентами процесу навчання. Ці залежності (на відміну від законів навчання) мають переважно вірогідно-статистичний характер, проявляються як тенденція, тобто не в кожному окремому випадку, а в деякій їх більшості.

Виділяють зовнішні та внутрішні закономірності навчання.

До *зовнішніх* закономірностей відносять залежність навчання від суспільних процесів і умов (соціально-економічної, політичної ситуації, рівня культури, потреб суспільства і держави в певному типі і рівні освіти).

До *внутрішніх* – зв’язки між компонентами процесу навчання (між цілями, змістом освіти, методами, засобами і формами навчання, між викладачем, студентом і змістом навчального матеріалу).

Всі закономірності, що діють у навчальному процесі, поділяють на загальні та конкретні. Наведемо приклад загальних закономірностей навчання:

- цілі навчання залежать від рівня, темпів розвитку потреб і можливостей суспільства; рівня розвитку і можливостей педагогічної науки і практики;

- зміст навчання (освіти) залежить від темпів соціального і науково-технічного прогресу; вікових можливостей студентів; матеріально-технічних і економічних можливостей навчальних закладів і т. ін.

Конкретні закономірності навчання поділяють на дидактичні, гносеологічні, психологічні, кібернетичні, соціологічні, організаційні.

Дидактичні:

- результати навчання залежать від застосовуваних методів;

- результати навчання знаходяться в прямій пропорційній залежності від майстерності викладача.

Гносеологічні:

- результати навчання (в розумних межах) прямо пропорційні вмінню студентів навчатися;

- результати навчання залежать від регулярності і систематичності виконання студентами домашніх завдань.

Психологічні:

- продуктивність навчання (у розумних межах) прямо пропорційна інтересу студентів до навчальної діяльності;

- продуктивність навчання (у розумних межах) залежить від рівня розвитку пам’яті,

мислення і т. ін.

– продуктивність навчання (у розумних межах) залежить від рівня розвитку мотиваційної сфери студента, його професійної спрямованості.

Кібернетичні:

– якість навчання прямо пропорційна якості управління навчальним процесом;

– якість знань залежить від ефективності контролю. Частота контролю є функцією, залежною від тривалості навчання:

$$P = \frac{N}{0,981 \cdot S \cdot a},$$

де N – кількість оцінок, що спостерігається;

a – кількість студентів, що піддаються інспектуванню;

S – кількість занять за навчальним планом за період, що інспектується (Г. В. Воробйов).

Соціологічні:

– ефективність навчання залежить від рівня «інтелектуальності середовища», інтенсивності взаємонавчання;

– ефективність навчання залежить від якості спілкування викладача зі студентами.

Організаційні:

– ефективність навчання залежить від організації;

– розумова втома призводить до гальмування органів чуття: чотири години навчальних занять знижують поріг чутливості аналізаторів більш ніж удвічі (Вагнер, Блашек).

36. Принципи дидактики вищої школи. Характеристика дидактичних принципів навчання

Принципи навчання виступають основним орієнтиром у викладацькій діяльності. У сучасній дидактиці принципи навчання розглядаються як рекомендації, що спрямовують педагогічну діяльність і навчальний процес в цілому, як способи досягнення педагогічних цілей з урахуванням закономірностей навчального процесу.

Можна сформулювати сучасні дидактичні принципи вищої і середньої школи так:

1. Розвиваюче і виховуюче навчання.
2. Науковість і доступність, посильна трудність.
3. Свідомість і творча активність студентів при керівній ролі викладача.
4. Наочність і розвиток теоретичного мислення.
5. Системність і систематичність навчання.
6. Перехід від навчання до самоосвіти.

7. Зв'язок навчання з життям і практикою професійної діяльності.
8. Міцність результатів навчання і розвиток пізнавальних здібностей студентів.
9. Позитивний емоційний фон навчання.
10. Колективний характер навчання і врахування індивідуальних здібностей студентів.
11. Гуманізація і гуманітаризація навчання.
12. Комп'ютеризація навчання.
13. Інтегративність навчання, врахування міжпредметних зв'язків.
14. Інноваційність навчання.

Принципи навчання виступають в органічній єдності, утворюючи деяку концепцію дидактичного процесу, яку можна зобразити як систему, компонентами якої вони є.

У сучасній дидактиці вищої школи сформульовано дидактичні принципи, які відображають специфічні особливості навчального процесу у вищій школі: забезпечення єдності наукової та навчальної діяльності студентів, професійної спрямованості, професійної мобільності, полікультурності та проблемності. Так, наприклад, принцип професійної спрямованості навчання передбачає вивчення тих предметів, які стосуються обраної професії. Цей принцип можна окреслити тезою: «Вчити не навчальній дисципліні, а фаху». Полікультурність навчання прогнозував ще В. Гюґо: «Настане день, коли єдиним полем битви будуть ринки, відкриті для торгівлі, і уми, відкриті для ідей». Результат підготовки повинен відповідати вимогам, які висуваються конкретною сферою майбутньої професійної діяльності студентів, а тому зміст освіти і методи навчання у вищій школі мають відповідати сучасним тенденціям розвитку науки і виробництва, сприяти конкурентоспроможності випускників вищої школи на світовому ринку праці, мобільності студентів і науково-педагогічних працівників ВНЗ, що висуває вимоги до знання іноземних мов, толерантності, розуміння культури і менталітету різних народів.

Останнім часом висловлюються ідеї про виокремлення групи специфічних загальних принципів навчання у вищій школі, які б синтезували всі існуючі принципи, зокрема:

- орієнтованість вищої освіти на розвиток особистості майбутнього спеціаліста;
- відповідність змісту вузівської освіти сучасним і прогнозованим тенденціям розвитку науки (техніки) і виробництва (технології);
- оптимальне поєднання загальних, групових та індивідуальних форм організації навчального процесу у ВНЗ;
- раціональне використання сучасних методів і засобів навчання на різних етапах підготовки спеціалістів з вищою освітою;

- відповідність результатів підготовки спеціалістів вимогам, які висуваються конкретною сферою їх професійної діяльності;

- забезпечення конкурентоспроможності випускників українських ВНЗ на світовому ринку праці.

З підписанням Україною Болонських угод реалізація цих принципів у педагогічній практиці набуває особливого значення.

Слід, однак, зазначити, що до теперішнього часу вітчизняна дидактика значною мірою зберігає риси традиційної моделі навчання: провідну роль викладача, безумовне дотримання навчальної програми, значний академізм у викладанні. Ці особливості значно відрізняють нашу школу від зарубіжних, наприклад від американської, де превалює прагматичний підхід до навчання. Отже, орієнтація української вищої школи на входження в світовий освітній простір визначатиме і перспективи майбутніх дидактичних пошуків.

37. Особливості формування змісту навчальної дисципліни.

Вимоги до змісту навчання

Зміст освіти – це чітко окреслене коло знань, умінь, навичок і компетенцій, якими людина оволодіває шляхом навчання у навчальному закладі або самостійно. Він містить систему наукових знань про природу, суспільство, людське мислення, культуру та практичних умінь і навичок, необхідних для життєдіяльності людини. Зміст освіти в цілому має сприяти розв'язанню генерального завдання – формування гармонійної, всебічно розвиненої особистості.

Коли йдеться про зміст освіти, який лежить в основі професійної підготовки, то мається на увазі, що він орієнтований на формування професійної і загальної культури фахівців у широкому розумінні.

Складовими змісту освіти є *нормативний та вибірковий компоненти*. Нормативний компонент змісту освіти визначають відповідні державні стандарти освіти, а вибірковий – вищий навчальний заклад. Зміст освіти визначають також освітньо-професійна програма підготовки, структурно-логічна схема, навчальні програми дисциплін, інші нормативні акти органів державного управління освітою та вищого навчального закладу відображено у відповідних підручниках, навчальних посібниках, методичних матеріалах і дидактичних засобах. Освітньо-професійна програма містить перелік нормативних навчальних дисциплін із зазначенням загального обсягу часу (в годинах) для аудиторних занять і самостійної роботи студентів, який відведено для їх вивчення, та форм підсумкового контролю з кожної

навчальної дисципліни. Співвідношення між часом для аудиторних занять і самостійною роботою студентів, форми і періодичність проміжного контролю визначено в навчальному плані вищого навчального закладу. Структурно-логічна схема підготовки визначає науково-методичне структурування процесу реалізації освітньо-професійної програми (послідовність вивчення навчальних дисциплін, форми і періодичність виконання індивідуальних завдань та проведення контролю тощо).

Формування змісту освіти (навчальної дисципліни) має відповідати таким вимогам (принципам):

1. Відповідність соціальному замовленню суспільства (всебічний розвиток особистості, її нахилів, здібностей і талантів).

2. Забезпечення високого наукового і практичного значення навчального матеріалу, що становить основу змісту освіти.

3. Гуманістична спрямованість змісту вищої освіти (задоволення потреб та можливостей особистості, її вільний розвиток).

4. Урахування реальних можливостей процесу навчання (закономірностей, принципів, методів, організаційних форм, рівня загального розвитку студентів, матеріально-технічної бази).

5. Полікультурність змісту освіти (оптимальне поєднання гуманітарної, природничої та естетичної освіти, зв'язок із національною культурою і традиціями).

6. Інтегративність змісту (орієнтація на інтегровані курси, структурування знань як засобу цілісного розуміння та пізнання навколишнього світу).

7. Єдність змістової і процесуальної сторін навчання (поєднання пізнавальної і практичної творчої діяльності в процесі вивчення навчальних дисциплін).

8. Послідовність змісту (планування і логіка його розгортання).

9. Доступність змісту (оптимальна кількість наукових понять і термінів, які необхідно засвоїти).

Зміст освіти закріплюється державними документами та навчально-методичними комплексами. Це навчальні плани, навчальні програми, підручники, посібники.

Навчальний план – основний нормативний документ (стандарт) вищого навчального закладу, що складається на підставі освітньо-професійної програми і структурно-логічної схеми підготовки фахівців та визначає організацію їх навчальної діяльності. Навчальним планом охоплено: графік процесу навчання; перелік та обсяг навчальних дисциплін; послідовність їх вивчення; конкретні форми проведення занять (лекції, семінари, лабораторні тощо) та їх обсяг; форми проведення підсумкового контролю (екзамен, залік,

диференційований залік); порядок проведення практик, їх види; обсяг часу, відведеного на самостійну роботу студентів; кількість курсових робіт, які виконує студент за період навчання; зміст і форми державної атестації.

Навчальна програма – державний документ, в якому визначено зміст освіти з окремої навчальної дисципліни з виділенням розділів, тем, кількості годин на їх опрацювання. Навчальні програми розробляються науково-методичними комісіями ВНЗ за професійними напрямами і затверджуються Міністерством освіти і науки України. Вони є базовими з основних дисциплін з урахуванням державних стандартів. На їх основі кафедри вищих навчальних закладів розробляють робочі навчальні програми, які затверджуються кафедрами, радами факультетів та вченими радами вищих навчальних закладів. Робочі навчальні програми обов'язкові для виконання викладачами.

У підготовці навчальних програм треба ретельно дотримуватися вимог наступності між змістом освіти в загальноосвітніх навчально-виховних закладах, а також рівнями підготовки фахівців у рамках вищої школи – бакалаврів, магістрів. Навчальна програма є базовим документом при підготовці підручників і навчальних посібників для вищої школи.

Підручник – це навчальна книга, в якій розкривається зміст навчального матеріалу з конкретної дисципліни відповідно до вимог чинної програми. За словами І. Я. Лернера, «підручник є матеріалізованим носієм змісту освіти й водночас є організатором процесу засвоєння цього змісту...».

Навчальний посібник – це навчальна книга, в якій розкривається зміст навчального матеріалу з окремих аспектів програми, а також подається додатковий матеріал для формування у студентів умінь і навичок. Якщо для загальноосвітніх навчально-виховних закладів готують переважно підручники, де чітко визначені параметри щодо змісту освіти, то у вищих навчальних закладах більш поширені навчальні посібники. Це дає змогу викладачам і студентам значно розширювати діапазон пізнавальної діяльності, залучати додаткові наукові джерела, в яких подається нова наукова інформація. До навчальних посібників належать також довідники, хрестоматії, словники, збірники вправ, задач та ін.

38. Основні чинники успішності навчання студента

Успішність навчання студента залежить від правильно обраного профілю ВНЗ і специфіки спеціальності. Так, наприклад, для успішного оволодіння студентом *гуманітарною спеціальністю* важливим є:

- яскраво виражений вербальний тип інтелекту;
- широта пізнавальних інтересів і ерудованість;

- добре володіння мовою, багатий словниковий запас і вміння правильно його застосовувати;
- точне орієнтування в конкретних і абстрактних поняттях, високий рівень словесно-логічного, абстрактного мислення;
- творча і відтворювальна уява;
- добре розвинута словесно-логічна пам'ять;
- високий рівень розвитку комунікативних здібностей;
- комунікабельність і екстровекованість;
- вміння працювати з великим обсягом інформації, зокрема висока швидкість читання і вміння опрацьовувати літературу;
- вміння чітко усно й письмово висловлювати свою думку та ін.

Щоб успішно оволодіти *технічною спеціальністю*, студент має характеризуватися такими якостями:

- високий рівень розвитку технічного мислення і творчої уяви;
- хороша координація рухів;
- точне зорове, слухове, вібраційне й кінестетичне сприйняття;
- вміння швидко переключати і концентрувати увагу;
- спостережливість;
- висока швидкість реагування на зовнішні подразники;
- високий рівень розвитку образної і рухової пам'яті;
- дисциплінованість, точне дотримання алгоритму дій із технікою;
- володіння мовою математичних формул, креслення, схем та ін. Впливає на успішність студента і характер його «Я-концепції».

Результати досліджень свідчать, що між успішністю й уявленнями індивіда про свої навчальні здібності існує тісний взаємозв'язок (Р. Берне), який зберігається, навіть коли робиться поправка на показник інтелекту. Для прикладу можна навести випадок, коли студент ще до початку виконання навчального завдання робить поспішну заяву про те, що не зможе його виконати. Низька самооцінка, невпевненість у собі заважають студентів проявити себе в навчально-професійній діяльності. Як наслідок, рівень його успішності є значно нижчим, ніж можна було очікувати, зважаючи на його потенційні можливості. Буває також, що усні відповіді студента, які, по суті, є правильними, супроводжуються репліками, що свідчать про внутрішню його невпевненість: «Я взагалі-то не знаю, але, здається...», «Я вивчив, але краще я прийду до вас на консультацію...», «Можна я розпочну відповідати з другого питання білета?». У дослідженні О. Б. Напрасної виявлено зв'язок між когнітивним

стилем (індивідуально стійкі способи пізнання та діяльності) та успішністю навчання студентів. Встановлено, що позитивно впливають на успішність студентів такі особливості їхнього когнітивного стилю: гнучкість і домінування вербального способу переробки інформації. Внутрішніми детермінантами ефективності навчання студента є його здатність розділяти інформацію незалежно від первинної заданості взаємозв'язку її елементів, можливість вільно використовувати різні прийоми її перероблення та оцінювання, здатність здійснювати предметно-логічний, смисловий контроль рішень.

Важливим чинником успішності навчання студента є також особливості його мислення. Набагато важче долається неуспішність, якщо вона є наслідком недостатнього рівня розвитку мислення. На які ж особливості студентського мислення треба зважати, організовуючи навчальний процес у вищому навчальному закладі? У дослідженні психологів (К. Грейс та ін.) виявлено, що в розвитку мислення студенти просуваються від початкового дуалізму (правда – неправда) до терпимості щодо множинності суперечливих поглядів (концептуальний релятивізм), а потім до власної думки, до самостійного пошуку відповіді на складні питання, до відповідальності за власний вибір цінностей, поглядів і стилю життя. У реальному ж процесі навчання викладачі не завжди враховують рівень розвитку та індивідуальні особливості мислення студентів. Коли є догматичний стиль викладання і від студентів вимагається засвоєння готових істин, позиція викладача подається як єдино прийнятна, а оцінка відповідей на семінарському занятті або екзамені визначається мірою їхньої відповідності конспекту лекцій або змісту першоджерела. Це негативно позначається як на розвитку мислення студента, так і на мотивації його навчально-професійної діяльності. Навчання стає нецікавим, нудним і, зрештою, гальмує пізнавальну активність студентів. Це призводить до їхнього ухиляння від активної самостійної навчальної роботи, яка обмежується формальним виконанням навчальних обов'язків, і породжує таке поширене негативне явище в студентському середовищі, як «шпаргалка».

Натомість, невимушене обговорення теоретичних і прикладних проблем науки і практики, надання студентам можливості висловлювати власні думки, порівнювати і оцінювати різні підходи до вирішення наукових питань стимулює інформаційно-пізнавальну активність студентів на заняттях, позитивно позначається на мотивації їхньої навчально-професійної діяльності. Це, зрештою, сприяє підвищенню рівня академічної успішності майбутніх фахівців.

У зв'язку з цим ефективною є *комунікативна модель навчання* (Ш. О. Амонашвілі, А. С. Белкін, У. Глассер, С. Л. Рябцева, І. Д. Бех та ін.), яка ґрунтується на особистісно-орієнтованих технологіях навчання і втілює основні ідеї педагогіки співробітництва

викладачів і студентів. Знання, до того ж, не привносяться в готовому вигляді, а народжуються безпосередньо у процесі навчання. Характер навчально-професійної діяльності студентів залежить не лише від особливостей комунікативно-методичної технології, а, насамперед, від ступеня входження студентів у цю діяльність, її відповідності тій навчальній дії, яка має бути засвоєна.

Відомий учений-педагог С. І. Гессен зауважував, що лекція у вищій школі вироджується, якщо вона зводиться до простого викладу деякої суми відомостей. Суть справжньої університетської лекції полягає у пробудженні активного ставлення студентів до науки, у породженні в них прагнення по-своєму опрацювати використаний на лекції матеріал, щоб самостійно перевірити ті висновки, які зробив професор. Така позиція педагога можлива тільки за умови позитивного ставлення викладача до студентів, наявності настанови щодо них як до здібних, розумних, кмітливих і здатних глибоко опанувати складності науки.

Чи є успішність студентів наслідком очікувань викладачів? Багато відомостей, отриманих методом спостереження, засвідчують, що очікування педагогів щодо вихованців часто бувають неадекватними, що негативно відбивається на їхній успішності. Важливо враховувати також результати дослідження про те, що наявність у викладача позитивної «Я-концепції» сприятливо позначається не лише на його поведінці в аудиторії, але й на успішності студентів, які спілкуються з людиною, впевненою в їхніх можливостях, і починають проявляти свої здібності повніше, набувають відчуття власної цінності. Сприятливі якості викладача надають усьому процесу навчання продуктивний імпульс (Р. Берне).

Важливим чинником успішності студента є *індивідуальний стиль* його навчально-професійної діяльності, що виявляється у стійких способах її здійснення відповідно до індивідуально-психологічних особливостей (темп роботи, швидкість реагування, точність запам'ятовування та ін.) і наявних навчальних умінь і навичок. Одночасно важливо надавати студентам право вибору форми самостійної навчальної роботи, способу контролю і періоду звітності за її результати, залучати їх до окреслювання обсягу самостійних навчальних завдань.

39. Поняття методів навчання. Класифікація методів навчання у вищій школі

Термін «метод» походить від грецького слова «*methodos*», що означає «шлях, спосіб наближення». У педагогічній літературі немає єдиної думки щодо ролі і визначення поняття «метод навчання». Так, Ю. К. Бабанський вважає, що «методом навчання називають спосіб

упорядкованої взаємозв'язаної діяльності викладача і тих, хто вчиться, спрямованої на розв'язання завдань освіти». Т. О. Ільїна розуміє під методом навчання «спосіб організації пізнавальної діяльності студентів».

В історії дидактики склалися різні класифікації методів навчання. Розглянемо основні з них.

Класифікація методів навчання

Методи навчання за критерієм джерела знань:

1. *Словесні*: пояснення, роз'яснення, розповідь, бесіда, інструктаж, лекція, дискусія, диспут.

2. *Наочні*: ілюстрація, демонстрація, спостереження учня.

3. *Робота з книгою*: читання, вивчення, реферування, цитування, виклад, складання плану, конспектування.

4. *Відеометод*: перегляд, навчання, вправи під контролем «електронного вчителя», контроль.

5. *Практичні*: дослід, вправи, навчально-виробничий процес.

Методи навчання за критерієм пізнавальної діяльності студентів (І. Я. Лернер, М. М. Скаткін):

1. *Пояснювально-ілюстративний метод*. Студенти отримують знання на лекції, з навчальної літератури, через екранний посібник у «готовому» вигляді. Сприймаючи і осмислюючи факти, оцінки, висновки, студенти залишаються в рамках репродуктивного (відтворюючого) мислення. У вузі цей метод найширше застосовується для передачі великої кількості інформації.

2. *Репродуктивний метод*. До нього відносять застосування вивченого на основі зразка чи правила. Діяльність учнів має алгоритмічний характер, тобто виконується за інструкціями, правилами в аналогічних, схожих з показаним способом, ситуаціях.

3. *Метод проблемного викладу* є перехідним від виконавчої до творчої діяльності. Використовуючи найрізноманітніші джерела і засоби, педагог, перш ніж викласти матеріал, ставить проблему, формулює пізнавальне завдання, а потім, розкриваючи систему доказів, порівнюючи точки зору, різні підходи, показує спосіб його вирішення. Студенти ніби стають свідками і співучасниками наукового пошуку.

4. *Частково-пошуковий (евристичний) метод* полягає в організації активного пошуку способів вирішення, висунутих у навчанні пізнавальних завдань. Студенти під керівництвом викладача самостійно розмірковують, вирішують завдання, що виникають, створюють і вирішують проблемні ситуації, аналізують, порівнюють, роблять висновки і т. ін., в

результаті чого у них формуються усвідомлені міцні знання. Навчальна діяльність розвивається за схемою: викладач – студент – викладач – студент. Процес мислення студентів набуває продуктивного характеру, але при цьому поетапно спрямовується і контролюється педагогом чи самими студентами на основі роботи над програмами (в тому числі й комп’ютерними) та навчальними посібниками. Однією з модифікацій цього методу є евристична бесіда – перевірений спосіб активізації мислення та інтересу до пізнання на семінарах і колоквиумах.

5. *Дослідний метод.* Після аналізу матеріалу, постановки проблем та завдань і короткого усного чи письмового інструктажу студенти самостійно вивчають літературу, джерела, ведуть спостереження і вимірювання та виконують інші дії пошукового характеру. Діяльність викладача зводиться до оперативного керування вирішенням проблемних завдань. Навчальний процес характеризується високою інтенсивністю, навчання супроводжується підвищеним інтересом, отримані знання відзначаються глибиною, міцністю, дієвістю. Методи навчальної роботи безпосередньо перетворюються на методи наукових досліджень.

Дослідник педагогіки Ю. Бабанський пропонує власну *класифікацію*:

Методи організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності	Методи стимулювання навчальної діяльності	Методи контролю і самоконтролю у навчанні
<ul style="list-style-type: none"> ▪ пояснення; ▪ інструктаж; ▪ розповідь; ▪ лекція; ▪ бесіда; ▪ робота з підручником; ілюстрування; ▪ демонстрування; ▪ самостійне спостереження; ▪ вправи; ▪ лабораторні, практичні і дослідні роботи 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ навчальна дискусія; забезпечення успіху в навчанні; ▪ пізнавальні ігри; ▪ створення ситуації інтересу у процесі викладення; ▪ створення ситуації новизни; ▪ опора на життєвий досвід студента; ▪ стимулювання обов’язку і відповідальності в навчанні 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ усний; ▪ письмовий; ▪ тестовий; ▪ графічний; програмований; ▪ самоконтроль; ▪ самооцінка

Класифікація допускає як використання традиційних і нетрадиційних методів навчання, так і вихід одних та перехід до більш імпонуючих.

Перший рівень – знання-знайомства, які дають можливість студенту розрізняти, впізнавати знайомий йому предмет, явище, певну інформацію.

Другий рівень – знання-копії, що дають змогу переказати, репродукувати засвоєну інформацію.

Третій рівень – знання-вміння, тобто можливість застосувати одержані знання в практичній діяльності.

Четвертий рівень – знання-навики, свого роду автоматизовані вміння.

П'ятий рівень – категорія творчості, результатом якої є так звані дії «без правил» у певній галузі навчально-пізнавальної діяльності.

Відомо, що кожна професійна діяльність охоплює весь діапазон знань – від першого до п'ятого рівнів. Звичайно, щось залишається на рівні поверхневого знайомства, щось на рівні автоматичних навичок, але навчально-пізнавальна діяльність, яка стосується спеціальності, повинна сягати п'ятого рівня – категорії творчості. Зрозуміло, що на лекціях, особливо потокових, неможливо досягти не те що п'ятого рівня знань, але й третього, четвертого. Саме задля цього необхідно використовувати такі методи навчання, які спонукають та активізують індивідуальну діяльність студентів. З огляду на вищесказане, пропонуємо цю класифікацію, яка, ще раз наголошуємо, не є сталою, а може змінюватися відносно тенденцій розвитку методів навчання. Сталим може залишатися лише твердження про використання тих чи інших методів для набуття певного рівня знань.

40. Засоби навчання у вищій школі

Засіб навчання – це сукупність предметів, ідей, явищ і способів дій, які забезпечують реалізацію навчально-виховного процесу.

Найважливішим засобом навчання є слово викладача, за допомогою якого він організовує засвоєння знань студентами, формує у них відповідні уміння та навички.

Важливим засобом навчання є підручник (навчальні книги), за допомогою якого студент відновлює у пам'яті, повторює та закріплює здобуті на заняттях знання, виконує різні види самостійної роботи.

Інші засоби навчання виконують різноманітні функції:

- замінюють викладача як джерело знань (кінофільми, навчальні пристрої та ін.);
- конкретизують, уточнюють, поглиблюють відомості, які повідомляє викладач (картини, карти, таблиці та інший наочний матеріал);
- є прямими об'єктами вивчення, дослідження (машини, прилади, хімічні речовини, об'єкти живої природи);

- виступають «посередниками» між студентом і природою або виробництвом у тих випадках, коли їх безпосереднє вивчення неможливе або утруднене (препарати, моделі, колекції, гербарії тощо);

- формують у студентів навчальні та професійні уміння та навички (прилади, інструменти та ін.);

- є символічними (знаковими) засобами (історичні, географічні карти, графіки, діаграми тощо).

На сучасному етапі у навчальній і пізнавально-дослідній роботі знайшли широке застосування комп'ютери, що дає змогу поєднати високі обчислювальні можливості при дослідженні різноманітних функціональних залежностей з перевагами графічного подання інформації, графічних навичок, евристичної діяльності, врахування індивідуальних здібностей і можливостей студентів. Комп'ютери створюють нову технічну основу для здійснення програмованого навчання, організації індивідуальних і групових форм навчальної роботи на лекціях, під час практичних робіт студентів, дають змогу своєчасно здійснити контроль успішності студентів, надати педагогічну підтримку, створити умови для випереджального навчання тих, хто має здібності і цікавість до навчальної інформації. Використання комп'ютера сприяє підвищенню інтересу й загальної мотивації завдяки новим формам роботи і причетності до пріоритетного напрямку науково-технічного прогресу; активізації навчання завдяки використанню привабливих і швидкозмінних форм подання інформації, змагання студентів з машиною та між собою, прагненню отримати вищу оцінку; індивідуалізації навчання (кожен працює в режимі, *який* його задовольняє); розширенню інформаційного і тестового «репертуарів», доступу до «банків інформацій», можливості оперативно отримувати необхідні дані в достатньому обсязі; об'єктивності перевірки і оцінювання знань, умінь і навичок студентів. Однак використання технічних засобів навчання має бути педагогічно виправданим, розглядатися, передусім, з погляду педагогічних переваг, які вони можуть забезпечити в навчальному процесі вищої школи.

Одним із напрямів використання комп'ютерної техніки є створення освітнього Web-сайту. Це новий засіб навчання у вигляді взаємопов'язаних Web-сторінок (окремий документ у мережі Internet, що має свою адресу), включених до сервера освітньої установи, університету або його підрозділу. Унікальність кожного Web-сайту забезпечується їх універсальністю при вирішенні багатьох освітніх завдань: подання інформації для студентів, викладачів, наукових колективів кафедр, які бажають ознайомитись з різними методиками, концепціями, навчальними планами, можливостями поповнення власних бібліотек тощо. Як інтерактивні форми комунікації при цьому використовуються Web-форуми, телеконференції.

На кафедральному Web-сайті розміщуються матеріали про спеціальності, за якими готує студентів кафедра, її структурні підрозділи, нові електронні навчальні посібники, зв'язки з промисловими підприємствами, випускниками тощо.

Основними характеристиками конструювання освітнього Web-сайту є його адресність, інтерактивність і продуктивність щодо майбутніх користувачів (відвідувачів), тобто учасників навчального процесу та інших навчальних і наукових заходів, що здійснює кафедра.

Поширеними є Web-сторінки спеціалізованого призначення (освітні Web-квести, від англ. question – запитання). Такі сторінки на різних освітніх сайтах створені за конкретною темою і поєднуються гіперпосиланнями на сторінки інших сайтів в Internet. Наприклад, сторінка з курсу «Вища математика» має посилання на сервери реально існуючих наукових лабораторій, бібліотек науково-дослідних інститутів – як вітчизняних, так і зарубіжних. При цьому така сторінка оформлюється як освітня, з відповідними описами, цілями, завданнями, очікуваними результатами навчання студентів і контролюючими функціями.

Багатим є досвід використання нових технологій і засобів навчання за кордоном. Наприклад, у вищих навчальних закладах США, Великобританії, ФРН, Канади, Франції, Австралії, Японії, Швеції та інших високорозвинених країн використовуються такі нові інформаційні технології навчання, як персональні комп'ютери, інтерактивні відео (у тому числі на базі використання лазерних оптичних відеодисків), електронна пошта, системи штучного інтелекту і технології їх застосування.

Останнім часом широко застосовується інтерактивне відео, що поєднує в собі можливості комп'ютера та відеодиска, а також оптичні компакт-диски, на які записують не лише звукову інформацію, а й комп'ютерні навчальні програми, відеоінформацію, графічне зображення.

Сьогодні студент, приходячи на лекцію, отримує портфель з компакт-дисками, на яких містяться електронні варіанти лекцій, тести та інші матеріали для самостійного вивчення. Тому на лекціях йде зацікавлений діалог між викладачем і студентами з проблемних питань.

В усіх світових університетських центрах створення електронних підручників, лекцій, тестових завдань, іншого необхідного забезпечення є обов'язковою умовою навчальної роботи викладача і виконання контракту, підписаного між ним і вищим навчальним закладом.

Отже, комплексне використання нових технологій і засобів навчання дає змогу інтенсифікувати процес засвоєння студентами неперервно зростаючих обсягів актуальної науково-технічної, екологічної, соціальної і методичної інформації, забезпечити якісне

практичне застосування теоретичних знань навчальних дисциплін, допомогти студентам самостійно здобувати нові знання на базі сучасних засобів телекомунікацій і доступу до світових банків знань, раціоналізувати працю викладачів та інших учасників навчально-виховного процесу.

41. Мотивація студентів як фактор успішної професійної підготовки

Мотивацією для студента виступає бажання вчитися не тільки заради досягнення академічної мети, а й для професійного зростання.

Ступінь навчальної активності студента є наслідком сильної або слабкої мотивації навчання. Можна сказати, що мотиви учіння – це активізуюча сила, одна з основних умов навчальної діяльності. У загальному вигляді проблема мотивації навчання є проблемою причин, які визначають різні форми виявлення активності тих, хто навчається.

Система навчальних мотивів студентів досить різноманітна. У класифікації мотивів навчання виділяють такі основні групи:

- мотиви, закладені в самій навчальній діяльності;
- навчально-пізнавальні мотиви, пов'язані зі змістом навчальної діяльності, які спонукають студентів на практичному занятті з іноземної мови пізнавати нові факти, опанувати не тільки теоретичні знання й узагальнені способи дій, проникати в сутність явищ;
- навчальні мотиви, пов'язані з процесом навчання, які спонукають до виявлення інтелектуальної активності, подолання перешкод у процесі розв'язання поставлених викладачем задач;
- мотиви, пов'язані з тим, що лежить поза самою навчальною діяльністю;
- соціальні мотиви, що пов'язані як з офіційним, так і з неофіційним статусом студента в академічній групі та відображають суспільну значущість навчання. Серед соціальних мотивів виділяють підгрупу комунікативних мотивів (пов'язаних із намаганням особистості до утвердження в колективі): самовдосконалення, самовиховання, готовності до боротьби за честь групи, до конкуренції за глибину знань з улюбленого навчального предмета, мотив соціального престижу, мотив соціальної ідентифікації, мотив спілкування тощо;
- професійні мотиви (відображають значущість навчальної діяльності для оволодіння майбутньою професією);
- мотиви самовизначення (розуміння значущості знань для майбутньої професії і постійне самовдосконалення у цьому напрямку);

- утилітарні мотиви (особиста вигода, благополуччя після закінчення вищого навчального закладу);

- вузькоособистісні мотиви: прагнення одержати схвалення та позитивні оцінки (мотивація благополуччя); бажання бути лідером та зайняти гідне місце в групі (престижна мотивація);

- негативні мотиви (мотиви, які для своєї стимуляції орієнтують викладача на використання стимулів, супроводжуваних негативними емоціями), що перешкоджають навчанню;

- прагнення уникнути прикростей із боку викладачів, батьків (мотивація запобігання прикростей);

- нестійкість – мотиви швидко задовольняються і без підтримки педагога можуть згаснути та більше не відновитися;

- слабка узагальненість, тобто охоплюють один чи кілька навчальних предметів, які об'єднані за зовнішніми ознаками;

- орієнтування студентів найчастіше на результат навчання, а не на способи навчальної діяльності, внаслідок чого іноді до кінця навчання у ВНЗ не складається інтерес до подолання труднощів у навчальній роботі.

У системі навчальних мотивів студентів наявні як внутрішні мотиви навчальної діяльності, так і мотиви, які є зовнішніми відносно навчальної діяльності. Одним із основних завдань вузівського викладання є підвищення в структурі мотивів студента питомої ваги внутрішньої мотивації, змістовно близької до навчальної діяльності.

Існує також визначена ієрархія мотивів. З багатьох мотивів, що спонукають навчальну діяльність, завжди можна виділити мотив, що є домінуючим. Такий мотив, як правило, стає смислоутворюючим, тобто визначає загальну спрямованість навчальної діяльності, її місце в системі відношень і цінностей людини. Інші мотиви займають підпорядковане положення, виконуючи функцію додаткових стимуляторів навчання. У період навчання нерідко відбувається зміна домінуючого мотиву: раніше підпорядкований мотив може стати домінуючим і смислоутворюючим. Питання про те, який мотив є домінуючим, має важливе значення для характеристики навчального мотиву як дидактичної умови формування навчальної діяльності. Якщо домінує зовнішня мотивація, переважають зовнішні, утилітарні мотиви, змістовно не пов'язані з цілями навчальної діяльності, навчання набуває формального характеру. Вона, як правило, орієнтована не на засвоєння нових знань і способів дій, а на успішне завершення сесії будь-якими способами. Студенти намагаються в короткий сесійний період завчити величезний обсяг навчального матеріалу і швидше «здати»

його, «повернути» викладачу. Навчальна діяльність при цьому не формується. Отже, мотиви стають умовою формування навчальної діяльності студентів, коли вони відповідають таким вимогам:

- у структурі мотивів переважає, домінує внутрішня мотивація, змістовно пов'язана з навчальною діяльністю;

- навчальні мотиви глибоко усвідомлені і стійкі (сила мотиву);

- навчальні мотиви реально діють, актуалізуються в поведінці, у навчальних діях.

Майже все, що викладач робить в аудиторії під час практичного заняття, має мотиваційний вплив на студентів. Мотивація навчання студентів значним чином визначається розвитком їх навчальної діяльності у процесі професійної підготовки. Важливим критерієм вивчення та розвитку мотивації учіння є почуття як показник того, як проходить процес задоволення пізнавальних потреб. Виникаючи у процесі спільної діяльності «викладач – студент», позитивні емоційні стани свідчать про сприятливий перебіг процесу задоволення потреб. Які ж риси особистості викладача справляють найсильніший емоційний вплив на виховання в студентів «хотіння вчитися» як комплекту повноцінних мотивів до набування знань? Видатні педагоги всіх часів виділяли кілька таких рис як найважливіших при розгляді цього питання. На їх думку, справжній викладач повинен, насамперед, досконало володіти знаннями тих предметів, яких навчає, любити молодь, знати їх вікові особливості, враховувати їх у своїй роботі, вчити так, щоб пробуджувати в студентів прагнення до знань. Зацікавлений своїми предметами, з творчим підходом до їх викладання, широкою обізнаністю та ерудицією викладач власним прикладом впливає на студентів. Формування повноцінних мотивів навчальної діяльності багато в чому залежать від взаємовідносин між викладачем та студентом, які регулюються педагогічним тактом викладача. Ніщо в роботі викладача не повинно викликати у студентів сумніву і упередження. Справжній викладач кожним своїм словом і дією має переконувати їх у своїй щирості, доброзичливості і справедливості. В свою чергу, коли студентів запитують про те, що їм подобається в улюблених для них викладачах, вони, крім цих вмінь та знань, підкреслюють такі риси їх особистості, як чуйність, сердечність, уважність до запитів та їх інтересів. Тільки за цих умов можна виховати позитивні мотиви до навчання як до відповідальної, цікавої співпраці. Поведінка викладача, його моральне обличчя – все це важливі фактори виховання позитивного мотиву учіння.

42. Інтерактивні методи навчання у ВНЗ

Найбільш доцільним і дієвим у навчально-виховному процесі є застосування інтерактивних технологій. Інтерактивне навчання – це, перш за все, діалогове навчання, в ході якого здійснюється взаємодія викладача та студента. «Сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умов постійної, активної взаємодії всіх студентів. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове навчання в співпраці)...» (О. Пометун та Л. Пироженко), де студент і викладач є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання. Педагог виступає в ролі організатора процесу навчання, лідера групи. Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне розв'язання проблем. Воно ефективно сприяє формуванню цінностей, навичок і вмінь, створенню атмосфери співпраці, взаємодії. Інтерактивність у навчанні легко пояснити таким висловом: «Передаючи знання іншим, стаєш майстром своєї справи». Виходячи з таких думок, найголовніше відчуття студента – це відчуття успіху, власної перемоги, досягнутої кропіткою працею розуму. Тож, на лекційних, семінарських і практичних заняттях важливо, щоб студенти були активними учасниками навчально-виховного процесу.

Метод розв'язання професійних дилем. Студентам пропонуються проблемні ситуації – дилеми, розв'язання яких проводиться такими кроками: Крок 1. Аналіз ситуації (розпізнати і пояснити дилему, одержати усі можливі факти). Крок 2. Усвідомлення мотивів вчинків, специфіки умов, особливостей взаємовідносин (перелічити усі можливі варіанти вибору, перевірити кожний варіант, ставлячи три запитання: «Це законно?», «Це правильно?», «Це корисно?»). Крок 3. Розробка проекту рішення (висунути гіпотези, вибудувати проект майбутнього рішення (що робити, як, якими засобами) у вигляді певної конструктивної схеми). Крок 4. Прийняття рішення (дійти до одностайної позиції у групі). Крок 5. Аналіз результату (двічі перевірити рішення, ставлячи два запитання, наприклад, такого типу: «Як я буду себе почувати, якщо про моє рішення довідається моя родина?», «Як я буду себе почувати, якщо про моє рішення повідомлять у місцевій пресі?»). Оскільки для суб'єкта дії далеко не байдужим є його моральне самопочуття, оцінювання і ставлення до нього колег і знайомих (одногрупників, друзів, наставників), опрацьовуючи цей крок, студенти можуть поставити і обговорити додаткові запитання. Обговорення відбувається у мікрогрупах. При цьому кожний учасник повинен повідомити, яке рішення було прийняте власне ним, проговорюючи уголос усі враження у процесі прийняття рішення: міркування перед тим, як прийняти рішення, власне дія (прийняття рішення), рефлексія. Викладач дотримується певної тактики поведінки, не нав'язуючи власних переконань, позаяк, спираючись на авторитет наставника, студенти можуть некритично сприймати інформацію, робити

суб'єктивні висновки. Впродовж обговорення ситуації доповнюються новою інформацією, що, безперечно утруднює вибір студентів. Залучаючи студентів до дискусії, варто спонукати їх ставити запитання, піддавати сумнівам окремі позиції, організовувати динамічну атмосферу, генерувати креативні думки, активізувати їхнє мислення, межувати енергійні та більш стримані етапи дискутування, котрі є також важливими для проникливішого осмислення питань, проблем, усвідомлення особистих суджень і позицій.

Метод ПРЕС (PRES). Цей метод допомагає студентам навчитися формулювати та висловлювати свою думку з дискусійного питання аргументовано, в чіткій та стислій формі, впливати на думку інших співрозмовників. Використання методу проводиться у чотири етапи: 1. Позиція. На цьому етапі студенти висловлюють свою думку, пояснюють, в чому полягає їхня точка зору (починаючи зі слів «...я вважаю, що...»). 2. Обґрунтування. Студенти намагаються пояснити причину появи цієї думки, тобто на чому ґрунтуються докази (починаючи зі слів «...тому, що...»). 3. Приклад. Наводять приклади, додаткові аргументи на підтримку власної позиції, факти, які демонструють їхні докази (... наприклад ...). 4. Висновки. Узагальнюють свою думку (починаючи словами: «отже,...», «таким чином,...»).

Ток-шоу. Метою «Ток-шоу» є отримання навичок публічного виступу та дискутування. Викладач на цьому занятті виступає ведучим. Робота організовується таким чином: 1. Оголошення теми дискусії для всіх учасників. 2. Пропозиції висловлення із запропонованої теми «запрошеним гостям» (ними виступали магістранти і викладачі інших кафедр). 3. Передача слова слухачам (студенти молодших курсів), які можуть виступити зі своєю думкою або ставлять запитання «запрошеним» не більше 1 хв. («запрошені» мають відповідати якомога коротше і конкретніше). Ведучий також має право ставити своє запитання або перервати виступаючого через ліміт часу. Після обговорення однієї теми, учасники міняються ролями.

Метод портфоліо. Портфоліо – метод навчання, оцінювання і атестації, який широко застосовується у США в процесі підготовки майбутніх фахівців. У педагогічній практиці відомі такі види портфоліо: «робочий портфоліо», «шоу кейс-портфоліо» і «портфоліо для записів». Найчастіше у практиці використовують «робочий портфоліо»: студент збирає матеріал для атестації, викладач має можливість оцінити рівень професійного зростання студента протягом вивчення курсу. Залучення студентів до атестації й оцінювання допомагає їм оволодіти власним учінням, розвиває почуття власної відповідальності за цей процес. Велику роль у застосуванні методу портфоліо у вищій школі приділяють викладачеві, який виконує роль фасілітатора (помічника). Саме він допомагає у розвитку самооцінки та самоаналізу студентів, рефлексивному обговоренню продуктів їхньої діяльності. Від роботи

викладача, від його вміння позитивно ставитися до помилок студентів, толерантно спілкуватися з ними залежить результат цього методу. Оскільки метод портфоліо використовується у вищій школі, можна проводити портфоліо-конференції, на яких відбувається атестація цього виду студентської роботи. Фактично викладач разом зі своїми вихованцями проводить спільний аналіз та оцінювання вмінь і здібностей студентів. З'явилася можливість вивчити ідеї, інтереси, звички, загальні здібності і ставлення до навчальних цілей, і, що найголовніше, встановити цілі самокерування і самовдосконалення.

З огляду на вищезазначене, застосування інтерактивних технологій засвідчує повну узгодженість навчання з майбутньою професійною діяльністю, з інтересами студентів, ставлячи майбутнього фахівця у становище професіонала, для якого теоретичні знання – засіб творчих пошуків. Залучаючи їх до виявлення, аналізу та розв'язання реальних професійних проблем із використанням для цього практичної дослідницько-пошукової роботи, викладач організовує самостійну роботу формування індивідуального професійного досвіду, сприяє перетворенню зовнішніх мотивів навчальної діяльності у внутрішні.

43. Евристичні методи навчання у ВНЗ

Евристичний метод спрямований на вдосконалення творчого мислення студентів, формування уміння аргументувати, полемізувати, самостійно обирати шляхи визначення правильних рішень, відстоювати позиції та загалом підняти рівень зацікавленості професійними навичками майбутньої фахової діяльності.

Метод Сократа (евристичної бесіди). Цей метод є одним із найефективніших способів забезпечення зворотного зв'язку в аудиторії, мотивації до роздумів, активізації навчально-пізнавальної, пошукової діяльності студентів. Застосування такого методу дає можливість кожному висловити свої сумніви, винести на обговорення гострі і, на його думку, до цього часу не вирішені питання, вступити в суперечку з колегами та викладачем. Сократична бесіда здійснюється шляхом постановки педагогом перед студентами певних запитань у чіткій логічній послідовності. Педагог так формулює запитання, щоб студенти намагалися здійснювати критичний аналіз заданих завдань і разом з тим вчилися висловлювати особисті погляди, відстоювати власні позиції. Педагог вміло спрямовує бесіду в потрібне русло, заохочує студентів до нестандартного розгляду проблеми й активної участі в бесіді, розвиває навички дослідницької діяльності, організовує в аудиторії атмосферу творчого пошуку шляхів вирішення реальної проблеми, дилеми, ситуації, залучає кожного студента до дискусії.

Таким чином, студенти за допомогою власного досвіду та настанов викладача мають змогу самі виявляти істину, досягти стану «Еврика!».

І. Трайнев виокремлює такі евристичні методи навчання: методи «*мозкової атаки*» (пряма мозкова атака, масова мозкова атака, мозковий штурм); метод *багатовимірних матриць*; метод *вільних асоціацій*; метод *інверсії*; метод *емпатії*; метод *синектики*.

Методи «мозкової атаки» побудовані на колективному евристичному діалозі (полілозі), спрямованому на продукування нових ідей.

Метод евристичних запитань застосовується для спрямування творчого пошуку розв'язання певної проблеми.

Метод багатовимірних матриць є методом морфологічного аналізу систем з метою виявлення невідомих елементів, підсистем. Складність його використання полягає в наявності значної кількості варіантів, які необхідно проаналізувати для одержання оптимального розв'язання проблеми.

Метод вільних асоціацій полягає у побудові множини нових асоціацій, деякі з яких можуть послугувати вектором пошуку розв'язання проблеми.

Метод інверсії (перестановка, перевертання) спрямований на розв'язання проблеми у новітніх напрямках (зміна формулювання постановки проблеми, перехід від площинного уявлення об'єктів до просторового, побудова міркувань у зворотному напрямку тощо).

Метод емпатії є методом особистісних аналогій.

Метод синектики характеризується ознайомленням студентів зі стратегією розв'язання проблем, спонуканням їх до самостійної постановки проблеми для знаходження шляху її розв'язання.

44. Метод проектів і його роль у навчанні студентів працювати в команді

Метод проектів. Метод проектів виник у другій половині XIX ст. у сільськогосподарських школах США. В його основі лежать ідеї Дж. Дьюї, В. Х. Кілпатріка, Е. Торндайка та інших американських учених. Цей метод можна охарактеризувати як «навчання через діяння», коли студент безпосередньо включається в активний пізнавальний процес: самостійно формулює проблему, збирає необхідну інформацію, знаходить і порівнює варіанти вирішення проблеми, робить висновки, аналізує свою діяльність, формуючи «по цеглинках» щось нове й набуваючи нового навчального й життєвого досвіду.

У практиці сучасної педагогіки можна виділити такі типи проектів:

- *дослідницькі*: такі проекти вимагають добре продуманої структури проекту, визначених цілей, актуальності проекту для всіх його учасників, соціальної значущості,

продуманих методів, у тому числі експериментальних та дослідних робіт, методів обробки результатів;

- **творчі:** проекти цього типу, як правило, не мають детально проробленої структури, вона тільки передбачається і розвивається в подальшому, підлягає прийнятій логіці та інтересам учасників проекту; у кращому випадку можна домовитися про бажані результати (спільна газета, твір, відеофільм, спортивна гра тощо);

- **пригодницькі, ігрові:** у таких проектах структура також тільки передбачається і лишається відкритою до закінчення проекту. Учасники приймають на себе визначені ролі, обумовлені характером і змістом проекту;

- **інформаційні проекти:** цей тип проектів спрямований на збір інформації про певний об'єкт, ознайомлення учасників проекту з цією інформацією, її аналіз та узагальнення фактів, призначених для широкого загалу. Такі проекти, також як і дослідницькі, вимагають добре продуманої структури, можливості систематичної корекції в процесі роботи над проектом;

- **практично-орієнтовані:** ці проекти відрізняє чітко визначений з самого початку результат діяльності учасників проекту; при цьому такий результат є обов'язково орієнтованим на соціальні інтереси самих учасників (газета, документ, спектакль, програма дій, довідковий матеріал тощо); такий проект потребує добре продуманої структури, навіть сценарію всієї діяльності його учасників з визначенням функцій кожного з них, чітких виходів і участі кожного у формуванні кінцевого продукту; тут особливо важлива хороша організація координаційної роботи в плані поетапних обговорень, корекцій спільних та індивідуальних зусиль, в організації презентації отриманих результатів і можливих засобів їх впровадження в практику, організація систематичної зовнішньої оцінки проекту.

Робота над проектами здійснюється поетапно. I етап – обґрунтування проекту (формулювання мети й завдання проекту, обґрунтування його соціальної значущості, визначення теми проекту; організація робочих груп, розподіл завдань між учасниками проекту). II етап – пошуковий. Студенти досліджують проблему й збирають інформацію (визначають коло джерел та здійснюють пошук необхідних відомостей; аналізують можливі варіанти вирішення проблеми); вибирають оптимальний варіант виконання проектного завдання (генерують ідеї); розробляють план роботи над проектним завданням; добирають матеріали й інструменти; вибирають форми презентації результатів проекту). III етап – технологічний. Відбувається здійснення діяльності кожного учасника проекту згідно з планом роботи над проектним завданням (реалізація проекту); підготовка презентації результатів проекту. IV етап – заключний – власне проведення презентації (захист проекту) й оцінювання результатів виконання проекту, колективних і особистих досягнень учасників проекту.

Студенти готують портфоліо проекту, яке містить зміст презентації, змакетований у вигляді схем-таблиць, рекламних блоків, наочних зображень на аркушах формату А1 з використанням технічних засобів навчання; мультимедійну презентацію, розроблену у програмі Power Point; рекламні буклети та пам'ятки.

45. Особливості технології диференційованого навчання у ВНЗ

Диференційоване (лат. – різниця, відмінність) навчання – спеціально організована навчально-пізнавальна діяльність, яка, з огляду на вікові, індивідуальні особливості суб'єктів навчання, їх соціальний досвід, спрямована на оптимальний фізичний, духовний і психічний розвиток студентів, засвоєння необхідного обсягу знань, практичних дій за різними навчальними планами та програмами. За диференційованою системою навчання кожний студент, засвоюючи мінімум загальноосвітньої підготовки, яка є значущою і забезпечує можливість адаптації в житті, має право і гарантовану можливість надавати перевагу тим напрямам, які найбільше відповідають його інтересам і потребам. Сутність диференціації полягає у відкритості та варіативності навчання, різноманітності методів, засобів і форм організації навчальної діяльності шляхом заходів, які забезпечують кожному студентові засвоєння знань та умінь на межі його можливостей. Успішність, результативність диференційованого навчання зумовлюються конкретними завданнями кожного етапу навчання, шляхами їх розв'язання, врахуванням особливостей студентів та педагогічної майстерності викладачів. Диференційоване навчання реалізується в трьох формах: індивідуалізованій (кожний студент виконує індивідуальні завдання), індивідуально-груповій (частина завдань має індивідуальний характер, решта завдань виконується групою) і груповій (завдання виконуються всією групою). Найпоширенішою з них є групова форма. Позитивним у диференційованому навчанні є наявність можливостей ставити перед студентами навчальні завдання, що передбачають пошук. Як правило, розв'язання навчальних завдань відбувається у процесі спілкування членів групи, що сприяє вихованню колективізму, відповідальності за результати навчання, формуванню комунікативних якостей, поділу праці між членами групи. Перевагою диференційованого навчання є також опосередковане керівництво викладача навчальним процесом.

46. Особливості технології проблемного навчання у ВНЗ

Одним із найперспективніших напрямів розвитку творчих здібностей особистості, необхідних сучасному фахівцю, є проблемне навчання. Проблемне (грец. *problema* – задача,

утруднення) навчання – дидактична система, яка ґрунтується на закономірностях творчого засвоєння знань і способів діяльності, на прийомах і методах викладання та навчання з елементами наукового пошуку. Таке навчання передбачає проблемне викладання, тобто створення системи послідовних проблемних ситуацій і управління процесом їх вирішення, а також проблемне навчання – особливу форму творчої навчальної діяльності студентів щодо засвоєння знань і способів діяльності з наявністю аналізу проблемних ситуацій, формулювання проблем та їх розв’язання шляхом висунення припущень, обґрунтування і доведення гіпотез. Проблемне навчання змінює мотивацію пізнавальної діяльності: провідними стають мотиви пізнавально-спонукальні (інтелектуальні). Проблема викликає внутрішню зацікавленість студента, що стає чинником активізації навчального процесу та ефективності навчання. Пізнавальна мотивація спонукає людину розвивати свої нахили. Як специфічна технологія навчального процесу проблемне навчання передбачає наявність проблемних: запитання, завдання, ситуації, самої проблеми. Істотною ознакою проблемного запитання є прихована суперечність, яка відкриває можливість отримати неоднотипні відповіді. У ньому немає готової схеми і передбачається самостійний аналіз суперечливої ситуації. Студенти мають володіти таким обсягом знань і вмінь, щоб самостійно почати пошук результату. Проблемні завдання містять всі ознаки проблемних запитань і принципово відрізняються від пізнавальних завдань, спрямованих на здобуття знань, яких бракує, а також тренувальних, які мають на меті закріплення знань і способів дій. Вони завжди нестандартні і припускають засвоєння нових знань, умінь і навичок. Проблема – це складне теоретичне і практичне завдання, яке потребує розв’язання, проте ні конкретні способи його розв’язання, ні його кінцевий результат не відомі. Прихована в проблемі суперечність може бути подолана лише тоді, коли студент володіє таким рівнем знань і такими способами діяльності, які є достатніми, щоб розпочати пошук не відомого йому результату або способу розв’язання завдання. В іншому разі проблема для студента є лише певним відчуттям пізнавальних труднощів, тобто проблемною ситуацією, сутність якої полягає в тому, що для її розв’язання студентам необхідно знайти і застосувати нові знання і способи дій.

Проблемне навчання припускає засвоєння студентами знань і способів дій проблемним шляхом у кілька етапів:

1. Створення проблемної ситуації. Викладач повідомляє готові висновки науки, не розкриваючи способів їх розв’язання. Це стимулює активність студентів, але вона не впливає на формування навичок подолання проблеми, тому що не передбачає самостійної діяльності.
2. Аналіз і формування проблеми. Викладач дає студентам фактичний матеріал для аналізу, порівняння, зіставлення й розкриває логіку розв’язання проблеми в історії науки.

Розповідаючи, як учені здобували нові знання, проникали в сутність явищ, робили висновки, сам формулює проблему, вказує напрям пошуку шляхів її розв'язання.

3. Висунення гіпотез. Викладач створює студентам умови для самостійного формулювання проблеми, пошуку шляхів її розв'язання через висунення гіпотез, знаходження варіантів доведення і перевірки їх правильності, розвиває їх пізнавальну активність і самостійність.

Проблемний виклад навчального матеріалу залежить від ступеня залучення студентів до пошуково-пізнавальної діяльності, їх самостійності і може бути різного рівня. На першому рівні викладач, подаючи матеріал у загальних рисах, показує процес постановки і розв'язання наукової проблеми, а студенти лише стежать за його роздумами. На другому рівні викладач, подавши матеріал з певної теми, допомагає студентам виконувати основні пізнавальні операції. На третьому рівні студенти самостійно виконують низку послідовних цілеспрямованих пізнавальних операцій, необхідних для співучасті у розв'язанні проблеми. Проблемне навчання у вищому навчальному закладі – це творча, емоційно насичена праця викладачів і студентів, яка потребує цілеспрямованості, великих вольових зусиль, високої відповідальності. Воно забезпечує міцне засвоєння знань, робить навчальну діяльність захоплюючою, тому що вчить мислити, долати труднощі.

47. Ігрові технології та їх характеристика. Ділова навчальна гра.

Комп'ютерні ділові ігри

Ігровий метод навчання передбачає визначення мети, спрямованої на засвоєння змісту освіти, вибір виду навчально-пізнавальної діяльності та форми взаємодії педагога і студентів. Застосування цього методу навчання вимагає: з'ясування і усвідомлення його цілей, тобто бажаного результату; вибору способу діяльності для досягнення мети; необхідних засобів інтелектуального, практичного або предметного характеру; наявності певних знань про об'єкт діяльності. Головною метою навчальних ігор є формування в майбутніх фахівців уміння поєднувати теоретичні знання з практичною діяльністю. Оволодіти необхідними фаховими вміннями і навичками студент зможе лише тоді, коли сам достатньою мірою виявлятиме до них інтерес і докладатиме певних зусиль, тобто поєднуючи теоретичні знання, здобуті на лекціях, семінарах, самостійно, з розв'язанням конкретних практичних задач і вирішенням практичних ситуацій.

Функції ігрової діяльності:

- *спонукальна* – викликає інтерес у студентів;

- *комунікативна* – сприяє засвоєнню елементів культури спілкування майбутніх фахівців;

- *самореалізаційна* – допомагає кожному учаснику гри реалізувати свої можливості;

- *розвивальна* – забезпечує розвиток уваги, волі та інших психічних якостей;

- *розважальна* – дає можливість отримати задоволення від навчання;

- *діагностична* – допомагає виявити відхилення у знаннях, уміннях та навичках, поведінці;

- *корекційна* – забезпечує внесення позитивних змін у формування особистості майбутніх фахівців.

Ігрові методи багатопланові, і кожен з них у той чи інший спосіб сприяє виробленню певних навичок. **Ігри-вправи.** До них відносять *кресворди, ребуси, вікторини* тощо. Застосування цього методу сприяє активізації певних психічних процесів, закріпленню знань, перевірці їх якості, набуттю навичок, їх проводять на заняттях; вони можуть бути елементами домашніх завдань, позааудиторних занять. Використовують їх теж у вільний від навчання час. **Ігрова дискусія.** Вона припускає колективне обговорення спірного питання, обмін думками, ідеями між кількома учасниками. Основним призначенням цього методу є виявлення відмінностей у тлумаченні проблеми і встановлення істини в процесі товариської суперечки. Цей метод навчання дає змогу, проаналізувавши суть явища чи процесу, з існуючих варіантів рішень вибрати оптимальний. Досягнення поставленої мети зумовлює розвиток пізнання. **Ігрова ситуація.** Основою цього методу є проблемна ситуація. Вона активізує пізнавальний інтерес у студентів, спрямовує їх розумову діяльність. Зорієнтована ігрова ситуація на встановлення зв'язку теорії і практики з теми, що вивчалася або вивчається: вміння аналізувати, робити висновки, приймати рішення у нестандартних ситуаціях. Цей метод спонукає студентів до діяльності на основі певної ситуації, яка ґрунтується на необхідній сукупності знань, умінь і навичок, якими повинні оволодіти студенти. Ігрова ситуація сприяє посиленню емоційно-психологічного стану, збуджує внутрішні стимули до навчальної роботи, знімає напругу, втому. **Рольова гра.** Вона дає змогу відтворити будь-яку ситуацію в «ролях». Рольова гра спонукає студентів до психологічної переорієнтації. Вони усвідомлюють, що вже не просто студенти, які відтворюють перед аудиторією зміст вивченого матеріалу, а особи, які мають певні права та обов'язки і несуть відповідальність за прийняте рішення. Такий метод інтенсифікує розумову працю, сприяє швидкому і глибокому засвоєнню навчального матеріалу. У процесі рольової гри розкривається інтелект студента; під впливом зміни типу міжособистісних стосунків він долає психологічний бар'єр спілкування. Відносини «викладач – студент» замінюються

відносинами «гравець – гравець», за яких учасники надають один одному допомогу, підтримку, створюючи атмосферу, яка сприяє засвоєнню нового матеріалу, оволодінню студентами певним видом діяльності. *Ділова навчальна гра* займає особливе місце у навчальному процесі. Це навчально-практичне заняття, яке передбачає моделювання діяльності фахівців і керівників виробництва щодо розв'язання складної проблеми, прийняття певного рішення, пов'язаного з управлінням виробничим процесом. Ділова навчальна гра поєднує в собі ознаки навчальної і майбутньої професійної діяльності і є діяльністю колективною. Вона дає змогу студентів збагнути і подолати суперечності між абстрактним характером предмета навчально-пізнавальної діяльності (знання, знакові системи) і реальним предметом майбутньої професійної діяльності, індивідуальним способом навчання студента і колективним характером професійної діяльності, опорою в навчанні переважно на інтелект студента і залученням у процес особистості спеціаліста. Основні етапи проведення ділової гри, цілі і завдання кожного етапу, способи і методи досягнення цілей кожного етапу і гри загалом.

1. **Етап підготовки** (постановка мети, аналіз проблеми, обґрунтування задач, планування, загальний опис процедури гри, зміст ситуації та характеристика дійових осіб):

- розробка гри – розробка сценарію;
- план ділової гри;
- загальний опис гри;
- зміст інструктажу, підготовка матеріального забезпечення;
- постановка проблеми;
- цілі, умови;
- інструктаж, регламент, правила, розподіл ролей, формування груп, консультації. Входження в гру – робота з джерелами і тренінг; мозковий штурм.

2. **Етап проведення:**

- групова робота над завданням;
- виступ груп;
- захист результатів;
- дискусії;
- робота експертів.

3. **Етап аналізу та узагальнення:**

- міжгрупова дискусія – вихід з гри;
- аналіз, рефлексія;
- оцінка та самооцінка;

- висновки та узагальнення;
- рекомендації.

У кожній діловій грі закладено ігрові та педагогічні цілі. Змістом ігрових цілей учасника є успішне виконання ролі, реалізація ігрових дій, отримання максимально можливої кількості балів, уникнення штрафів, прийняття адекватних («розумних») рішень тощо. Змістом педагогічних цілей є розвиток професійного теоретичного і практичного мислення, вміння вибудовувати стосунки з іншими людьми, оволодіння моральними нормами, розвиток загальних і професійних здібностей, формування відповідального ставлення до праці тощо. Педагогічне і психологічно продумане використання гри стимулює розумову діяльність. А це підвищує інтелектуальну активність, пізнавальну самостійність та ініціативність студентів. Соціально-психологічний вплив гри виявляється в подоланні студентом страху говоріння, у формуванні культури спілкування, особливо культури ведення діалогу. Гра формує здатність приймати самостійні рішення, оцінювати свої дії та дії інших, сприяє активізації знань. Ігровий підхід не є визначальним способом засвоєння навчального матеріалу, але він значно збагачує педагогічну практику і розширює можливості студентів.

48. Кредитно-модульна технологія навчання, її переваги над традиційною технологією

Кредитно-модульна система організації навчального процесу (КМСОНП) – модель організації навчального процесу, яка ґрунтується на поєднанні модульних технологій навчання та залікових освітніх одиниць (залікових кредитів). Кредит (лат. *credit* – від вірити) – це числова міра повного навчального навантаження студента з конкретної дисципліни (1 кредит 30 год.), яка спонукає студентів до вільного вибору навчальних дисциплін та якісного їх засвоєння і є одним із критеріїв порівняння навчальних систем вищих навчальних закладів. Заліковий кредит – одиниця виміру навчального навантаження, необхідного для засвоєння змістових модулів або блоку змістових модулів. Змістовий модуль – це система навчальних елементів, поєднана за ознакою відповідності певному навчальному об'єктові. Ця система передбачає відхід від традиційної схеми «навчальний семестр – навчальний рік, навчальний курс»; раціональний поділ навчального матеріалу дисципліни на модулі (логічно завершені частини теоретичних знань і практичних умінь з певної навчальної дисципліни) і перевірку якості засвоєння теоретичного і практичного матеріалу кожного модуля; перевірку якості підготовки студентів до кожного лабораторного, практичного чи семінарського заняття; використання широкої шкали оцінювання знань; вирішальний вплив суми балів,

одержаних протягом семестру, на підсумкову оцінку з навчальної дисципліни; стимулювання систематичної самостійної роботи студентів протягом усього семестру і підвищення якості їх знань; підвищення об'єктивності оцінювання знань студентів; запровадження здорової конкуренції в навчанні; виявлення та розвиток творчих здібностей студентів. Така система є не просто визнаним у Болоньї стандартом, обов'язковим для впровадження в усіх вищих навчальних закладах України. Це, насамперед, можливість об'єктивного оцінювання навчальних досягнень студента, можливість у разі необхідності переривати навчання і продовжити його з урахуванням набраних кредитів. Реалізація КМСОНП сприяє розв'язанню важливих завдань вищої освіти: адаптація ідей ECTS (Європейська кредитно-трансферна та акумулююча система) до системи вищої освіти України з метою забезпечення мобільності студентів у процесі навчання та гнучкості підготовки фахівців з огляду на швидкозмінні вимоги національного та міжнародного ринків праці; забезпечення студентам можливості навчання за індивідуальною інваріантною частиною освітньо-професійної програми, «сформованою за вимогами замовників та побажаннями студентів, що сприятиме їх саморозвитку і підготовці до життя у вільному демократичному суспільстві; стимулювання учасників навчального процесу з метою досягнення високої якості вищої освіти; унормування порядку надання студенту можливості отримання професійних кваліфікацій відповідно до ринку праці.

Модульно-розвивальне навчання. В Україні під керівництвом професора А. Фурмана розроблено модульно-розвивальний тип навчання. Він увібрав у себе надбання інших типів, але, передусім, зорієнтований на розвиток інтелектуальних можливостей тих, хто навчається, на засадах гуманізму. Модульне навчання спрямоване на інтенсифікацію навчально-виховного процесу за рахунок більш ефективного використання розумового потенціалу студентів. *Модуль* у педагогіці – це функціональний, логічно зумовлений вузол навчально-виховного процесу, завершений блок дидактично адаптованої інформації. Навчальний модуль – це цілісна функціональна одиниця, що оптимізує психосоціальний розвиток як студента, так і педагога. Психолого-дидактичними засобами реалізації навчального модуля є педагогічно адаптована система понять у вигляді сукупності системи знань, духовних цінностей. Навчальний модуль, як зазначає А. Фурман, – це змістовий модуль, сконструйований особливим чином. Він набуває процесуально-функціонального втілення у наперед спроектованій формі. Це особлива діалектична єдність змістового модуля і форми-модуля. Змістовий модуль – це психо-дидактично адаптована система понять (навчальної теми, розділу, виду навчальних завдань), яка створює оптимальні умови для включення особистості в активну пізнавальну діяльність та сприяє соціально-психічному розвитку.

Модульно-розвивальне навчання зумовлює необхідність по-іншому підходити до укладання навчальних програм, підготовки навчальних посібників, моделювання педагогічних технологій, організації навчального процесу в межах академічної групи, курсу, закладу освіти. Викладач вищої школи повинен уміти конструювати дидактичні модулі в межах навчальної дисципліни, забезпечувати логічний зв'язок між окремими модулями, дозувати навчальний матеріал і види завдань, визначати рівень «вартості» того чи іншого модуля в балах та ін. Усе це А. Фурман називає «мистецтвом практичної реалізації цілісного модульно-розвивального процесу». У цьому плані він пропонує структурну технологію організації навчально-виховного процесу на засадах модульно-розвивального навчання. І хоча вона у своїй проекції розрахована на організацію навчання у загальноосвітніх навчально-виховних закладах, проте має загальнодидактичне значення і використовується у системі організації навчального процесу у вищій школі з урахуванням віку студентів та особливостей їх професійної підготовки. Особливо актуальною і цінною є практика модульно-розвивального навчання в контексті переходу вітчизняної системи вищої освіти на кредитно-модульну схему з орієнтацією на європейську кредитно-трансферну та акумулюючу систему. Модульно-розвивальний тип навчання, увібравши кращі надбання теорії і практики, відповідає завданням сучасної вищої школи – забезпечення інтелектуального розвитку особистості, становлення її соціальної зрілості.

49. Характеристика нових інформаційних технологій (комп'ютерних) та технологій дистанційного навчання

Нові інформаційні технології навчання – це методологія і технологія навчально-виховного процесу з використанням новітніх електронних засобів.

Комп'ютерна (інформаційна) технологія навчання (КТН) спрямована на досягнення цілей інформатизації навчання на основі застосування комплексу функціонально залежних педагогічних, інформаційних, методологічних, психофізіологічних і ергономічних засобів і методик, створених і організованих на базі технічного й програмного забезпечення.

Інтенсивне оновлення матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів з урахуванням останніх досягнень науки і техніки дає змогу розвивати *аудіовізуальну технологію навчання*, яка припускає використання різноманітних технічних засобів навчання (ТЗН), в т. ч. комп'ютерних і електронних засобів. *Розрізняють рецептивне аудіовізуальне навчання*, пов'язане зі сприйманням і засвоєнням студентами аудіовізуальної навчальної інформації, яка передається за допомогою ТЗН (наприклад телевізійних систем), та

інтерактивне, яке забезпечує взаємодію студента і навчаючої системи у формі діалогу людини і машини.

На сучасному етапі соціальних і технологічних перетворень однією з вимог до всіх учасників навчального процесу у вищих навчальних закладах є готовність майбутнього фахівця до використання інформаційно-комунікаційних технологій, комп'ютеризованих систем загалом у навчанні та професійній діяльності. Виокремлюють три рівні такої готовності (Г. Козлакова): власний рівень володіння комп'ютеризованими технологіями, уміння безпосередньо використовувати їх у професійній діяльності, уміння підвищувати свій фаховий рівень за допомогою засобів Internet. Важливим елементом цієї готовності є не лише теоретична підготовка з певної галузі знань, але й практичні уміння викладача організувати і провести навчальне заняття за допомогою комп'ютерних засобів і технологій; підготувати навчальне заняття за дистанційною формою навчання; застосувати фірмові розробки електронних навчальних посібників; створити власний електронний навчальний посібник з конкретної дисципліни; запровадити освітній Web-сайт з метою поглиблення власної наукової і викладацької компетентності.

Дистанційне навчання – навчання за територіальної роз'єднаності викладача і студента, за якого всі чи переважна частина навчальних процедур здійснюються з використанням сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій.

При дистанційному навчанні студент має змогу сам здобувати необхідні йому знання за допомогою інформаційних ресурсів: баз даних і знань; комп'ютерних, у т.ч. мультимедійних, навчальних і контролюючих систем; відео- і аудіозаписів, електронних бібліотек і, безперечно, традиційних посібників і підручників. Крім того, дистанційне навчання припускає велику кількість завдань, розрахованих на самостійне опрацювання з можливістю отримання щоденних консультацій.

Взаємодія з віддаленими співрозмовниками розвиває у студентів універсальні вміння дистанційної діяльності, які не формуються за традиційного навчання (уміння користуватися електронною поштою, участь у телеконференціях, форумах тощо).

Використання різних форм і видів навчання сприяє формуванню високоосвічених, компетентних, мобільних, самоорганізованих, конкурентоспроможних фахівців, готових входити в глобалізований світ, відкрите інформаційне товариство.

50. Форми організації навчання у вищій школі

Процес навчання у вищій школі реалізується в рамках різноманітної цілісної системи організаційних форм і методів навчання. Кожна форма вирішує свою специфічну задачу, далі

сукупність форм і методів утворить єдиний дидактичний комплекс, функціонування якого відповідає об'єктивним психолого-педагогічним закономірностям навчального процесу.

Поняття «форма організації навчального процесу» визначається як спосіб організації та проведення навчальних занять, в яких реалізується зміст навчальної роботи, дидактичні задачі і методи навчання. Форми організації навчальних занять мають такі ознаки:

- а) вид взаємозв'язку викладача і студента;
- б) характер діяльності педагога і того, кого навчають;
- в) кількісний склад студентів на заняттях;
- г) місце й тривалість проведення заняття.

Дослідники проблем дидактики вищої школи не мають єдиної думки щодо класифікації форм навчання. Навчання у вищих навчальних закладах здійснюється за такими формами:

- денна (очна), яка є основною формою здобуття вищої освіти. Навчання за цією формою здійснюється з відривом від виробництва, тобто навчання у вищому навчальному закладі розглядається як основна діяльність студента;

- вечірня, при якій навчання у вищому навчальному закладі здійснюється без відриву від виробництва. Заняття проводять кілька разів на тиждень у вечірні години після закінчення робочого дня;

- заочна, дистанційна, при якій навчання у вищому навчальному закладі здійснюється також без відриву від виробництва. Але заняття зі студентами проводяться у сесійному порядку кілька разів протягом навчального року, як правило, два рази за кожний семестр;

- екстернатна, яка полягає у самостійному вивченні екстерном навчальних дисциплін, що передбачені навчальною програмою з певної спеціальності, з поточною та підсумковою атестацією рівня засвоєних знань (складання заліків, екзаменів, проходження інших форм підсумкового контролю, передбачених навчальним планом).

Форми навчального процесу: лекції; семінари, практичні, лабораторні заняття; навчальні конференції; консультації; екскурсії; навчальна виробнича (педагогічна) практика; курсові та дипломні роботи; самостійна робота студентів.

Форми контролю, обліку та оцінювання знань, умінь і навичок студентів: колоквіуми; заліки; іспити (курсіві й державні іспити); захист курсових і дипломних робіт.

Форми організації науково-дослідної роботи студентів: науково-дослідницькі гуртки; об'єднання; конструкторське бюро; студентська наукове об'єднання і т.д.

51. Особливості організації лекції у ВНЗ. Зміст, структура та види лекцій.

Вимоги до проведення лекційних занять

Навчальна лекція (лат. *lectio* – читання) – логічно завершений, науково обґрунтований, послідовний і систематизований виклад певного наукового або науково-методичного питання, теми чи розділу навчального предмета, ілюстрований за необхідності наочною та демонструванням дослідів. Вона тісно пов'язана з усіма іншими формами організації навчально-виховної роботи – семінарськими, практичними і лабораторними заняттями. У цьому розумінні кажуть про лекційно-семінарську систему навчання.

Як провідна форма навчання у вищій школі лекція виконує певні функції (А. Алексюк, З. Курлянд): *інформаційна* (передбачає передавання адаптованої для студентів інформації); *орієнтовна* (розкриває генезис теорій, ідей: коли, ким вони вивчалися, якими причинами спонукались; список рекомендованої до лекції літератури); *пояснювальна, роз'яснювальна* (передбачає розкриття сутності наукових понять, їх визначень, тлумачення кожного слова, що належать до структури визначення); *переконувальна* (полягає у використанні аргументації, логічної доказовості, на основі чого усвідомлюється наукова інформація, що стає базою для формування у студентів наукових поглядів і переконань); *систематизуюча* (передбачає структурування всього масиву знань з певної дисципліни); *стимулююча* (спрямована на пробудження інтересу до навчальної інформації з певної науки); *виховна і розвивальна* (передбачає оцінювання явищ, фактів, процесів, які розглядаються на лекції, розвиток мислення, уваги, уяви, пам'яті та інших пізнавальних здібностей).

Лекції мають відповідати таким вимогам:

- моральність змісту;
- науковість, інформаційність, доказовість і аргументованість, емоційність викладу інформації;
- активізація мислення слухачів через запитання для роздумів;
- чітка структура і логіка розкриття інформації;
- методичне оброблення, тобто виокремлення головних думок і положень, висновків, повторення їх у різних формулюваннях;
- виклад матеріалу доступною і зрозумілою літературною мовою;
- використання аудіовізуальних дидактичних матеріалів тощо.

Лекції класифікують за кількома критеріями: 1) за дидактичними завданнями лекції поділяють на вступні, тематичні, настановчі, оглядові, заключні (А. Алексюк, Т. Галушко, З. Курлянд); 2) за способом викладу навчального матеріалу виокремлюють такі види лекцій: проблемні лекції, лекції-візуалізації, бінарні лекції, лекції-дискусії, лекції із заздалегідь запланованими помилками, лекції-прес-конференції (А. Алексюк).

Лекція повинна бути структурована і містити вступ, основну частину і висновки. Обсяг і зміст матеріалу відбираються відповідно до навчальної програми або стабільного підручника з навчальної дисципліни. Лекція покликана не тільки формувати у студентів основи знань з певної наукової галузі, а й визначати напрями, зміст і характер інших видів навчальних занять (семінарів, практичних і лабораторних робіт) та самостійної роботи.

Успіх лекції залежить і від деяких організаційних моментів: обладнання робочих місць викладача і студентів, вдалого використання наочності і технічних засобів навчання, налагодження зворотного зв'язку, суворого дотримання регламенту занять тощо.

52. Особливості, типи, організація практичних, семінарських та лабораторних занять

Практичні заняття. Практичні заняття (ПЗ) розвивають наукове мислення і мовлення, дають можливість перевірити знання студентів і виступають засобом оперативного зворотного зв'язку. *Мета практичного заняття* – поглиблене вивчення дисципліни, деталізація отриманих знань, вироблення навичок професійної діяльності. План ПЗ відповідає загальним ідеям і напрямку лекційного курсу. Він є загальним для всіх викладачів кафедри і обговорюється на засіданні кафедри. Методика ПЗ може бути різною, вона залежить від авторської індивідуальності викладача. Важливо, щоб різноманітними методами досягалася загальна дидактична мета.

Структура практичного заняття:

- виступ викладача;
- відповіді на питання студентів щодо незрозумілого матеріалу;
- практична частина як планова (фронтальне опитування, індивідуальні завдання, тести);
- заключне слово викладача.

Різнманітність занять впливає з практичної частини. Це можуть бути обговорення рефератів, дискусії, розв'язування задач, доповіді, тренувальні вправи, спостереження, експерименти. Практичні заняття варто організовувати так, щоб студенти постійно відчували зростання складності виконуваних завдань (щоб зберегти мотивацію), отримували позитивні емоції від переживання власного успіху в навчанні, були зайняті творчою роботою, пошуками правильних і точних рішень. Велике значення при цьому мають індивідуальний підхід і продуктивне педагогічне спілкування. Типи практичних занять. Розглянемо лише деякі типи практичних занять, які ілюструють застосування інтерактивних методик у вищій

школі. Зупинимося, передусім, на заняттях, де відпрацьовуються комунікативні, вербальні, дискусійні вміння, які необхідні майбутнім випускникам.

Практичне заняття - конференція. Студенти «перевтілюються» у дослідників з конкретної проблеми, що зазначена у планах до заняття (здебільшого п'ять-шість питань). Студенти розподіляються на дослідників-доповідачів (п'ять осіб), опонентів (п'ять осіб), учасників конференції – більшість студентів. Обирається керівник секції та секретар. Викладач, залежно від мети заняття, може бути ментором, модератором або координатором-спостерігачем. Головне завдання – підготувати студентів до участі у конференціях різного рівня, тому питання до семінарського заняття будуть доповідями науковців з різних країн світу. Отже, на практичних заняттях такого типу використовують рольові ігри. Виступи учасників оцінюють колективно.

Практичне заняття – захист курсової (дипломної) роботи. Мають важливе значення для фахової освіти випускників. Досвід свідчить, що студентів важко підготувати стислий виступ, рецензію на роботу, тому заняття і передбачає розвиток саме цих навиків. Групу студентів поділяють на авторів дослідної роботи (п'ять-шість осіб), рецензентів (п'ять-шість осіб), опонентів (п'ять-шість осіб), членів комісії, яка оцінює виступи.

Практичне заняття - диспут. Ця форма роботи в університеті, як і попередні, пов'язана з мотивацією діяльності студентів, передбачає розвиток їх комунікативних умінь, які так необхідні майбутньому економісту, менеджеру, політику тощо. Можна обрати кілька тем з курсу, щоб вдосконалювати вміння вести дискусію, науковий діалог з опонентами, рецензентами, коректно ставити запитання дослідникам, чітко та логічно на них відповідати.

Практичне заняття – «вибори». На цьому занятті моделюються ситуації, які допоможуть порівняти два типи виборів (демократичні й недемократичні) і показати перевагу перших. Викладач призначає комітет з кількох студентів, який визначає імена кандидатів. З'ясовуються відмінності під час голосування за одну кандидатуру або можливість обирати за альтернативним списком. Відзначаємо у процесі обговорення, які почуття викликає у виборців голосування за кандидатуру, що є у списку єдиною. Друга мета заняття: сформувати суспільно-громадянську позицію, відповідальність за майбутнє держави. Отже, на такому занятті викладач може допомагати формуванню загальнолюдських цінностей, демократичних ідеалів.

Практичне заняття за методом «снігова куля». Цей тип заняття є складним за своєю методикою, проте може відіграти важливу роль у підготовці спеціаліста до самостійної наукової діяльності. До планів практичних занять обов'язково додаються проблемні дискусійні питання, вирішити які легше у невеликій групі. Об'єднуємо студентів у групи по

двоє-троє, даючи змогу обговорити проблему протягом 5 хв. Наступний крок – об'єднання маленьких груп по дві, а згодом – в одну-дві великі, щоб поступово, аналізуючи складне питання, зібрати достатньо матеріалу та спільно вирішити проблему. Відповідають переважно студенти, які обізнані з цього питання, або ті, кого висуває група (групи).

Семінарські заняття. Семінарські заняття як форма навчання мають давню історію, яка сягає античності (слово «семінар» з лат. *seminarium* – розсадник). Семінари проводились у давньогрецьких і римських школах як сукупність диспутів, повідомлень учасників, коментарів і висновків вчителів. З XVII ст. ця форма навчання використовувалася в університетах країн Західної Європи, а з XIX ст. – і в університетах інших країн. У сучасній вищій школі найбільш поширені три типи семінарських занять: просемінар, семінар, спецсемінар.

Просемінар – заняття, яке готує до семінару, проводиться на перших курсах, метою якого є ознайомлення студентів зі специфікою самостійної роботи, з літературою, першоджерелами, методикою роботи над ними.

Семінар:

- а) розгорнута бесіда за раніше складеним планом;
- б) невеликі доповіді студентів з подальшим обговоренням учасників.

Спецсемінар – як школа спілкування початківців-дослідників з певної наукової проблеми під керівництвом авторитетного спеціаліста набуває характеру наукової школи.

Розрізняють групову та колективну форми організації семінарів. У випадку групової форми організації семінару викладач взаємодіє з групою як з цілим, виконує навчальну функцію щодо студентів. При виступі студента зберігається груповий спосіб спілкування.

Недоліками цієї форми є такі:

- студенти, що виступають, демонструють індивідуальні знання, тому спілкування відсутнє;
- немає співпраці і взаємодопомоги; сковується інтелектуальна активність студентів;
- дистанція між викладачем і студентами ставить бар'єр спілкуванню.

Різновидом колективної форми організації спілкування на заняттях є «круглий стіл». На такому семінарі здійснюється співпраця і взаємодопомога, кожний студент має право на інтелектуальну активність, зацікавлений у досягненні загальної мети семінару, бере участь у колективному виробленні висновків і рішень. До критеріїв оцінювання семінарського заняття відносимо такі характеристики.

Цілеспрямованість:

- постановка проблеми;
- зв'язок теорії і практики та майбутньої професійної діяльності.

Планування:

- виділення головних питань;
- питань, що пов'язані із профільюючими дисциплінами.

Організація семінару:

- вміння викликати і підтримати дискусію;
- конструктивний аналіз усіх відповідей і виступів.

Стиль проведення семінару:

- пожвавлений;
- дискусійний;
- в'ялий.

Відносини «викладач – студенти»:

- паритетні;
- в міру вимогливі;
- оптимістичні;
- песимістичні.

Керування групою:

- швидкий контакт зі студентами;
- впевнена поведінка в групі;
- справедливі відносини зі студентами;
- підвищений тон;
- опора в роботі лише на лідерів.

Зауваження викладача:

- коректні;
- конкретні;
- доцільні;
- професійно-спрямовані;
- узагальнені чи відсутні.

Види семінарів:

- семінар запитань і відповідей;
- семінар – розгорнута бесіда;
- семінар – коментоване читання;
- семінар, що припускає усні відповіді;
- семінар-дискусія;

- семінар, що припускає обговорення письмових рефератів студентів та їх оцінювання;
- семінар-конференція;
- Семінар - вирішення проблемних завдань;
- Семінар - прес-конференція;
- Семінар - «мозковий штурм».

Лабораторне заняття – форма навчального заняття, під час якої студент під керівництвом викладача проводить природничі або імітаційні експерименти чи досліди з метою підтвердження окремих теоретичних положень певної навчальної дисципліни, набуває практичних навичок роботи з лабораторним устаткуванням, обладнанням, обчислювальною технікою, вимірною апаратурою, методикою експериментальних досліджень.

Основними завданнями лабораторних занять є:

- поглиблення та уточнення знань, здобутих на лекціях і в процесі самостійної роботи;
- формування інтелектуальних умінь і навичок планування, аналізу та узагальнень;
- опанування техніки;
- нагромадження первинного досвіду організації виробництва та оволодіння технікою управління ним тощо.

Проведення заняття передбачає такі етапи:

- попередній контроль готовності студентів до виконання конкретної лабораторної роботи;
- виконання конкретних завдань відповідно до запропонованої тематики;
- оформлення індивідуального звіту;
- оцінювання викладачем результатів роботи студентів.

53. Самостійна, науково-дослідна робота студентів, різноманітні її форми (творчі завдання, проекти, курсові і дипломні роботи)

Сучасному суспільству необхідні фахівці, здатні оперативно приймати нестандартні рішення, діяти творчо, самостійно. Основним засобом формування цих рис у майбутніх фахівців є самостійна навчально-пізнавальна діяльність студентів. Самостійна навчально-пізнавальна робота студентів – це різноманітні види індивідуальної і колективної діяльності студентів, які здійснюються ними на навчальних заняттях або в позааудиторний час за завданнями викладача, під його керівництвом, але без його безпосередньої участі. Вона є завершальним етапом розв'язання навчально-пізнавальних завдань, які розглядалися на

лекціях, семінарах, практичних і лабораторних заняттях. Адже знання можна вважати надбанням студента тільки тоді, коли він доклав для їх здобуття своїх розумових і практичних зусиль.

Система керівництва індивідуальною самостійною роботою студентів охоплює:

- чітке планування;
- детальне продумування її організації;
- безпосереднє або опосередковане керівництво з боку викладача;
- систематичний контроль за поетапними і кінцевим результатами самостійної роботи студентів;
- оперативне доведення до відома студентів оцінки результатів їх самостійної роботи і внесення відповідних коректив у її проведення.

Самостійну роботу студентів класифікують за різними критеріями.

1. З огляду на місце і час проведення, характер керівництва нею з боку викладача і спосіб здійснення контролю за її результатами виокремлюють:

- самостійну роботу студентів на аудиторних заняттях;
- позааудиторну самостійну роботу (самостійні заняття студентів);
- самостійну роботу студентів під контролем викладача (індивідуальні заняття з викладачем).

2. За рівнем обов'язковості виокремлюють (В. Буряк):

- обов'язкову, що передбачена навчальними планами і робочими програмами;
- виконання традиційних домашніх завдань;
- написання і захист курсових, дипломних та магістерських робіт;
- також ті види завдань, які студенти самостійно виконують під час ознайомлювальної, навчальної, виробничої і переддипломної практик;
- бажану – наукова й дослідницька робота студентів, що полягає у самостійному проведенні досліджень, збиранні наукової інформації, її аналізі;
- до цієї ж категорії належать аудиторні потокові та групові заняття, участь у роботі наукового студентського товариства (гуртки, конференції, підготовка доповідей, тез, статей);
- добровільну – робота в позааудиторний час, участь у кафедральних, міжкафедральних, міжфакультетських, міжвузівських, всеукраїнських олімпіадах, конкурсах, вікторинах.

3. За видами діяльності виділяють:

- навчально-пізнавальну (через мислення, аналіз, синтез тощо);
- професійну (певні конкретні дії студента, що їх виконують спеціалісти на виробництві).

4. За рівнями мотивації виокремлюють:

- самостійну роботу низького рівня (до самостійних дій студента спонукає викладач, допомагаючи йому практично і постійно контролюючи виконання);
- самостійну роботу середнього рівня (до роботи хоча й спонукає викладач, але студент працює самостійно, контролюючи самого себе);
- високого рівня (виконання завдання організовує і контролює сам студент).

Самостійна робота передбачає відтворювальні і творчі процеси в діяльності студента.

З огляду на це виділяють три її рівні:

- репродуктивний (тренувальний);
- реконструктивний;
- творчий (пошуковий).

Контроль за самостійною роботою студентів виконує дві функції:

- коригуючу (полягає у своєчасному виявленні помилок);
- стимулюючу (є своєрідним зовнішнім поштовхом до діяльності).

Відповідно до цих функцій виділяють два види контролю:

- за процесом;
- за результатом (С. Заїка).

Контроль за процесом передбачає пильну увагу за кожним «кроком» виконуваної діяльності. При цьому поточна діяльність порівнюється з еталонною, запрограмованою діяльністю. Контроль за результатами припускає повну свободу студентів у здійсненні процесу діяльності, але ставить їх перед необхідністю вчасно подати її конкретний результат.

Такий контроль доцільний щодо самостійної роботи, бо кінцевий її результат завжди відображений у конкретних формах:

- креслення,
- конспект,
- реферат,
- есе,
- усна відповідь тощо.

До ефективних форм контролю за самостійною роботою студентів відносять рефлексивний контроль, індивідуальні співбесіди, письмові завдання за пропущеними темами, контрольні роботи, реферати, есе, ділові ігри, колоквіуми та ін. Одним із напрямів самостійної роботи, важливим чинником підготовки висококваліфікованих спеціалістів є **науково-дослідна робота студентів** вищого навчального закладу.

У вищій школі вона охоплює два взаємозв'язані аспекти:

- навчання студентів елементів дослідної діяльності, організації і методики наукової творчості;

- наукові дослідження, які здійснюють студенти під керівництвом професорсько-викладацького складу.

Зміст і характер науково-дослідної роботи студентів визначаються:

- проблематикою науково-дослідної і науково-методичної діяльності кафедр, факультетів, вищого навчального закладу загалом;

- тематикою досліджень, що виконуються кафедрами у творчій співпраці із виробництвом;

- умовами дослідної роботи студентів, наявністю бази дослідження, можливостей доступу до потрібної наукової інформації, наявністю комп'ютерної техніки та кваліфікованого наукового керівництва.

Зміст і структура НДРС забезпечують послідовність її засобів і форм відповідно до логіки і послідовності навчального процесу.

Науково-дослідна діяльність студентів вищого закладу освіти здійснюється в таких напрямках:

- науково-дослідна робота як невід'ємний елемент навчального процесу, що належить до календарно-тематичних та навчальних планів, навчальних програм і є обов'язковою для всіх студентів;

- науково-дослідна робота, що здійснюється поза навчальним процесом у межах студентського науково-творчого товариства, у наукових гуртках, проблемних групах і семінарах тощо.

У вищому навчальному закладі функціонують два основні види науково-дослідної роботи студентів: навчальна науково-дослідна робота, передбачена навчальними планами, і науково-дослідна робота студентів, яка здійснюється під керівництвом професорсько-викладацького складу.

Навчальна науково-дослідна робота є обов'язковою для кожного студента і охоплює майже всі форми навчальної роботи:

- написання рефератів з конкретної теми у процесі вивчення дисциплін соціально-гуманітарного циклу, фундаментальних і професійно орієнтованих, спеціальних дисциплін, курсів спеціалізації та за вибором;

- виконання лабораторних, практичних, семінарських та самостійних завдань, контрольних робіт, які містять елементи проблемного пошуку;

- виконання нетипових завдань дослідницького характеру під час різних видів практики, індивідуальних завдань;

- розроблення методичних матеріалів з використанням дослідницьких методів (спостереження, анкетування, бесіда, соціометрія тощо);

- підготовку і захист курсових, дипломних і магістерських робіт, пов'язаних з проблематикою досліджень кафедр.

Інноваційною технологією навчання є впровадження в навчальний процес *індивідуальних навчально-дослідних завдань* (ІНДЗ). Це вид позааудиторної індивідуальної роботи студента навчального, навчально-дослідного чи проектно-конструкторського характеру, який виконується в процесі вивчення програмного матеріалу навчального курсу і завершується складанням підсумкового іспиту чи заліку. ІНДЗ спрямовані на самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизацію, поглиблення, узагальнення, закріплення, практичне застосування знань студента з навчального курсу та розвиток навичок самостійної роботи.

Серед ІНДЗ найпоширенішими є:

- конспект із теми (модуля) за заданим планом або планом, який студент розробив самостійно;

- реферат з теми (модуля) або вузької проблематики;

- розв'язування та складання розрахункових або практичних задач різного рівня з теми (модуля) або курсу;

- розроблення теоретичних або прикладних (діючих) функціональних моделей явищ, процесів, конструкцій; комплексний опис будови, властивостей, функцій, об'єктів, конструкцій тощо;

- анотація прочитаної додаткової літератури з курсу, бібліографічний опис, історичні розвідки тощо.

ІНДЗ оцінює викладач, який читає лекційний курс з дисципліни і приймає іспит чи залік. Оцінка за ІНДЗ виставляється на завершальному занятті (практичному, семінарському, колоквиумі) з курсу на основі попереднього ознайомлення викладача зі змістом ІНДЗ. Можливий захист завдання у формі усного звіту студента про виконану роботу. Оцінка за ІНДЗ є обов'язковим компонентом іспитової оцінки (диференційованого заліку, заліку) і враховується при виведенні підсумкової оцінки з навчального курсу. Питома вага ІНДЗ у загальній оцінці з дисципліни, залежно від складності та змісту завдання, може становити від 30 до 50 %. Науково-дослідна робота студентів поза навчальним процесом є одним із найважливіших засобів формування висококваліфікованого фахівця.

Вона передбачає участь у роботі предметних наукових гуртків:

- проблемних груп;
- секцій;
- лабораторій;
- участь у виконанні держбюджетних або госпрозрахункових наукових робіт;
- проведення досліджень у межах творчої співпраці кафедр, факультетів;
- роботу в студентських інформаційно-аналітичних і культурологічних центрах, перекладацьких бюро;
- рекламну, лекторську діяльність; написання статей, тез, доповідей, інших публікацій.

У вищих навчальних закладах відповідно до освітньо-професійної програми студенти проходять *навчальну, навчально-виробничу і виробничу практику*. Навчальна практика має за мету поглибити і закріпити теоретичні знання студентів, виробити навички практичної і дослідницької роботи, ознайомити із сучасним обладнанням. Її проводять на молодших курсах, як правило, в майстернях, лабораторіях, на різних навчальних полігонах, у навчально-дослідних господарствах, клініках та інших навчально-допоміжних підрозділах вищих навчальних закладів.

Форми проведення навчальної практики можуть бути різними:

- екскурсія на підприємство чи в установу;
- самостійне вивчення їх діяльності шляхом спостереження чи бесід з працівниками;
- практична робота на виробництві безпосередньо на робочому місці тощо.

54. Компоненти, функції і види контролю

Контроль як дидактичний засіб управління навчанням спрямований на забезпечення ефективності формування знань, умінь і навичок, використання їх на практиці, стимулювання навчальної діяльності студентів, формування у них прагнення до самоосвіти. Складовими контролю за навчальною діяльністю студентів є: перевірка (виявлення рівня знань, умінь і навичок); оцінювання (вимірювання рівня знань, умінь і навичок); облік (фіксація результатів у вигляді оцінок у журналі, заліковій книжці, екзаменаційній відомості).

Контроль виконує такі *функції*: освітню (навчальну), діагностичну, стимулюючу, розвивальну, управлінську (прогностично-методичну), виховну, оцінювальну, самооцінювальну.

Контроль за навчально-пізнавальною діяльністю студентів є ефективним за дотримання педагогами певних *вимог*:

- індивідуальний підхід;
- систематичність контролю;
- необхідність володіти достатньою кількістю даних для оцінювання знань;
- оцінки тільки за фактичні знання;
- єдність вимог викладачів до оцінювання знань студентів, що передбачає врахування ними державних стандартів з підготовки фахівців;
- оптимізація контролю знань студентів;
- гласність контролю;
- всебічність контролю;
- тематична спрямованість контролю;
- дотримання етичних норм;
- професійна спрямованість контролю.

Відповідно до місця у навчально-пізнавальній діяльності студентів виокремлюють *міжсесійний і підсумковий контроль*. Міжсесійний контроль полягає у контролюванні навчального процесу в період між сесіями. Йдеться про попередню, поточну і тематичну перевірку. Підсумковий контроль має на меті перевірку рівня засвоєння знань, умінь і навичок студентів за тривалий період навчання – семестр, рік, на час завершення курсу навчання і спрямований на виявлення системи і структури знань студентів. Виокремлюють семестровий підсумковий контроль і державну атестацію. Семестровий контроль згідно з Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах проводиться як семестровий іспит (форма підсумкового контролю засвоєння студентом теоретичного та практичного матеріалу з окремої навчальної дисципліни за семестр); диференційований залік (форма підсумкового контролю, що полягає в оцінюванні засвоєння студентом навчального матеріалу з певної дисципліни на підставі результатів виконання індивідуальних завдань (розрахункових, графічних тощо); він планується за відсутності модульного контролю та іспиту і не передбачає обов'язкової присутності студента); семестровий залік (форма підсумкового контролю, що полягає в оцінюванні засвоєння студентом навчального матеріалу на підставі результатів виконання ним певних видів робіт на практичних, семінарських або лабораторних заняттях; планується за відсутності модульного контролю та іспиту і не передбачає обов'язкової присутності студентів). Студента допускають до семестрового контролю з конкретної навчальної дисципліни, якщо він виконав усі види робіт, передбачені навчальним планом на семестр з цієї дисципліни.

Відповідно до кредитно-модульної системи підсумкова (загальна) оцінка з навчальної дисципліни є сумою рейтингових оцінок (балів), одержаних за окремі оцінювані форми навчальної діяльності: поточне та підсумкове тестування рівня засвоєння теоретичного матеріалу під час аудиторних занять та самостійної роботи (модульний контроль); виконання лабораторних досліджень; за практичну діяльність під час практик, ІНДЗ, курсову роботу, участь у наукових конференціях, олімпіадах, наукові публікації.

55. Методи і форми контролю успішності студентів

Для ефективної перевірки рівня засвоєння студентами знань, умінь та навичок з навчальної дисципліни використовують різні *методи і форми контролю*. Найпоширенішими методами контролю є: усний, письмовий, тестовий, графічний, програмований контроль, практична перевірка, а також методи самоконтролю і самооцінки. Під час навчальних занять у вищому навчальному закладі використовують індивідуальну та фронтальну перевірки знань, умінь і навичок студентів, а також *підсумкові форми контролю*: заліки, іспити, курсові роботи, дипломні проекти, державні іспити.

Методи контролю

Усний контроль (усне опитування). Це найпоширеніший метод у навчальній практиці. Його використання сприяє опануванню логічного мислення, виробленню і розвитку навичок аргументувати, висловлювати свої думки грамотно, образно, емоційно, обстоювати власну думку. Здійснюють його на семінарських, практичних і лабораторних заняттях, а також колоквиумах, лекціях і консультаціях.

Усне опитування передбачає таку послідовність:

- формулювання запитань (завдань) з урахуванням специфіки предмета і вимог програми;
- підготовка студентів до відповіді і викладу знань;
- коригування викладених у процесі відповіді знань;
- аналіз і оцінювання відповіді.

За рівнем пізнавальної активності запитання для перевірки можуть бути:

- репродуктивними (передбачають відтворення вивченого);
- реконструктивними (потребують застосування знань і вмінь у дещо змінених умовах);
- творчими (застосування знань і вмінь у значно змінених, нестандартних умовах, перенесення засвоєних принципів доведення (способів дій) на виконання складніших завдань).

За актуальністю запитання для усної перевірки поділяють на *основні*, *додаткові* й *допоміжні*. *Основні* запитання припускають самостійну розгорнуту відповідь (наприклад запитання семінарського заняття), *додаткові* – уточнення того, як студент розуміє певне питання, формулювання, формулу тощо, *допоміжні* – виправлення помилок, неточностей. Усі запитання мають бути логічними, чіткими, зрозумілими і посильними, а їх сукупність – послідовною і системною.

Використання усного контролю сприяє тісному контакту між викладачем і студентом, дає змогу виявити обсяг і ґрунтовність знань, прогалини та неточності в знаннях студентів й одразу ж їх виправити. Однак він потребує надто багато часу на перевірку. Крім того, студенти під час опитування хвилюються, тому оцінка нерідко буває суб'єктивною.

Письмовий контроль. Його метою є з'ясування в письмовій формі ступеня оволодіння студентами знаннями, вміннями та навичками з предмета, визначення їх якості – правильності, точності, усвідомленості, вміння застосувати знання на практиці.

Залежно від специфіки предмета письмова перевірка здійснюється у формі контрольної роботи, написання твору, диктанту тощо. Теми контрольних робіт, завдання, вправи мають бути зрозумілими і посильними, відповідати рівню знань студентів і водночас вимагати відповідних зусиль, виявляти знання фактичного матеріалу. Письмові завдання можуть бути й домашніми роботами.

Перевагою письмової перевірки є те, що за короткий термін вдається скласти уявлення про знання багатьох студентів, результати перевірки зберігаються і є змога з'ясувати деталі й неточності у відповідях. Проте вона потребує чимало часу для читання робіт, часто призводить до зниження грамотності студентів, тому що викладачі не висувають вимог щодо орфографії.

Тестовий (англ. *test* – іспит, випробування, дослід) *контроль*. Для визначення рівня сформованості знань і вмінь з навчальної дисципліни користуються методом тестів. Виокремлюють тести відкритої форми (з вільно конструйованими відповідями) і тести закритої форми (із запропонованими відповідями).

Тести відкритої форми передбачають короткі однозначні відповіді, які ґрунтуються переважно на відтворенні вивченого матеріалу, або складні (комплексні) відповіді, які потребують розвинутого логічного мислення, вміння аналізувати.

Тести закритої форми припускають вибір відповіді з певної кількості варіантів. Серед таких тестів виокремлюють тест-альтернативу, тест-відповідність:

Тест-альтернатива вимагає вибору однієї з двох запропонованих відповідей. Застосовують його під час контролю таких показників засвоєння, як уміння визначати

використання фактів, законів, підводити під поняття, встановлювати причину якогось явища. Недолік цього виду тесту полягає в тому, що він не дає змоги вільно конструювати, формулювати відповідь. Його перевагою є те, що він допомагає швидше орієнтуватися в матеріалі, знаходити спільне та відмінне у явищах, легше класифікувати конкретні явища за певними видами.

Тест-відповідність, як правило, складається з двох частин, між якими слід встановити відповідність. Застосовують його для виявлення таких результатів засвоєння, як уміння визначати використання речовин, апаратів, процесів, встановлювати зв'язок між абстрактним і конкретним поняттями, класифікувати їх тощо. Перевага тестів-відповідностей полягає у компактній формі завдання, завдяки якій протягом короткого часу вдається перевірити засвоєння великого обсягу навчального матеріалу. Недоліком є обмеженість безпосередньої мети контролю і ускладнення при доборі матеріалу.

Тестовий контроль використовують з метою актуалізації знань перед викладанням нової теми, виведенням підсумкових оцінок, на групових заняттях, на заліку чи іспиті, а також перед практичними і лабораторними роботами. Крім того, тести можуть слугувати засобом внутрішнього контролю для порівняння, визначення рівнів успішності окремих груп студентів, порівняльної характеристики різних форм і методів викладання. Доцільним є проведення тестової перевірки кожної теми навчальної дисципліни з усіх основних її питань. Такий вид контролю дає змогу ефективніше використовувати час, ставить перед усіма студентами однакові вимоги, допомагає уникати надмірних хвилювань. Тестова перевірка унеможливорює випадковість в оцінюванні знань, стимулює студентів до самоконтролю. Однак тест може виявити лише знання фактів, він заохочує до механічного запам'ятовування, а не до роботи думки.

Графічний контроль. Сутність його полягає у створенні студентом узагальненої наочної моделі, яка відображає відношення, взаємозв'язки певних об'єктів або їх сукупності. Наочна модель – це графічне зображення умови задачі, креслення, діаграми, схеми, таблиці (наприклад, схема історичної битви, нанесені на контурні карти певні географічні й історичні об'єкти). Графічна перевірка може бути самостійним методом контролю або органічним елементом усної чи письмової перевірки.

Програмований контроль. Реалізується він шляхом висування усім студентам стандартних вимог, що забезпечується використанням однакових за кількістю і складністю контрольних завдань, запитань. При цьому аналіз відповіді, виведення і фіксація оцінки можуть здійснюватися за допомогою індивідуальних автоматизованих засобів.

Практична перевірка. Її застосовують з навчальних дисциплін, які передбачають оволодіння системою практичних професійних умінь та навичок, і здійснюють під час проведення практичних і лабораторних занять з цих навчальних дисциплін, у процесі проходження різних видів виробничої практики. Така перевірка дає змогу виявити, якою мірою студент усвідомив теоретичні основи цих дій.

Метод самоконтролю. Його суттю є усвідомлене регулювання студентом своєї діяльності задля забезпечення таких її результатів, які б відповідали поставленим завданням, вимогам, нормам, правилам, зразкам. Мета самоконтролю – запобігання помилкам і виправлення їх. Показником сформованості самоконтролю є усвідомлення студентом правильності плану діяльності та її операційного складу, тобто способу реалізації цього плану.

Метод самооцінки. Цей метод передбачає критичне ставлення студента до своїх здібностей і можливостей, об'єктивне оцінювання досягнутих результатів. Для формування здатності до самоконтролю і самооцінки викладач має мотивувати виставлену оцінку, пропонувати студентові самому оцінити свою відповідь. Дієвим засобом є й організація взаємоконтролю, рецензування відповідей товаришів. Важливо при цьому ознайомити студентів з нормами і критеріями оцінювання знань. Занесення результатів самоконтролю і самооцінки знань до журналу робить їх вагомими, позитивно впливає на формування відповідальності за навчальну роботу, на виховання чесності, принциповості, почуття власної гідності. Розглянуті методи перевірки знань, умінь і навичок можуть бути використані під час звичайних форм організації навчального процесу (лекції, семінарські, практичні і лабораторні заняття) і на спеціальних, організованих з цією метою, заняттях (колоквиуми, захист курсових та дипломних робіт, заліки та іспити).

Форми контролю. Під час навчальних занять у вищому навчальному закладі використовують індивідуальну та фронтальну перевірки знань, умінь і навичок студентів, а також підсумкові форми контролю.

Індивідуальна перевірка. Вона стосується конкретних студентів і має на меті з'ясування рівня засвоєння студентом певних знань, умінь і навичок, рівня формування професійних рис, а також визначення напрямів роботи. Наприклад, індивідуальне опитування припускає розгорнуту відповідь студента на оцінку. Він повинен самостійно пояснити вивчений матеріал, довести наукові положення, навести власні приклади. Проводячи індивідуальне опитування, викладач має передбачити, що в цей час робитимуть інші студенти. Студентам можна запропонувати виправляти помилки у відповіді їхнього товариша, визначити правильність і точність викладу фактичного матеріалу, доповнювати відповідь і рецензувати її.

Фронтальна перевірка. Ця форма контролю спрямована на з'ясування рівня засвоєння студентами програмного матеріалу за порівняно короткий час. Вона передбачає короткі відповіді з місця на короткі запитання (йдеться про усну співбесіду за матеріалами розглянутої теми на початку нової лекції з оцінюванням відповідей студентів) або письмову роботу на початку чи в кінці лекції (10–15 хв.) (відповіді перевіряються і оцінюються викладачем у позалекційний час). Бажано, щоб окремі запитання для письмової роботи були заздалегідь підготовлені на окремих аркушах, на яких студенти й даватимуть відповіді. Фронтальний безмашинний стандартизований контроль знань студентів за кількома темами лекційного курсу (5– 20 хв.) здійснюється найчастіше на початку семінарських занять, практичних чи лабораторних робіт.

Ефективною формою перевірки знань, умінь і навичок студентів є *консультації*. Хоча вони виконують специфічну функцію, однак сприяють нагромадженню необхідної для оцінювання інформації. Існує два види консультацій з контрольними функціями: консультації, на яких викладач перевіряє конспекти першоджерел, самостійну роботу над допоміжною літературою, допомагає студентам оформляти необхідні узагальнення, і консультації, на яких студенти відпрацьовують пропущені лекції, семінарські заняття тощо.

Поширеною формою перевірки знань, умінь і навичок студентів є *колоквіуми*. Ця форма традиційна в організації наукової роботи, але ефективна і в навчальному процесі. Колоквіуми проводяться як співбесіди з окремих питань, визначених викладачем заздалегідь. При підготовці до них студентам повідомляють основну та додаткову літературу для опрацювання. Колоквіуми виконують подвійне завдання: сприяють вивченню навчального матеріалу і є формою контролю за його засвоєнням.

Підсумкові форми контролю. До них відносять заліки, іспити, курсові роботи, дипломні проекти, державні іспити.

Заліки є підсумковою формою перевірки результатів виконання студентами практичних, лабораторних робіт, засвоєння матеріалу семінарських занять, результатів практики, їх переважно проводять як співбесіди без білетів і оцінок. Під час заліку викладач констатує факт виконання чи невиконання студентами необхідних робіт. Якщо студент якісно і систематично працював протягом семестру, викладач може поставити йому залік «автоматично».

Іспити складають за екзаменаційними білетами, затвердженими кафедрою. На консультаціях перед іспитом викладач ознайомлює студентів з ними. Досвідчені викладачі нерідко проводять іспити за білетами у формі вільної бесіди, що сприяє створенню атмосфери довіри і взаєморозуміння.

З огляду на специфіку навчального предмета і рівень підготовленості студентів практикують іспити без білетів, з «відкритим підручником» з метою перевірки уміння швидко знайти необхідну інформацію, користуватися додатковою літературою, навчальними посібниками тощо (такий тип іспиту доцільно проводити зі складних і великих за обсягом дисциплін). Практичний іспит найчастіше зводиться до виготовлення студентами натуральних об'єктів, їх схем, макетів, програм тощо. У студентів музично-педагогічного факультету іспит може проходити у вигляді підготовленої заздалегідь концертної програми. Іспит-автомат часто практикується викладачами стосовно студентів-відмінників, які серйозно і систематично працюють протягом вивчення курсу.

Курсові роботи студенти захищають на засіданнях кафедр або перед спеціально створеними комісіями. Захист курсових робіт сприяє зростанню самостійності студентів у їхній науковій роботі, а також формуванню їх як майбутніх спеціалістів.

Дипломний проект (робота) як форма перевірки має свої особливості. Випускник розв'язує конкретне виробниче завдання (дипломний проект) або досліджує і узагальнює певну наукову чи науково-практичну проблему (дипломна робота). Ця форма контролю цінна тим, що випускник має можливість отримати важливий інтелектуально-практичний досвід для завершення свого формування як спеціаліста. Це перший і вирішальний самостійний крок у становленні спеціаліста.

Державні іспити є перевіркою підготовки випускника і його формування як фахівця. Методика проведення державного іспиту сприяє виконанню завдання завершального контролю.

Ефективність використання методів і форм контролю знань, умінь та навичок студентів залежить від їх вдалого вибору і включення в загальний процес навчання, а також їх умілого застосування педагогами. Вплив методів на студентів є різноплановим. Тому необхідне збагачення методики і засобів контролю за провідної ролі особистого спілкування викладача зі студентами.

56. Оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності студентів

Успіхи навчально-пізнавальної діяльності студентів характеризуються кількісними та якісними показниками, що виражаються і фіксуються оцінкою. Оцінювання знань – визначення й вираження в умовних одиницях (балах), а також в оцінних судженнях викладача знань, умінь і навичок студентів відповідно до вимог навчальних програм. У сучасній педагогіці вищої школи спостерігаються різні підходи до визначення критеріїв

оцінювання результатів пізнавальної діяльності студентів. Так, А. Бойко пропонує за об'єкт оцінювання брати структурні компоненти навчальної діяльності, а саме:

Змістовий компонент – обсяг знань про об'єкт вивчення (відповідно до навчальних програм, державних стандартів). При оцінюванні підлягають аналізу такі характеристики знань: повнота, правильність, логічність, усвідомленість (розуміння, виокремлення головного і другорядного); вербалізація, тобто словесне оформлення (переказ, пояснення); вміння застосовувати знання тощо.

Операційно-організаційний компонент – здатність студента обирати способи дій з огляду на навчальну програму з оцінюваної дисципліни (предметні дії); індивідуальні розумові здібності, тобто вміння порівнювати, абстрагувати, класифікувати, узагальнювати тощо (розумові дії); навички аналізувати, планувати, організовувати, контролювати процес і результати виконання завдання, діяльність загалом (загальнонавчальні дії). Підлягають аналізу також правильність, самостійність виконання за умов новизни (за зразком, аналогічні, відносно нові); розуміння та словесне оформлення: відтворення (переказ), пояснення, застосування в умовах новизни тощо.

Емоційно-мотиваційний компонент – ставлення до навчання (байдуже, недостатньо позитивне, зацікавлене, яскраво виражене, позитивне). Саме ці характеристики можуть бути взяті за основу визначення рівня навчальних досягнень, загальних критеріїв їх оцінювання та відповідних оцінок (у балах).

Критеріями оцінювання можуть бути також (А. Алексюк):

- характер засвоєння вже відомого знання (рівень усвідомлення, міцність запам'ятовування, обсяг, повнота і точність знань);
- якість виявленого студентом знання, логіка мислення, аргументація, послідовність і самостійність викладу, культура мовлення;
- ступінь оволодіння вже відомими способами діяльності, вміннями і навичками застосування засвоєних знань на практиці;
- оволодіння досвідом творчої діяльності; якість виконання роботи (зовнішнє оформлення, темп виконання, ретельність тощо).

У вищих навчальних закладах користуються чотирибальною системою оцінювання знань, умінь та навичок студентів: «відмінно», «добре», «задовільно» і «незадовільно». Поряд з чотирибальною традиційною системою оцінювання знань студентів дедалі популярнішою стає рейтингова система оцінювання, яка ґрунтується на накопиченні оцінок за певний період навчання (модуль, семестр, рік, весь термін навчання) за різнобічну навчально-пізнавальну діяльність. Сума цих оцінок слугує кількісним показником якості

навчально-пізнавальної діяльності студента порівняно з успіхами його однокурсників. Втілення рейтингової системи оцінювання у навчальний процес усуває упереджений підхід до оцінювання знань студентів; виступає ефективним засобом заохочення до навчально-пізнавальної діяльності; підвищує відповідальність студента за результати навчання; сприяє реалізації принципу індивідуалізації навчання; усуває проблему відвідування занять; вивільняє студентів час на заняття за інтересами; в аудиторії превалює дух співпраці, викладач перестає бути наглядачем тощо.

57. Причини академічної неуспішності студентів і шляхи їх усунення

Для успішного навчання у вищих навчальних закладах важливо, щоб студент не просто вмів учитися самостійно, а спрямовував свою творчу пізнавальну активність на життєве самовизначення і професійне самоствердження. Успішність навчання студента залежить також від профілю вищого навчального закладу і особливостей спеціальності. Важливим фактором успішності студента також є *індивідуальний стиль його навчально-професійної діяльності*, що виявляється в стійких способах її здійснення відповідно до індивідуально-психологічних особливостей (темп роботи, період реагування, швидкість запам'ятовування та ін.) і наявних *навчальних умінь і навичок*. Успішність студентів визначається не лише станом організації навчального процесу у вищій школі, а й психологічними закономірностями навчально-професійної діяльності, *рівнем сформованості в студентів навчальних дій і операцій*. Неврахування усього цього може бути однією з численних причин неуспішності студентів. Психологічні причини неуспішності: *недостатній розвиток вольової сфери* (низький самоконтроль і недостатня довільність психічних функцій); *недисциплінованість і неорганізованість*; несистематична робота, що знижує її ефективність; лінощі, пасування перед труднощами; *емоційна нестабільність і високий рівень тривожності*; неідентифікація з роллю студента; *великі прогалини в знаннях*, у т. ч. і через недостатню шкільну підготовку; надання студентом переваги відпочинку, веселощам тощо. Причинами неуспішності студентів можуть бути також: нейрофізіологічні, педагогічні, низька інтенсивність навчальної діяльності, недооцінювання студентами теоретичних знань, несформованість прийомів мислення, неволодіння раціональними методами пізнання, прагматична спрямованість на близьку мету (скласти залік, екзамен тощо), низька ефективність та невміння вчитися, пропуски занять, відсутність індивідуального, диференційованого підходу з боку викладачів, незадовільні побутові умови проживання, важкий матеріальний стан, відсутність допомоги й підтримки від батьків тощо.

Шляхи усунення причин неуспішності студентів:

1. Перевести опанування знаннями у процес самостійної пізнавальної діяльності студентів. Підвищувати результативність організації самостійної навчальної роботи систематичним педагогічним контролем і оцінюванням її результатів.

2. Виховувати культуру мислення студентів. Грамотне мислення завжди індивідуальне, воно формує свою автономну систему знань, розвиває власні вихідні поняття і шляхи вирішення проблем, що й становить основу для об'єктивної творчості (В. Т. Кудрявцев).

3. Свобода навчання, звичайно, залишає студентові деяке право вирішувати, що йому потрібно, а що ні. Проте критичне ставлення до педагогічного процесу – це не гординя і не бездіяльність. Треба брати до уваги все краще й нове, вміти критично оцінювати самого себе, щоб уникати помилок бездіяльності та не обмежувати цим себе, не втрачати можливості розвитку своїх потенційних сил (а то буде псевдоосвіта замість самоосвіти). Найголовніше – не протиставляти себе відкрито освітній системі, а самому додавати те, що вона дати не може (І. В. Вачков).

Принципи побудови програми самонавчання студентів:

1) Оптимальне співвідношення процесів розвитку і саморозвитку. Кожний студент навчається за допомогою придатних для нього засобів, виробляючи індивідуальний стиль навчально-професійної діяльності.

2) Розвиток творчості студентів на всіх етапах професійного навчання. Проблемні творчі завдання є джерелом нових знань і реалізації потенційних можливостей кожного студента. Формування у студентів настанови на глибоке проникнення в сутність предмета сприяє досягненню не тільки близької мети навчання, а й віддаленої, пов'язаної з майбутньою професійною діяльністю.

3) Індивідуальні риси особистості розвиваються лише завдяки самостійному виконанню завдань, які студент ставить перед собою. Важливо вчасно коригувати план, ускладнювати завдання. Тільки таким чином у кожного студента формуються індивідуально-розумові здібності та воля.

4) Не менш важливо розвивати рефлексивний досвід студента, який забезпечує усвідомлення та перетворення особистісного досвіду шляхом його переосмислення, пропонувати шляхи його вдосконалення.

5) У зміст професійного навчання з будь-якої спеціальності треба включати *психолого-педагогічні знання* про критерії та показники сформованих знань і вмінь студентів. Це має значення для розвитку в них самоконтролю, самооцінки якості засвоєння навчального матеріалу.

Необхідно рекомендувати студентам відпрацьовувати свій індивідуальний стиль організації самостійної навчальної роботи. Успіхів можна досягти різними засобами, проте головний предмет уваги студента – він сам як індивідуальність. Важливо допомагати йому усвідомлювати себе в ролі суб'єкта навчально-професійної діяльності. Уміння, яке не вбудовано у процес розвитку особистості, має дезінтеграційний вплив, а то й спотворює розвиток особистості студента. «Знання без виховання – меч у руках божевільного» (Д. І. Менделєєв).

58. Сутність процесу виховання студентської молоді

Серед завдань, які стоять перед вищою школою України, чільне місце належить саме такому: «Формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самостверджуватися в сучасних умовах» (Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р., № 1556-VII; стаття 26).

А. де Сент-Екзюпері колись сказав: «Ти шукаєш сенсу життя, та єдиний його сенс – у тому, щоб ти нарешті реалізувався». Ось такими простими словами можна сформулювати призначення викладача – допомогти студентові самовизначитись і самореалізуватись. Викладач має допомогти кожному студентові сформувати ті звички, які необхідні для досягнення будь-якої мети: звичку до постійної роботи над собою, звичку до постійного навчання та самовдосконалення, звичку до постійної турботи про своє здоров'я. Викладач повинен уміти запалити світло – світло пізнання, знань, умінь.

Виховання студентів у ВНЗ – це процес цілеспрямованої системної діяльності суб'єктів педагогічного процесу (викладачів) щодо формування у студентів професійно значущих якостей характеру, форм загальної та професійної поведінки, який спрямований на всебічний розвиток майбутнього фахівця як активного громадянина держави та професіонала певної галузі з позитивними загальнолюдськими якостями.

Виховний процес має ряд особливостей:

1. *Цілеспрямованість*. Наявність певного зразка, соціально-культурного орієнтира, ідеалу.
2. *Багатофакторність*. На виховний процес мають вплив природне середовище, життєвий світ та ієрархія суспільних цінностей, сім'я, загальноосвітня школа і ВНЗ, дитячі і молодіжні організації, повсякденна і професійна діяльність, мистецтво і засоби інформації.
3. Виховний процес відзначається *тривалістю*. Складність виховного процесу – в тому, що його результати не так яскраво відчутні і не так швидко помітні, як, наприклад, у

процесі навчання. До того ж, складність обумовлена тим, що він дуже динамічний, рухливий і мінливий.

4. Одна з особливостей виховного процесу – його *безперервність*. Помиляються ті вихователі, які вважають, що один яскравий «захід» здатний змінити поведінку студента.

5. Процес виховання – процес *комплексний*, що передбачає єдність мети, завдань, змісту, форм і методів виховного процесу. Формування особистісних якостей відбувається не по чергово, а одночасно, в комплексі, тому і педагогічний вплив повинен мати комплексний характер.

6. Виховному процесу властива значна *варіативність* (неоднозначність) і невизначеність результатів. В одних і тих же умовах останні можуть суттєво різнитися. Це обумовлено суб'єктивними факторами.

7. Процес виховання має *двосторонній характер*. Управління процесом базується, головним чином, на зворотних зв'язках, тобто на тій інформації, яка йде від студентів.

У процесі виховної роботи зі студентами реалізуються такі *завдання виховання*:

1. Вивчення індивідуальних особливостей студентів.
2. Всебічне формування майбутнього фахівця із загальнолюдськими та професійними цінностями.
3. Організація дозвілля студентів.
4. Залучення студентів до самоврядування та формування у них активної життєвої позиції тощо.

Організований виховний процес має свої закономірності.

Закономірності виховання – стійкі, повторювані, об'єктивно існуючі суттєві зв'язки у вихованні, реалізація яких сприяє забезпеченню ефективності розвитку особистості студента.

До найсуттєвіших закономірностей виховного процесу належать:

а) *органічна пов'язаність виховання із суспільними потребами й умовами виховання*. Значні зміни в житті народу зумовлюють і зміни у виховній системі. Розбудова української держави, наприклад, потребує формування в студентства національної свідомості, любові до Вітчизни, рідної мови, свого народу, його традицій, історії та культури;

б) *людина виховується під впливом найрізноманітніших чинників*. Важлива роль у цьому процесі належить, насамперед, батькам і педагогам. Найуспішніше він відбувається в природному для студента національному середовищі. З огляду на це молоду людину мають оточувати рідна мова, природа, національна культура, звичаї, традиції тощо;

в) *результати виховання залежать від виховного впливу на внутрішній світ студента, його духовність*. Це стосується формування думок, поглядів, переконань, ціннісних

орієнтацій, емоційної сфери. Виховний процес повинен постійно трансформувати зовнішні виховні впливи у внутрішні, духовні процеси особистості студента (мотиви, настанови, орієнтації, ставлення);

г) *визначальними у вихованні є діяльність і спілкування.* Діяльність є головним чинником єдності свідомості та поведінки під час здійснення студентом навчальної, трудової, громадської, спортивної та іншої діяльності;

д) *ефективність виховного процесу залежить від стосунків у студентському колективі.* Здорова морально-психологічна атмосфера в ньому сприяє формуванню у студентів позитивних моральних якостей, ефективному взаємовихованню. Особливо важливим у виховному процесі є поєднання виховання і самовиховання.

Роблячи виховний вплив на молоду людину, слід враховувати принципи національного виховання:

Принцип народності – єдність національного і загальнолюдського. Національна спрямованість виховання, формування національної свідомості, любові до рідної землі та свого народу; оволодіння рідною мовою, використання всіх її багатств і засобів у мовній практиці, прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, народних традицій і звичаїв народів, що населяють Україну.

Принцип природовідповідності виховання – врахування багатогранної і цілісної природи людини, вікових та індивідуальних особливостей студентської молоді, їх психологічних, національних і релігійних особливостей.

Принцип активності, самодіяльності та творчої ініціативи студентської молоді – поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю студентства, утвердження життєвого оптимізму, розвиток навичок позитивного мислення.

Принцип гуманізації і демократизації виховання полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, найповнішому розкритті її здібностей та задоволення різноманітних освітніх потреб, забезпеченні пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонії відносин людини і довкілля, суспільства і природи.

Принцип єдності свідомості і поведінки у вихованні студентської молоді, що полягає у правильному співвідношенні методів формування свідомості та суспільної поведінки, запобігання відхиленням у свідомості та поведінці студента, вироблення несприйнятливості до негативних впливів, готовності протистояти їм.

Принцип безперервності й наступності виховання – досягнення цілісності й наступності у вихованні, перетворення його на процес, що триває впродовж усього життя

людини; нероздільність навчання і виховання, що полягає в їх органічному поєднанні, підпорядкуванні змісту навчання і виховання формуванню особистості.

Принцип диференціації та індивідуалізації виховного процесу – врахування у виховній роботі рівнів фізичного, психічного, соціального, духовного, інтелектуального розвитку студентів, стимулювання активності, розкриття творчої індивідуальності кожного.

Принцип культуровідповідності виховання – органічний зв'язок з історією народу, його мовою, культурними та прогресивними родинно-побутовими традиціями, народним мистецтвом, ремеслами і промислами, забезпечення духовної єдності та наступності поколінь. і

Принцип професійної спрямованості виховання. Вся виховна робота повинна орієнтувати студентів на майбутню професійну діяльність, формувати почуття гордості за обрану професію.

Принцип єдності виховних впливів усіх учасників виховного процесу. Реалізується він у постійній взаємодії, взаємному інформуванні учасників виховного процесу про результати виховних впливів.

59. Основні напрями виховання студентської молоді

Формування всебічно розвиненої особистості майбутнього фахівця вимагає здійснення цілеспрямованої виховної роботи в різних напрямках: моральному, правовому, антинаркогенному, екологічному, трудовому, економічному, естетичному, фізичному та ін. Реалізація змісту і завдань кожного з означених напрямів передбачає врахування специфіки майбутньої професійної діяльності фахівців, необхідних для цього людських і професійних якостей. Професор І. П. Підласий застерігає від помилок в оцінюванні вихованості: «Відомо, що іноді навіть гуманні вчинки, що свідчать нібито про вихованість людини, насправді бувають обумовлені далеко не кращими спонуканнями. В інших умовах, за інших обставин поведінка могла б змінитися».

Громадянське та патріотичне виховання – це цілеспрямована виховна діяльність ВНЗ, спрямована на формування у студентів почуття національної гідності, знань про історію, традиції та сучасний стан розвитку українського народу і держави, активної життєвої позиції тощо. Національно-патріотичне виховання являє собою широкий комплекс заходів, які формують світогляд студентської молоді, її патріотизм, життєву позицію, любов до рідної землі, українського народу, його мови, історії, культури і традицій, повагу до інших народів і до надбань світової цивілізації.

Моральне виховання – виховна діяльність вищого навчального закладу, спрямована на формування у студентів стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі ідеалів, норм і принципів моралі, участі у практичній діяльності. Серед моральних якостей, які мають особливе значення для майбутньої професійної діяльності, виокремлюють (Н. Дяченко):

- професійний обов’язок;
- професійну честь;
- професійну гордість;
- професійну етику.

Трудове виховання – процес формування потреби в праці і сумлінного, творчого ставлення до неї, гордості за свою професію, високих морально-професійних рис громадянина, працівника, фахівця, вироблення практичних умінь і навичок культури праці. Трудове виховання студентів здійснюється в процесі усіх видів діяльності студента:

- навчальній праці;
- науково-дослідній роботі;
- виробничій практиці;
- громадській діяльності;
- побутовій праці.

Художньо-естетичне виховання – складова виховного процесу, спрямована на формування здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини.

Метою естетичного виховання у вищому навчальному закладі є формування у майбутнього спеціаліста естетичної культури – здатності особистості до повноцінного сприймання, правильного розуміння прекрасного у мистецтві й дійсності, прагнення і вміння будувати своє життя та діяльність за законами краси.

Для високої ефективності естетичного виховання студентів необхідно створити у вищому навчальному закладі естетично привабливу обстановку: використовувати у виховній роботі зі студентами потенційні можливості народних традицій та обрядів, забезпечувати високу естетичну культуру викладачів і студентів, а також виховних заходів, залучати до підготовки і проведення заходів якомога більше студентів і відомих людей зі сфери культури.

Фізичне виховання – система соціально-педагогічних заходів, спрямованих на зміцнення здоров’я, загартування організму, гармонійний розвиток форм, функцій і фізичних можливостей людини, формування життєво важливих рухових навичок і вмінь.

Фізичне виховання у вищому навчальному закладі є невід'ємною частиною формування загальної і професійної культури особистості сучасного фахівця, системи гуманістичного виховання студентів. Як навчальна дисципліна, обов'язкова для всіх спеціальностей, воно є також засобом оптимізації фізичного і фізіологічного стану студентів у процесі професійної підготовки.

Фізичне виховання спрямоване на розв'язання таких специфічних завдань:

- формування у студентів високих вольових і фізичних якостей;
- формування готовності до високопродуктивної праці;
- збереження і зміцнення здоров'я студентів, сприяння всебічному розвитку організму;
- підтримання високої працездатності протягом усього періоду навчання; всебічна фізична підготовка;

• професійно-прикладна фізична підготовка студентів з урахуванням особливостей майбутньої трудової діяльності;

- виховання усвідомлення необхідності регулярно займатися фізичною культурою і спортом.

Економічне виховання – педагогічна діяльність, спрямована на формування на основі спеціальних знань економічної свідомості, економічного мислення, умінь і навичок економічної діяльності, економічно значущих якостей особистості.

Економічне виховання має бути зорієнтоване на формування:

- економічного мислення, почуття власника, реального господаря;
- вміння прогнозувати наслідки своїх рішень, економічно обґрунтовувати ставлення до праці та її результатів;
- усвідомлення свого статусу платника податку, його прав і обов'язків;
- прагнення до нарощування трудових доходів, до поліпшення якості життя;
- готовності брати участь у різноманітних формах економічної діяльності;
- морального вибору у ситуаціях, пов'язаних з економічною діяльністю;
- вміння долати економічні труднощі в кризовій ситуації;
- здатності ефективно використовувати механізм соціально-економічного захисту своїх та суспільних інтересів.

Правове виховання – виховна діяльність вищого навчального закладу, правоохоронних органів, спрямована на формування у студентів правової свідомості та навичок і звичок правомірної поведінки.

Екологічне виховання – педагогічна діяльність, спрямована на формування у студентів екологічної культури.

Екологічна культура передбачає:

- наявність глибоких знань про навколишнє середовище, екологічний стиль мислення, що зумовлює відповідальне ставлення до природи та свого здоров'я;
- уміння і досвід розв'язання екологічних проблем;
- безпосередню участь у природоохоронній роботі, а також здатність прогнозувати можливі негативні віддалені наслідки природоперетворювальної діяльності людини.

60. Методи і форми виховання студентської молоді

Методи виховання – це способи взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на формування у вихованців поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки.

Прийом виховання – частина, елемент методу виховання, необхідний для ефективнішого застосування методу в конкретній ситуації.

Методи і прийоми реалізуються за допомогою засобів виховання. *Засоби виховання* – вид суспільної діяльності, який може впливати на особистість у певному напрямі. До засобів виховання відносять працю, природу, мистецтво, засоби масової інформації, режим та ін.

Методи формування свідомості – це методи різнобічного впливу на свідомість, почуття і волю студентів з метою формування у них поглядів і переконань. До них належать: бесіда, лекція, диспут і метод прикладу. Їх ще називають методами переконування.

Бесіда (фронтальна або індивідуальна) – поширений метод виховання. Особливість її полягає в тому, що педагог, спираючись на наявні у студентів знання, моральні, етичні норми, підводить їх до засвоєння нових. Дещо складнішою для педагога є індивідуальна бесіда, мета якої – відверта розмова зі студентом з педагогічною метою. Важливо, щоб за допомогою переконливих прикладів студент сам зрозумів, що саме він зробив не так.

Лекція виховного спрямування – послідовний, систематичний виклад певної проблеми. Вона може мати епізодичний характер, належати до певного тематичного циклу або кінолекторію. Теоретичні положення лекції розкриваються у тісному взаємозв'язку з практикою, з життям колективу. Читаючи лекцію, важливо вміти переходити до невимушеної розмови з аудиторією, враховуючи її вікові особливості, рівень загальної культури, обізнаність з проблемою.

Диспут передбачає вільний, невимушений обмін думками, колективне обговорення різноманітних питань. Під час диспуту його учасники відстоюють власну позицію, переконуються в правильності чи помилковості своїх поглядів, розкривається їх ерудиція, культура мови, темперамент, розвивається логічне мислення. Тематику диспутів підбирають

з таким розрахунком, щоб спонукати його учасників до роздумів про мету життя, справжнє щастя, обов'язок людини перед суспільством.

Приклад як метод виховання. Приклад дає конкретні зразки наслідування і, отже, активно впливає на свідомість та поведінку студента. Він може служити педагогу для конкретизації певного теоретичного положення; на прикладі можна довести істинність певної моральної норми; він є переконливим аргументом; приклад може спонукати до певного типу поведінки. Особливість виховного впливу прикладу – в тому, що він діє своєю наочністю і конкретністю. І що ближчий і зрозуміліший приклад, то більша його виховна сила. Негативні приклади використовують у правовому, антинаркогенному вихованні, щоб показати недоцільність наслідування цих явищ.

Методи формування суспільної поведінки. Ця група методів виховання передбачає організацію діяльності студентів та формування досвіду суспільної поведінки. До неї належать: *педагогічна вимога, громадська думка, вправлення, привчання, доручення.*

Педагогічна вимога – це педагогічний вплив на свідомість студента з метою спонукання його до позитивної діяльності або гальмування його негативних дій і вчинків. Вимога впливає на свідомість студента, активізує його вольові якості, перебудовує мотиваційну і почуттєву сфери діяльності в позитивному напрямі, сприяє формуванню позитивних навичок поведінки. Вимога повинна бути справедливою, доцільною, зрозумілою і посильною. Ефективність вимоги залежить від її чіткості, лаконічності, щоб було зрозуміло, в якому обсязі, до якого часу, якими засобами і кому саме її треба виконати. Така вимога виховує персональну відповідальність, дисциплінує.

Громадська думка. Цей метод є колективною вимогою. Її особливості: Обговорюючи вчинок конкретної людини, колектив прагне, щоб та усвідомила свою провину. Розмова має будуватись так, щоб молода людина сама назвала причину свого вчинку. Обов'язково мають бути визначені шляхи подолання недоліків.

Вправлення як метод полягає у поступовому створенні умов для формування і закріплення позитивних форм поведінки особистості. Вимоги до використання методу: обґрунтування необхідності вправлення; доступність вправ; їх систематичність; достатня кількість вправ для формування певних навичок і звичок поведінки. У ВНЗ студенти систематично вправляються у виконанні розпорядку дня, трудової дисципліни.

Привчання ґрунтується на вимозі виконати певні дії. Йдеться, передусім, про режим життя та діяльності молодої людини.

Доручення як метод виховання передбачає вправлення людини у позитивних діях і вчинках. Для цього педагог чи студентський колектив дає студентові певне завдання,

враховуючи його індивідуальні особливості. Доручення підбирають з таким розрахунком, щоб його виконання сприяло розвитку необхідних якостей (наприклад, неорганізованим студентам корисно доручити провести певний захід). Доручення може бути постійним чи епізодичним. Воно має бути посильним. Ефективність доручення значною мірою залежить від організації контролю за його виконанням.

Методи стимулювання діяльності та поведінки. Ця група методів виконує функції регулювання, коригування і стимулювання поведінки та діяльності студентів. До неї належать змагання, заохочення і покарання.

Змагання ґрунтується на природній схильності людей до здорового суперництва і самоствердження. Змагання організовує, згуртовує колектив, спрямовує на досягнення успіхів, навчає перемагати. У ВНЗ використовують такі форми змагання: конкурси, олімпіади, фестивалі та огляди художньої самодіяльності, виставки, спартакіади, вікторини та ін.

Заохочення – схвалення позитивних дій і вчинків з метою спонукання особистості до їх повторення. У ВНЗ використовують такі види заохочення: подяка, вміщення фото на дошку відмінників навчання, нагородження похвальною грамотою, цінним подарунком, грошовою премією, іменною стипендією. Не будь-яке заохочення активізує процес виховання. Часто корисно похвалити студента, коли він ще не досяг значних успіхів, але прагне до цього. Але заохоченням «авансом» не слід зловживати, воно має бути заслуженим.

Покарання – несхвалення, осуд негативних дій та вчинків з метою їх припинення або недопущення в майбутньому. Покарання сприяє формуванню вміння переборювати в собі шкідливі звички, викорінювати негативні вчинки, привчає до дисципліни і порядку. До порушників правил поведінки, дисципліни, режиму праці застосовуються такі види покарання, як: догана за наказом, усне зауваження, зауваження з записом в особову справу, позбавлення стипендії. Багато викладачів намагаються не зловживати покараннями. Іноді жарт, іронія, осудливий погляд зроблять більше, ніж найсуворіші засоби. Проте, як показує практика, без покарань взагалі обійтись важко. Вони мають бути справедливими та гуманними.

Методи контролю та аналізу ефективності виховання. Завдання їх полягає у з'ясуванні результативності конкретних виховних заходів. До цієї групи методів виховання відносять: педагогічне спостереження, бесіду, опитування (анкетне, усне), аналіз результатів суспільно-корисної роботи, виконання доручень.

Форми виховної роботи у ВНЗ. У вихованні студентів, розвитку їх творчих здібностей, формуванні необхідних майбутньому фахівцеві якостей важлива роль належить спеціально організованій позааудиторній виховній роботі. Форми її організації у вищому навчальному закладі можуть бути масовими, груповими та індивідуальними.

Масові форми виховної роботи. Особливістю масових форм виховної роботи є широка участь у ній студентів. До них належать святкування державних та релігійних свят, знаменних подій у житті вищого навчального закладу, проведення читацьких конференцій, тематичних вечорів, вечорів запитань та відповідей, тижнів з різних навчальних предметів, зустрічей з видатними людьми, конкурсів, олімпіад, фестивалів, виставок тощо. Утвердженню патріотичних почуттів, співпричетності до важливих подій сприяє, наприклад, участь студентів у відзначенні Дня незалежності, Дня знань, Дня захисника Вітчизни, свята Перемоги та ін. Масовими є загальноуніверситетські вечори, присвячені Дню університету, Дню факультету, Дню студента, Дню науки та ін. Важливо, щоб такі заходи проходили в атмосфері особистої причетності до обговорюваних проблем, щоб студенти були організаторами й учасниками. Ефективною формою виховання студентської молоді є читацькі конференції. Шляхом пропагування наукової, художньої, публіцистичної літератури студентській молоді прищеплюється інтерес до книги, формуються літературно-естетичні смаки. Вечори запитань і відповідей закликають до діалогу між фахівцями і студентами. На ці заходи запрошують фахівців із тих сфер діяльності, якими зацікавилися студенти. Літературно-музичні вечори, культпоходи в театр ознайомлюють студентів із різними жанрами цих видів мистецтва, формують естетичні смаки, виховують патріотичні почуття.

Групові форми виховної роботи. Серед них найпоширеніші «круглі столи», гуртки за інтересами, обговорення радіо - і телепередач, новинок преси, акції милосердя, пошукова діяльність, екскурсії, походи, заочні подорожі та ін. «Круглі столи» зазвичай збирають молодих людей, які не обмежуються власною думкою у пошуках істини. Тему визначають заздалегідь, наприклад, «Моральність наукових відкриттів», «Культура особистості і культура мовлення», «Духовний потенціал українців» тощо. Учасники демонструють свої знання з цієї теми й перспективи її розвитку. «Круглі столи» сприяють розширенню кругозору, формуванню світогляду, загальнолюдських і національних цінностей. Творчий потенціал студентів реалізовується в гуртках за інтересами, основними завданнями яких є: формування

національно свідомого патріота-громадянина України; виховання фізично й морально здорової людини; усвідомлення моральних цінностей, ідеалів, культурних традицій, етичних норм; формування естетичних смаків; створення атмосфери емоційної захищеності; збереження родинних традицій, звичаїв, обрядів свого народу; вивчення мови й шанування культури, національної літератури, мистецтва, преси, радіо і телебачення. Популярними у ВНЗ є гуртки народного і сучасного танцю, спортивні секції, фольклорні колективи, студії вокалу та художніх ремесел, театральні, поетичні клуби, клуби журналістів, фотоклуби та ін. У виховній роботі ефективним є використання радіо- і телепередач, перегляд художніх фільмів. Популярні ток-шоу вітчизняних телеканалів («Я так думаю», «Подвійний доказ», «Свобода слова» та ін.) дають змогу студентам диференціювати справжні і штучні ідеали, усвідомити загальнолюдські цінності, незмінні протягом тисячоліть. У процесі виховної роботи доцільно практикувати обговорення публікацій з найпопулярніших видань, які приваблюють студентів своїми аналітичними матеріалами щодо політичної, економічної, культурної ситуації в Україні. Формуванню національної свідомості, патріотичних почуттів студентської молоді сприяє їх активна участь у волонтерській діяльності, створенні університетських краєзнавчих музеїв, призначених для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури народу. Досвід переконує, що музеї при вищих навчальних закладах за умови їх правильної організації стають осередками освіти і виховання, забезпечують духовну єдність поколінь. Ефективними виховними заходами є також історико-етнографічні експедиції з вивчення історії свого міста, села, області, краю та топоніміки цієї місцевості, дослідження історичних пам'яток, збирання предметів старовини, легенд, народних традицій, звичаїв тощо. Результатами такої роботи можуть бути наукові реферати, журнальні і газетні статті, доповіді, виступи на радіо і телебаченні, у дискусійних клубах тощо. Еколого-краєзнавча діяльність (подорожі, екологічні табори, товариства) дає змогу студентам виявляти та миттєво реагувати на випадки варварського ставлення до природи.

Індивідуальна виховна робота. Вона зумовлена індивідуальними особливостями студентів, через які переломлюється будь-який виховний вплив на особистість. Тому, щоб впливати на особистість, необхідно вивчити її індивідуальність. Важливо встановити довірливі, доброзичливі стосунки між викладачами і студентами. Цьому значною мірою сприяє авторитет викладача, його вміння швидко орієнтуватися в

ситуації, передбачати наслідки своїх дій. Виховна робота зі студентами здійснюється у двох напрямках: корекція відхилень у свідомості і поведінці окремих студентів шляхом створення спеціальних педагогічних ситуацій, які сприяють усуненню наявних в особистості студента негативних якостей (активізація прихованих почуттів, зміцнення віри у власні сили, паралельна педагогічна дія та ін.); спонукання студентів до раціонального використання вільного часу з метою всебічного розвитку своєї особистості, вдосконалення необхідних фахівцю якостей (консультування студентів щодо розумного використання вільного часу на самоосвіту, суспільну роботу, заняття фізкультурою та спортом, художньою і технічною творчістю тощо). Збагаченню особистості студента сприяють такі форми самостійної роботи: читання художньої та спеціальної літератури, пошуки необхідної інформації через Інтернет, перегляд відповідних телепередач і прослуховування радіопередач, конструювання, написання творів, заняття фотографією і кінорежисурою, колекціонування та ін. Завдання викладача в цьому плані – влаштовувати зустрічі студентів з відповідними фахівцями для надання їм кваліфікованої допомоги.

ТЕСТОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ (ТЕСТИ ДОСЯГНЕНЬ)

Варіант № 1

Тест № 1

Сутність поняття «педагогіка вищої школи» це:

- а) наука про закономірності навчання і виховання студентів, а також їх наукову і професійну підготовку як фахівців відповідно до вимог держави;
- б) наука про опанування студентами, які мають загальну середню освіту і певний соціальний досвід, спеціальних наук, оволодіння відповідними фаховими вміннями та навичками;
- в) наука про здобуття фахових знань, умінь та навичок, формування професійної спрямованості;
- г) наука про вищий рівень навчання та виховання дорослої людини.

Тест № 2

Визначте, що означає «психологія вищої школи»:

- а) досліджує роль «особистісного чинника» при впровадженні інноваційних технологій

навчання та виховання у ВНЗ;

б) вивчає психологічні умови і механізми становлення особистості майбутнього фахівця в системі ступеневої вищої освіти (молодший бакалавр, бакалавр, магістр);

в) вивчає закономірності функціонування психіки студента як суб'єкта навчально-професійної діяльності та специфіку науково-педагогічної діяльності викладача, а також соціально-психологічні особливості професійно-педагогічного спілкування та взаємовідносин викладачів і студентів.

Тест № 3

До методів психолого-педагогічних досліджень не відносять:

- а) метод проектів;
- б) метод бесіди;
- в) соціометричний метод.

Тест № 4

До основних криз студентського віку відносять:

- а) кризу емоційного виснаження;
- б) кризу професійного вибору;
- в) кризу залежності від батьків.

Тест № 5

Основними причинами внутрішніх конфліктів молодого людини є:

- а) побудова планів на майбутнє;
- б) інтелектуальна неспроможність;
- в) поганий матеріальний стан.

Тест № 6

Такий вид адаптації першокурсника до вищої школи, що пов'язаний з готовністю студента оволодівати різноманітними новими (порівняно зі шкільними) організаційними формами навчання у вищій школі, методами і змістом навчально-професійної діяльності, пристосуватися до значного збільшення обсягу навчального матеріалу, до складної мови наукових текстів і вивчення спеціальних предметів:

- а) формальна;
- б) дидактична;
- в) соціально-психологічна.

Тест № 7

Яке твердження про професійну спрямованість особистості студента є найбільш правильним?

а) професійна спрямованість особистості студента передбачає розуміння і внутрішнє прийняття нею цілей і завдань професійної діяльності, а також співзвучних із нею інтересів, настанов, переконань і поглядів;

б) професійна спрямованість особистості студента передбачає акцентування уваги на вивченні спеціальних дисциплін та успішному складанні заліків та іспитів з усіх навчальних дисциплін;

в) професійна спрямованість особистості студента передбачає вивчення життєвого і професійного шляху успішних фахівців у сфері майбутньої професійної діяльності.

Тест № 8

Сила і яскравість уяви у різних студентів розвинуті неоднаково, вони залежать від:

- а) темпераменту, інтелекту студента;
- б) сили волі та вихованості студента;
- в) потреб, бажань, почуттів, світогляду.

Тест № 9

В діяльності студентів проявляються різні властивості уваги:

- а) стійкість, концентрація, обсяг, розподіл, переключення, коливання;
- б) обсяг, довільність, мимовільність, зосередженість, швидкість;
- в) стійкість, яскравість, глибина, концентрація, обсяг, розподіл.

Тест № 10

Така стадія розвитку взаємовідносин студентського колективу і особистості студента полягає у загостренні протиріч між досягнутим результатом адаптації (тим, що студент став «таким, як усі») і потребою у максимальному прояві себе як неповторної особистості. Студент починає шукати способи подати себе групі:

- а) стадія індивідуалізації;
- б) адаптації;
- в) інтеграції.

Тест № 11

Для цих студентів характерні низька контактність, небагатослівність, схильність до песимізму. Вони ведуть замкнений спосіб життя, рідко конфліктують. Серйозні, добросовісні, віддані в дружбі, однак не в міру пасивні і повільні. Як називається така акцентуація характеру студента?

- а) екзальтований тип;
- б) застрягаючий тип;
- в) дистимічний тип.

Тест № 12

Серед методів навчання обдарованої молоді має превалювати:

- а) інтерактивний метод, що забезпечить свободу висловлення та впевненість у собі;
- б) метод проектів, тому що обдаровані студенти оволодіють навичками роботи в групі, розвинуть лідерські здібності;
- в) самостійна робота, пошуковий і дослідницький підходи до засвоєння знань, умінь і навичок. Контроль за їх навчанням повинен стимулювати поглиблене вивчення, систематизацію, класифікацію навчального матеріалу, перенесення знань у нові ситуації, розвиток творчих елементів у їх навчанні.

Тест № 13

Серед найважливіших психологічних та соціальних факторів, що впливають на величину статусу студента в групі, є:

- а) його матеріальний добробут;
- б) зовнішній вигляд (фізична привабливість і оформлення зовнішності);
- в) успіхи у провідній діяльності (навчання, спілкування, особистісні якості), розумова обдарованість, деякі властивості темпераменту (товариськість, низька тривожність, стабільність-стійкість нервової системи);
- г) успіхи у спорті та художній самодіяльності.

Тест № 14

Для такого важкого емоційного стану студента характерні падіння інтересу до навчальної роботи, передчасна втома, ослаблення уваги, почуття незадоволеності, сонливість, апатія. Нерідко виникає відразу до виконуваної роботи. Це:

- а) афект;
- б) монотонія;
- в) депресія;
- г) фрустрація.

Тест № 15

Такі психологічні техніки, як самонавіювання і навіювання, ґрунтуються, передусім, на:

- а) уяві людини;

- б) увазі людини;
- в) цінностях людини.

Тест № 16

Взаємодіючи, люди (викладач – студенти) використовують різноманітні способи впливу на партнерів. Найпоширенішими з них є:

- а) загравання, залякування, дистанція;
- б) зараження, навіювання, переконання, наслідування;
- в) посмішка, прохання, комплімент, критика, гумор.

Тест № 17

При такому слуханні студента викладачу потрібно бути не красномовним оратором, не суддею сказаного, не довідкою, яка дає відповіді на будь-які запитання, не лікарем, який ставить діагноз, а губкою, яка вбирає все, що говорить співрозмовник, без відбирання та сортування. Це:

- а) рефлексивне слухання;
- б) нерефлексивне слухання;
- в) індивідуальне слухання.

Тест № 18

Невербалика педагога частіше виявляється на несвідомому рівні і несе більш правдиву інформацію, ніж вербальні засоби. Погоджуєтесь?

- а) так;
- б) ні.

Тест № 19

Найбільш характерними причинами конфліктів між викладачем і студентами є:

- а) велика різниця у вікові;
- б) поблажливість до студентів, низька вимогливість до студентів;
- в) нетактовність у спілкуванні;
- г) відмінності у взаємних очікуваннях;
- д) низький рівень професіоналізму викладачів;
- е) успішність студентів;
- є) мова викладання.

Тест № 20

Цей стиль поведінки викладача у конфліктній ситуації пов'язаний з намаганням відсунути конфліктну ситуацію якомога далі, сподіваючись, що все вирішиться само собою. Часто при цьому послуговуються тезою, що «поганий мир кращий за добру сварку». Це:

- а) співробітництво;
- б) уникнення;
- в) компроміс;
- г) конкуренція;
- д) пристосування.

Тест № 21

Психологічний статус студента в системі неформальних групових стосунків залежить від:

- а) схильності студента до майбутньої професії;
- б) рівня інтелекту студента;
- в) вміння співпрацювати з колективом.

Тест № 22

Виберіть правильний перелік якостей, значимих для процесу конструктивного педагогічного спілкування:

- а) комунікабельність, контактність, інфантильність, діалогічність;
- б) комунікабельність, діалогічність, ініціативність, егоїзм;
- в) комунікабельність, контактність, діалогічність, ініціативність;
- г) комунікабельність, ініціативність, егоцентричність, альтруїзм.

Тест № 23

Вкажіть неправильне тлумачення переваги конкретного типу темпераменту:

- а) перевага холерика – у можливості зосередження значних зусиль за короткий проміжок часу;
- б) сангвінік, наділений швидкою реакцією і підвищеною працездатністю в початковий період роботи, до її завершення знижує працездатність, зберігаючи при цьому інтерес до неї;
- в) перевага флегматика – у здатності довго і наполегливо працювати;
- г) меланхолік відзначається вмінням відчувати внутрішній світ інших людей.

Тест № 24

Доберіть кожній з індивідуальних особливостей мислення студента певне визначення:

- а) самостійність;
 1. Уміння швидко змінювати свої дії при зміні ситуації діяльності;
- б) гнучкість;
 2. Здатність не потрапляти під вплив

- чужих думок, об'єктивне оцінювання аспектів явища чи факту;
- в) глибина;
- г) критичність;
3. Вміння ставити нові завдання і розв'язувати їх, не вдаючись до допомоги інших;
4. Уміння проникати в сутність складних питань, розкривати причину явищ.

Тест №25

До такого методу психолого-педагогічних досліджень вдаються для виявлення властивостей і характеристик, в існуванні яких людина не впевнена, не усвідомлює або не хоче визнавати їх у себе (наприклад негативні риси, мотиви). Це метод:

- а) тест інтелекту;
- б) тест досягнень;
- в) проєктивний тест;
- г) тест креативності.

Тест № 26

Підберіть кожному з понять певне визначення:

- а) емоції;
- б) почуття;
- в) думки;
- г) інстинкт.
1. Вроджені елементи поведінки та психіки людини;
2. Переживання явищ та ситуацій;
3. Найвища форма переживань;
4. Прояв розуміння світу і себе.

Тест № 27

Результат спільної навчальної діяльності, психологічне самопочуття студентів, їхніх міжособистісних стосунків – це:

- а) групові очікування;
- б) соціально-психологічний клімат;
- в) феномен групової поляризації.

Тест № 28

Дидактика вищої школи – це:

- а) галузь науки, що вивчає процеси навчання;
- б) галузь науки, що вивчає закономірності процесів навчання і виховання;
- в) галузь педагогіки вищої школи, яка розробляє теорію освіти, навчання і виховання;
- г) система пізнавальних дій, які спрямовані на розв'язання навчально-виховних задач.

Тест № 29

Структурними компонентами навчального процесу є:

- а) викладачі, студенти, навчальний процес;
- б) викладачі, студенти;
- в) навчальна діяльність студентів;
- г) навчально-виховний процес.

Тест № 30

Зміст освіти визначається такими документами:

- а) навчальним планом;
- б) підручниками;
- в) науково-популярною літературою;
- г) навчальною програмою;
- д) навчальними посібниками.

Тест № 31

До навчальних посібників належать:

- а) довідники;
- б) монографії;
- в) хрестоматія;
- г) підручники;
- д) збірники вправ і задач.

Тест № 32

Метод навчання, коли викладач, спираючись на знання і досвід студентів, за допомогою запитань спонукає до відтворення набутих знань, формування самостійних висновків і узагальнень, називається:

- а) розповіддю;
- б) поясненням;
- в) лекцією із заздалегідь запланованими помилками;
- г) бесідою;
- д) бінарною лекцією;
- е) проблемною лекцією.

Тест № 33

Один із евристичних методів, який спрямований на розв'язання проблеми у новітніх напрямках (зміна мови постановки проблеми, перехід від площинного представлення об'єктів до просторового, побудова міркувань у зворотному напрямку тощо):

- а) рольова гра;
- б) метод асоціацій;
- в) метод «мозковий штурм»;
- г) метод інверсії;
- д) метод портфоліо.

Тест № 34

Цей метод передбачає моделювання діяльності фахівців і керівників виробництва щодо розв'язання складної проблеми, прийняття певного рішення, пов'язаного з управлінням виробничим процесом. Він поєднує в собі ознаки навчальної і майбутньої професійної діяльності і є діяльністю колективною:

- а) інтерв'ю;
- б) метод проектів;
- в) ділова гра;
- г) бесіда.

Тест № 35

Якщо домінує цей вид мотивації навчальної діяльності студента, то навчання набуває формального характеру: вона, як правило, орієнтована не на засвоєння нових знань і способів дій, а на успішне завершення сесії будь-якими засобами. Це:

- а) внутрішня мотивація;
- б) зовнішня мотивація.

Тест № 36

Якщо цей вид критики в ході навчального процесу спрямовано виключно на особистість студента і висловлення викладача мають негативний характер, це буде критика:

- а) конструктивна;
- б) деструктивна;
- в) мотивуюча.

Тест № 37

Втілення рейтингової системи оцінювання у навчальний процес вищої школи сприяє:

- а) більш детальному вивченню соціально-психологічного клімату та його впливу на міжособистісні відносини студентів у групі;

- б) подоланню студентом страху говоріння, формуванню культури спілкування, особливо культури ведення діалогу;
- в) підвищенню відповідальності студента за результати навчання;
- г) реалізації принципу індивідуалізації навчання;
- д) усуненню проблеми відвідування занять; вивільненню часу на заняття за інтересами.

Тест № 38

Важливим фактором успішності студента є:

- а) стать особистості;
- б) соціальний статус родини студента;
- в) індивідуальний стиль його навчально-професійної діяльності.

Тест № 39

Вкажіть складову педагогічного процесу, яка визначає його напрям:

- а) діяльність педагога;
- б) мета навчання і виховання;
- в) зміст навчання і виховання;
- г) форми навчання і виховання;
- д) методи та засоби навчання і виховання.

Тест № 40

Дайте визначення, що таке рефлексивний контроль:

- а) самоконтроль діяльності студента;
- б) систематична діяльність викладача;
- в) обмін думками між студентом і викладачем у рівноправному діалозі;
- г) підсумковий контроль.

Тест № 41

Доповніть види самостійної роботи студентів:

- а) самостійна робота на аудиторних заняттях;
- б) позааудиторна самостійна робота;
- в) самостійна робота студентів під контролем викладача (індивідуальні заняття з викладачем).

Тест № 42

Принцип навчання, суть якого полягає в необхідності залучення різних органів чуття до процесу сприймання і аналізу навчальної інформації:

- а) науковості;

- б) міцності;
- в) доступності;
- г) активності;
- д) емоційності;
- е) послідовності;
- є) цілеспрямованості;
- ж) систематичності;
- з) свідомості;
- и) наочності;
- і) індивідуального підходу;
- к) ґрунтовності;
- л) зв'язку теорії з практикою.

Тест № 43

Принцип навчання, який вимагає запам'ятовувати навчальний матеріал у поєднанні з вивченим раніше:

- а) науковості;
- б) міцності;
- в) доступності;
- г) активності;
- д) емоційності;
- е) послідовності;
- є) цілеспрямованості;
- ж) систематичності;
- з) свідомості;
- и) наочності;
- і) індивідуального підходу;
- к) ґрунтовності;
- л) зв'язку теорії з практикою.

Тест № 44

Принцип навчання, який передбачає формування у студентів інтересу до знань:

- а) науковості;
- б) міцності;
- в) доступності;
- г) активності;

- д) емоційності;
- е) послідовності;
- є) цілеспрямованості;
- ж) систематичності;
- з) свідомості;
- и) наочності;
- і) індивідуального підходу;
- к) ґрунтовності;
- л) зв'язку теорії з практикою.

Тест № 45

Принцип навчання, який передбачає точність, доказовість і повноту знань:

- а) науковості;
- б) міцності;
- в) доступності;
- г) активності;
- д) емоційності;
- е) послідовності;
- є) цілеспрямованості;
- ж) систематичності;
- з) свідомості;
- и) наочності;
- і) індивідуального підходу;
- к) ґрунтовності;
- л) зв'язку теорії з практикою.

Тест № 46

Принцип навчання, який передбачає розкриття причинно-наслідкових зв'язків явищ, процесів, подій:

- а) науковості;
- б) міцності;
- в) доступності;
- г) активності;
- д) емоційності;
- е) послідовності;
- є) цілеспрямованості;

- ж) систематичності;
- з) свідомості;
- и) наочності;
- і) індивідуального підходу;
- к) ґрунтовності;
- л) зв'язку теорії з практикою.

Тест № 47

Принцип навчання, який передбачає безперервний перехід від нижчого до вищого ступеня викладання та учіння:

- а) науковості;
- б) міцності;
- в) доступності;
- г) активності;
- д) емоційності;
- е) послідовності;
- є) цілеспрямованості;
- ж) систематичності;
- з) свідомості;
- и) наочності;
- і) індивідуального підходу;
- к) ґрунтовності;
- л) зв'язку теорії з практикою.

Тест № 48

Принцип навчання, який передбачає підбір методів і засобів навчання відповідно до певного рівня розумового, морального і фізичного розвитку студентів:

- а) науковості;
- б) міцності;
- в) доступності;
- г) активності;
- д) емоційності;
- е) послідовності;
- є) цілеспрямованості;
- ж) систематичності;
- з) свідомості;

- и) наочності;
- і) індивідуального підходу;
- к) ґрунтовності;
- л) зв'язку теорії з практикою.

Тест № 49

Принцип навчання, що вимагає діяльного ставлення студента до об'єкта, який вивчається:

- а) науковості;
- б) міцності;
- в) доступності;
- г) активності;
- д) емоційності;
- е) послідовності;
- є) цілеспрямованості;
- ж) систематичності;
- з) свідомості;
- и) наочності;
- і) індивідуального підходу;
- к) ґрунтовності;
- л) зв'язку теорії з практикою.

Тест № 50

Контроль навчання означає:

- а) перевірку;
- б) оцінювання;
- в) дублювання;
- г) облік;
- д) екстраполювання.

Тест № 51

З наведеного переліку виберіть метод, який не фіксується в офіційних документах, але є дуже важливим для своєчасної корекції навчання студентів, для здійснення його індивідуалізації та диференціації:

- а) усне опитування;
- б) практична перевірка;
- в) тестовий контроль;

- г) письмова робота;
- д) графічна перевірка;
- е) спостереження за навчальною діяльністю студентів.

Тест № 52

З наведеного переліку виберіть метод виміру й оцінювання знань, умінь та навичок студента за допомогою спеціально підготовлених стандартизованих завдань:

- а) усне опитування;
- б) практична перевірка;
- в) тестовий контроль;
- г) письмова робота;
- д) графічна перевірка;
- е) спостереження за навчальною діяльністю студентів.

Тест № 53

З наведеного переліку виберіть критерій оцінювання, що передбачає засвоєння матеріалу в його логічній послідовності та наступності:

- а) глибина;
- б) міцність;
- в) якість;
- г) систематичність;
- д) повнота;
- е) оперативність;
- є) гнучкість.

Тест № 54

З перелічених способів навчальної роботи виберіть методи контролю знань, умінь та навичок:

- а) дискусія;
- б) практичний показ;
- в) усне опитування;
- г) пояснення;
- д) графічна перевірка;
- е) письмова робота;
- є) розповідь;
- ж) тест;
- з) демонстрація.

Тест № 55

Форма організації навчання, що має таку структуру: повідомлення теми, мети, завдань заняття; мотивація навчальної діяльності; активізація опорних знань, умінь і навичок; ознайомлення з інструкцією, підбір необхідного обладнання і матеріалів виконання роботи, складання звіту; обговорення і теоретична інтерпретація одержаних результатів:

- а) семінар;
- б) самостійна робота;
- в) індивідуальна консультація;
- г) практична робота;
- д) гурток.

Тест № 56

Розташуйте форми організації навчання у найбільш дидактично доцільній послідовності:

- а) семінарське заняття;
- б) пояснювально-ілюстративна лекція;
- в) навчальна ділова гра;
- г) виробнича практика.

Тест № 57

Визначальними у вихованні студентів є:

- а) діяльність і спілкування;
- б) виробнича практика і наукова робота;
- в) інтелект та емоційно-вольова сфера студента.

Тест № 58

До засобів виховання студентів відносять:

- а) праця, мистецтво, засоби масової інформації, режим та ін.;
- б) патріотичне, економічне, естетичне та інше виховання;
- в) переконання, навіювання, стипендію, відрахування з вищого навчального закладу;
- г) поезію, притчу, спорт, вільне відвідування занять, ліберальний стиль спілкування, попередження шкідливих звичок.

Тест № 59

Один з принципів виховання студентів полягає у поєднанні педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю студентства, утвердженні життєвого оптимізму, розвитку навичок позитивного мислення. Це принцип:

- а) диференціації та індивідуалізації у вихованні;
- б) єдності виховних впливів усіх учасників виховного процесу;
- в) єдності свідомості і поведінки у вихованні студентської молоді;
- г) активності, самодіяльності та творчої ініціативи студентської молоді;
- д) культуровідповідності виховання.

Тест № 60

До методів формування у студентів суспільної поведінки відносять:

- а) лекцію, диспут, змагання, вікторину;
- б) педагогічну вимогу, громадську думку, вправління, привчання, доручення;
- в) мистецтво, спорт, природу, заохочення, покарання.

Варіант № 2

Тест № 1

Студенту варто відвідувати лекції з такої причини:

- а) безпосереднє спілкування з викладачем;
- б) можливість ставити запитання;
- в) розуміння головних ідей, орієнтирів теми;
- г) нечитання підручника з теми;
- д) досягнення науки;
- е) формування характеру і волі.

Тест № 2

Роботу над науковим текстом можна поділити на три етапи:

- а) I етап – навіяти собі бажання ознайомитися з текстом;

II етап – прочитати текст тричі і скласти план;

III етап – виділити незрозумілі ідеї, положення і зосередити увагу над пошуком розв'язку;

- б) I етап – активізувати пам'ять за допомогою мнемонічних прийомів;

II етап – прочитати один раз текст і визначити теоретичну новизну;

III етап – стисло відобразити інформацію в схему;

- в) I етап – включитися в роботу, мобілізувати увагу, активізувати сприйняття змісту;

II етап – розумові ідеї, спрямовані на виявлення збігу вашої думки з думкою автора;

III етап – виділення у тексті головного, складання плану та виконання практичних завдань.

Тест № 3

До емпіричних методів психолого-педагогічних досліджень відносимо:

- а) аналогію;
- б) педагогічний та психологічний експеримент;
- в) бесіду;
- г) наукове спостереження;
- д) побудову гіпотез.

Тест № 4

Характерні риси студентства як соціальної групи:

- а) пошук сенсу життя;
- б) соціальний престиж;
- в) колективна робота;
- г) інтенсивність спілкування;
- д) робота в аудиторіях;
- е) прагнення до нових ідей.

Тест № 5

Диспути, вечори, свята, лекції – це:

- а) виховні заходи у ВНЗ;
- б) виховні засоби і форми у ВНЗ;
- в) методи і форми виховної роботи у ВНЗ.

Тест № 6

Стислий письмовий виклад найбільш суттєвого в змісті першоджерела, тобто добір найважливіших і найхарактерніших положень і фактів, – це:

- а) анотація;
- б) конспект;
- в) теза;
- г) реферат.

Тест № 7

За такою формою: прізвище та ініціали автора, назва наукової праці, вид роботи

(стаття, рукопис, монографія, підручник, дисертація та ін.); місто, рік, видавництво, обсяг у сторінках, основні ідеї, результати та висновки друкованої праці складають:

- а) план-конспект;
- б) тези-цитати;
- в) анотацію;
- г) захист реферату;
- д) рецензію.

Тест № 8

До основних функцій контролю знань студентів відносяться:

- а) контролююча;
- б) етична;
- в) розвивальна;
- г) підсумкова;
- д) виховна;
- е) навчальна.

Тест № 9

До форм педагогічного контролю відносять такі:

- а) екзамен;
- б) анотація на підручник;
- в) захист курсового проекту;
- г) звіт та результати практики;
- д) ділова гра.

Тест № 10

Семінару притаманні такі функції:

- а) наочність, доступність та моторність;
- б) поглиблення.. конкретизація, систематизація знань;
- в) інформаційна, орієнтована, пояснювальна;
- г) розвиток навичок самостійної роботи.

Тест № 11

Найважливішою передумовою успішної самостійної роботи студентів є :

- а) відповідальність та наполегливість;
- б) високий рівень інтелекту;

в) рівень пізнавальної активності та самостійності.

Тест № 12

Розрізняють три рівні пізнавальної активності студентів:

- а) самостійна активність, колективна активність, інтелектуальна активність;
- б) творча активність, змотивована активність, незадовільна активність;
- в) неусвідомлена активність, цілеспрямована активність, керована активність;
- г) відтворююча активність, інтерпретуюча активність, творча активність.

Тест № 13

Навчальна самостійність виявляється в уміннях студента:

- а) систематизувати, планувати, контролювати й регулювати свою навчально-професійну діяльність, власні пізнавально-розумові дії без безпосередньої допомоги й керівництва з боку викладача;
- б) усвідомлювати і внутрішньо приймати цілі та завдання самостійної роботи без допомоги викладача;
- в) здатності одержувати щось нове, передусім у своєму внутрішньому досвіді, без допомоги викладача практично реалізувати нові ідеї.

Тест № 14

Креативність студента проявляється у:

- а) працездатності;
- б) стресостійкості;
- в) оригінальності;
- г) позитивній «Я-концепції».

Тест № 15

На заваді самостійної роботи студента можуть стояти такі психологічні бар'єри:

- а) відсутність досвіду та самостійності;
- б) нерозвиненість вольової саморегуляції;
- в) тип темпераменту;
- г) вплив групових настанов.

Тест № 16

«Сильні» і «слабкі» студенти відрізняються один від одного через:

- а) матеріальний стан;
- б) стан здоров'я;

- в) рівень інтелекту;
- г) мотивацію навчальної діяльності;
- д) зовнішні дані.

Тест № 17

Вторинна неграмотність фахівця виявляється в такому:

- а) фахівці не вміють сприймати критику;
- б) фахівці не володіють державною мовою;
- в) фахівці не тільки не можуть вирішити проблему, але навіть не бачать її.

Тест № 18

Розвиток рефлексивності студента проявляється у:

- а) здатності до роботи в екстремальних умовах;
- б) готовності до ризику;
- в) готовності до об'єктивної самооцінки;
- г) спроможності до дискусії з собою;
- д) здатності до психологічного захисту.

Тест № 19

Для успішного оволодіння гуманітарними спеціальностями важливим для студента є:

- а) добре розвинута словесно-логічна пам'ять;
- б) яскраво виражений вербальний тип інтелекту;
- в) екстравертованість;
- г) інтровертованість;
- д) уміння чітко усно й письмово висловлювати свою думку.

Тест № 20

Серед психологічних причин неуспішності студентів є такі:

- а) недостатній розвиток вольової сфери;
- б) високий рівень тривожності;
- в) відсутність комп'ютера, Інтернету;
- г) великі прогалини у знаннях;
- д) незадовільний рівень викладацької майстерності.

Тест № 21

Результатом учіння студента є:

- а) диплом про вищу освіту;
- б) сила волі та стресостійкість;
- в) знання, уміння, навички.

Тест № 22

Студент – суб'єкт навчання тоді, коли:

- а) навчається у професіоналів;
- б) навчається за самостійно обраною спеціальністю;
- в) працює на вищому рівні активності;
- г) не пропускає заняття, вчасно здає заліки і екзамени;
- д) здатний ініціювати здійснювати пізнавальну діяльність;
- е) бере на себе відповідальність за свої дії.

Тест № 23

Механізмом утворення будь-якої якості особистості є поєднання трьох компонентів:

- а) сприйняття, усвідомлення якості, бажання її проявити;
- б) зразок, знання соціальної норми, її цінності для життя в суспільстві;
- в) виховання, навчання, культура.

Тест № 24

Моральна свідомість студента проявляється в:

- а) єдності моральних знань і моральних почуттів;
- б) єдності знань, умінь, навичок про мораль;
- в) наявності ідеалів та психологічних настанов щодо поведінки.

Тест № 25

Вкажіть найбільш точне визначення поняття «вихована людина». Це:

- а) людина, що має вищий ступінь духовного ставлення до інших;
- б) людина, що проявляє благородство, особистісну зрілість;
- в) людина гуманна, в якій в єдності розвинуті моральна свідомість, моральні почуття і моральна поведінка;
- г) людина, в якій в єдності розвинуте розумне співвідношення індивідуального й колективного.

Тест № 26

До методів морального (емоційного) впливу викладача на студентів належать:

- а) моральний приклад;

- б) іміджування;
- в) експресивне вираження власних переживань;
- г) організація виховних заходів;
- д) вияв емпатії.

Тест № 27

До основних стилів педагогічного спілкування відносимо такі:

- а) поразка;
- б) оцінювання;
- в) дистанція;
- г) загравання;
- д) активного слухання;
- е) на основі захоплення спільною творчою діяльністю.

Тест № 28

Безумовне прийняття студента викладачем виявляється у:

- а) повазі до позиції студента;
- б) завищенні оцінок;
- в) прояві постійного інтересу до особистості студента;
- г) готовності до підтримки;
- д) вірі в його сили й можливості.

Тест № 29

Основні труднощі, які трапляються у викладачів-початківців у спілкуванні зі студентами:

- а) невміння налагодити контакт з аудиторією;
- б) невміння керувати власним психічним станом;
- в) незнання молодіжної субкультури.

Тест № 30

Бар'єрами спілкування між студентом і викладачем можуть бути:

- а) емоційний;
- б) інтелектуальний;
- в) досвід викладацької діяльності;
- г) естетичні.

Тест № 31

Відсутність гнучкості міжособистісних настанов, утруднення перебудови сприйняття,

відсталість від реалій життя, звичні схеми спілкування – це:

- а) моральний «бар'єр» спілкування;
- б) смисловий «бар'єр» спілкування;
- в) ригідний «бар'єр» спілкування.

Тест № 32

До суттєвих особливостей педагогічного конфлікту відносимо:

- а) суб'єкти конфліктних ситуацій нерівності за соціальним статусом;
- б) суб'єкти конфліктних ситуацій нерівності за емоційною врівноваженістю;
- в) суб'єкти конфліктних ситуацій нерівності за здібностями стосовно вирішення життєвих і професійних проблем;
- г) суб'єкти конфліктних ситуацій нерівності за освіченістю.

Тест № 33

Такі конфліктні ситуації виникають стосовно порушення студентом правил поведінки у вищій школі, найчастіше під час занять, а також у гуртожитку та ін.:

- а) конфліктні ситуації вчинків;
- б) конфліктні ситуації діяльності;
- в) конфліктні ситуації стосунків.

Тест № 34

За характером є такі конфлікти:

- а) внутрішньоособистісні;
- б) горизонтальні;
- в) етичні;
- г) міжособові;
- д) між індивідом і групою;
- е) міжгрупові.

Тест № 35

До форм конфліктної поведінки студента відносимо:

- а) завищену самооцінку студента;
- б) холеричний темперамент студента;
- в) порушення трудової дисципліни;
- г) незгоду і критику будь-яких пропозицій викладача;
- д) спізнення на заняття.

Тест № 36

В умовах дефіциту інформації про викладача загальне оцінне враження про нього (симпатія чи антипатія) поширюється на сприйняття й оцінювання його професійно-рольових якостей. Це механізм дії:

- а) ефекту новизни;
- б) ефекту краю;
- в) ефекту стереотипізації;
- г) ефекту ореолу.

Тест № 37

Оцінюючи якість лекції, необхідно проаналізувати:

- а) зміст лекції;
- б) кількість студентів на лекції;
- в) методи читання лекції;
- г) керівництво роботою студентів;
- д) стаж викладацької діяльності лектора;
- е) особистість лектора;
- ж) результати лекції.

Тест № 38

До методів стимулювання інтересу до навчання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів відносимо:

- а) роботу з підручником;
- б) спостереження;
- в) пізнавальні ділові ігри;
- г) пояснення;
- д) навчальні диспути.

Тест № 39

Під змістом освіти ми розуміємо:

- а) певний обсяг наукових і системних знань, умінь і навичок, а також світоглядних ідей, якими оволодіває студент;
- б) навчальний план, навчальну програму та навчальний посібник, які повинен засвоїти студент.

Тест № 40

Цей метод навчання студентів застосовується для формування і розвитку вмінь і навичок конкретної продуктивної діяльності в нетипових, непередбачуваних ситуаціях:

- а) метод проектів;
- б) метод проблемного викладу;
- в) евристичний метод;
- г) інтерактивний метод.

Тест № 41

До складових проблемної лекції відносимо:

- а) наявність розробленого конспекту проблемної лекції;
- б) підготовлені технічні засоби для супроводу проблемної лекції;
- в) одержання проблемної ситуації;
- г) формулювання та роз'яснення проблемної ситуації;
- д) активне слухання студентів;
- е) визначення загального напрямку пошуку рішення і розділення проблеми на підпроблеми;
- є) використання гумору в педагогічних цілях;
- ж) розв'язання проблемної ситуації;
- з) аналіз результатів та встановлення зв'язку з практикою.

Тест № 42

Впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у ВНЗ сприяє:

- а) покращенню психологічного клімату між студентами і викладачами;
- б) покращенню морально-етичного виховання студентів;
- в) систематичності навчального матеріалу;
- г) встановленню зворотного зв'язку з кожним студентом;
- д) підвищенню мотивації учасників навчального процесу;
- е) зменшенню пропусків занять студентами.

Тест № 43

Здатність людини за внутрішньої незгоди піддаватися тиску групи, що проявляється у зміні її поведінки відповідно до вимог групи, – це:

- а) конформність;
- б) імпульсивність;
- в) перфекціонізм.

Тест № 44

Положення, яке займає студент у системі міжіндивідуальних взаємодій і взаємовідносин у групі, – це:

- а) лідерство;
- б) статус психологічний;

в) авторитет.

Тест № 45

Поняття, що характеризує взаємодії та взаємовідносини членів групи, їхній домінуючий діловий настрій, – це:

- а) конфлікт;
- б) сумісність;
- в) психологічний клімат.

Тест № 46

Емпатія викладача проявляється у:

- а) здатності протистояти стресам;
- б) здатності усвідомлювати, як тебе сприймають студенти;
- в) здатності людини емоційно відгукуватися на переживання інших людей.

Тест № 47

Риса характеру студента, що виражається в схильності діяти без достатнього свідомого контролю, під впливом зовнішніх обставин або через емоційні переживання, – це:

- а) альтруїзм;
- б) імпульсивність;
- в) демонстративність.

Тест № 48

Індивідуальна якість студента, яка характеризує його схильність приписувати відповідальність за наслідки своєї діяльності зовнішнім силам чи внутрішнім станам і переживанням:

- а) комплекс неповноцінності;
- б) локус контролю;
- в) педантизм.

Тест № 49

Активна життєва позиція – це:

- а) висока рухова та фізична активність особи, яка прагне підтримувати свій фізичний статус;
- б) моральний принцип, що передбачає християнське ставлення до інших людей, безкорисливе служіння їм і готовність до самозречення в ім'я їхнього блага;
- в) регулярна участь студента у суспільних заходах (виборах до представницьких органів влади, мітингах і демонстраціях, прибиранні прилеглої до корпусів ВНЗ території

тощо);

г) свідоме, що ґрунтується на засвоєних моральних, цивільних і професійних переконаннях, ставлення до громадського обов'язку, коли єдність слова і діла стають повсякденною нормою поведінки.

Тест № 50

Педагогічне спілкування – це:

- а) відносини між викладачами вузу;
- б) сукупність засобів і методів, які забезпечують реалізацію цілей і задач виховання та навчання і визначальних характеристик взаємодії педагога й учнів;
- в) відносини поміж студентами педагогічних вищих навчальних закладів;
- г) відносини поміж студентами будь-яких вищих навчальних закладів.

Тест № 51

Мотив – це:

- а) усвідомлене чи неусвідомлене спонукання до діяльності;
- б) підстава, виходячи з якої викладач ставить відмітку у залікову книжку студента;
- в) причина, виходячи з розуміння якої, студент має законні підстави не з'являтися на навчальні заняття;
- г) термін, який використовується лише в юридичній практиці.

Тест № 52

Педагогічне проектування – це:

- а) написання конспекту майбутнього навчального заняття;
- б) припущення викладача про те, скільки мусить бути отримано позитивних оцінок студентами академічної групи на початку вивчення дисципліни;
- в) попередня розробка основної ідеї та деталей майбутньої діяльності студентів і педагога;
- г) створення проекту облаштування навчальної аудиторії засобами наочності.

Тест № 53

Стандарти освітні – це:

- а) цілі навчання та виховання, обов'язкові вимоги до освіти, закріплені в особливих нормативних документах;
- б) рівні вимоги до всіх студентів, які встановлює та які використовує викладач;
- в) вимоги до абітурієнтів, які складають вступні іспити до вузу;
- г) вимоги до студентів (бакалаврів та магістрів), які складають випускні державні іспити.

Тест № 54

Темп навчання – це:

- а) трактована як швидкість чи інтенсивність освітньої діяльності, яка визначається індивідуальними особливостями студента (психологічними, фізіологічними та іншими);
- б) визначений для викладення на окремому занятті обсяг навчального матеріалу;
- в) намагання педагога викласти зміст дисципліни впродовж меншої кількості навчальних занять;
- г) намагання педагога збільшити обсяг визначеного для засвоєння навчального матеріалу за рахунок інтенсивної самостійної роботи студентів.

Тест № 55

Методика навчального предмета – це:

- а) сукупність вимог викладача, які притаманні саме цій дисципліні;
- б) різновид дидактики, теорія навчання визначеному навчальному предмету;
- г) увесь повний комплект навчальної документації викладача з предмета;
- д) підручник, методичні розробки та інші друковані матеріали з предмета.

Тест № 56

Визначення – це:

- а) дефініція, логічний прийом, за допомогою якого розкривається зміст поняття, виявляються істотні ознаки об'єктів, відображуваних у даному понятті;
- б) зміст поняття, явища, викладений студентом «своїми словами»;
- в) чітка формула фрагмента змісту дисципліни, яку прагнуть чути викладачі під час відповідей студентів;
- г) синонім терміна «поняття».

Тест № 57

Завдання пізнавальне – це:

- а) те, що найбільше цікавить студента при вивченні навчальної дисципліни;
- б) навчальне завдання, що припускає пошук нових знань, способів (умінь) і стимуляцію активного використання у навчанні зв'язків, відношень і доказів;
- в) те, що викладач пропонує розв'язати студентам;
- г) те, що включається до змісту екзаменаційних білетів.

Тест № 58

Міркування – це:

- а) розумовий процес, спрямований на обґрунтування якого-небудь положення чи одержання нового висновку з декількох посилянь;
- б) причина, з якої студент відвідує навчальні заняття;
- в) причина, з якої викладач відмовляє студенту в отриманні позитивної відмітки під час вивчення предмета;
- г) підстава для відмови абітурієнтові у зарахуванні до складу студентів вузу.

Тест № 59

Самовиховання – це:

- а) спосіб загартування студентом своєї волі у процесі виконання напружених фізичних вправ;
- б) свідомо, цілеспрямована діяльність людини щодо вдосконалення своїх позитивних якостей та подолання негативних;
- в) регулярне читання студентом не тільки рекомендованої навчальної, але й класичної художньої літератури;
- г) складання чіткого плану засвоєння передбаченого навчальною програмою матеріалу будь-якої дисципліни.

Тест № 60

Форми організації виховної роботи у вищому навчальному закладі можуть бути:

- а) масові, групові та індивідуальні;
- б) інтелектуальні, естетичні, комунікативні;
- в) екологічні, спортивні, професійні, наукові, гурткові.

ВПРАВИ НА РОЗВИТОК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ВМІНЬ

Вправа «Ефективний викладач»

Проаналізуйте особистісні і професійні якості викладача, які сприяють його ефективному управлінню навчально-виховним процесом, наведіть конкретні прояви цих умінь із власних спостережень: інтерес до студентів і роботи з ними; наявність культури комунікативної педагогічної взаємодії; наявність і розвиненість емпатії; гнучкість, творчість і оперативність мислення; уміння швидко орієнтуватися у педагогічній ситуації, яка змінюється; уміння відчувати та розуміти настрій студентів групи і підтримувати з ними активний діалог; уміння керувати своїм внутрішнім психічним станом; мімікою та пантомімікою; уміння прогнозувати та цілеспрямовано проектувати певні комунікативні

педагогічні ситуації; наявність і розвиненість культури мовлення; уміння демонструвати свій внутрішній стан, коли це викликано педагогічною необхідністю; здатність до імпровізації; здатність до доцільних спонтанних дій та ін.

Доповніть цей перелік тими якостями викладача, які, на ваш погляд, також впливають на організацію навчального процесу, зокрема самостійної роботи студентів.

Вправа «Який я організатор групового спілкування?»

Для самовдосконалення управлінських функцій, організаторських і комунікативних здібностей важливо рефлексіювати своє спілкування з аудиторією. Спочатку самому це робити важко, а тому попросіть свого друга (подругу), не втручаючись у заняття, яке ви проводите, побути в ролі спостерігача-рецензента. Найважливіше в організації спілкування – створення спільності, єдності аудиторії. Тому спостерігач мусить, насамперед, відзначити характер взаємодії між вами й аудиторією. Цьому може слугувати класифікація типів поведінки організатора. Дослідники (М.-А. Робер, Ф. Тільма, 1988) виділяють чотири зони взаємодії організатора спілкування з аудиторією, в яких він якось себе проявляє: I. Позитивна зона взаємодії. У цій зоні організатор спілкування: демонструє солідарність (підвищує статус іншого, допомагає, нагороджує); поводить себе невимушено, сміється, жартує, показує задоволення; схвалює, активно сприймає іншого, розуміє, ставиться поблажливо, співчуває, погоджується. II. Зона відповідей. Найчастіше взаємодія в цій зоні з'являється після позитивної зони або після питань (зона III). У цій зоні організатор: висловлює своє розуміння, дає вказівки, поважаючи автономію інших; оцінює, висловлює думку, аналізує, повідомляє про своє враження, висловлює побажання; подає інформацію, орієнтацію, повторює, пояснює, підтверджує. III. Зона питань. Організатор спілкування в цій зоні: просить подати інформацію, орієнтацію, повторити, підтвердити; просить оцінити, висловити думку, проаналізувати, поділитися враженнями; просить поради, вказівки, підказки, в якому напрямі діяти. IV. Негативна зона, що вилучає позитивну (і навпаки). Для цієї зони характерні такі дії організатора спілкування: не схвалює, демонструє пасивне неприйняття, відмовляє в допомозі; тримає себе напружено, просить допомоги; поводить себе вороже, принижує гідність інших, стоїть на своєму або самоутверджується. Щоб уникнути суб'єктивності й упередженості спостерігача (стереотипи першого враження, емоційний стан, статус у групі), тенденції завищувати («все добре») або усереднювати («все нормально») оцінку, прагнення до узагальнень (всі, завжди, скрізь так роблять), попросіть кількох однокурсників оцінити реалізацію вами управлінських функцій під час заняття, проаналізувати ефективність педагогічного спілкування з аудиторією. Якщо якість управління навчальним процесом на занятті не задовольняє вас, спільно зі спостерігачами намагайтеся знайти причину цього,

накресліть шляхи зміни, компенсації, нейтралізації причин, удосконалення управлінського спілкування під час заняття.

Вправа «Запитання-відповідь» (за В. В. Петрусинським)

Перед вами сторінка наукового тексту. Швидко й уважно його прочитайте (5 хв.). Тепер розділіться на дві команди. Змагання буде за кращу відповідь і краще запитання щодо змісту наукового тесту. Нехай ліва команда буде запитувати, а права – відповідати. Враховуватиметься активність учасників команд і, звичайно, кількість і глибина поставлених запитань та якість відповідей, а також оригінальність і винахідливість. Команди, ще раз уважно перечитайте текст! Тепер за 1-2 хв. ліва команда придумас свої цікаві запитання (можна коротко записати), а права – обговорить текст, виділяючи в ньому головне, щоб оцінити якість поданих запитань і правильно відповісти на них. Після запитань-відповідей команди міняються завданнями: права команда запитує, а ліва – відповідає. Потім оцінюють результати гри і роблять висновки.

Вправа «Конспект»

Перед вами науковий текст, поділений на абзаци. Прочитайте його (5 хв.). Візьміть папір і ручку. Потрібно якомога коротше законспектувати на окремому аркуші кожний абзац тексту, виділяючи в ньому головну думку (номер абзацу не позначати!). Тепер перемішайте аркуші з конспектами і передайте їх своєму сусідові за столом. Уважно перегляньте конспекти свого сусіда і поставте номери абзаців тексту, які їм відповідають. Передайте їх знову сусідові. Кожен у своїх конспектах перевіряє правильність номерів абзаців і підраховує кількість помилок. Після цього учасники гри обговорюють результати, оцінюють прийоми ефективного якісного конспектування.

Вправа «Краще запитання»

Перед вами навчальний текст. Прочитайте його (5 хв.). Тепер кожен повинен придумати оригінальне запитання за змістом навчального тексту, відповідь на яке показує глибину оволодіння цим матеріалом, дає можливість побачити найцікавіші його аспекти. Ще раз перегляньте текст і обміркуйте своє запитання. Кожен по черзі буде їх ставити, а інші – відповідати на них якомога повніше. Після запитань-відповідей обговорюють активність учасників, визначають найцікавіше і найвлучніше запитання та найкращу і найповнішу відповідь.

Вправа «Відповідь – слово»

Прочитайте науковий текст. Тепер кожен повинен поставити запитання і відповідати на чуже. Відповідати потрібно одним словом, яке має виражати суть відповіді на це запитання, тобто бути його ключовим. Виграє той, у кого буде найвлучніше запитання і найкраща відповідь. Прочитайте текст ще раз і обміркуйте запитання. Тепер розпочинаємо перехресне опитування. Ставити запитання і відповідати на нього будуть учасники, яких визначить викладач (група оцінює найвдаліші запитання і відповіді).

Вправа «Дерево мудрості»

Швидко й уважно прочитайте науковий текст. Після цього кожен пише записку, в якій ставить важке запитання за текстом. Згорніть записку і прикріпіть її скріпкою до дерева (функцію дерева може виконувати підвішена нитка біля дошки). Тепер по черзі кожен підходить до дерева, знімає записку, читає запитання і якомога повніше відповідає на нього вголос. Інші студенти оцінюють запитання і відповідь, звертають увагу на те, своє чи чуже запитання було обране для відповіді.

Вправа «Доповідь»

Прочитайте текст (5 хв.). Тепер відтворіть його зміст за допомогою малюнків, знаків, схем і передайте таку шпаргалку своєму сусідові. Після цього кожен доповідає за цим текстом, використовуючи малюнки або схеми свого сусіда (у кожного учасника пари свій текст). Група оцінює, хто зробив доповідь найдетальніше, хто виготовив найкращий наочний посібник.

Вправа «Я хороший»

Похваліть себе, розкажіть, який ви хороший, гарний (-а) (перед дзеркалом). 1. Дайте відповідь на питання: Чи легко себе хвалити? Яке було ваше самопочуття? Чи потрібно себе хвалити? 2. Складіть для себе програму самовиховання як особистості з орієнтацією на майбутню виховну діяльність з учнями (студентами).

Вправа «Давайте говорити один одному компліменти»

Завдання: Оберіть 2–3 особи в групі і підберіть для кожного комплімент.

Комплімент – приємне зауваження на чийсь адресу, похвала. Хвалять зовнішність, ділові якості, риси характеру, близьких і рідних людини, її речі, продукти творчої інтелектуальної діяльності тощо.

Бажано дотримуватись правил:

1. Зміст. Тільки один і позитивний. Уникайте подвійного змісту. Остерігайтесь ненароком зачепити образливе місце.

2. Без гіпербол. Не захоплюйтесь перебільшенням, інакше злісного неробу назвете великим трудівником.

3. Висока думка. Якщо людина переконана, що в неї феноменально розвинута якість, то похвала сприймається як банальність.

4. Без претензій. Не хваліть те, що людина не хотіла б у собі вдосконалювати.

5. Без повчань. Похвала констатує якість, а не дає рекомендацій щодо її поліпшення.

6. Без приправ. Не додавайте протилежний коментар (Руки золоті – але язик!).
Утримуйтесь від ложки дьогтю.

7. Найкращий комплімент – на фоні антикомпліменту собі.

8. Робіть комплімент щиро, не забувайте про теплу інтонацію і ніжний погляд.
Дарувати – приємно.

Завдання. Продовжіть речення-комплімент:

1. Як вам удається... 2. Я раніше не знав, що ви... 3. Чи знаєте ви, що... 4. У тебе... 5. Я чув... 6. Ти завжди... 7. Я милуюсь тобою щоразу, коли ти... 8. Мені б хотілося вміти... 9. Де тільки ти навчився... 10. Із задоволенням повчилася б у тебе... 11. Я хотів би так, як ти....

Вправа «Критика»

Інструкція. Співвіднесіть висловлювання з формами критики.

Форми критики		Висловлювання	
1	Докір	а	«Маю надію, що наступного разу на вас чекає успіх!»
2	Надія	б	«На жаль, змушений наголосити, що роботу виконано неякісно»
3	Аналогія	в	«Особливу стурбованість викликає стан справи»
4	Похвала	г	«А я на вас так сподівався»
5	Занепокоєність	д	«Мабуть, у тому, що трапилося, винні не тільки ви...»
6	Співпереживання	е	«Я знав одного студента, який учинив так само, але кар'єра у нього чомусь не була успішною...»
7	Здивування	є	«У моїй практиці була подібна помилка...»
8	Пом'якшення	ж	«Роботу виконано добре, але тільки не для цього випадку...»
9	Побоювання	з	«На жаль, не чекав від вас цього...»

Вправа «Прийоми переконання»

Завдання. Спробуйте застосувати комунікативні прийоми, що допоможуть обійти бар'єр опору свідомості молодого людини. Певною мірою подані нижче вислови відносять до маніпулятивних. Оберіть тему бесіди за власним бажанням і обов'язково з гуманною метою.

1. «Ви як розумна людина розумієте, що...».
2. «І я розумію, що ви в глибині душі...».
3. «Але ж ви розумієте, що людям властиво помилятися. Хто з нас не робив помилок?».
4. «Якщо бути до кінця відвертим, то я вам скажу головне...».
5. Прийом «трюх «Так».
6. Прийом «Бумеранг» тощо.

Вправа «Психологічний захист»

Завдання. Розподіліться на підгрупи та визначте, який психологічний захист проявився у кожній ситуації. Охарактеризуйте їх. Дайте відповіді на наведені нижче запитання.

1. Студенти коледжу оцінювали один одного і себе стосовно наявності негативних рис, таких як заздрість, впертість, неохайність. Багато хто з опитуваних, у кого, за оцінкою їх товаришів, ці риси були дуже виражені, виявили малу проникливість стосовно себе. Вони вважали, що названі риси їм не притаманні і приписували їх іншим.

2. Студент «провалився» на іспиті і пояснює це тим, «що питання не відображали зміст курсу»; бізнесмен не соромиться шахраювати з податками, бо, як він вважає: «Бюрократи в уряді даремно витратять зароблені тяжкою працею гроші, а також тому, що всі так роблять».

3. До 9-го класу прийшов новий учитель, якому відразу вдалося завоювати повагу учнів. Тільки один школяр, який був неформальним лідером, «випробовував» учителя. З цих ситуацій учитель виходив вдало і з гідністю. Через деякий час хлопець, не усвідомлюючи мотивів, став одягатися як учитель, наслідувати його манеру розмови тощо.

4. Хазяйка, яка не встигає навести порядок у квартирі перед приходом гостей, спочатку відчуває докори сумління, згодом переконує себе в тому, що розумна людина буде наводити порядок радше після, аніж перед візитом гостей. Навіщо наводити порядок двічі?

5. Ви хочете піти в кіно, проте у вас чимало невирішених проблем. Ви згадуєте про принципи психогігієни, необхідність чергувати роботу з активним відпочинком, необхідністю поповнювати свої енергетичні ресурси. І відправляєтесь у кіно.

6. Ви хочете приєднатися до якоїсь цікавої вам компанії на вечірці. Вам ввічливо і дотепно відмовляють. Ви усно або подумки коментуєте: «Та, взагалі-то, й не дуже хотілося».

7. Подорожуючи, ви познайомились із супутником, який їде в одному з вами купе. Охоче розповідаючи про себе, він оминає питання власних уподобань, ставлення до людей, життя, цінностей, проте докладно розповідає про «неповторних предків», долученість до

«можновладних» цього світу, відомих діячів політики та шоу-бізнесу.

8. Людина, у якої не склалося подружнє життя, коментує своє минуле виключно негативно і підкреслює всі переваги нинішньої і майбутньої «незалежності».

9. Неможливість долучитись до якоїсь спільноти, групи, партії, отримати освіту чи роботу, організувати свою діяльність люди часто пояснюють корумпованістю певних структур. Це цілком імовірна ситуація у різних суспільствах. А якщо це психологічний захист? Який це захист?

10. «О, чого б тільки я не досягнув у житті, якби мені не заважали батьки (вчителі, друзі, сім'я і родичі, начальство, фатальні обставини...)»!

11. Батьки хочуть виростити своїх дітей щасливішими за себе. Найменші прояви недоліків, властивих їм самим, вони особливо активно і часом жорстоко прагнуть «викорінити» у своїх дітях.

12. У мексиканських серіалах герої дуже часто втрачають довготривалу пам'ять, це допомагає сценаристу розгорнути сюжет на чимало серій. Якщо поставитись до такого героя як до реальної особистості, можна пояснити його поведінку проявом дії кількох механізмів психологічного захисту від когось і для чогось.

13. У Герлуфа Бідструпа є такий малюнок: начальник гримає на підлеглого. Далі підлеглий гримає на перехожого; той – на власну дружину; дружина – на сина; син – на власну собаку.

14. У байці Езопа йдеться про лисицю, яка хотіла зірвати і покуштувати виноград, проте він ріс занадто високо, і доплигнути до нього руда не могла. Вона звернулась з проханням допомогти до гави, проте та лише поглузувала з лисиці. Тоді руда собі сказала: «Цей виноград ще зелений, нестиглий, він мені не потрібен».

Після усного обговорення дайте відповідь на запитання:

1. Який психологічний захист діє в кожному із наведених випадків?
2. Які з відомих вам психологічних захистів не розглянуті в цих ситуаціях?
3. В чому сутність кожного із психологічних захистів?
4. Якими критеріями можна скористатися, оцінюючи доцільність вдавання до механізму психологічного захисту?

Вправа «Творча уява»

Завдання. Перед вами три слова: капелюх, дорога, дощ. Протягом 10 хвилин вам пропонується скласти з цих трьох слів якомога більшу кількість речень, причому в кожне речення мають входити всі три слова.

Обробка та аналіз результатів проводиться експертами (2-3 студента з групи) для порівняння.

Показником творчості в цьому досліді є:

- величина балів за оригінальне та найбільш дотепне речення;
- сума балів за всі речення.

Ці показники встановлюються за допомогою шкали оцінки творчості.

Таблиця – Шкала оцінки творчості

Пункт	Характеристика складеного речення	Оцінка речення, в балах
а	У реченні використано всі три слова в дотепній, оригінальній комбінації	6
б	У реченні використано всі три слова без особливої дотепності, але в оригінальній комбінації	5
в	У реченні використано всі три слова у звичайній комбінації	4
г	Задані три слова використано в менш необхідній, але в логічно допустимій комбінації	3
д	Правильно використано лише два слова, а третє – з натяжкою тільки через словесний зв'язок	2,5
е	Правильно використано тільки два слова, а третє штучно введено в речення	1
є	Досліджуваний правильно зрозумів завдання, але формально поєднує всі три слова або використовує їх із спотворенням смислу	0,5
ж	Речення являє собою беззмістовне поєднання всіх слів	0

Якщо ви придумали дуже схожі одне на одне речення з повторенням теми, то друге та всі наступні речення цього типу оцінюються половиною початкового балу. Так само оцінюються однакові речення різних людей.

Вправа продовжується як тренування творчої уяви у формі *мозкової атаки*. Група ділиться на декілька підгруп по 5-6 осіб. Завдання кожної підгрупи – за 5 хв придумати якнайбільше речень, використовуючи по три слова з наведених варіантів:

- бухгалтерія – кухня – любов;
- економіка – годинник – золото;
- вітрина – пальма – таксі;
- місто – яблуко – літак;
- конкуренція – психологія – успіх.

Вправа «Створення власного афоризму»

Завдання. Використайте початок мудрих висловлювань про причини досягнення успіху, які належать відомим особистостям, для того щоб придумати власну «крилату фразу». Спробуйте створити метафору, закінчивши фрази:

- а) «Перемагає той, хто не хоче ...»;
- б) «У житті кожної людини трапляються моменти, коли з нещастя ...»;
- в) «Ми досягаємо вершин частіше за все ...»;
- г) «Мій секрет успіху в тому, що ...»;
- д) «Тільки про того можна сказати, що він досягнув успіху, хто ...»;
- е) «Якщо успіху досягти важко, треба ...»;
- є) «Успіх супроводжує того, хто ...»;
- ж) «Якщо хочете мати успіх ...».

Вправа «Емоції студента»

Завдання. Проведіть дослідження однієї з основних емоцій студента: 1) цікавість; 2) відроза; 3) радість; 4) презирство; 5) здивування; 6) страх; 7) страждання; 8) сором; 9) гнів; 10) провина.

При виконанні аналізу дайте відповідь на такі запитання:

1. Який зовнішній прояв обраної емоції в міміці, пантоміміці, голосі? Опишіть словами обличчя, поставу людини, яка переживає цю емоцію, та додайте зображення: малюнок, схему або фотографію.
2. За яких умов зазвичай виникає ця емоція, які біологічні, мотиваційні, соціальні функції вона має?
3. Які фізіологічні зміни супроводжують цю емоцію, як це може вплинути на здоров'я людини, на її діяльність?
4. Чи піддається ця емоція саморегулюванню, як саме людина може контролювати цю емоцію?
5. Чи може викладач вплинути на емоційну сферу студентів, як спеціально викликати цю емоцію та як можна позбутися цієї емоції?

Вправа «Анкета»

Складіть опитувальник (анкету) з питань, за допомогою яких можна було б вивчати вольові якості людини, що проходить співбесіду для працевлаштування за вашим фахом.

Порада. При виконанні завдання можете використовувати вже відомі методики дослідження волі. Обов'язково одразу зорієнтуйтеся, які саме властивості волі ви будете

виявляти. Які вольові якості є важливими для виконання обов'язків менеджера, митника, економіста, бухгалтера, маркетолога тощо?

Вправа «Спробуй завершити думку»

Інструкція. У цій вправі пропонується завершити розпочату ідею вислову і «правильно» дібрати слова. «Правильними» вважаються відповіді, які максимально близькі за сутністю і змістом відповідям, наведеним у кінці тестового завдання.

Правильні відповіді надано в Додатку Н.

Головна мета – не стільки відгадати завершальне слово, скільки спонукати себе чи інших, якщо вправа застосовується в «ігровому режимі», думати, включатися в інтелектуально-пізнавальну діяльність, що дає можливість вдосконалювати особистісні **оцінково-прогностичні і пізнавально-евристичні здібності**. З якими висловами ви не погоджуєтесь?

1. Гідна людина – це не та, яка не має недоліків, а, мабуть, та, яка має... (що?).
2. Той, хто вчасно спіткнувся, може... (що зробити?).
3. Чим людина розумніша і добріша, тим більше вона помічає добра... (у кому?).
4. Гарними манерами володіє той, хто найменшу кількість людей ставить... (в яке становище?).
5. Дурні думки бувають у будь-кого, тільки розумний їх... (що робить?).
6. Мабуть, немає нічого гіршого, ніж багато говорити... (про кого?).
7. Чим більше ми говоримо про свої переваги, тим більше ми в них... (що робимо?).
8. Найсмійніше бажання – це бажання подобатися... (кому?).
9. Необхідно говорити все, що потрібно, і не більше ніж... (що?).
10. Той, хто хоче, робить, як правило, більше, ніж той хто... (що?).
11. В життєвих ситуаціях частіше здається той, хто не бачить... (чого?)
12. Найчастіше ми намагаємось змінити іншого, а не... (кого?).
13. Знаючи, що необхідно виправити, з'являється потреба... (що робити?).
14. Через те, що має людина, можна оцінити і те, що є... (де? в кому?).
15. Набагато легше вдосконалювати свої маленькі здібності, ніж намагатися відтворити те, що сповна... (що?).
16. Краще відмовити в проханні, ніж задовольнити його... (як?).
17. Ми живемо недостатньо довго, щоб керуватися уроками власних... (чого?).
18. У певних ситуаціях важливо не бути чесним, доступним і відвертим, а ...(що робити?).
19. Найкращий вид слова – це здебільшого... (що?).

20. Починаючи з простого плану, ми вже починаємо... (як?).
21. Якщо підозрюєш когось у брехні... (що зроби?), що віриш йому; тоді він збреше більш грубо і попадеться. Якщо ж у його словах промайнула істина, котру він захотів би приховати, зроби вигляд... (який?), він висловить і останню частину істини.
22. Два вуха і один язик дані, виявляється, людині, для того, щоб більше... (що робити?) і менше... (що робити?).
23. Той, хто хоче досягнути перемоги над противником у суперечці, повинен остерігатися робити те, що привело б опонента... (до чого?).
24. Не уникай робити дрібні послуги, будуть думати, що ти також здатний і на... (які?).
25. Ніколи не кидайся брудом: ти можеш промахнутися повз ціль, але твої руки залишаться... (якими?).
26. Добрі слова дуже часто здатні замінити відсутність... (чого?).
27. Бажаючи бути вище людей, необхідно час від часу ставити себе... (як?).
28. Дуже негативним вважається недолік підмічати чужі... (що?).
29. Дуже часто недоліком вважається не вживання поганого, а зловживання... (чим?).
30. Дружба, яка заснована на бізнесі, як правило, краща, ніж бізнес, заснований... (на чому?).
31. Розпочніть говорити з людиною про неї, вона готова слухати вас... (як? скільки часу?).
32. Дуже важливою ознакою повного знання людиною, що досягла досконалості, є вміння швидко користуватися цим... (чим?).
33. Хто свідомо вважає себе обмеженим, той здебільшого найближчий до... (чого?).
34. Щоб оцінити чиясь якість, потрібно мати деяку частку цієї якості і ... (в кому?).
35. Той, хто думає, що може обійтись без інших, дуже помиляється; але той, хто думає, що інші не можуть обійтись без нього, помиляється... (як?).
36. Якби у нас не було недоліків, було б не так приємно підмічати їх... (у кого?).
37. Вміти приймати недосконалість інших є ознакою вищої... (чого?).
38. Якщо ви хочете подобатися іншим, потрібно говорити з ними про те, що вони люблять і що їх цікавить, уникаючи суперечок про речі, які їм байдужі, рідко ставити питання і ніколи не давати привід думати, що ви... (що?).
39. Як тільки нерозумна людина похвалить нас, вона вже не видається такою... (якою?).
40. Ставлячись до оточуючих так, як вони того заслуговують, ми робимо їх тільки гіршими. Ставлячись до них так, ніби вони кращі того, якими вони є в дійсності, ми змушуємо їх ставати... (якими?).

41. У кожній людині рівно стільки пихатості, скільки їй не вистачає... (чого?).
42. Бачити легко, проте передбачити набагато... (що?).
43. Чим привабливіша людина, тим більше схожості поглядів від неї... (що роблять?).
44. Щоб бути цікавим, потрібно бути... (яким?).
45. Ми легко забуваємо свої помилки, коли вони відомі тільки... (кому?).
46. В розголошенні таємниці найчастіше винуватий той, хто... (що зробив?).
47. Багатьом людям властиво більше каятись у власних помилках, ніж їх... (що робити?).
48. У спілкуванні бажано виявляти свій розум у мовчанні, ніж у... (чому?).
49. Гарно говорити про добропорядність – ще не означає бути... (яким?).
50. Зайву категоричність можна вважати однією з форм... (чого?).
51. Кожна людина може помилятися, проте вперто не визнавати своїх помилок, може тільки... (хто?).
52. Потрібно мати великий розум, щоб не показувати власні... (що?).
53. Посередня людина зазвичай засуджує все, що перевищує її... (що?).
54. Чого ви не розумієте, те, як правило, не належить... (кому?).
55. Найбільша помилка, здебільшого, полягає в тому, що людина вважає себе в усьому абсолютно... (якою?).
56. Розумна обережність людини проявляється найчастіше не в тому, що вона ніколи не робить помилок, а в тому, що вона не допускає їх... (чого?).
57. Бажання висловитися зазвичай буває сильнішим, ніж бажання чого-небудь... (що зробити?).
58. Вчинки людини – кращі провідники її... (чого?).
59. Потрібно говорити голосно, щоб нас почули, потрібно говорити тихо, щоб нас... (що зробили?).
60. Корисні істини слід говорити і повторювати як можна... (як?).

Вправа «Моя самооцінка»

Інструкція. Уважно прочитайте слова, які характеризують окремі якості особи (риси характеру): охайність, безтурботність, вдумливість, сприйнятливність, гордість, грубість, життєрадісність, дбайливість, заздрісність, злобливість, щирість, вишуканість, мстивість, вередливість, неквапність, мрійливість, недовірливість, наполегливість, ніжність, невимушеність, сором'язливість, невитриманість, нервовість, нерішучість, чарівність, образливість, бережність, чуйність, педантичність, жвавність, підозрілість, поетичність, принциповість, зневажливість, привітність, поступливість, розв'язність, поміркованість,

рішучість, стриманість, завзятість, співчуття, терплячість, боязливість, захопливість, холодність, ентузіазм.

Складіть два ряди слів по 10–20 у кожному. В перший стовпчик –назвемо його «Мій ідеал» – розмістіть слова, що характеризують ваш ідеал. В другий – назвемо його «Антиідеал» – слова, які вказують риси, котрі ідеал не повинен мати. З першого («позитивного») і другого («негативного») рядів виберіть ті риси, які ви, на вашу думку, маєте.

При цьому вибір треба робити по системі «так-ні»: є ця риса у вас чи ні, незалежно від ступеня її прояву.

Обробка результатів і висновки

Кількість позитивних рис, які ви собі приписуєте, поділіть на кількість слів, які розміщені у стовпчику «Мій ідеал». Якщо результат близький до одиниці, то ви, найімовірніше, себе переоцінюєте; результат, близький до нуля, свідчить про недооцінку і підвищену самокритичність; при результаті, близькому до 0,5, – нормальна середня самооцінка, ви достатньо критично себе сприймаєте.

Таким же чином робляться висновки на основі подібного порівняння виділених негативних якостей за стовпчиком «Антиідеал». Тут результат, близький до нуля, свідчить про завищену самооцінку, до одиниці – про занижену, до 0,5 – про нормальну.

Вправа «Пізнай себе та інших»

Інструкція. Один із студентів бере на себе роль ведучого і організовує роботу з самопізнання та пізнання членів групи.

Матеріали: пластикова дошка і фломастер, папір і олівець.

1. Проведіть з гравцями короткий «мозковий штурм», складіть 10 питань, які учасники охоче поставили б один одному, щоб краще познайомитися.

2. Роздайте усім олівці і папір, щоб кожен міг записати запитання, що цікавлять його.

3. Скоротіть список до двох-трьох запитань, які усі визнають цікавими і одночасно коректними.

4. Тепер учасники можуть, склавши пари і прогулюючись по кімнаті, поговорити один з одним і отримати відповіді на запитання.

5. Простежте, щоб, по можливості, усі члени групи поговорили один з одним хоч би один раз.

6. Запитання, з якими працює група, повинні бути різноманітними, прості запитання можуть замінюватися незвичайними, наприклад:

- В яку комічну ситуацію ти потрапляв у минулому році?

- Кого зі знаменитих людей ти найбільше хотів би запросити на обід?
- Хто є прикладом для тебе?
- Що за останній час збило тебе з пантелику, привело в стан втрати дару мови або

невпевненості?

- Хто на тебе найбільше вплинув?
- Яка помилка принесла тобі користь?
- Що на сьогоднішній день викликає у тебе зацікавленість (інтерес)?
- Яке питання тобі краще не ставити?

Що ти можеш дати іншим членам групи?

Педагогічні ситуації

1. Зробіть зауваження студентові, який запізнився на заняття.
2. Поясніть студентові, що він не справляється зі своїми навчальними обов'язками.
3. Попросіть студента прийти до університету в неділю і допомогти вам по кафедрі.
4. Студент займає вас розмовою, а вам треба перевірити конспекти для самостійної роботи.
5. Молодий викладач, що є проформом кафедри, часто організовував різні заходи для

створення дружньої атмосфери і розвитку неформального спілкування між колегами. Водночас на засіданнях кафедри, теоретичних семінарах неодноразово дорікав колективу і завідувачеві кафедри за неготовність до реформування, звинувачував у консерватизмі, небажанні знаходити нові форми роботи зі студентами. Унаслідок цього стосунки переросли в конфліктну ситуацію. Чим можна пояснити таку поведінку молодого викладача? Як учинили б ви, якщо б обіймали посаду завідувача кафедри?

6. Перед початком вивчення нової фахової дисципліни директор інституту представив студентам 4-го курсу нового викладача як людину, яка має повагу серед колег, активно займається науково-дослідницькою роботою і має багато друкованих праць, є визнаним фахівцем у своїй науковій галузі. Через певний час, після кількох лекцій думки студентів щодо цього викладача розділилися: певна частина групи почала висловлювати різке незадоволення ним, інша – була лояльнішою до нього, загалом їм подобався, а ще інші не виявили ніякого особистого ставлення. Що могло змінити ставлення певної частини групи студентів до викладача? Чому група по-різному оцінила науково-педагогічну діяльність викладача? Від чого залежить авторитет викладача вищої школи?

7. Викладач через невідому причину достроково закінчив заняття. Одна студентка випадково потрапила на очі директорові інституту і на запитання, чому вона не на занятті, відповіла, що викладач відпустив групу. Після цього викладач мав неприсмну розмову з дирекцією інституту. Перед іспитом викладач заявив, що не буде його приймати, поки не

буде з'ясовано особу, яка доповіла про нього дирекції. Як вчинити в цій ситуації студентці? Групі? Які норми педагогічної етики порушив викладач?

8. Студенти 2-го курсу написали деканові факультету заяву, в якій обґрунтовано просили замінити викладача з фахової дисципліни. Рішенням деканату прохання студентів виконано. Через якийсь час ці самі студенти знову написали заяву з аналогічним проханням щодо іншого викладача. Які можливі причини виникнення і повторення такої ситуації? Що має зробити керівництво, щоб не виникало подібних конфліктів студентів з викладачами? Чи потрібна допомога психолога в цій ситуації? Яка? Кому?

9. Студенти на 4-й парі вже 15 хв. чекають викладача, розуміючи, що предмет профільний і важливий у їхній спеціалізації. Згодом між самими студентами виникає конфліктна ситуація: йти з лекції чи зачекати. Більшість вирішує йти, а менша частина залишається. Викладач прийшов через 30 хв. і побачив, що частини студентів в аудиторії немає. Не пояснивши свого спізнення, одразу вирішив написати доповідну в деканат на цей курс. Чи правильно вчинили студенти в цій ситуації, і ті, хто пішов, і ті, що залишилися чекати викладача? Як треба було вчинити викладачеві? Чому саме так?

10. Молодий викладач, зайшовши до аудиторії, намагався відразу привернути до себе увагу студентів, проте ті його знехтували, розмовляючи далі. Після кількох невдалих спроб організувати роботу, викладач підійшов до студентів, сів на вільне місце і кілька хвилин поспілкувався з ними, намагаючись ближче познайомитися з ними. Після цього він швидко організував групу до навчальної діяльності. Чому студенти так поводитися? Чи правильно повів себе викладач у цій ситуації? Як би ви діяли за цих обставин?

11. Перший курс навчання. Студент не складає іспиту. Вдома він говорить, що отримав негативну оцінку, але викладач оцінив його необ'єктивно. Батьки звертаються до керівництва факультету з проханням з'ясувати конфліктну ситуацію. Чому може виникнути така ситуація? Як викладач може довести правоту власного погляду учасникам конфлікту? Що можна поради́ти студентові в цій ситуації? Які ви бачите шляхи розв'язання конфліктної ситуації (з боку викладача, дирекції)? Що поради́те батькам?

12. Студенти одного з лекційних потоків щоразу спізнюються на п'ять хвилин і заходять в аудиторію поодинці. Як ви будете реагувати?

13. Часто висловлюючи студентам невдоволення щодо їхніх запізньєнь на навчальні заняття, ви самі спізнилися на 5-10 хв. на лекцію або семінар. Як ви вчините?

14. Вам передають подарунок від академічної групи, в якій ви будете приймати іспит. Якими будуть ваші дії, слова?

15. Після заняття студенти скаржаться вам на іншого викладача, який часто робить

негативні зауваження щодо їхньої розумової діяльності. Як у цій ситуації не принизити гідність свого колеги? Як можна виявити співчуття студентам?

16. Доведіть, що «навчатися і не розмірковувати над вивченим – даремно витратити час. Розмірковувати, не навчаючись, – згубно» (Конфуцій).

Вправа «Аналіз ситуацій з погляду реалізації методів мотивації та стимулювання навчання»

Інструкція. У наведених ситуаціях визначте застосовані методи та прийоми М та СН, охарактеризуйте їх можливий вплив на мотивацію тих, хто навчається.

Ситуації:

1. Викладач входить до аудиторії з конвертом. «Паралельна група з вашого навчального потоку вирішила передати вам через мене кілька запитань з теми, що ми зараз вивчаємо. Вони у цьому конверті. Давайте подивимось...».

2. На думку В. М. Лещинського та С. В. Кульневича, авторів популярного педагогічного практикуму, одним із найцікавіших їх занять з педагогіки в педагогічному інституті є те, на якому розглядається питання: чому великими педагогами ставали ті, хто спочатку до цього не прагнув і навіть не бажав. К. Д. Ушинський, наприклад, хотів стати істориком, юристом, закінчив юридичний факультет Московського університету. Студенти завжди ретельно готуються до цього заняття та дуже активні при його проведенні.

3. Американський викладач археології Сандра Мідкіфф закопала біля навчального закладу три «культурних шари», а учні потім із задоволенням вели розкопки.

4. А. Гін пропонує учням піднімати у відповідь на запитання картку – один бік її зелений, другий – червоний. Зелений, якщо «знаю», червоний – «не знаю». Сєнс у тому, що учень сам визначає знання-незнання, і в тому, що незручно постійно підносити червону.

5. Ш. Амонашвілі при складному (творчому) завданні виконує роботу разом з учнями. Потім разом оцінюють всіх і, до речі, робота учителя не завжди виявляється кращою (але найчастіше вона є своєрідним еталоном для учнів).

6. На попередньому семінарі перед заняттям за Карнегі після невеликої бесіди викладач несподівано говорить про те, що «відомий герой» штандартенфюрер Штірліц, хоча й не знав правил Карнегі, але, діючи у точній відповідності лише до одного з них, «тримав у руках» свого шефа Шелленберга. «Яке це правило? Про це ми поговоримо на початку наступного заняття. Спробуйте самостійно знайти відповідь при підготовці».

До речі, правило таке: «Нехай співрозмовник вважає, що ваша думка належить йому».

7. При підготовці до написання курсової роботи з курсу «Методика викладання економіки» в КНЕУ викладач замість традиційної індивідуальної методичної розробки

економічної теми пропонує створення всією студентською групою підручника, до якого кожний студент напише главу.

8. Студенти в ході вивчення предмета «Психологія» деякі завдання оцінюють самостійно за чіткими критеріями без втручання з боку викладача. Оцінки студентів нарівні з оцінками викладача враховуються у загальному рейтингу з курсу.

9. Один з учасників традиційного збору випускників запропонував колишнім однокласникам згадати хоча б один із уроків історії. Всі згадали той урок, на якому вчителька запропонувала під час вивчення стародавньої Індії перенестися туди за допомогою уяви та написати листа звідти до свого товариша.

Ініціатор цих спогадів згадує, що листи були дуже цікавими. Крім того, він вважає, що написання листа зі стародавньої Індії стало початком його творчості як письменника.

10. На уроці історії вчитель запропонував учням подумати, про що вони б розмовляли з давньою людиною, якщо б могли з нею зустрітися. А потім на урок прийшла «давня людина» у шкурі та з кийком (переодягнений старшокласник).

11. На уроці біології учитель говорить: «Уявімо, що ми у космічному кораблі потрапили до невідомої планети в далекій галактиці. Там всі умови, як на Землі, лише сила ваги є меншою. Які там будуть тварини?»

12. В. Шаталов (відомий в минулому вчитель математики) інколи пропонував учням обмінятися зошитами між собою та кожному виконувати завдання у зошиті товариша.

13. Наприкінці 60-х років викладачі біології Каліфорнійського університету США дійшли висновку, що класична лекційна система зазнала краху. Студенти перестали відвідувати більшість лекцій. І тоді професору Річарду Ікіну, який читав курс з історії біології, спало на думку гримуватися під відомих біологів минулого і розповісти про їхні відкриття від першої особи у манері та стилі автора. Він підготував та провів таким чином кілька лекцій. Їх із великим задоволенням відвідували не лише студенти, але й більшість колег Ікіна.

14. Лев Толстой пропонував своїм учням позмагатися: «Хто краще напише? І я разом з вами».

Вправа «Вивчення статусної структури групи»

За допомогою наведеної нижче методики «Подарунок на день народження» визначте вашу статусну позицію в групі, те, як вас сприймає група, а також вивчіть структуру вашої академічної групи в цілому. Зробіть відповідні висновки. Законспектуйте наведену інтерпретацію. Оцініть позитивність отриманих результатів та намітьте шляхи їх можливої зміни.

Методика «Подарунок на день народження»

Хід виконання:

1. Уявіть, що сьогодні день народження всієї вашої академічної групи. Привітайте не менше п'яти своїх одногрупників із цим святом, подарувавши їм «подарунки». Для цього візьміть п'ять маленьких папірців (за кількістю одногрупників, яких ви бажаєте привітати), запишіть на кожному з них прізвище одного одногрупника і назву того «подарунка», який ви хотіли б йому подарувати. При цьому «подарунком» може бути усе, що завгодно, – предмет, час року, людська якість тощо – те, що, на вашу думку, потрібно тому, кого ви обдаровуєте. Своє прізвище вказувати не треба.

2. Здайте папірці викладачу. Викладач буде по черзі виймати кожний «подарунок», називати його, а також прізвище студента, якому він призначений. Запишіть у стовпчик і пронумеруйте ті подарунки, які отримаєте ви особисто. Якщо хтось подарував вам декілька «подарунків» (тобто записав на одному папірці декілька з них), запишіть їх під одним номером.

3. За кількістю осіб, що подарували вам «подарунки» (тобто виказали своє позитивне емоційне ставлення саме вам), можна судити про ваш внутрішньогруповий статус.

Таблиця – Визначення внутрішньогрупового статусу

Статус у групі	Кількість осіб, що «привітали» вас
«Зірка»	більше половини одногрупників
«Визнаний»	значна кількість одногрупників, але менша за половину
«Прийнятий»	незначна кількість осіб (1–3)
«Ізольований»	не привітав ніхто

Такі статусні позиції можуть свідчити про наступне:

«**Зірка**» – ви найвизначніша людина в групі, на вас орієнтується більшість одногрупників, ви особливо емоційно привабливі для спілкування. Ви можете бути як лідером у групі, так і просто її улюбленцем. Ця позиція дуже почесна, але й відповідальна. Уважніше стежте за своєю поведінкою. Намагайтеся не користуватися позитивним ставленням групи у своїх індивідуалістичних цілях, оскільки «від кохання до ненависті – один крок». Вашою особливою роллю в групі має бути забезпечення її згуртованості, єдності, кооперація різних угруповань всередині групи.

«**Визнаний**» – ви людина, безумовно, цінна для значної частини групи. Можливо, ви

лідер однієї з існуючих у групі підгруп, або просто має багато друзів. Намагайтеся зберегти своє привілейоване становище, бо воно дозволяє вам максимально реалізувати себе як у спілкуванні з одногрупниками, так і в навчанні. У той же час намагайтеся допомагати своїм одногрупникам, не допускайте конфліктів і суперечок – це у ваших силах.

«Прийнятий» – коло вашого спілкування в групі обмежене кількома особами. Можливо, це сталося тому, що з усієї групи лише кілька осіб близькі вам за духом. Однак, якщо така ситуація вас здивувала, поміркуйте, можливо, ви проявляєте себе в групі недостатньо. Якщо вас така ситуація не задовольняє, намагайтеся частіше бути у центрі уваги, більше спілкуйтеся і з іншими одногрупниками, а не лише з близькими друзями.

«Ізольований» – можливо, ви нова в групі людина, не змогли ні з ким у групі зійтись, можливо, надто прагнете бути непомітним або просто не бажаєте ні з ким спілкуватись. Людина – істота соціальна, і недостатність емоційної підтримки інших людей може заважати особистісній самореалізації. Поміркуйте над цим, намагайтеся не уникати спілкування з одногрупниками й ідіть назустріч стосункам з ними.

4. За предметами, що надали вам у «подарунок», можна судити про те, як сприймає вас група. Наприклад, розумним, начитаним особам часто дарують книги, канцелярське приладдя, техніку. Активним, ініціативним – спортивний одяг, тренажери, машини. Симпатичним, добродушним – плюшеві іграшки. Користолюбцям – гроші. Кар’єристам – великі споруди. Якості, риси характеру дарують звичайно тим, в кого вони виражені дещо слабко.

5. Підрахуйте загальну кількість «зірок», «визнаних», «прийнятих», «ізолюваних» у групі. Це можна зробити безболісно, пустивши, наприклад, аркуш по колу з назвами цих позицій. Кожен відмітить свою позицію, поставивши біля неї риску чи хрестик. Групи із сприятливим соціально-психологічним кліматом – це такі, в яких кожен отримає приблизно однакову кількість «подарунків», тобто статуси в усіх будуть «визнані» і «прийняті». Групи, в яких є кілька «зірок», звичайно мають і кілька «ізолюваних» студентів. У таких групах слід більше уваги приділяти один одному, збільшенню своєї групової згуртованості, поширенню кола спільних справ, аби надати можливість всім проявити себе і отримати належне визнання.

Вправа «Педагогічне спілкування»

1. Які можна виділити етапи педагогічного спілкування?

До кожного етапу педагогічного спілкування, наведеного зліва, доберіть його змістово-процесуальні особливості, наведені справа.

1.	Прогностичний етап	а)	Оцінка викладачем використаної ним системи
----	--------------------	----	--

			спілкування, уточнення можливих варіантів організації спілкування в даному колективі, аналіз змісту заняття, прогнозування майбутнього спілкування з аудиторією
2.	Початковий період спілкування	б)	Оптимальне поєднання методів і прийомів навчання, що забезпечують психологічний контакт і реальне включення учнів у процес пізнання
3.	Управління спілкуванням у ході педагогічного процесу	в)	Моделювання педагогом спілкування з групою в процесі підготовки до педагогічної діяльності
4.	Аналіз здійсненої системи спілкування і моделювання спілкування в наступній діяльності	г)	Організація безпосереднього спілкування з групою, аудиторією, уточнення загального настрою і можливості роботи за допомогою попередньо вибраних методів роботи

2. Які стилі педагогічного управління зустрічаються?

1.	Автократичний	а)	Викладач прагне якнайменше втручатися в життєдіяльність студентів, практично ухиляється від керівництва ними, обмежуючись формальним виконанням обов'язків передачі навчальної та адміністративної інформації
2.	Авторитарний	б)	Викладач допускає можливість для учнів брати участь в обговоренні питань навчального чи колективного життя, але рішення приймає сам
3.	Демократичний	в)	Конформний стиль, викладач іде на поводу бажань студентів чи ухиляється від керівництва групою
4.	Ігноруючий	г)	Викладач керує колективом студентів, не дозволяючи їм висловлювати свої думки і критичні зауваження, послідовно висуваючи до учнів вимоги, і здійснює суворий контроль за їх виконанням
5.	Байдужий	д)	Викладач залежно від зовнішніх обставин і власного емоційного стану здійснює будь-який із стилів керівництва, що веде до дезорганізації і ситуативності системи відносин викладача і студентів, появи конфліктних ситуацій
6.	Непоследовний	е)	Викладач виявляє повагу до думки студентів, прагне зрозуміти їх, переконати, а не наказати, веде діалогічне спілкування «на рівних»

3. Наведіть основні причини, які заважають встановленню оптимального педагогічного спілкування між викладачем і учнем (студентом).

№ п/п	Назва причини	Наведіть конкретний випадок з власного або чужого досвіду
1.	Педагог не враховує індивідуальні особливості студента, не розуміє його і не прагне до цього	
2.	Студент не розуміє свого викладача і тому не сприймає його як наставника	
3.	Дії викладача не відповідають причинам і мотивам поведінки студента чи ситуації, що склалася	
4.	Викладач зверхній, зачіпає самолюбство студента, принижує його гідність	
5.	Студент свідомо і наполегливо не приймає вимог викладача або, що ще серйозніше, – всього колективу	

4. Які функції педагогічної взаємодії виділяють?

До кожного терміна, наведеного зліва, доберіть найбільш точний опис, наведений справа.

1.	Конструктивна	а)	Реалізація в процесі навчання принципів «відкритих перспектив» і «переможного» навчання в ході зміни видів навчальної діяльності; довірливого спілкування між викладачем і студентом
2.	Організаційна	б)	Поєднання різних форм навчально-пізнавальної діяльності (індивідуальної, групової, фронтальної), організація взаємодопомоги з метою педагогічного співробітництва; усвідомлення студентами того, що вони повинні дізнатися, зрозуміти на занятті, чого навчитися
3.	Комунікативно-стимулююча	в)	Педагогічна взаємодія викладача і студента при обговоренні і роз'ясненні змісту знань і практичної значущості його предмета
4.	Інформаційно-навчальна	г)	Організація взаємоконтролю того, хто навчає, і хто навчається, спільне підведення результатів і оцінка з самоконтролем і самооцінкою
5.	Емоційно-коригуюча	д)	Показ зв'язку навчального предмета з виробництвом для правильного світорозуміння і орієнтації студента в явищах суспільного життя
6.	Контрольно-оцінна	е)	Організація спільної навчальної діяльності викладача та студента, взаємної особистісної інформованості і відповідальності за успіхи навчально-виховної діяльності

Які професійно важливі якості потрібні педагогу для спілкування з аудиторією?

До кожного терміна, наведеного зліва, доберіть найбільш точний опис, наведений справа.

1.	Комунікабельність	а)	Вміння передбачати можливі педагогічні ситуації, наслідки своїх впливів
2.	Емпатія	б)	Здатність до комунікації експромтом
3.	Гнучкість мислення і поведінки	в)	Здатність керувати своїм настроєм, думками, почуттями, психічним станом, тілом, голосом, мімікою
4.	Здатність до підтримання зворотного зв'язку	г)	Інтерес до людей, спілкування, наявність потреби і вміння спілкуватися з людьми, враховуючи їх індивідуальні особливості
5.	Вміння управляти собою	д)	Здатність розуміти емоції інших людей, співчувати їм
6.	Здатність до спонтанності	е)	Оперативно-творче мислення, що забезпечує швидку орієнтацію в змінних умовах спілкування
7.	Вміння прогнозувати	є)	Здатність застосовувати всі різноманітні засоби впливу (переконання, навіювання, зараження, застосування різних прийомів впливу, «приспосовань» і «добудови»)
8.	Хороші вербальні здібності	ж)	Вміння слухати і чути, підтримувати зв'язок з аудиторією
9.	Здібність до педагогічної імпровізації	з)	Добре розвинута мова, багатий лексичний запас, правильний відбір мовних засобів

Диспут «Сучасний викладач»

1. Якими професійними вміннями і здібностями, на вашу думку, повинен володіти майбутній викладач (зазначте за ступенем важливості та аргументуйте власну думку)?

- а) організаторськими;
- б) сугестивними;
- в) креативними;
- г) дидактичними;
- д) експресивними;
- е) комунікативними;
- ж) прогностичними.

2. Якими особистісними якостями, на вашу думку, повинен володіти майбутній викладач (зазначте за ступенем важливості та аргументуйте власну думку)?

- а) педагогічний оптимізм;
- б) педагогічний такт;
- в) активність;
- г) самостійність;

- д) рефлексія;
- е) уважність;
- ж) відкритість.

3. Чи відповідають ваші особистісні характеристики вимогам педагогічної діяльності у вищій школі? Аргументуйте власну думку.

- а) так;
- б) швидше так, ніж ні;
- в) швидше ні, ніж так;
- г) ні.

4. Якими комунікативними вміннями ви володієте (зазначте за ступенем прояву)?

- а) знання іноземних мов;
- б) високий рівень культури мови;
- в) можливість успішно позиціонувати себе як суб'єкта спілкування;
- г) наявність навичок невербального спілкування;
- д) вміння спілкуватися на різних рівнях в різних організаційних формах.

5. Який стиль спілкування зі студентами ви вважаєте найбільш ефективним?

- а) демократичний;
- б) авторитарний;
- в) ліберальний;
- г) демократичний з елементами ліберального;
- д) демократичний з елементами авторитарного;
- е) дистанції.

Диспут «Сучасний студент»

Завдання. Прочитайте текст про студентів.

«Вони не люблять поезію, театр, не ходять у філармонію. Вони відвідують нічні клуби з «дикими» танцями, а в танцклуб, де навчають сучасним танцям, їх не заманити. Вони не виявляють бажання організувати різного роду культурні заходи, молодіжні вечори, дозвілля, концерти, зустрічі з поетами, композиторами ... Частіше відвідують «зустрічі» з політиками, депутатами, кандидатами. У вузі, на перерві, після занять вони багато палять, п'ють пиво, вживають нецензурну лексику. Ніхто не сперечається і не мріє про науку, сенс життя, нову виставу у театрі. Вони мріють про красиве життя, гроші, «вдало» влаштувати сімейне життя, мати свій бізнес. Лише перед сесією деякі студенти йдуть до бібліотеки. Більшість «обходяться» і без бібліотеки – шукають «готове» в Інтернеті або «купають» (з розмови викладачів).

1. Що ви можете протиставити такій думці?
2. Які цінності і потреби притаманні кращим студентам? Наведіть приклади.

Вправа «Конфліктні ситуації»

Завдання. Прочитайте зміст конфліктних ситуацій, запропонованих студентами. Зробіть власний психологічний аналіз конфліктів за запропонованою схемою. Студенти можуть працювати в групах.

Схема аналізу конфліктної ситуації «Моя група – «Крокодил»:

1. Прочитайте творчу роботу студентки Мар'яни «Моя група – «Крокодил».
2. Проаналізуйте конфліктну ситуацію «Моя група – «Крокодил» за схемою:
 - учасники конфлікту;
 - об'єкт і причина конфлікту;
 - вид конфлікту;
 - поведінка учасників конфлікту, використана ними стратегія;
 - результати і наслідки конфлікту;
 - якби до вас звернулася Мар'яна зі своєю проблемою, що б ви їй порадили?

1. Конфлікт «Моя група – «Крокодил»

(Мар'яна)

(зі збереженням стилістики оригіналу)

В житті кожного з нас трапляються конфлікти, значні і не дуже, короточасні та довготривалі.

Я – холерик. В моєму житті постійно трапляються конфліктні ситуації, і тому мені важко жити в суспільстві. Мою життєву позицію можна віднести до слів одного відомого політичного діяча 18-го століття: «Избавь меня, Господи, от друзей, а с врагами я сам справлюсь». Ці слова стали для мене правилом не тому, що я не хочу дружити, а тому, що я не вмію дружити і обирати собі друзів. Намагаючись знайти собі друзів, я завжди створювала собі та оточуючим зайві проблеми. Після останнього конфлікту з цього приводу я вирішила, що я – одиначка за характером.

Цей конфлікт триває вже три роки, і я вважаю, що він триватиме ще щонайменше 1,5 року. Я не знайшла мирного та любовного виходу з цього конфлікту, який би мене задовольнив. Якщо мій конфлікт класифікувати науково, то він є: конфліктом між одним та групою, емоційним (з мого боку так точно), затяжним (три роки, і це ще не кінець), дисфункціональним (не приносить користі). Цей конфлікт важко класифікувати за статусом, оскільки, з одного боку, він є горизонтальним (всі учасники конфлікту – студенти), а з другого – вертикальним (група – заможні городяни, а я – небагата донька фермера).

Перш ніж розбирати цей конфлікт по частинах, я хочу сказати, що не вся підгрупа бере в ньому участь: три особи зберігають нейтралітет, одна особа рідко вступає зі мною в конфлікт, оскільки рідко приходить в університет, тобто конфліктні ситуації виникають в мене з шістьма особами.

Звичайно ж, мій погляд на цю конфронтацію є суб'єктивним, можливо, хтось із моїх супротивників скаже, що жодного конфлікту не існує (під цим матиметься на увазі, що ніхто не вступає зі мною в конфлікт, і це лише мої вигадки). Нехай буде так, бо, можливо, за три роки конфлікту в мене міг «поїхати дах», адже кожного дня стикатися з конфліктною ситуацією – це не дуже легко. Конфлікт із групою я уявляю собі досить метафорично. В цьому конфлікті я уявляю групу в образі крокодила, а себе – в образі його жертви. Коли ти виступаєш один проти всієї групи, то тебе неначе ковтнув крокодил. Я бачу три шляхи вирішення цього конфлікту:

1. Викликати у крокодила (групи) нудоту, щоб він тебе виплюнув. Ти залишаєшся більш-менш цілим, з трохи зіпсованими нервами та настроєм. Крокодил незадоволений, але вже знає, що ти йому не по зубах. Він буде періодично погрозливо клацати зубами і все (мій вибір).

2. Піти на поступки групі, тобто дати крокодилу себе переварити. Від тебе нічого не залишається, ти станеш частиною крокодила, послугуєш йому будівельним матеріалом для розвитку тіла.

3. Розпочати війну з групою, тобто викликати у крокодила дисфункцію шлунку. В такому випадку ця ситуація вирішиться пізніше й іншим, ніж у першій ситуації, шляхом. Від тебе мало що залишиться, ти не поступишся своїми принципами, але собою колишнім також не залишишся. У крокодила деякий час болітиме шлунок, а в тебе буде жалюгідний вигляд.

Розберемо цей трирічний конфлікт поетапно:

Перший етап – це латентна фаза, 1-й курс, 1-й семестр. Я німісцева, небагата дівчина з невеликого провінційного містечка. Почуваючись чужою у великому місті, намагаюся потоваришувати з кимось із однокласників (усі шестеро – черкашани). Намагаючись влитися у колектив, ходжу з ними на прогулянки, запрошую до себе у квартиру, яку винаймаю. Але до мене ставляться відчужено, тому що я не маю змоги ходити з ними у нічні клуби (адже це дорого) і вдягаюся у скромне, дешеве вбрання темних кольорів.

Другий етап – демонстративна фаза, 1-й курс, 2-й семестр. Коли вся група збирається разом, я завжди залишаюся осторонь. У групу дівчат мене приймають неохоче, вони відносяться до мене з байдужістю, у розмові мене перебивають і не слухають.

Третій етап – агресивна фаза, 1-й курс, друга половина другого семестру. Група входить в агресивну фазу: про всі новини, зміни в розкладі та домашні завдання мені не

повідомляють. Якщо комусь одному потрібно обдзвонити всю групу, мені не дзвонять (в мене є і мобільний, і домашній). Доводиться просити старосту, щоб він повідомляв мені усі новини особисто (він – нейтральна сторона).

У відкритий конфлікт із групою першою вступила я. Бомба здетонувала тоді, коли я на одній перерві вимикаю музику в навушниках, але роблю вигляд, що слухаю далі. Притопуючи в такт уявної пісні, я прислухаюся, про що розмовляють дівчата. З цієї розмови я дізнаюся, що вони про мене думають: я – людина другосортна, бо батьки в мене фермери і розводять свиней на продаж, що я одягаюся як бомж і не люблю ходити по нічних клубах (одним словом – «селючка»). Тепер, знаючи, що про мене думає більшість групи, я сама віддаляюся від них і вже не беру участь у житті групи і в масових заходах.

Чесно кажучи, одного разу я не витримала: коли вони почали з мене кепкувати, я проявила агресію проти них, використовуючи нецензурну лексику, та вийшла з аудиторії. Так я змусила крокодила виплюнути мене, доки він мене не переварив. Конфлікт триває і досі. Я – поза групою, намагаюся менше контактувати з одногрупниками. Агресивність групи триває і досі: вони відверто кепкують з мене, кажуть що я нібито влітку працюю на будівництві і прибираю за свинями, що я свій ноутбук купила за гроші від продажу поросят, нарікають на те, що я завжди ходжу в чорному і в мене не дуже великий вибір одягу. Іноді кепкують з того, що в мене є проблеми зі слухом, і це дуже мене ображає: адже я вважаю неприпустимим знущання над людиною з вадами.

Цей зубастий крокодил ще іноді намагається вкусити мене, але я вже відійшла від нього і лише здалеку проявляю свою невдоволеність. Так мені спокійніше. Моя стратегія у цьому конфлікті: спочатку спроба протистояння, а потім ухилення.

Тепер, оглядаючись назад на початок конфлікту, я заздрю одній людині. Цей хлопець майже такий, як я, але він зміг уникнути конфлікту, бо він не шукав друзів. Він одразу прийшов і сказав: «Ви мене не чіпаєте, а я вас не чіпаю». В групі його теж не люблять, але не проявляють до нього агресії.

2. Конфлікт «Іспит»

(Дмитро)

(зі збереженням стилістики оригіналу)

Взагалі я досить багато конфліктую з різними людьми і на різні теми, але це майже завжди короткотривалі перепалки, що закінчуються примиренням. Тож розгляну останній серйозний конфлікт, що зародився під час минулої сесії. Він тим незвичайний, що відбувся не з однолітком, а з немолодим викладачем. Точніше з викладачкою англійської мови. За особливу точність опису не ручаюсь, адже це було давненько.

Все починалось доволі буденно. Йшла за розкладом літня сесія. Не найтяжча, але й не найлегша. Найбільше переживань у хлопців з моєї групи було щодо англійської мови. І от прийшов цей день. Ми з другом прибули до необхідної аудиторії і стали чекати, адже перша п'ятірка вже зайшла. Це було близько десятої ранку. Ми чекали, жартували, уявляли, як це буде і що там робиться з нашими одногрупниками – намагались послабити психологічне напруження.

Проїшла година, друга, ми були розгублені. Чому так довго? Була вже дванадцята, а ще ніхто не виходив. Напруження наростало. Лише о пів на першу хтось вийшов. Вигляд у нього був явно не веселий, і виявилось, що він просто у туалет вибігав. Ми чекали ще. І ще. Довго чекали. Нарешті люди почали виходити десь близько першої години дня чи навіть пізніше. Це з першої п'ятірки, яка о дев'ятій зайшла. А нас, як мінімум, стільки ж ще чекає. Було зрозуміло, що в такому незрозумілому темпі це затягнеться до вечора, а такого ж, зрозуміло, бути не може.

Ми нарешті зайшли до аудиторії. На задніх рядах сиділи втомлені і розгублені одногрупники. Було десь пів на другу. А на цей вже час була призначена консультація з групою, яка повинна скласти екзамен наступного дня. Вони вже зібрались і чекали під аудиторією і були дуже здивовані, побачивши нас. А в нас ще й половина групи не склала. Їх було запущено, а нас відсаджено на задні ряди, так пройшла їхня консультація, хвилин за 10. Ми продовжили готуватись. В цей час хлопці, що сиділи тут з дев'ятої години, потроху розказували свої усні розповіді і, отримуючи свою оцінку (в більшості четвірку), йшли собі.

Зараз розповім, чому так довго це було. З англійською у нашій групі так собі. Троє-п'ятеро людей знають на рівні більш-менш. Решта – на нижчому, але розрив дуже відчутний. Правила екзамену були такими: витягуєш граматичні вправи, робиш, здаєш, відповідаєш на питання по тому, що написав, а потім тягнеш тему тексту і відразу, без підготовки, розповідаєш. І якщо завчити граматичні правила міг кожен, то усну розповідь на ходу скласти толком могли одиниці, тобто ті, хто мав якийсь словниковий запас. Викладачка ж попитала граматику, а текст за темою, яку витяг, розповісти не зміг ніхто з першого разу. І вона їх садила назад вчити текст, щоб не ставити ж усім трійки та двійки, адже багато хто справді працював протягом двох семестрів. А щоб добре вивчити і розповісти зовсім забутий текст, треба чимало часу, плюс ще хвилювання, страх завалити і т. д.

Так, на перший погляд, може здатись, що це людський підхід, і вона взагалі дуже добра людина. Але коли хтось черговий раз пробував розповісти тему, вона перебивала навіть не на кожному неправильному слові, а на кожній інтонації! Це дуже сильно збиває, коли ти просто читаєш, а коли з пам'яті розповідаєш, то це взагалі... І виправляла, а якщо ти іще

помилявся, то садила назад довчати. А помилялись усі. Кожен по багато разів намагався розповісти. Навіть слабких студентів вона мучила до останнього. Я вважаю, що це в корені неправильний підхід. Ну помічала б десь помилки на листочку, а потім казала про них людині. Але ні, вона від усіх вимагала майже бездоганної розповіді і вважала, що робить правильно, про що нам неодноразово казала.

Пояснювала вона свої вимоги неясно, типу: «Подивіться на свій рівень знань; подивіться на інші групи, на інші ВНЗ; вимова повинна бути бездоганною; якщо ви кудись поїдете і будете неправильно говорити, то з вас сміятимуться; не можна допускати граматичних помилок навіть у мовленні» тощо. Але багато хто навіть розумів англійську важко, не кажучи про мовлення, та ще й бездоганно правильне. Що толку від людини, яка знає всі правила і граматику, але з малим словниковим запасом і без уміння хоч просто зв'язувати чи розуміти іншомовні слова? Мені здається, так людину до іншомовного середовища не підготуєш.

Підійшла черга складати екзамен моєму другу. Він чи не найкраще володіє розмовною англійською в групі. І пише непогано, а я і написання слів поганенько знаю. Граматичні правила він майже не вчив. Хотів за рахунок того, що мав, «виїхати». Вона ж його загнобила так, що йому довелося просити хоч трійку собі. Я думаю, це несправедливо. Об'єктивно, він тільки поганенько знав граматику, а вона це повернула так, наче з граматики все починається і решта будь-яких знань без неї нічого не варта. Навіть слухати текст не захотіла. Та і час екзамену вже до неможливості затягнувся.

Сів складати я. Вправи я зробив, зрозуміло, правильно, була лише одна незначна помилка. Додаткових запитань вона чомусь не поставила мені. А я ж половину попередньої ночі розписував всі часи граматичні, вчив і гарно знав. Витягнув тему тексту «Моє хобі». Я дуже зрадив, адже тема легка і мені дивом випала. Розповісти з першого разу мені, звісно, не вдалося. Я сів повторити, вона в мене в зошиті була. Розповів з другого разу, десь через пів години, адже вона приймала інших. Вона вислухала, помилок було в мене небагато. Взяла заліковку і щось там написала. Дала мені, каже: «Ну добре, йди». Я відкриваю, а там стоїть 74 бали, сімдесят чотири!

Я був спантеличений і вийшов собі. Було щось близько третьої години дня. Вже в коридорі до мене дійшло. Просто я був на більшій половині пар (а вони стояли в нас дуже незручно, і мало хто ходив постійно), я здавав всі тексти напам'ять вчасно і гарно (здав їх всі, на відміну від декого), рідко приходив без домашнього завдання і потім все одно його виконував, добре читав і ще краще перекладав, мав великий словниковий запас і взагалі входив до трійки тих у групі, хто знав англійську найкраще в усіх сферах. Так, я іноді

сперечався з викладачкою щодо її методів і підходів до викладання, але це завжди було в несерйозній формі і закінчувалось нормально, без образ.

Але чому 74 бали? Чому ледь 4? Якщо судити по загальному рівню в групі, то Вові вона поставила 5, тобто 90 балів, хай мені тоді ну 85. Якщо по конкретному результату екзамену, то він довше мене разів у три готував текст і більше разів намагався здати. За його граматику не знаю. Ну, то жаль їй було мені стільки ж поставити, різниця в рівнях-то незначна? Ми ж із ним із першого курсу «топові» відмінники в групі. Якщо ж судити об'єктивно, то хоч на 80 я знав. Але тоді решта виходить на трійку і третина групи на перескладання. І мого друга вона б не «злила» на трійку. То не було об'єктивне оцінювання однозначно. Якщо хотіла мені показати, що я не дотягую до 5, то поставила б 89 – це було б прикро, але справедливо і спонукало ще трохи підтягнути знання, щоб наступного разу вистачило. Жоден нормальний підхід до оцінювання тут не спостерігається.

З мого боку, зважаючи на мої непогані знання, це було, наче в лице плюнули. Ти робив, старався, а тобі – «на, відчепись» – ставлять 74 і йди собі. Як так? Що тоді вартувала моя робота протягом року? Для чого взагалі щось робити? Один хлопець, який навіть читати толком не вмів не так давно і мав на порядок менші знання англійської від мене, отримав 73 бали. Тобто для неї різниця між знаннями рівня 7-8 класу і рівня хоча б випускника становить один бал зі ста? Це для мене образливо. Тим більше, що останній екзамен – вищу математику – я один з усієї групи умудрився на «п'ять» скласти, навіть Вова не «захистив», я міг мати підвищену стипендію. Це все відбило будь-яке бажання щось взагалі робити з її предмета. Англійська в нас продовжується, але я вже нічого нічого не роблю.

Кому я роблю гірше? Певно, що собі. Я чудово розумію важливість англійської мови зараз, але її підходи до навчання нікуди не годні. Вони не вчать того, що дійсно треба. Коли буде дійсно потрібно, доведеться самому десь шукати якісь курси чи щось подібне.

І ще. Відносно недавно на одній із пар (на які я через раз ходжу), я не витримав, мене "понесло", і я їй все перед двома групами висказав (просто вона, стоячи біля мене, якраз комусь казала, що для отримання гарного заліку потрібно старатись і все робити). Так як я тут написав, але коротко. Додав що проти її предмету нічого не маю, це не причина моєї бездіяльності, а причина в ній особисто. Це було цікаво. Вона дуже здивувалась що хтось взагалі (!) може на неї за щось ображатись. Зрозуміло, що сказати їй було нічого у відповідь. Будь-хто з моєї групи мої слова підтвердив би. Почала казати щось типу: "Ах так, я когось обідила? Тут значить обідчиві? Не об'єктивна значить? Ви недооцінені? Ну ладно. Я вам зроблю чесно. Побачите. Будем письмові завдання на початку кожної пари виконувать, побачим, що ви можете. Чого ви коштуєте насправді. Обіжаться – це удел слабих і т.д." Це

звучало без злоби, але з викликом: як це вона не права може бути?

Хтозна, що буде далі. В нас ще залік у неї і дякувати Аллаху – екзаменів нема. Просто так помириться і сказати "ну ладно" я не можу, бо дуже принциповий. Несправедливості я не терплю, ні відносно мене, ні відносно інших. Вибачення я, звісно, не дочекаюсь, бо це не її рівень – перед студентами вибачатись. Переконати її в чому-небудь теж не вдасться – вона з так званих непробивних людей. Можна було б іти до кінця і написати заяву про здачу (якщо екзамен буде потім) на комісії, було б весело. Але все одно я в тих самих 80 балів вперся б. Або на неї заяву написати, майже вся група підписалась би, нікого вона не влаштує. На непрофесійність і упередженість зіслатись – це буде щира правда.

Добре, ще можна було в різні роздуми вдатися, але якщо ви дочитали до кінця цю повість, то дякую і на тому. Мені буде трошки легше.

3. Конфліктна ситуація на підприємстві

(Олена)

(зі збереженням стилістики оригіналу)

У наш час неможливо собі уявити життя без конфліктів. Існує думка, що конфлікти можуть бути корисними. Я погоджуюся з таким твердженням, тому що під час конфлікту можливо знайти істину. Проте, не всі люди здатні переступити через своє «я» і погодитися з думкою опонента, навіть, якщо вони відчувають свою неправоту. Хочу розповісти про такий конфлікт. Він трапився на одному з черкаських підприємств. Робота цього підприємства пов'язана з виробництвом продуктів харчування. Так трапилося, що за час роботи тут змінювалося багато керівників та працівників. З часу заснування підприємства, на сьогодні залишилося працювати лише дві жінки. Обидві хороші працівниці, яких шанувало керівництво. Однак, тільки одна з них мала вищу освіту і тому була призначена на вакантну керівну посаду, тобто стала начальником відділу напівфабрикатів. Підприємство розширювалося і, звісно, адміністрації довелося набирати нові кадри. Більшість нових працівників виявилися «зеленими» студентами. Незважаючи на те, що вони мали професійну освіту, але брак практики давав про себе знати. Молоді і недосвідчені працівники не знали всіх складників страв, які вони повинні були виробляти. Та здавалося, де тут конфлікт? Очевидно, що випускники навіть найкращих навчальних закладів, не можуть знати все. Вихід з цієї ситуації відомий – необхідно просто чітко пояснити новим працівникам їхні обов'язки. Наприклад, написати для них спеціальні картки з точним описом процесу приготування продуктів та вказати пропорції цих інгредієнтів, які слід використовувати під час приготування продукту. Звісно, це задача їхнього керівника. Він зобов'язаний організувати роботу. Проте керівник (новопризначений) цього не зробила. Їй здалося, що

такі педагогічні дії (повчання, контроль) можуть образити молодих спеціалістів, завадити відповідальності та впевненості в своїх професійних знаннях та вміннях. Отже, нові працівники готували страви так, як їм здавалося доцільним. Через деякий час на підприємстві була перевірка, яка виявила, що не вистачає деяких продуктів. Це сталося через те, що недосвідчені працівники використовували невірну кількість продуктів. Як наслідок, через порушення технології приготування продукції, погіршилися їх смакові якості. Звісно, це призвело до зменшення кількості клієнтів. Тепер конфлікт розгорівся між новим керівником та іншою жінкою (без вищої спеціальної освіти), яка вже давно працює на даному підприємстві. Вона наполягає на тому, що молодим працівникам все ж необхідно пояснити їхні обов'язки і контролювати процес приготування продукту від початку до завершення. Проте, керівник не погоджується з таким авторитарним стилем управління, не хоче критикувати молодь за невірно виконану роботу, навпаки, вона хоче залишатися подругою новим працівникам. Отже, цей конфлікт все ще не завершився і атмосфера на підприємстві дуже напружена.

Висновок Олени. На мою думку, керівникові можна дати одну пораду – необхідно розмежовувати роботу і дружбу. Вона може залишатися старшою подругою з усіма працівниками після робочого часу, а на підприємстві вона – керівник, тому не слід боятися робити зауваження, оцінювати, повчати своїх підлеглих. Молоді спеціалісти мають оволодіти професійними вміннями та навичками, а потім контроль керівника не буде таким необхідним як в перші місяці роботи. Керівник повинен бути спрямований в першу чергу на завдання, а не на стосунки з підлеглими. Авторитарний стиль управління може бути дуже корисним, якщо підлеглі некомпетентні. Наявність педагогічного такту у керівника буде сприяти формуванню сприятливого психологічного клімату в колективі.

4. Конфлікт «Ювелірна крамниця»

(Максим)

(зі збереженням стилістики оригіналу)

Працюючи в ювелірній крамниці (інколи студенту доводиться заробляти гроші) продавцем-консультантом у мене виникла конфліктна ситуація. Ювелірна компанія, на яку я працював, проводила безліч рекламних акцій, однією з яких був розіграш прикраси із золота. Того дня переможцем стала жінка похилого віку арабського походження. Виграшем був золотий (585 проби) ланцюжок.

Жінка-переможець забрала свій подарунок, подякувала менеджеру за можливість брати участь в програмі і, задоволено посміхаючись, вийшла з магазину. Через дві години вона повернулася і почала розмовляти зі мною в досить грубій формі (так сталось, що була саме

моя черга працювати з клієнтом). Вона мала декілька вимог. По-перше, замінити ланцюжок 585-ї проби на 750-у, так як у неї була алергія. По-друге, потурбуватись про те, щоб на новому ланцюжку була більша застібка для зручного знімання та одягання прикраси. Окрім цього жінка висловила невдоволення тим, що її ніхто не поінформував про характеристики товару. В результаті такого обслуговування, вона повинна витратити свій вільний час, повертаючись до ювелірного магазину.

Незважаючи на грубу форму звернення клієнта, я відповів спокійно і врівноважено, що ланцюжок - виграш і обміну чи поверненню не підлягає. До того ж натякнув в легкій формі, що жінка заважає працювати з іншими покупцями, які потребують допомоги та консультацій. Відповідь володарки виграного ланцюжка була досить короткою: «Або зроби те, що я тобі сказала, або негайно поклич свого менеджера, якщо не хочеш мати проблем. Я буду скаржитися!!!» Я відмовився кликати свого начальника і сказав, що жінка може скаржитися на мене кому завгодно. Одразу ж витягнув з кишені візитну картку, написав на ній своє ім'я, передав картку в руки проблемної клієнтки і відійшов. Розгнівавшись не на жарт, жінка почала кричати на іншого продавця крамниці, звинувачуючи в порушенні її прав. Мій колега-продавець також не задовольнив вимогу «переможниці» виграшу. Згодом жінка вийшла з крамниці.

Висновок Максима. Отже, учасниками конфлікту був я, клієнт (жінка) і мій колега-продавець. До основних ознак конфлікту можна віднести наступні: *протиріччя* між вимогою клієнта та моїм небажанням її виконувати, *активність сторін* – інтенсивна розмова протягом 20 хвилин, *підвищений емоційний фон* – грубі висловлення з боку клієнта.

Суб'єктивною причиною виникнення конфлікту, на мою думку, були негативні риси характеру та якості жінки-клієнтки: невихованість, завищена самооцінка, впевненість у своїх діях при неправильному оцінюванні ситуації та інше.

Моєю стратегією поведінки в даній ситуації було *протиборство* та *уникнення*. Залишаючись при своїй думці, я вирішив припинити конфліктну розмову, так як відчув, що не зможу контролювати свої негативні емоції.

До того ж учасниками конфлікту могли стати потенційні покупці, що були в крамниці. Я вважаю, що вчинив правильно, обравши протиборство та уникнення для вирішення цієї ситуації. Я не закінчував торгівельний навчальний заклад, проте здоровий глузд підказував, що вирішити питання без обману та інших недобропорядних способів було досить складно.

5. Внутрішньоособистісний конфлікт

(Юля)

(зі збереженням стилістики оригіналу)

З 15 років я зустрічалася з Віктором, який мене кохав і був кращим другом. У 18 років з'явилася думка, що окрім Віктора, напевне, мене ніхто так сильно любити не буде. Виникло бажання пофліртувати на стороні. Так і зробила, почала паралельно зустрічатися з іншим хлопцем. Його звали Сергій. Коли Сергій сказав, що кохає (на 4-му побаченні), я відповіла, що наші стосунки завершені. Проте С. не хотів розлучатися і мені стало шкода С. кидати. Водночас і шкода кидати В., адже з В. планувалося одруження. За порадою я прийшла до В. і зізналася, що маю стосунки з Сергієм і не знаю, що робити. В. відповів, що якщо я з ним вже три роки, а з новим хлопцем тиждень і сумніваюсь, то він не буде заважати мені будувати нові стосунки. З Віктором формально розлучились, але насправді я часто до нього телефонувала, іноді приходила, особливо коли сварилась з С. Тривало це 2–3 роки. В. залишався другом.

Спершу я захопилась новими стосунками і забула про В. Коли я зрозуміла, що С. мене не кохає так, як В. (не прислухається, не розуміє), я пошкодувала, що зруйнувала стосунки з В. Проте я боялась повернутися до В., щоб не залишитись самою. В 21 рік, не дивлячись на конфлікти з С., я вирішила вийти за нього заміж. Насправді ж мені не хотілось одружуватись з С, так як ми постійно сперечалися. В душі надіялась повернутися до В, але С. поставив ультиматум: або ми одружуємось, або він мене залишає. Я боялась залишитись нікому непотрібною і тому одружилась зі сльозами на очах з Сергієм.

Через рік на якійсь дівчині одружився і мій колишній коханий і друг. Віктор намагався менше спілкуватися зі мною, змінював номери телефонів. Я боялась втратити зв'язок з ним. Згодом по телефону, тепер вже дружина Віктора сказала, щоб я залишила його у спокої, тобто «відчепилась». Сам В. продовжував змінювати номери телефонів, а якщо бачив мене в місті, не вітався, просто втікав геть. Слід зазначити, що В. не казав мені, що одружується, він просто зник і раптом – вже в законному шлюбі. Мені сумно і тяжко, хочу з В. поговорити, а він не дає мені такої можливості. Мої стосунки з С. хвилеподібні – то сміх, то сльози. Не вистачає людини, яка б обожнювала мене, була другом, розуміла, як В. Чоловік каже: «За що тебе любити?». Він незадоволений мною як господаркою, може вдарити. Коли я усвідомлюю, що могла б бути щасливою з В. (у нього була лише єдина вимога – аби я була з ним, йому не потрібні були мої послуги з домогосподарства – він сам з ними справлявся).

Виходить, що я своїми руками знищила своє щастя. Боляче. Майже щоночі мені сниться мій колишній Віктор. Я постійно про нього згадую і страждаю. Хочу поговорити, хоча б попроситися з ним. Але як? Останній раз, коли його випадково зустріла в місті і сказала: «Привіт!», – він не відповів, скептично усміхнувся і втік. Я ж не можу В. змусити

підтримувати телефонний зв'язок. Сьогодні Віктор знову приснився і це мучить, не можу вибачити себе, не можу нічого зробити. Згадую, пишу, знову це переживаю і плачу....

Проблема в тому, що я усвідомлюю, що в одну річку двічі не ввійти. Віктор вже одружений і я не маю права втручатись в його життя, розумію, що потрібно працювати над сьогоднішніми стосунками із законним чоловіком. Боляче, коли я, наприклад, попрошу Сергія щось зробити, а він мені відповідає: «А на.. мені це потрібно?». Я ж знаю, що Віктор ніколи не відмовляв в моїх бажаннях, потребах. Порівнюю: цей (Сергій) любить пиво і футбол, той (Віктор) вів здоровий спосіб життя, цей може матом мене послати, той – ніколи, цей не хоче мене вислуховувати, той – завжди говорив зі мною і розумів, з цим сварки через день, з тим – ніколи, ні разу не сварились. Від цього боляче. Хочу забути, якось вирішити проблему. А сьогодні, наприклад, приснилось, що Віктор розлучився зі своєю дружиною і шукає зустрічі зі мною. У сні реалізуються мої підсвідомі бажання. Я прокидаюся і протягом дня знову відчуваю якийсь зв'язок з Віктором. Що мені потрібно зробити? Не знаю. Навіть думала, що може мені під гіпнозом треба дати якусь установку, щоб я забула про існування Віктора. Проте відкидаю таку думку, бо психіка в мене дуже чутлива і межа між нормою і патологією може легко зникнути – я це відчуваю. Звісно, розумію, що бажання зателефонувати до колишнього занадто нав'язливе.... А ще відчуваю, якби я з ним хоч раз у місяць зізвонювалась, мені було б легше. Хотілось би, щоб не я, а він до мене тягнувся (мабуть дуже вірно помічено, що «запретний плод сладок, что имеем не ценим – потерявши плачем»). На сьогоднішній день, саме сьогодні, стосунки з чоловіком не приносять розчарування – все ніби добре. Але знову десь в глибині я розумію, що завтра ситуація може змінитися.

1. Чому, на вашу думку, у Юлі внутрішньо-особистісний конфлікт і відповідний емоційний стан так затягнувся?
2. Яких у подальшому житті помилок Юлії слід остерігатися?
3. Кому ви найбільше співчуваєте: Юлі, Віктору чи Сергію?

Ситуаційні задачі (притчі) для драматизації та аналізу

Притча про пригоди Катена у кравця*

В одному найтипівішому селі звичайнісінької країни жив та був дуже знаменитий і здібний кравець на ім'я Дімо. Носити костюм, пошитий цим кравцем, було дуже почесно, і багато хто йшов на великі витрати, щоб мати таку можливість.

Ця історія розпочалася, коли нашому герою Катену виповнився 21 рік, він закінчив коледж і палав бажанням придбати костюм, пошитий кравцем Дімо. Своїх грошей Катену не

вистачало, тому він взяв у борг у друзів і вирушив до кравця. Побачення з Дімо було дуже приємним, але ще приємнішою Катену була увага друзів, коли він повідомив (звичайно, мимохідь, під час однієї розмови), що сам Дімо шиє йому костюм.

*За Р. Э. Наджеми "Приключения Катена у портного" [20]

І ось настав урочистий день. Катен чекав його з величезним нетерпінням, і нарешті костюм, пошитий великим Дімо, який ніколи не помиляється, опинився на тілі Катена.

І тут сталося щось дивне. Катен нічого не міг зрозуміти. Костюм погано на ньому «сидів». Піджак явно не відповідав розмірам тіла юнака і взагалі не подобався йому. Катен не знав, що йому робити. Ось перед хлопцем був великий Дімо, неперевершений Дімо, який ніколи не припускався помилок. Настав довгоочікуваний момент успіху, визнання всіма тими, хто оточував Катена. Проте костюм погано «сидів» на ньому. Що інший сказав би на місці Катена?

Він був молодим, а тому все ще сміливим (інші назвали б це недосвідченістю), тому вирішив сказати те, що думає: «Містер Дімо, костюм чудовий, але праве плече довше ніж ліве. Здається, тут щось не так».

На обличчі Дімо з'явилася мудра поблажлива посмішка. «З костюмом все гаразд, синку, – сказав він. – Просто тебе скособочило. Встань-но ось так». І він стукнув Катена по правому плечу. І тепер, коли Катена дійсно скособочило, костюм здавався правильно підігнаним до його плечей. А точніше було б сказати, що тепер його плечі були підігнані до костюма.

Тепер Катен був ще більше здивований, проте, не став мовчати. «А ось тут, на комірці, дивіться, скільки зайвого». І знову поблажлива посмішка, яку ми нерідко бачимо на обличчях дорослих, коли діти ставлять їм серйозні запитання, на які у дорослих немає відповіді. «Бачиш, Катен, вся справа в тому, що ти неправильно стоїш». Сказавши це, великий Дімо легенько – Катен навіть не зрозумів, як Дімо це зробив, – підштовхнув Катена, і той набув форми костюма. У цьому й полягав великий талант Дімо: він підганяв людей під костюми, а не костюми під людей.

Катен вийшов від Дімо в костюмі, який йому дуже пасував, але рухався він при цьому невпевнено, згорбившись, піднявши одне плече вище іншого. Усім друзям костюм сподобався. Катен насолоджувався їх увагою, похвалою і захопленнями. Як йому пощастило, що сам великий Дімо пошив йому цей костюм. Але час минав, і його костюм перестав викликати захоплення у оточуючих. Крім того, у Катена з'явилися болі в різних частинах тіла, різні думки почали його хвилювати. Сталася дивна річ. Тіло хлопця продовжувало зберігати форму костюма, навіть коли він знімав його. Але ще більше турбував Катена той факт, що і його розум прийняв форму костюма, і він бачив навколишній світ згорбленим і

викривленим. Цей костюм, до якого його підігнав великий Дімо, зробив юнака фізичним, розумовим і емоційним калікою. Катен втратив свою природну форму, власні думки, свою безпосередність, свою жвавість. Його здоров'я і душевний спокій були порушені, бо енергія не могла більше вільно текти по його згорбленому, викривленому тілу і розуму. Коли здоров'я Катена почало зовсім погіршуватись, а розум збуджувався все сильніше і часто перебував у пригніченому стані, хлопець почав шукати допомогу.

Відтоді він і відкрив для себе вправи йоги, дихальні методики, медитацію, позитивне мислення, самоаналіз та освоєння духовних істин. Його тіло і розум почали відновлюватися. Енергія життя знову потекла вільно. Здоров'я повернулося до нього. Розум став рідше відчувати пригнічення і частіше – радісний стан. Катен знову став тим, ким був раніше, – природним, а не викривленим, яким його зробив «костюм Дімо». Звичайно, він ще не був абсолютно вільним. Його тіло і розум за стільки років пристосувалися й звикли до форми костюма. Але коли Катен звертався до цих методик, потік енергії відновлювався.

Проблема полягала в тому, що він відчував потребу одягати цей костюм у товаристві інших людей, і тоді потік енергії в ньому знову блокувався, і Катену доводилося робити більше вправ, щоб його відновити. У товаристві інших людей він все ще не міг бути тим, ким був насправді, йому все ще був потрібен костюм, щоб відчувати себе гідним, любимим та прийнятим іншими. Настане день, і Катен відмовиться від цього костюма і знову стане самим собою за будь-яких обставин, і тоді енергія в його тілі і розумі знову потече вільно.

А ви, випадково, не носите костюм Дімо? Чи не кособочить він ваше тіло? Ваші емоції? Ваш розум? Чи не хочете ви зняти його? Чи не хочете ви повернутися до природньої постави вашого тіла? Вашого розуму? Вашого життя? Вся справа у вас самих. Ніхто інший не зніме з вас цей костюм.

Завдання

1. Драматизація притчі. Студенти беруть на себе роль Катена, кравця Дімо та ведучого.
2. Дайте психологічну характеристику ціннісно-потребнісної сфери юнака.
3. Чи погоджуєтесь ви з думкою, що певна система цінностей і мотивацій здатна допомогти зробити наше життя таким, яким ми хочемо? Ми маємо змогу пізнати себе і створити власне життя на основі нашої унікальності:

Дзенська притча «Як в кризу змінюються люди»*

Прийшов Учень до Вчителя і почав скаржитись на своє тяжке життя. Попросив у Вчителя поради, що робити, коли, і те звалилося, і інше, і третє, і взагалі, просто руки опускаються!

Вчитель мовчки підвівся і поставив перед собою чотири казанки з водою. В перший казанок кинув шматок деревини, в другий – моркву, в третій – яйце, а в четвертий – роздавлені зерна кави. Через деякий час він вийняв те, що кинув у воду.

«Що змінилось?» – запитав Вчитель. «Нічого...» – відповів Учень.

Вчитель мовчки кивнув і поставив чотири казанки з водою на вогонь. Коли вода закипіла, він знову кинув в перший – шматок деревини, в другий – моркву, в третій – яйце, а в

*За М. Груздевым "Психология для всех"[11]

четвертий – роздавлені зерна кави. Через деякий час Вчитель вийняв шматок деревини, моркву, яйце та налив в чашку пахучу каву. Учень і тепер нічого не зрозумів.

«Що змінилось?» – знову запитав Вчитель. «Те, що і повинно було статися. Морква та яйце зварилися, шматок деревини не змінився, а зерна кави розчинились в окропі», – відповів Учень.

«Це тільки поверхневий погляд на речі», – відповів Вчитель. «Подивись уважніше. Морква розварилась у воді і з твердої стала м'якою. Навіть зовні вона стала виглядати по-іншому. Шматок деревини не змінився зовсім. Яйце, не змінившись зовні, всередині стало твердим, і йому вже не страшні удари, від яких раніше воно витікало із своєї шкаралупи. Кава змінила колір води, надавши їй новий смак та пахощі. Уяви, вода – це наше життя. Вогонь – це зміни. Морква, шматок дерева, яйце та кава – це типи людей, котрі в важкі моменти життя змінюються по-різному».

Людина-Морква. Таких більшість. Ці люди тільки в звичайному житті здаються твердими. В моменти життєвих колотнеч вони стають м'якими та слизькими. Вони опускають руки, звинувачують у всьому або інших, або «непереможні зовнішні обставини». Трохи «притисло» - і вони вже в паніці, психологічно розчавлені. Такі «морквинки», як правило, легко стають «жертвами моди», хочуть, щоб «в них все було, як у людей», особливо на таких людях торговці та політики заробляють гроші.

Людина-Дерево. Таких мало. Ці люди не змінюються, залишаються самими собою в різних життєвих ситуаціях. Вони холоднокровні, спокійні та цілісні. Саме такі люди показують всім, що і важкі обставини – це лише життя, і що за чорною смугою завжди наступає біла.

Людина-Яйце. Це ті, яких життєві негаразди загартовують, роблять міцнішими! Таких людей дуже-дуже мало. Саме такі люди в повсякденному житті – ніхто, а в важкі часи вони раптом «тверднуть» і вперто долають обставини.

«А як же ж кава?» – вигукнув Учень. «О – це найцікавіше! Зерна кави під дією несприятливих життєвих обставин розчиняються у навколишньому середовищі,

перетворюючи несмачну воду на смачний, пахучий та збадьорюючий напій!» – відповів Вчитель, із задоволенням сьорбаючи каву з чашки. «Є особливі люди. Їх одиниці. Вони не стільки змінюються під впливом несприятливих обставин, скільки трансформують самі життєві обставини, беруть користь із кожної ситуації та змінюють на краще життя всіх навколишніх людей».

Завдання

1. Драматизація притчі. Студенти беруть на себе ролі учня та вчителя.
2. До якого типу людей, що перебувають у важкому стані, ви відносите себе?

Пригадайте власну поведінку у кризових ситуаціях.

3. Аргументуйте або спростуйте твердження: «Вікові життєві кризи є неминучі».

ТЕСТИ САМОПІЗНАННЯ І ДОСЛІДЖЕННЯ

«Діагностика темпераменту і його властивостей»

Інструкція. Відмітьте знаком «плюс» ті якості, що, як Ви вважаєте, без усякого сумніву є наявними у Вас.

I. Якщо Ви:

- ✓ непосидючі, метушливі;
- ✓ невитримані, запальні;
- ✓ нетерплячі;
- ✓ різкі і прямолінійні по відношенню до людей;
- ✓ рішучі й ініціативні;
- ✓ енергійні;
- ✓ спритні в суперечці;
- ✓ працюєте ривками;
- ✓ схильні до ризику;
- ✓ часом здатні на необдумані вчинки;
- ✓ володієте швидкою жагучою мовою;
- ✓ невірноважені і схильні до гарячності;
- ✓ агресивні, забіяка;
- ✓ нетерпимі до недоліків;
- ✓ маєте виразну міміку;
- ✓ здатні швидко діяти і вирішувати;
- ✓ невпинно прагнете до новизни;
- ✓ володієте різкими рвучкими рухами;

- ✓ наполегливі в бажаннях;
- ✓ схильні до різних змін настрою – то ви **холерик**.

II. Якщо Ви:

- ✓ веселі і життєрадісні;
- ✓ енергійні і діловиті;
- ✓ часто не доводите до кінця розпочату справу;
- ✓ схильні переоцінювати свої можливості;
- ✓ здатні швидко схоплювати нове;
- ✓ мінливі в інтересах і прихильностях;
- ✓ легко переживаєте невдачі і неприємності;
- ✓ легко пристосовуєтеся до різних обставин;
- ✓ із захопленням беретеся за будь-яку справу;
- ✓ швидко холонете, якщо справа перестає Вас цікавити;
- ✓ швидко включаєтеся до нової роботи і швидко переключаєтеся з однієї роботи на іншу;
- ✓ відчуваєте, що одноманітність буденної кропіткої роботи є для Вас тягарем;
- ✓ товариські і чуйні;
- ✓ витривалі і працездатні;
- ✓ маєте швидку і виразну мову, виразну міміку;
- ✓ зберігаєте самовладання в складній обстановці;
- ✓ маєте бадьорий настрій;
- ✓ швидко засинаєте і швидко просинаєтеся;
- ✓ виявляєте поспішність при прийнятті рішень;
- ✓ схильні іноді покрасуватися – то ви **сангвінік**.

III. Якщо Ви:

- ✓ спокійні та холоднокровні;
- ✓ послідовні та детальні в справах;
- ✓ обережні та розважливі;
- ✓ вмієте чекати;
- ✓ мовчазні і не люблять балакати марно;
- ✓ володієте спокійною рівномірною мовою;
- ✓ стримані та терплячі;
- ✓ доводите розпочату справу до кінця;
- ✓ не розтрачуєте даремно сили;

- ✓ строго дотримуєтеся виробленого розпорядку;
- ✓ легко стримуєте пориви;
- ✓ мало сприйнятливі до схвалення й осудження;
- ✓ незлобливі;
- ✓ постійні у своїх смаках і схильностях;
- ✓ повільно включаєтеся в роботу;
- ✓ рівні у відносинах з усіма;
- ✓ любите порядок та акуратність;
- ✓ важко пристосовуєтеся до нових умов;
- ✓ інертні і малорухливі;
- ✓ маєте витримку – то ви **флегматик**.

IV. Якщо Ви:

- ✓ сором'язливі;
- ✓ губитеся в новій обстановці;
- ✓ відчуваєте труднощі при встановленні контакту з незнайомими людьми;
- ✓ часто піддаєте сумніву свої сили і можливості;
- ✓ легко переносите самотність;
- ✓ почуваєтеся пригніченими при невдачах;
- ✓ схильні занурюватися в себе;
- ✓ швидко стомлюєтеся;
- ✓ маєте тиху мову;
- ✓ мимоволі пристосовуєтеся до характеру співрозмовника;
- ✓ вразливі;
- ✓ сприйнятливі до заохочення й осудження;
- ✓ висуваєте високі вимоги до себе;
- ✓ схильні до помисливості;
- ✓ чутливі і легко ранимі;
- ✓ дуже вразливі;
- ✓ потайливі і нетовариські;
- ✓ боязкі;
- ✓ часто покірливі та покірні;
- ✓ схильні до самоаналізу – то ви **меланхолік**.

Критерії для висновків

Якщо кількість позитивних відповідей того чи іншого типу складає 15–20, то це означає, що у Вас яскраво виражені риси даного темпераменту.

Остаточний висновок можна зробити, проставивши результати роботи над опитувальником у наступну формулу:

$$T = X \cdot \left(\frac{A_x}{A} \cdot 100\% \right) + C \cdot \left(\frac{A_c}{A} \cdot 100\% \right) + \Phi \cdot \left(\frac{A_\Phi}{A} \cdot 100\% \right) + M \cdot \left(\frac{A_M}{A} \cdot 100\% \right), \text{ де}$$

T – Ваш темперамент,

X – холерик,

C – сангвінік,

Φ – флегматик,

M – меланхолік,

A – загальна кількість поставлених Вами плюсів по всіх типах,

A_x – кількість плюсів у блоці холерика, A_c – кількість плюсів у блоці сангвініка,

A_φ – кількість плюсів у блоці флегматика, A_m – кількість плюсів у блоці меланхоліка.

Якщо у Вас за якимось типом результат виявиться 50% і вище, то даний тип темпераменту є для Вас домінуючим.

Методика «Ваш творчий потенціал»

Інструкція. Виберіть відповідь і позначте її.

1. Чи можна, на Вашу думку, змінити світ на краще?

а) так;

б) ні, він і так досконалий;

в) так, у деяких аспектах.

2. Чи думаєте Ви, що також можете брати участь у значному перетворенні світу?

а) так, здебільшого;

б) ні;

в) так, в окремих випадках.

3. Чи вважаєте Ви, що якась із Ваших ідей могла б сприяти значному прогресу в тій сфері діяльності, в якій Ви будете працювати?

а) так;

б) так, за сприятливих обставин;

в) лише деякою мірою.

4. Чи вважаєте Ви, що в майбутньому будете відігравати настільки важливу роль, що зможете щось принципово змінити?

- а) так, без сумніву;**
- б) мало ймовірно;**
- в) можливо.**

5. Чи впевнені Ви у своєму успіху, відважуючись розпочати яку-небудь справу?

- а) так;**
- б) часто сумніваюсь;**
- в) так, часто.**

6. Чи відчуваєте Ви потребу зайнятися проблемою, про яку абсолютно нічого не знаєте?

- а) так, невідоме приваблює мене;**
- б) невідоме мене не приваблює;**
- в) залежно від теми.**

7. Коли Вам доводиться займатися невідомою справою, чи відчуваєте потребу досягнути в ній досконалості?

- а) так;**
- б) задовольнюся тим, чого зумію досягти;**
- в) так, але тільки в тому випадку, коли це мені до вподоби.**

8. Чи відчуваєте Ви потребу вивчити досконало тему, яку Ви не знаєте, але вона Вас зацікавить?

- а) так;**
- б) ні, тільки основні моменти;**
- в) ні, тільки щоб задовольнити свою цікавість.**

9. Коли невдача:

- а) якийсь час дієте далі, не зважаючи на здоровий глузд;**
- б) розумієте, що Ваше починання нездійсненне;**
- в) робите далі свою справу, навіть коли причини невдачі здаються Вам неподоланими?**

10. Чи вважаєте Ви, що професію слід обирати залежно від:

- а) своїх можливостей і подальших перспектив для себе;**
- б) стабільності, значущості, важливості професії, потреби в ній;**
- в) привілеїв, які вона забезпечує?**

11. Чи зможете Ви, подорожуючи, легко повторити маршрут, по якому уже раз проїхали?

- а) так;
- б) ні, боюсь заблукати;
- в) так, але тільки тоді, коли він привернув мою увагу і запам'ятався.

12. Якщо Ви брали участь у розмові, чи зможете легко пригадати всі вислови?

- а) так, легко;
- б) часто забуваю частину з них;
- в) так, але лише ті, що мене зацікавили.

13. Чи зможете Ви, почувши слово іноземною мовою, безпомилково відтворити його по складах, хоча й не розумієте його значення?

- а) так;
- б) так, якщо це слово легко запам'ятати;
- в) повторите, але не зовсім правильно.

14. У вільний час Ви віддаєте перевагу:

- а) побути наодинці, щоб поміркувати;
- б) уникаю самотності;
- в) мені байдуже – бути на самоті чи в компанії.

15. Виконуючи роботу, Ви вважаєте її завершеною, якщо:

- а) вона доведена Вами до кінця, і все зроблено на відмінно;
- б) Ви більш-менш задоволені;
- в) Вам ще не все вдалося зробити до кінця.

16. Коли Ви один:

- а) любите помріяти про якісь абстрактні речі;
- б) прагнете в будь-який спосіб знайти конкретну справу;
- в) іноді любите помріяти, іноді поміркувати над важливими для Вас питаннями.

17. Коли якась ідея оволодіває Вами, то Ви будете думати про неї:

- а) незалежно від того, де і з ким перебуваєте;
- б) усамітніться і цілком зануритеся у роздуми;
- в) тільки там, де буде не занадто шумно.

18. Коли Ви відстоюєте якусь ідею:

- а) можете відмовитися від неї, якщо почуєте переконливі аргументи опонента;
- б) обстоюєте свою думку, незалежно від почутих аргументів;
- в) змінюєте думку, якщо натрапляєте на сильний опір.

Обробка й аналіз результатів

Підрахуйте бали за такою шкалою: «а» – 3 бали, «б» – 1 бал, «в» – 2 бали.

Питання 1, 6, 7 і 8 визначають межі Вашої допитливості, 2, 3, 4, 15 – віру в себе, 10 – марнославство, 12 і 13 – слухову пам'ять, 11 – зорову пам'ять, 14 – прагнення бути незалежним, 16 і 18 – здатність до абстрагування, 17 – ступінь зосередженості. Ці здібності становлять основні якості творчої особистості, а загальна сума балів показує рівень Вашого творчого потенціалу:

49 і більше. Ви маєте значний творчий потенціал, який дає Вам змогу мати багатий вибір тем для творчості. Якщо Ви зумієте скористатися цими здібностями і втілити їх у справу, то Вам стануть доступними всі види творчості.

48-24 бали. У Вас наявний середній творчий потенціал. Ви володієте частиною якостей, які дають Вам можливість займатися творчістю, але Вам заважають буденні проблеми. Однак не настільки, щоб Ви не могли себе виявити як творча особистість, якщо справді, цього захочете. Для Вас корисно знати, яких саме якостей Вам бракує, щоб спробувати набути їх.

23 і менше балів. Ваш творчий потенціал, на жаль, слабо виражений. Ви недооцінюєте свої можливості. Брак віри у власні сили змушує Вас думати, що Вам не дано творити. Усвідомте ці свої слабкості і спробуйте їх подолати. Торуйте всі шляхи, що ведуть до творчості.

Методика діагностики рівня емпатії

Інструкція. Якщо Ви згодні з наведеними твердженнями, ставте поруч з їхніми номерами знак «+», якщо не згодні, то знак «-».

1. Я маю звичку уважно вивчати обличчя і поведінку людей, щоб зрозуміти їхній характер, схильності, здібності.
2. Якщо оточення виявляє ознаки нервовості, я звичайно зберігаю спокій.
3. Я більше довіряю доказам свого розуму, ніж інтуїції.
4. Я вважаю цілком доречним для себе цікавитися домашніми проблемами товаришів по службі.
5. Я можу легко викликати довіру в людини, якщо буде потрібно.
6. Зазвичай я з першої зустрічі знаходжу «споріднену душу» у новій людині.
7. Із цікавості я, зазвичай, розпочинаю розмову з випадковими попутниками в потязі або літаку про життя, роботу, політику.
8. Я втрачаю душевний спокій, якщо інші люди чимось пригнічені.

9. Моя інтуїція – надійніший засіб розуміння інших людей, ніж знання або досвід.
10. Виявляти цікавість до внутрішнього світу іншої особистості – безтактно.
11. Часто своїми словами я кривджу близьких мені людей, не помічаючи цього.
12. Я легко можу уявити себе якоюсь твариною, відчути її звички і стани.
13. Я інколи розмірковую про причини вчинків людей, які стосуються мене безпосередньо.
14. Я рідко беру близько до серця проблеми своїх друзів.
15. Зазвичай за кілька днів я відчуваю, що має щось статися з близькою мені людиною, і передчуття справджуються.
16. У спілкуванні з діловими партнерами, зазвичай, намагаюся уникати розмов про особисте.
17. Іноді близькі дорікають мені в нечуйності, неуважності до них.
18. Мені легко вдається, наслідуючи людей, копіювати їхню інтонацію, міміку.
19. Мій зацікавлений погляд часто бентежить нових партнерів.
20. Чужий сміх, зазвичай, заражає мене.
21. Часто, діючи навмання, я знаходжу правильний підхід до людини.
22. Плакати від щастя нерозумно.
23. Я здатний повністю поєднатися з коханою людиною, начебто розчинившись у ній.
24. Мені рідко зустрічалися люди, яких я розумів би без зайвих слів.
25. Я мимоволі або з цікавості часто підслуховую розмови сторонніх людей.
26. Я можу бути спокійним, навіть якщо всі навколо мене хвилюються.
27. Мені простіше підсвідомо відчути сутність людини, ніж зрозуміти її, «розклавши по полицках».
28. Я спокійно ставлюся до дрібних неприємностей, що трапляються в кого-небудь із членів сім'ї.
29. Мені було б важко задушевно, довірливо розмовляти з настороженою, замкнутою людиною.
30. У мене творча натура – поетична, художня, артистична.
31. Я без особливої зацікавленості вислуховую сповіді нових знайомих.
32. Я хвилююся, якщо бачу людину, яка плаче.
33. Моє мислення більше вирізняється строгістю, послідовністю, конкретністю, ніж інтуїцією.
34. Коли друзі починають говорити про свої неприємності, я намагаюся перевести розмову на іншу тему.

35. Якщо я бачу, що в когось з близьких погано на душі, то, зазвичай, втримуюся від розпитувань.

36. Мені важко зрозуміти, чому дрібниці можуть так сильно засмучувати людей.

Обробка й аналіз результатів

Нижче наведено шість шкал з номерами конкретних тверджень. Підрахуйте кількість відповідей, що відповідають «ключу» кожної шкали (кожна відповідь, що збіглася, з урахуванням знака, оцінюється балом), а потім визначте їх загальну суму.

1. Раціональний канал емпатії: 1+, 7+, 13-, 19+, 25і, 31-.

2. Емоційний канал емпатії: 2-, 8+, 14-, 20+, 26-, 32+.

3. Інтуїтивний канал емпатії: 3-, 9+, 15+, 21+, 27+, 33-.

4. Настанови, що сприяють емпатії: 4+, 10-, 16-, 22-, 28-, 34-.

5. Проникна здатність у емпатії: 5+, 11-, 17-, 23-, 29-, 35-.

6. Ідентифікація в емпатії: 6+, 12+, 18+, 24-, 30+, 36-. Аналізуються показники окремих шкал і загальна сума рівня емпатії. Оцінки по кожній шкалі можуть варіюватися від 0 до 6 балів і вказують на значущість конкретного параметра (каналу) у структурі емпатії. Шкальні оцінки виконують допоміжну роль в інтерпретації основного показника – рівня емпатії. Сумарний показник теоретично може змінюватися в межах від 0 до 36 балів.

Раціональний канал емпатії характеризує спрямованість уваги, сприйняття і мислення адресанта емпатії на сутність будь-якої іншої людини, на її стан, проблеми, поведінку. Це спонтанний інтерес до іншого, що відкриває канали емоційного та інтуїтивного відображення партнера. У раціональному компоненті емпатії не слід шукати логіки або мотивації інтересу до іншого. Партнер привертає увагу своєю звичайністю, що дозволяє адресантові емпатії неупереджено виявляти його сутність.

Емоційний канал емпатії. Фіксується здатність адресанта емпатії емоційно резонувати з оточенням – співпереживати, співчувати. Емоційна чутливість у цьому разі стає засобом «входження» в енергетичне поле партнера. Зрозуміти його внутрішній світ, прогнозувати

поведінку й ефективно впливати можна тільки тоді, коли відбулося енергетичне підлаштування адресата емпатії. Співучасть і співпереживання відіграють роль сполучної ланки, провідника від адресанта емпатії до адресата емпатії та навпаки.

Інтуїтивний канал емпатії. Висока оцінка свідчить про здатність бачити поведінку партнерів, діяти в умовах дефіциту початкової інформації про них, спираючись на досвід, що зберігається в підсвідомості. На рівні інтуїції відшукуються й узагальнюються різні відомості про партнерів. Інтуїція, напевно, менше залежить від оцінних стереотипів, ніж осмислене сприйняття партнерів.

Настанови, що сприяють або перешкоджають емпатії, відповідно полегшують або ускладнюють дії всіх емпатичних каналів. Ефективність емпатії, ймовірно, знижується, якщо людина намагається уникати особистих контактів, вважає недоречним виявляти цікавість до іншої особистості, переконує себе спокійно ставитися до переживань і проблем інших людей. Подібні умонастрої різко обмежують діапазон емоційної чутливості та емпатичного сприйняття. Навпаки, різні канали емпатії діють активніше і надійніше, якщо немає перешкод від настанов особистості.

Проникна здатність у емпатії розцінюється як важлива комунікативна властивість людини, що дозволяє створювати атмосферу щирості, довіри, задушевності. Кожен з нас своєю поведінкою і ставленням до партнерів сприяє інформаційно-енергетичному обміну або перешкоджає йому. Розслаблення партнера сприяє емпатії, а атмосфера напруженості, неприродності, підозрілості перешкоджає розкриттю й емпатичному розумінню.

Ідентифікація – ще одна неодмінна умова успішної емпатії. Це уміння зрозуміти іншого на основі співпереживань, уміння уявити себе на місці партнера. В основі ідентифікації такі властивості: легкість, рухливість і гнучкість емоцій, здатність до наслідування.

При сумарному показнику за всіма шкалами:

30 балів і більше – у людини дуже високий рівень емпатії;

29-22 – середній рівень емпатії;

21-15 – занижений рівень емпатії;

менше, ніж 14 балів – дуже низький.

Тест вербальний для дослідження рівня креативності

Завдання

1. Утворіть якнайбільше слів, що починаються з:

- 1) про....;
- 2) де....;

По 2 хвилини на 1, 2. Підраховується сума всіх слів.

2. Підберіть якнайбільше слів із закінченням:

- 1) ...ття.
- 2) ...инт.

По 2 хвилини на 1, 2. Підраховується сума всіх слів.

3. Вам пропонується 4 початкові букви для 4 слів. Складіть з цих 4 слів речення.

Придумайте якнайбільше речень.

- 1) М, П, В, А.
- 2) З, К, Д, И.

По 3 хвилини на 1, 2. Підраховується сума всіх речень.

4. Часто довгі назви позначають їх початковими літерами, наприклад: ООН, СНД.

Перед Вами аббревіатури вигаданих назв, але Ви спробуйте їх розшифрувати, придумавши свої назви.

НПВ, АНЛО, ТЕФ, КОРА, МУГ, ЛПІ, ПАРА, УГАТ,СВС, АДОК.

Можна дати і кілька варіантів розшифровки кожного скорочення.

Час – 5 хвилин на все. Підраховується сума всіх запропонованих розшифровок.

5. Напишіть якнайбільше предметів чи речей, що відзначаються даною якістю:

- 1) що можна згинати;
- 2) м'який.

По 2 хвилини на 1, 2. Підраховується сума названих предметів чи речей.

6. Якими ще іншими словами можна виразити поняття:

- 1) «прекрасне»;
- 2) «сміливий».

По 2,5 хвилини на 1, 2. Підраховується сума придуманих синонімів.

7. До будь-якого повсякденного предмета Ви повинні придумати якнайбільше незвичайних способів застосування:

- 1) порожня консервна банка;
- 2) цегла.

По 2,5 хвилини на 1, 2. Підраховується сума відповідей.

При підведенні підсумків результат усіх семи завдань необхідно розділити на 7. Отримане число і є показником креативності.

Критерії:

- 1 – 2 бали – низький результат;
- 3 – 4 бали – результат нижче середнього;
- 5 балів – середній показник;
- 6 балів – показник вище за середній;
- 7 балів – високий показник;
- 8 – 9 балів – дуже високий показник.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абулія (від грец. – нерішучість) – психопатологічний синдром, який характеризується загальною в'ялістю, відсутністю будь-якої ініціативи, прагнення до діяльності, послабленням волі.

Абстрагування – мислене виділення, вичленовування деяких елементів конкретної сукупності й відокремлення їх від інших елементів цієї множини; один з основних процесів розумової діяльності людини, який ґрунтується на знаковому опосередкуванні (насамперед мовному) і дає змогу перетворити в об'єкт розгляду окремі властивості (відношення, частини або стани) предметів. Предмет вивчення будь-якої науки і будь-якого дослідження може бути поданий як низка послідовних процесів абстрагування від конкретної дійсності.

Абстракція – результат процесу абстрагування, лежить в основі процесів узагальнення і утворення понять; одна з основних логічних операцій мислення – мислене виділення окремих властивостей, сторін, елементів або станів предмета як самостійних об'єктів розгляду.

Автогенне тренування (автотренінг) – засіб психологічної саморегуляції станів. Ґрунтується на використанні прийомів самонавіювання, елементів східних технік медитації й занурення у стан релаксації. Спрямований на оволодіння навичками довільного викликання стану тепла, важкості, спокою, розслаблення, і на цьому фоні нормалізації (активізації) перебігу основних психофізіологічних функцій. Класичний метод автотренінгу розроблений німецьким психотерапевтом І. Г. Шульцем (1932).

Автоідентифікація – самовизначення, ідентифікація (ототожнення) себе з іншою людиною або групою людей (групова або соціальна ідентифікація). Розглядають статеву, вікову, конфесійну, професійну, соціальну автоідентифікацію особистості як необхідну умову її розвитку та існування. У широкому сенсі це поняття поєднує процес, механізми і

результати. Для позначення результатів автоідентифікації часто використовують термін «ідентичність». У більш вузькому сенсі автоідентифікація означає процеси особистісної ідентифікації, які є продуктом свідомих зусиль особистості, а не вторинним продуктом стихійних процесів наслідування, захисних механізмів або результатом зовнішнього навчання і виховання.

Автореферат (від грец. *autos* + від лат. *refferere* – повідомляти) – короткий виклад наукового твору самим автором.

Авторитарна особистість (від лат. *authoritarian personalite*) – комплекс особистісних характеристик, які містять, з однієї сторони, змінні когнітивного стилю (ригідність, догматизм, уникнення невизначеностей і когнітивної складності), з іншої – соціально-психологічні настанови (конформність, консерватизм, етноцентризм, антидемократизм, упередження до меншин тощо).

Авторитарний стиль управління – стиль, який характеризується одноосібним прийняттям керівником рішень на основі інформації, якою він володіє. Голос керівника є основним, а пропозиції колег не приймаються.

Авторитарний тип керівника – характеризується стилем владності і директивності, недемократичними впливами на людей, схильністю до жорстокості, труднощами в налагодженні контактів із підлеглими.

Авторитарність (від лат. *autoritas* – влада, вплив) – сукупність властивостей особистості, що проявляються в схильності до диктату і беззаперечному підкоренню людей своєму впливу і владі, у прагненні будь-якими засобами затвердити свою владу й авторитет, досягти панівного становища в групі. Вона пов'язана із завищеною самооцінкою і рівнем домагань особистості, прагненням до стереотипізації та ригідністю мислення і поведінки, з агресивністю та ін.

Авторитет (від лат. *autoritas* – влада, вплив) – прийняте групою людей і узаконене право керувати діями і поведінкою інших людей, що ґрунтується на довірі до достоїнств і якостей його носія; визнання за індивідом права на прийняття відповідального рішення в умовах спільної діяльності. У навчально-виховному процесі велике значення має авторитет педагога. Психологічним підґрунтям авторитету окремої особи є наявність у неї певних заслуг, особистих морально-психологічних якостей, а службового авторитету – визнання значущості, престижності певної посади і відповідності особи, що її обіймає.

Агресія (від лат. *aggressio* – напад) – мотивована деструктивна поведінка, яка суперечить нормам (правилам) співіснування людей у суспільстві, і завдає шкоди об'єктам нападу (живим і неживим), приносить людям фізичні збитки або спричинює у них

психологічний дискомфорт (негативне хвилювання, напружений стан, страх, пригніченість тощо). Агресивні дії є: 1) засобом досягнення якої-небудь значущої мети; 2) способом психологічного розвантаження; 3) способом задоволення потреби в самореалізації й самоствердженні. Види агресії: фізична агресія (напад); вербальна агресія через форму (сварка, крик, вереск та ін.) та через зміст словесного реагування (погроза, прокльони, лайка та ін.); пряма і непряма агресія (наприклад, злісні плітки, нерозумні жарти, напад люті та ін.); інструментальна агресія, що є засобом досягнення якої-небудь мети; ворожа агресія (дії, метою яких є заподіяння шкоди об'єкту агресії); альтруїстична агресія, що має за мету захист інших від чийось агресивних дій; автоагресія (самозвинувачення, самоприниження, нанесення собі тілесних ушкоджень аж до самогубства).

Адаптаційний синдром – сукупність фізіологічних реакцій організму, що має загальний захисний характер і виникає як відповідь на сильні і довготривалі несприятливі впливи-стресори (Г. Сальє). У розвитку адаптаційного синдрому виділяють три стадії: *«стадія тривоги»* – триває від декількох годин до двох діб і містить дві фази – шоку і противошоку, на останній з яких відбувається мобілізація захисних реакцій організму; *«стадія опірності»*, під час якої стійкість організму до різних впливів підвищена або призводить до стабілізації стану і видужування, або змінюється останньою стадією — *«стадією виснаження»*, яка може закінчитися навіть смертю.

Адаптація (від лат. *adaptatio* – пристосовувати) в психології особистості – пристосування особистості до існування в соціумі відповідно до його норм і вимог, а також згідно з потребами, прагненнями, мотивами та інтересами самої особистості. Психологічна адаптація здійснюється в процесі соціалізації особистості, під час її індивідуального розвитку, соціального і професійного становлення.

Адаптація дидактична – готовність суб'єкта учіння опанувати різноманітним нових (порівняно з раніше засвоєними) організаційних форм, методів і змісту навчальної діяльності (наприклад, у вищій школі першокурсники адаптуються до значного збільшення обсягу навчального матеріалу, до складної мови наукових текстів і вивчення спеціальних предметів тощо).

Адаптація соціальна – активне пристосування індивіда до умов соціального середовища та інтегральний показник стану людини, що відображає її можливості виконувати певні біосоціальні функції: адекватне сприйняття навколишнього середовища і власного організму; оптимальна система взаємин і спілкування з іншими людьми; працездатність і здібність до навчання, організації дозвілля і відпочинку; здатність до самообслуговування і взаємообслуговування в родині й колективі; мінливість (адаптивність)

поведінки відповідно до рольових очікувань інших. Соціальна адаптація відбувається шляхом засвоєння уявлень про соціальні норми і цінності. Найважливішими засобами досягнення успішної соціальної адаптації є освіта та виховання.

Адаптація соціально-психологічна – процес набуття людьми певного соціально-психологічного статусу, оволодіння деякими соціально-психологічними рольовими функціями; людина прагне досягти гармонії між внутрішніми і зовнішніми умовами життєдіяльності.

Акме (грец. – розквіт, вершина, вищий ступінь чогось) – соматичний, фізіологічний, психічний і соціальний стан особистості, який характеризується зрілістю її розвитку, досягненням найвищих і найкращих показників у її діяльності і творчості.

Акмеологічні інваріанти професіоналізму – основні якості й уміння професіонала, а також необхідні умови, що забезпечують високу стабільність і ефективність діяльності, незалежно від її змісту і специфіки.

Акмеологія – наука про людину, об'єктом якої є професійна діяльність. Предметом акмеології є об'єктивні і суб'єктивні чинники, які сприяють і перешкоджають досягненню вершин професіоналізму, творчого довголіття, а також закономірності в організації навчання професіоналізму майбутніх фахівців, удосконалення і коригування діяльності.

Актив (від лат. *activus* – діяльний) – у соціальній психології – найдіяльніша, енергійніша й активніша частина соціальної групи, колективу.

Активізація пізнавальної діяльності – така організація пізнавальної діяльності, коли навчальний матеріал стає предметом активної мисленнєвої і практичної діяльності студента.

Активність (від лат. *acivus* – активний) – одна з основних характеристик особистості, яка полягає в здатності бути імпульсом змін у стосунках із навколишнім світом (на відміну від реактивності, коли джерелом є зовнішній стимул). Вона виявляється в прагненні розширювати сферу своєї діяльності і поведінки, здатності нести в собі потенціал енергії, сили і творчості. Активна особистість неодмінно є суб'єктом не лише своєї поведінки і діяльності, але й власного життя.

Активність пізнавальна – вид психічної активності, що проявляється у формі розгорнутої пізнавальної діяльності, центральним процесом якої є мислення, і характеризується допитливістю, творчим характером.

Альтруїзм (від лат. *alter* – інший) – мотив, спрямований на надання допомоги комунібудь; безкорислива турбота про благо людей, готовність поступатися і жертвувати особистими інтересами задля іншої людини. Альтруїзм протилежний егоїзму.

Амбівалентність – важливий складник внутрішнього світу особистості; риса, що

проявляється в співіснуванні рівних за силою взаємовиключних протилежностей у мотивації, когніціях, афектах і поведінці щодо зовнішнього і (або) внутрішнього світу (наприклад, почуття радості і горя, любові і ненависті). Особистісна амбівалентність проявляється в будь-яких ситуаціях гармонійно, негармонійно чи патологічно. Амбівалентність пов'язана з глибинними настановами, де суперечливі ставлення мають спільне джерело і є взаємозалежними.

Амбіція – велика самовпевненість, високий рівень домагань, гординя.

Аналіз (від грец. *analysis* – розкладання, поділ) – одна з основних логічних операцій мислення – мислене розкладання цілого (об'єкта, явища) на частини, виділення окремих його властивостей або сторін. Зворотною процедурою аналізу є синтез. Інколи вживають як синонім аналітичного методу, етапу або загалом наукового дослідження.

Ангедонія – психічний стан, який характеризують загальною відсутністю інтересу до життя, втратою здібності насолоджуватися, радуватися; ознака депресії. Ангедонія може бути наслідком соматичних захворювань.

Апатія (від грец. *apathia* – нечутливість) – психічний стан, який характеризують повною відсутністю емоцій, потягів і бажань; своєрідний «емоційно-мотиваційний параліч».

Асертивність – здібність людини впевнено, з гідністю відстоювати свої права, не принижуючи до того ж прав інших. Асертивною називають пряму, ширшу поведінку, яка не має за мету завдати шкоди іншим людям. Розроблені різноманітні спеціальні програми соціально-психологічного тренінгу, спрямовані на розвиток і зміцнення асертивності.

Астенічні емоції (від грец. *a* – заперечення + *sthenos* – сила) – емоційні стани і хвилювання (насамперед негативні), для яких притаманне зниження активності, гальмування зовнішньої і внутрішньої діяльності (наприклад, почуття пригніченості, зневіри, суму, пасивного страху і т. ін.). Перевага астенічних емоцій, як характерологічної ознаки людини, визначає, за класифікацією Е. Кречмера, астенічний тип, для якого в ситуації навантаження властива відмова від подолання труднощів.

Атракція (від лат. *attrahere* – притягувати до себе, приваблювати, схилити) – привабливість однієї людини для іншої; особлива форма дружлюбних взаємин, забарвлених лише позитивними емоціями, прояв взаємної симпатії. В теорії рівноваги (балансу) Ф. Хайдера постулюється (принцип реципрокності), що соціальна атракція взаємна: якщо Ви помічаєте, що хтось Вам симпатизує, то це робить більш ймовірним, що і Ви будете йому симпатизувати. Атракція може виявлятися також, як особлива позитивна соціальна настанова, щодо особи, організації тощо.

Афект (від лат. *affectus* – хвилювання, пристрасть) – сильний і порівняно

короткочасний емоційний стан, пов'язаний із різкою зміною важливих для суб'єкта життєвих обставин.

Афект неадекватності – стійкий негативний емоційний стан, що виникає через неуспіх у діяльності і характеризується або ігноруванням факту неуспіху, або небажанням визнати свою провину за це. Афект неадекватності виникає в умовах, коли в суб'єкта є потреба зберегти завищену самооцінку й завищений рівень домагань. Він слугує нібито захисною реакцією, яка дає змогу вийти з конфлікту ціною порушення адекватного ставлення до дійсності: індивід зберігає підвищений рівень домагань і завищену самооцінку, уникаючи до того ж усвідомлення своєї неспроможності, яка є причиною неуспіху, відхиляючи сумніви щодо своїх здібностей.

Афіліація – потреба людини в налагодженні, збереженні і зміцненні добрих стосунків із людьми, в емоційних контактах, дружбі, любові. Афіліація посилюється в ситуаціях, які породжують стрес, тривожність і невпевненість у собі. Спілкування з іншими людьми допомагає в таких ситуаціях зм'якшити емоційне переживання. Блокування афіліації породжує почуття самотності, безсилля і спричинює стан фрустрації.

Безумовне прийняття – повага, активне слухання, віра, увага до почуттів іншого, безоцінне ставлення, турбота про нього.

Благородність – здатність приходити на допомогу, співчувати, співпереживати, співпрацювати. Спрямованість волі робити добро. Це те, що заслуговує поваги і честі, що має цінність.

Взаємини (стосунки) – суб'єктивні зв'язки і ставлення, що існують між людьми в соціальних групах через неперервний обмін особистісно-значущою інформацією. Взаємини завжди передбачають взаємність, наявність належного ставлення. Вони бувають діловими і приятельськими, офіційними й особистісними. Взаємини ґрунтуються на певних спонуках (інтерес до іншої людини, необхідність взаємодії та співробітництва, потреба в спілкуванні та ін.) і передбачають якусь поведінку (мовлення, дії, міміка, жести), емоції і почуття (задоволеність спілкуванням, симпатія чи антипатія, взаємний потяг, індивідуальний і груповий настрій), пізнання (сприйняття іншого, мислення, уявлення), волю (витримка при відсутності взаєморозуміння, володіння собою, коли є конфлікт, надання допомоги у важкій ситуації). На взаємини людей впливають їхня спрямованість, характер, темперамент, вік, освіта, професія та ін.

Взаємні оцінні ставлення – взаємозв'язок і взаємозумовленість оцінних ставлень один до одного суб'єктів спілкування. Оцінне ставлення одного суб'єкта до іншого включає в себе загальну оцінку особистості; фіксацію конкретних особистісних якостей із певною градацією

їхньої значущості для конкретної людини; системно-ситуативні оцінки, які полягають у характеристиці об'єкта через опис типових особливостей поведінки в типових ситуаціях; ситуативні оцінки – опис дій суб'єкта в окремо взятій ситуації. Взаємини і взаємні оцінні ставлення в педагогічному процесі є важливою умовою і засобом формування особистості студента й оптимальної корекції педагогічної діяльності викладача.

Взаємодія соціальна – процеси впливу різних суб'єктів один на одного, їхній взаємозв'язок, взаємозумовленість, взаємний обмін та ін. Розрізняють п'ять рівнів настанов на взаємодію: домінування, маніпуляція, суперництво, партнерство, співдружність.

Виховання – цілеспрямоване створення соціальних умов (матеріальних, духовних, організаційних) для розвитку особистості, для її входження в контекст сучасної культури.

Відповідальність – здатність особистості розуміти відповідність результатів своїх дій поставленим цілям, визнанням у суспільстві або в колективі нормам, у результаті чого виникає почуття співучасті в спільній справі, а при невідповідності – почуття невиконаного обов'язку; готовність індивіда визнати, що він сам є причиною наслідків власної поведінки і діяльності.

Вік людини – 1) *абсолютний вік* (хронологічний, паспортний, календарний) – тривалість життя, виражена кількістю одиниць часу (років, місяців і т. ін.) від народження до моменту виміру; є демографічною характеристикою індивіда; 2) *відносний вік* – кількісний показник ступеня розвитку тих чи інших функцій або структур, зумовлений співвіднесенням референтних показників із нормативними характеристиками, визначеними для різних хронологічних віків (наприклад, розумовий вік або психомоторний вік); 3) *стадіальний вік* – стадія розвитку як основна одиниця певної періодизації розвитку (психічного, особистісного, психосексуального, психосоціального та ін.).

Віра – прийняття чогось за істину, яка не потребує перевірки, доказів. Це особливий стан психіки людини, що полягає в цілковитому й беззастережному прийнятті нею будь-яких повідомлень, текстів, явищ, подій або власних уявлень і висновків, які надалі можуть бути основою її «Я», визначати її вчинки, судження, норми поведінки і взаємини. Віра – духовне явище, яке пов'язане з роботою інтелекту. Вона здатна змінити життя, якщо пов'язана з переконаннями, настановами буття, з певною системою цінностей.

Віртуальна реальність (*virtual reality* – можлива реальність) – це модельне відображення квазіреальності, яку створюють за допомогою комп'ютерних технологій і технічних засобів, що забезпечує часткове або повне суб'єктивне занурення людини в це відображення і створює ілюзію справжньої реальності. Системи віртуальної реальності використовують, наприклад, у тренажерах (автомобільні, літакові та ін.) і в комп'ютерних

іграх. Як технічні засоби реалізації віртуальної реальності застосовують, наприклад, стереоокуляри-монітори, шолом із навушниками і моніторами, сенсорні рукавички, інформаційний костюм, «віртуальна сфера». Маніпулюючи або змінюючи рукавичками положення тіла в інформаційному костюмі, людина здатна взаємодіяти з віртуальною реальністю, керуючи її об'єктами. «Віртуальна сфера» може створювати ілюзію переміщення у просторі.

Внутрішня свобода – усвідомлена необхідність, обґрунтований вибір і відповідальність за нього. Це свідомо взятий на себе обов'язок для реалізації своїх творчих можливостей. Почуття внутрішньої свободи пов'язане з почуттям власної гідності, з почуттям самоцінності.

Вчинок – основна особистісна форма й одиниця поведінки, яку оцінюють як акт морального самовизначення особистості щодо людей, суспільства і самого себе; специфічний вид розумово-вольової дії, необхідний складник діяльності людини, вияву її характеру й поведінки. Вчинок відіграє надзвичайно важливу роль у морально-психічному розвитку особистості.

Тендерна роль – поведінка, нормативно очікувана від індивідів чоловічої й жіночої статі; яку розглядають прийнятною для чоловіків або жінок.

Геніальність – найвищий ступінь розвитку здібностей, що виявляється у творчій діяльності, результати якої мають історичне значення в житті суспільства, у розвитку науки, мистецтва.

Генотип – сукупність спадкових структур організму (насамперед генів), яка контролює розвиток усіх його ознак (морфологічних, біохімічних, психофізіологічних тощо). У генотипі індивіда вкорінені причини спадкових захворювань психіки, а для здорових людей – витоки темпераменту, індивідуальних рис, обдарованості тощо.

Гідність – уявлення про цінність людини як особистості. Ставлення до себе на основі адекватної самооцінки і відповідне ставлення до інших людей.

Гіпотеза – наукове припущення, яке базується на теорії або емпіричних даних і яке ще не має підтвердження або спростування. Розрізняють наукові і статистичні гіпотези.

Готовність до праці – потреба в праці, що конкретизується в здатності до певної професійної діяльності як результат професійного навчання і виховання; є підсумком не тільки професійного розвитку, але й соціальної зрілості особистості.

Група референтна (від лат. *referentis* – той, що повідомляє) – група реальна або уявна, мета діяльності та ціннісні орієнтації членів якої є еталоном для кожної особистості. Синонім – група еталонна.

Група соціальна – більш-менш стійка сукупність людей, об'єднаних спільними інтересами (а також культурними цінностями і нормами поведінки), які перебувають у більш-менш систематичній взаємодії.

Групова думка – групове оцінювання, сукупні оцінки, бажання, вимоги, в яких виражається ставлення членів колективу до окремих питань, явищ, подій і фактів, які стосуються їхніх інтересів, потреб і, як правило, узгоджені з моральними нормами конкретної групи.

Групова згуртованість – процес групової динаміки, який характеризує міру (ступінь) прихильності до групи належних до неї осіб.

Групова норма – сукупність правил і вимог, вироблених реальною групою, які є важливим засобом регуляції поведінки її членів, визначають характер взаємин, взаємодії, взаємовпливу і спілкування в цій групі.

Груповий настрій – це загальний емоційний стан, який панує, переважає в групі, створює емоційну атмосферу в ній. Він може як стимулювати, так і пригнічувати діяльність членів групи, а інколи навіть призводити до конфліктів. Груповий настрій може бути оптимістичний і песимістичний, мажорний і мінорний, нейтральний, задовільний і незадовільний. Сприятливий соціально-психологічний мікроклімат позитивно позначається на самопочутті членів колективу, забезпечує ситуацію успіху в груповій діяльності, дає змогу знайти оптимальне рішення тимчасових труднощів, підтримувати дружні стосунки в атмосфері взаємодопомоги і взаємної підтримки, налагоджувати взаємини викладачів і студентів.

Гуманізація освіти – система заходів, спрямованих на розвиток загальнокультурних компонентів у змісті освіти, орієнтованих на вдосконалення особистості (головної цінності освіти). Гуманізація освіти передбачає формування гуманістичного світогляду, створення нових відносин між особистістю і суспільством. Гуманізація освіти – умова вирішення глобальних проблем сучасного людського соціуму, це шлях до вдосконалення духовного, культурного складу особистості, це формування соціальних здібностей людини жити в суспільстві за моральними нормами, зберігати й збагачувати свої здібності до творчої діяльності, вдосконалювати свою особистість.

Гуманітаризація освіти – узгодження викладання технічних, природничо-математичних дисциплін із гуманітарними науками про суспільство і людину. Ставиться завдання підняти правову, моральну, психологічну культуру фахівця з вищою освітою. Гуманітаризація освіти тісно пов'язана з *принципом гуманізації*, передбачає інтеграцію наук, їхню співдружність (синергія).

Гуманний підхід – за кожною людиною визнається самоцінність, рівність її в правах, свободі й обов'язках.

Девіантна поведінка (від лат. *deviation* – відхилення) – дії, що не відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим у конкретному суспільстві (соціальній групі) моральним і правовим нормам, і призводять порушника (девіанта) до ізоляції, лікування, виправлення або покарання. Основними видами девіантної поведінки є злочинність, алкоголізм, наркоманія, суїцид, проституція, сексуальні девіації.

Демократична позиція – прийняття іншого «Я» як безумовної цінності і почуття власної гідності.

Демократичне середовище – це демонстрування в повсякденному житті ВНЗ зразків демократичних стосунків, поваги до гідності студентів, їхніх прав і свобод, толерантності та визнання плюралізму поглядів і життєвих виборів.

Депресивний стан – афективний стан, що характеризується негативним емоційним фоном, зміною мотиваційної сфери, когнітивних (пов'язаних із пізнанням) уявлень і загальної пасивності поведінки. Суб'єктивно людина в стані депресії відчуває важкі, негативні емоції і почуття – пригніченість, сум, відчай.

Деструктивність – негативне ставлення людини до самої себе або до інших людей і відповідна до цього ставлення поведінка. Деструктивна особистість нещаслива, навіть якщо їй вдається досягти поставлених цілей. Повага до життя, до інших людей і самого себе – умова психічного здоров'я.

Детермінанта (від лат. *determinans* – який визначає, обмежує) – причина, що визначає виникнення явища.

Дефініція психологічна (від лат. *definitio* – визначення) – визначення психологічного поняття, вираженого словом, що робить останнє терміном.

Дивергентність – визнання варіативності оптимального вирішення проблеми.

Діалог – спілкування двох суб'єктів стосовно вирішення проблеми; обговорення спільної теми, коли зберігається думка кожного, намагання зрозуміти один одного, схоплювати цілісний зміст у кожному висловлюванні, без оцінки, хто має рацію, а хто винен.

Діловий рівень спілкування – спілкування, на перше місце в якому ставиться справа, однаково цінна для партнерів (є відчуття взаємодовіри та взаємоповаги).

Діяльність викладача – різновид професійної науково-педагогічної діяльності, яка спрямована на різнобічну професійну підготовку фахівців різного профілю, на розвиток і виховання студентів.

Діяльність провідна – діяльність, у якій: 1) розв'язуються суперечності, які є рушійною

силою розвитку; 2) перебудовується структура свідомості, з'являються нові якісні перетворення-новоутворення; 3) виникають, диференціюються нові види діяльності, забезпечуються умови для переходу до них. Провідною діяльністю є стосовно розвитку особистості, а не інших видів її діяльності. Життя і розвиток індивіда тим багатші, чим ширше він включений у різні форми діяльності. У студентському віці провідною діяльністю є навчально-професійна.

Діяльність студента – форма пізнавальної і практичної активності студента, спрямована на розвиток своєї особистості, підготовку до виконання професійно-трудова завдань і обов'язків, оволодіння необхідними для цього знаннями, навичками і вміннями.

Діяльність студента наукова – одна з форм творчого самовираження особистості студента, вищий рівень прояву його пізнавальної активності. Особливості науково-дослідної діяльності студентів: 1) підпорядкованість її цілей навчальним цілям; 2) основними її мотивами є пізнавальні; 3) здійснюється під керівництвом викладачів; 4) сприяє формуванню професійної самостійності, здатності творчо розв'язувати майбутні практичні професійні завдання; 5) сприяє збагаченню наукових знань, дослідницьких умінь і навичок майбутнього фахівця.

Довіра – ставлення до кого-небудь, що виникає на основі віри в чийсь правоту, чесність, ширість і т. ін.; психічний стан, завдяки якому ми покладаємося на якусь думку, що здається нам авторитетною, і тому відмовляємося від самостійного дослідження питання, що може бути нами вивченим. Довір'я, як психічний стан (почуття), минує. Завоювати, вселити довіру важко, а втратити її можна відразу, миттєво. Недостатньо вірити, потрібно ще зробити правильний вибір: кому довіряти, а кому – ні. Етимологічно поняття «віра», «довіра» близькі смисловими відтінками цінності, надійності.

Дух – життєдайна сутність як джерело, яке все урухомлює, діючи з глибини, згусток психічної енергії, сила самовизначення, поривання до кращого. З духом співвідноситься смисл. Смисл – значення, сутнісно значуща вища цінність, ціль, намір, воля, знак, який вказує на щось. Поглиблюючи смисл, наближаємося до духовності.

Духовність – здатність людини виходити за межі буття, розвинені духовні потреби, духовні інтереси і цінності ставити вище від матеріальних. Це специфічна людська риса як сила самовизначення, як енергія поривання до кращого, до самовдосконалення у всіх сферах життя. Вона виявляється в багатстві внутрішнього світу особи, її ерудиції, розвинутих інтелектуальних і емоційних запитах, моральності. Духовність – поєднання розуму і моралі; ідея відшукується мораллю, а розум її оформляє. Може бути усвідомлена, осмислена як вияв інтелігентності. Може бути частково не усвідомлена – про таких людей кажуть: лагідний,

добрий, щирий від природи. Втрата духовності рівнозначна втраті людяності. Духовність гармонізує особистість, усуває протиріччя з середовищем, дає можливість зосередитися на вирішенні професійних завдань і обирати на цій основі засоби самоствердження і творчої самореалізації. Духовність – це зверненість до загальнолюдських цінностей. Духовний світ людини виявляється у відчутті внутрішньої свободи, у натхненні, у творчості. Проблема духовного зростання є проблемою набування внутрішньої свободи.

Душа (від лат. *anima*) – внутрішній психічний світ людини, з її думками, почуттями, волею та ін., що є відмінним від її тіла; за релігійним уявленням – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом її психічних явищ.

Еліта – привілейована панівна група, яка покликана керувати.

Емоції (від лат. *emoveo* – хвилюю, збуджую) – психічне відображення у формі безпосереднього переживання життєвого змісту явищ і ситуацій.

Емпатія (від лат. *empathia* – співпереживання) – позараціональне пізнання людиною внутрішнього світу інших; емоційна чуйність індивіда на переживання іншого (співчування). Здібність до емпатії – необхідна умова для розвитку професійних якостей (емоційна проникливість, психологічне налаштування) у практичного психолога (педагога, лікаря). Емпатія як емоційний відгук проявляється в елементарних (рефлекторних) і у вищих особистісних формах (співчуття, співпереживання, спільна радість тощо). В основі емпатії лежить механізм децентрації. Співпереживання й співчуття розрізняють як переживання людини за себе (езопова емпатія) і за інших (гуманістична емпатія). Співпереживаючи, людина випробовує емоції, ідентичні тим, які спостерігає в іншій людині. Однак співпереживання може виникнути не тільки щодо того, кого спостерігають, а й до уявлених емоцій інших, а також щодо переживань персонажів художніх творів, кіно, театру, літератури (естетичні співпереживання). При співчутті людина переживає щось інше, ніж той, хто викликав у нього емоційний відгук. Співчуття спонукає індивіда до надання допомоги іншому (альтруїзм). Ще одним проявом емпатії є симпатія – тепле, доброзичливе ставлення людини до інших.

Ерудиція (від лат. *eruditio* – ученість) – виявлення широти розуму, що спирається на великий обсяг знань із конкретного питання і забезпечене пам'яттю. Ерудиція досить часто, але не обов'язково, пов'язана з високим рівнем творчості в тій самій галузі. Іноді відзначають їхню обернену залежність.

Етикет діловий – сукупність правил спілкування, взаємодії і поведінки людей у процесі спільної професійної діяльності, а також форми поведінки, види звернень і привітань, манери і прийнятна форма ділового одягу. В організаціях загальноновизнаним є

строгий, стриманий стиль (темний костюм, біла сорочка, строга краватка). Ефективність особистості – термін А. Бандури, що позначає як почуття самоповаги й власної гідності, так і реальну компетентність (здібності, вміння) особистості вирішувати життєві проблеми; інтегральна здібність бути компетентним, відповідати вимогам середовища.

Задатки здібностей – генетично детерміновані анатомо-фізіологічні особливості, що є передумовою процесів формування здібностей і їхнього розвитку. Вони багатозначні, тобто на їхній основі можуть бути сформовані різні здібності. Задатками здібностей (загальних і спеціальних) можуть бути: 1) типологічні властивості нервової системи, від яких залежить швидкість утворення тимчасових зв'язків, їхня міцність, легкість диференціювання, концентрація уваги, розумова працездатність і т. ін.; 2) індивідуальні особливості будови аналізаторів, окремих ділянок кори головного мозку тощо.

Задоволеність – суб'єктивна оцінка якості тих або інших об'єктів, умов життя й діяльності, життя загалом, стосунків із людьми, певних осіб, у т.ч. і самого себе (самооцінка). Високий ступінь задоволеності життям є щастям, близький конструкт якого – психологічний (суб'єктивний) добробут. Виявлено позитивні кореляції щастя з екстраверсією і альтруїзмом, негативні – з нейротизмом.

Закони нау́чіння (за Е. Торндайком): 1) *закон готовності або настанови*: попередня готовність до акту підвищує задоволення від його виконання; 2) *закон використання (практики)*: акти або асоціації, які використовують (виконують вправи, повторюють), підсилюються (зміцнюються) порівняно з тими, які не використовують; 3) *закон вправи*: повторення акту сприяє нау́чінню і полегшує наступне його виконання; 4) *закон частоти*: що частіше акт повторюють, то швидше відбувається нау́чіння цьому акту; 5) *закон ефекту*: пов'язане з актом задоволення підсилює, а невдоволення послаблює зв'язок між стимулом і реакцією. Нау́чіння Е. Торндайк розуміє як виникнення і зміцнення зв'язку між стимулом (ситуацією) і реакцією, міцність (силу) якого оцінюють імовірністю настання цієї реакції у відповідь на цю ситуацію.

Заповідь – раціональний опис моральності людини, що допомагає усвідомлювати універсальність моральних цінностей.

Засвоєння знань – пізнавальна діяльність, спрямована на оволодіння знаннями, уміннями і навичками. Процес засвоєння знань – це психологічний бік навчання, який включає сприйняття навчального матеріалу, його усвідомлення, запам'ятовування і практичне застосування отриманих знань. Важливе місце в процесі засвоєння знань відіграють способи подолання студентами труднощів, що виникають під час пізнавальної діяльності. У результаті правильно організованого й раціонально побудованого процесу

засвоєння знань студенти набувають систему знань, формуються узагальнення, які становлять основу наукових понять.

Здібності – індивідуально-психологічні якості особистості, що забезпечують легкість оволодіння певною діяльністю та є передумовою успішного її виконання. Бувають загальні (або розумові) здібності, від яких залежить успішність будь-якої діяльності і навчання, та спеціальні, пов'язані з конкретним видом діяльності (педагогічні, наукові, художні та ін.).

Здоров'я – стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб або фізичних дефектів. Має два складники: *фізичне здоров'я* – гармонійна єдність обмінних процесів, злагоджене функціонування і цілісність систем органів, що відповідають умовам навколишнього середовища і забезпечують оптимальну життєздатність організму (відсутність хвороби або яких-небудь розладів); *психічне здоров'я* – адекватність особистісних проявів (реакцій) навколишньому середовищу, зовнішнім впливам, критичність і можливість приймати норми і правила соціуму, пластичність щодо життєвих обставин, які змінюються, і здібність будувати (планувати) перспективи майбутнього.

Знання – результат пізнавальної діяльності індивіда; сукупність ідей людини, засвоєних нею понять, законів і принципів, а також зафіксованих особливостей явищ і предметів. Знання можуть бути емпіричними (недостатньо узагальненими) і теоретичними, що відображають об'єктивні закономірні зв'язки і відношення; наукові і життєві, усвідомлені і формально засвоєні; споглядально-пояснювальні і дієво-перетворювальні. Оволодіння системою знань, що відповідають майбутній спеціальності студентів, – необхідна передумова досягнення успіху в професійній діяльності. Студенти повинні формувати високу готовність до ефективного засвоєння і використання своїх теоретичних знань і практичних умінь.

Значущий інший – певна людина, чю думку високо цінує певна особа; референтна особистість. За Г. Салліваном, це будь-яка авторитетна людина, яка має вплив на поведінку і розвиток певної особистості, тобто на прийняття нею тих або інших соціальних норм, ціннісних орієнтацій, формування образу себе.

Зрілість – дорослість, завершення зростання, стан повного функціонування; кінець процесу дозрівання (наприклад, інтелектуальна зрілість, статевая зрілість, емоційна зрілість та ін.). Ступінь зрілості людини, як правило, визначають тим, наскільки її розвиток відповідає соціально і культурно прийнятним нормам. Те, що розглядається емоційно незрілим в одному суспільстві, може цілком бути аспектом емоційної зрілості в іншому.

Зрілість інтелектуальна – широта розумового світогляду; **гнучкість** –

багатоваріативність оцінок того, що відбувається; готовність сприймати суперечливу інформацію, бачити причини і наслідки; виявлення суттєвих, об'єктивно значущих аспектів того, що відбувається; бачити явища у зв'язках з іншими явищами; розмірковування в категоріях ймовірного (якби...).

Ідентифікація – встановлення тотожності, подібності об'єктів завдяки спільності певних рис, ознак; уподібнення, ототожнення з кимось або чимось; пізнання когось або чогось. Ідентифікація – процес, через який людина: а) поширює свою ідентичність на будь-кого; б) запозичує свою ідентичність від будь-кого; в) змішує чи плутає свою ідентичність з ідентичністю іншого. Ідентифікація тісно пов'язана з моделюванням. У студентському віці відбувається ідентифікація індивіда з авторитетною (референтною) групою, ідентифікація себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності.

Ідентичність – почуття неперервності свого буття як сутності, відмінної від усіх інших. Ідентичність: 1) збереження і підтримання особистістю власної цілісності, тотожності, нерозривності історії свого життя; 2) стійкий образ «Я», усвідомлення в собі певних особистісних якостей, індивідуально-типологічних особливостей, рис характеру, способів поведінки, які визнаються своїми і достовірними. Психосоціальна ідентичність є запорукою психічного здоров'я особистості.

Імідж (від англ. *image* – образ) – особливий вид психічного образу, який характеризується як: 1) сформований у масовій свідомості стереотип сильно емоційно забарвленого психічного образу чого-небудь або кого-небудь; сильне враження, що наділене великими регуляторними властивостями; 2) маніпулятивний, привабливий, зрозумілий психічний образ, що впливає на емоційну сферу людини (іноді на її підсвідомість), а через неї – на механізми свідомості і поведінки, вибір людини.

Іміджування – уміле моральне звеличування добropорядних вчинків студентів, моральний захист тих, хто діє чесно й принципово.

Імпульсивність (від лат. *impulsio* – поштовх) – особливість поведінки людини (у стійких формах – риса характеру), що полягає у схильності діяти за першим спонуканням, під впливом зовнішніх обставин або емоцій. Імпульсивна людина не обмірковує своїх вчинків, вона швидко й безпосередньо реагує і часто так само швидко кається у своїх діях. Імпульсивність може бути спричинена сильною втомою.

Індивід (від лат. *individuum* – неподільне) – окремий представник людського роду, носій сукупності морфологічних, фізіологічних і психологічних ознак, які відрізняють його від представників інших видів живих істот; особа в групі або суспільстві. Індивідом є кожна людина. У процесі онтогенетичного розвитку індивід стає особистістю, індивідуальністю,

свідомим суб'єктом своєї поведінки і діяльності.

Індивідуалізація – пошуки засобів позначення своєї неповторності, своєрідності, намагання транслювати іншим своє особистісне ставлення до них.

Індивідуальний стиль діяльності – характерна для певного індивіда система навичок, методів, прийомів, способів вирішення завдань якоїсь діяльності, що забезпечує більш-менш успішне її виконання. Людина, свідомо або стихійно мобілізуючи значущі для цієї роботи якості, водночас компенсує чи якось переборює ті, які заважають досягненню успіху. Як результат, формується індивідуальний стиль діяльності – неповторний варіант типових для цієї людини прийомів роботи в звичних для неї умовах. Індивідуальний стиль діяльності якогось індивіда не може бути універсальним «ідеальним зразком», а нав'язування його іншим може зашкодити вирішенню завдань їхньої діяльності. Одне з найголовніших педагогічних завдань – допомогти студентові знайти власний стиль навчально-професійної діяльності.

Індивідуальність (від лат. *individuum* – неподільне, особа) – неповторність, унікальність властивостей людини. Поняття індивідуальність використовують у психології для опису двох явищ: 1) *індивідуально-психологічні відмінності* – своєрідність психологічних властивостей людини, що виявляються в різних сферах (інтелекті, темпераменті, особистості), і відрізняють її від середньої людини; 2) *вищий рівень ієрархічної організації* психологічних властивостей людини: індивід – особистість – індивідуальність. У цьому разі індивідуальність – відносно замкнута система, яка є унікальним поєднанням усіх властивостей людини як індивіда й особистості. За Б. Г. Ананьєвим, особистість є «вершиною» структури психологічних властивостей, а індивідуальність – «глибиною» особистості.

Інтеграція (*integratio* – відновлення, відтворення, *integer* – цілісний) – ознака *автентичної особистості*, яка по-справжньому реально функціонує, знає відмінності між відчуттями і фантазіями, між своїми потребами і бажаннями інших. Така людина діє згідно з власною глибинною мудрістю, не вимагаючи від людей підкорення або відповідності власним очікуванням. Інтеграція особистості означає, що вона усвідомлює свої потреби та бере відповідальність за їхню реалізацію, узгоджує свої бажання з наявними можливостями, вибудовує своє «Я – ідеальне» узгоджено з «Я – реальним» і професійною моделлю.

Інтелект (від лат. *intellectus* – розуміння, розум, глузд) – більш-менш стійка структура загальних розумових здібностей людини, раціонального пізнання; ефективність індивідуального підходу до ситуацій, які вимагають пізнавальної активності; вищий спосіб урівноваження суб'єкта з середовищем, який характеризується універсальністю (Ж. Піаже). Розрізняють три види інтелекту (за Р. Стернбергом): 1) *інтелект вербальний*, для якого

характерний великий словниковий запас, ерудиція, вміння розуміти прочитане; 2) здібність *вирішувати проблеми*; 3) *інтелект практичний* – як вміння домогтися поставлених цілей.

Інтелектуалізація – вид психологічного захисту за допомогою раціональних компонентів мислення, емоційний компонент ігнорується або зберігається як почуття неспокою, тривоги.

Інтелектуальна ініціатива – бажання індивіда самостійно шукати нову інформацію; інтелектуальна самореалізація, самокерування інтелектуальною діяльністю, він цілеспрямовано будує процес самонавчання. Мотивація підсилюється, якщо людина бачить зв'язок між засвоєнням знань і збагаченням особистісного досвіду.

Інтелігентність – висока (моральна) культура поведінки разом із високим рівнем розвитку інтелекту й освіченістю.

Інтелігенція – еліта суспільства, передова його частина; люди, які професійно займаються розумовою працею і мають для цього спеціальну освіту.

Інтерес – мотиваційно-емоційний стан людини, який спонукає її до пізнавальної діяльності, що розгортається переважно у внутрішньому плані. Інтерес виявляється в забарвленому позитивними емоціями зосередженні уваги на певному предметі. В інтересі є емоційний і вольовий моменти (інтелектуальна емоція й зусилля), пов'язані з подоланням інтелектуальних труднощів і задоволенням від результату пізнання. Інтереси класифікують за змістом, широтою, глибиною, стійкістю, силою, тривалістю. Л. С. Виготський трактував інтерес як специфічно людський рівень розвитку потреб, для якого характерна свідомість і воля, – це *«вищі культурні потреби»*, що є рушійною силою поведінки.

Інтуїція – здатність до практично моментального осягнення істини без безпосереднього логічного обмірковування; мислительний процес знаходження розв'язання задачі на основі орієнтирів пошуку, не пов'язаних логічно або недостатніх для отримання логічного висновку. Для інтуїції характерна швидкість (інколи моментальність) формулювання гіпотез і прийняття рішення, а також недостатня усвідомленість його логічних засад. Інтуїція відіграє велику роль у творчому процесі, в якому людина відкриває нові знання і способи перетворення дійсності.

Інтуїція совісті (за О. О. Ухтомським) – це дологічний апарат пізнання-передбачення, далеко діючий *«рецептор на відстані»* (звістка), апарат цілісного знання, який управляє нами повсякденно як у другорядному, так і у важливому. Інтуїція совісті (або душевні інтеграли) у підсвідомій життєдіяльності людини дає змогу передбачати ситуації, коли порушення якимись проектами законів буття перетворює ці закони в закони відплати. Інтуїція совісті позбавлена технократичного мислення, що постійно порушує закони буття.

Інфантилізм (від лат. *infantis* – дитячий) – затримка в розвитку організму з

характерним сполученням фізичних і психічних ознак. Психічний розвиток нижче вікового рівня. Особливість інфантилізму – можливість подолання симптомів і повна компенсація психічного розвитку індивіда надалі. Деякі форми інфантилізму мають генотипову зумовленість.

Інформація – повідомлення, новина, звістка; відомість, подана в готовому вигляді.

Категорії – найбільш загальні фундаментальні поняття, які відображають загальні властивості і відношення дійсності та пізнання.

Керівництво – найефективніший вид управління особами і групами, при якому суб'єкти управління й об'єкт управління взаємодіють у свідомому прагненні до єдиної мети. Керівництво здійснюється за трьома основними стилями: авторитарним, ліберальним і демократичним.

Кластерний аналіз – математична процедура багатомірного аналізу, що дає змогу на основі численних показників (як об'єктивних, так і суб'єктивних), які характеризують низку об'єктів (наприклад, респонденти, стимули), згрупувати їх у класи (кластери) таким чином, щоб об'єкти, що входять в один клас, були більш однорідними, подібнішими порівняно з об'єктами, що входять в інші класи. На основі кількісно виражених параметрів об'єктів обчислюють відстані між ними. Метод широко застосовують у психології.

Когнітивний дисонанс (від лат. *cognitio* – знання, пізнання; *disono* – різноголосий) – емоційний стан дискомфорту, який виникає, коли в людини одночасно є деякі настанови або знання, що не узгоджуються між собою, або якщо виникає конфлікт переконання і зовнішньої поведінки. Внутрішня проблема, внутрішньоособистісний конфлікт може вирішитися, якщо змінити переконання або інтерпретацію ситуації.

Когнітивний стиль – багатомірний особистісний конструкт, сукупність індивідуально специфічних і стійких характеристик схильності до певних способів оброблення інформації та прийняття рішень (наприклад, ригідність або догматизм, толерантність-інтолерантність до невизначеності; когнітивна складність-простота; імпульсивність-самоконтроль та ін.).

Колектив – група однодумців, об'єднаних суспільно значущою спільною діяльністю, у якій переважають товариські стосунки й моральні норми поведінки. Колектив характеризується єдністю ціннісних орієнтацій, наявністю органів самоврядування, традицій та ін.

Колективний суб'єкт управління – управлінський колектив, який характеризується системою інтегральних властивостей, притаманних соціальній групі, але опосередкованих специфікою управлінської діяльності (наприклад, педагогічний колектив).

Компетентність – такий тип організації знань, який дає можливість приймати

ефективні рішення: знання характеризуються різноманітністю, чіткою визначеністю і взаємозв'язком, гнучкістю, швидкою актуалізацією, широким застосуванням, категоріальним характером, саморегуляцією на основі рефлексії.

Компетенція – загальна здатність мобілізувати в професійній діяльності набуті знання, уміння, а також використовувати узагальнені засоби і способи виконання дій. Компетенція забезпечує універсальність професійної діяльності.

Компромід міжособистісний – спосіб досягнення порозуміння, завершення конфлікту міжособистісного або міжгрупового. Компромід передбачає досягнення угоди, взаєморозуміння, часткового завершення соціального конфлікту через взаємні поступки і узгодження інтересів (через їхнє часткове задоволення). Компромід використовується в умовах, коли суб'єкти мають однакові можливості при відсутності достатніх ресурсів для повного задоволення інтересів, потреб однієї зі сторін, яка конфліктує.

Комунікбельність викладача (лат. *communico* – з'єдную, повідомляю) – риса особистості, яка виявляється в здатності до встановлення контактів, до спілкування, товариськості; комунікативний потенціал викладача і його навички ефективного педагогічного спілкування.

Комунікація – спілкування, обмін інформацією, взаємодія один з одним.

Конгруентність – справжність, щирість, чесність; одне з трьох «необхідних і достатніх умов» ефективного психотерапевтичного контакту (разом з емпатією і безоцінним позитивним прийняттям), розроблених у рамках особистісно-центрованого підходу в психотерапії. Цей термін запропонував К. Роджерс для опису, по-перше, відповідності «Я-ідеального», «Я-реального» і «досвіду» в житті людини; по-друге, динамічного стану психотерапевта, в якому різні елементи його внутрішнього досвіду (емоції, атитюди та ін.) він адекватно і вільно переживає і щиро виражає під час роботи з клієнтом. Конгруентність розглядають також як характеристику спілкування та особливий режим ефективної роботи будь-якого фасилітатора (психолога, викладача, вихователя).

Конкретизація – когнітивний процес відновлення в мисленні образу предмета (явища); надавання чому-небудь конкретного вираження, збагачення додатковою інформацією. Зворотними процедурами конкретизації є абстракція й узагальнення.

Конкуренція – організація групової або міжособистісної взаємодії, яка передбачає суворі межі. Активність спрямована на створення перешкод партнерові по взаємодії.

Консенсус – згода, відсутність у сторін, що домовляються, заперечень щодо пропозицій, висунутих під час переговорів.

Контрольні інстанції моральної свідомості – самоконтроль, самодисципліна, сором,

почуття провини, совість.

Конфіденційність – довірливість, секретність, що не підлягає розголошу.

Конфлікт (лат. *conflictus* – зіткнення) – зіткнення осіб і груп, їхніх ідей, протилежних поглядів, інтересів, потреб, оцінок, прагнень, рівня домагань тощо. В основі конфлікту можуть лежати реальні або ілюзорні, усвідомлені або не усвідомлені протиріччя, спроба вирішення яких відбувається на фоні гострих емоційних станів. Прийоми психологічного тиску на опонентів, стиль, стратегія і тактика протиборства відображають індивідуальні характеристики учасників конфлікту. Способи запобігання і розв'язання конфліктів ґрунтуються насамперед на здійсненні психологічного впливу на опонентів, щоб змінити їхні ставлення, настанови.

Конфлікт внутрішньоособистісний – зіткнення інтересів, потреб, потягів особистості, що виникають при умові їхньої приблизної паритетності за інтенсивністю і значущістю, але різної спрямованості. Найчастіше внутрішньоособистісні конфлікти поділяють на мотиваційні (боротьба одночасно актуалізованих суперечливих потреб) та когнітивні (зіткнення несумісних уявлень, когніцій). К. Левін виділяв три типи мотиваційних внутрішньоособистісних конфліктів: 1) конфлікт типу «наближення-наближення» – необхідність вибору між однаково привабливими, але взаємо неприйнятними альтернативами; 2) конфлікт типу «уникнення-уникнення» – вибір між двома однаково непривабливими можливостями; 3) конфлікт типу «наближення-уникнення» – мета одночасно і приваблива, і неприваблива.

Конфлікт міжгруповий – тип конфлікту, у якому суб'єктами взаємодії є не окремі індивіди, а групи. Можна говорити про конфлікти між малими і великими, формальними і неформальними та іншими групами. По суті, до міжгрупових конфліктів належать і конфлікти між окремими людьми, які є представниками і виразниками позицій своїх груп.

Конфлікт рольовий – один із типів міжособистісного конфлікту, який виникає на ґрунті недотримання норм рольової взаємодії, невиконання індивідом певних соціальних функцій, які приховано або явно визначені його статусом, позицією в системі міжособистісних стосунків. В основі невиконання рольової поведінки можуть бути різні причини (наприклад, мимовільне переступання норм через неповне їх знання; вимушене порушення внаслідок особливих ситуацій; свідоме недотримання як демонстрування неприйняття ролі, що нав'язується; відсутність або втрата учасниками взаємодії розуміння своєї ролі і т. ін.). Це може також бути різновидом внутрішньоособистісного конфлікту, причиною виникнення якого є протиріччя між вимогами ролі й можливостями особистості (наприклад, необхідність управління діяльністю інших людей і особистою позицією

невтручання), або є наслідком тривалого протиріччя між двома й більше соціальними ролями (наприклад, «робота або навчання»), формальне управління студентською групою, із членами якої старосту пов'язують неформальні дружні стосунки.

Конфліктна ситуація – виникнення і загострення протиріч між членами групи. Усвідомлення конфліктної ситуації, яке виникає через певний час, активізує її учасників на вживання необхідних заходів. Коли не вдається врегулювати гострі суперечності, виникає конфлікт.

Конформність (лат. *conformis* – подібний, відповідний) – процес зміни атиюдів, думок, сприйняття, поведінки індивіда у напрямку згоди з групою як реакція на реальний або уявний груповий тиск у ситуаціях, коли немає прямої вимоги погоджуватися з групою. «Тиск» на індивіда зазвичай виявляється у факті демонстрування узгодженої позиції інших членів групи та необхідності після цього привселюдно висловити власну позицію. Це може бути властивістю особистості «бути як інші», потрапляти в сувору залежність від групи, вияв якої визначається іноді довільним наслідуванням, а іноді – скромністю.

Кооперація – рівень взаємодії, який передбачає спільні зусилля в напрямі досягнення однієї мети.

Коректність – дещо підкреслена ввічливість, тактовне поводження з людьми.

Креативність – творчі можливості (здібності) людини, які виявляються в мисленні, почуттях, спілкуванні, окремих видах діяльності, можуть характеризувати особистість загалом або її деякі сторони, продукти діяльності, процес їхнього створення. Креативність розглядають як дуже важливий і відносно незалежний чинник обдарованості, який зрідка виявляється в тестах інтелекту й академічних успіхах. Креативність визначається здатністю знаходити нові варіанти оптимального вирішення проблеми; сприйнятливістю до нових ідей.

Криза – стан душевного розладу, викликаний невдоволенням собою, своїми успіхами, взаєминами з людьми.

Криза ідентичності – неможливо ототожнити себе в соціальному плані, конфлікт рольових настанов, суперечливість смислотворних життєвих цінностей.

Культура (лат. *cultura* – догляд, освіта, розвиток) – 1) сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених суспільством, які характеризують певний рівень його розвитку; 2) рівень, ступінь розвитку, досягнутий у деякій галузі знань або діяльності: культура праці, культура управління, культура мови тощо; 3) ступінь соціального, морального й розумового розвитку, властивий конкретній людині. Культура (1) – інтегральний чинник соціалізації особистості.

Культура управління – сукупність теоретичних і практичних положень, принципів,

норм і цінностей, що мають загальний характер і стосуються певною мірою різних аспектів управлінської діяльності.

Лідер (лат. *leader* – ведучий, керівник) – член групи, який спонтанно висувається на роль неофіційного керівника в умовах певної специфічної та досить значущої ситуації, щоб забезпечити організацію гуртової діяльності людей для найшвидшого і найуспішнішого досягнення спільної мети.

Лідерство – здатність особистості спонукати інших діяти, надихаючи й запевняючи їх у тому, що обраний курс є правильним. У практичному плані лідерство – відношення домінування і підкорення, влади і підлеглості в системі міжособистісних взаємин у групі, сукупність правил або процедур, у межах яких здійснюється діяльність лідера.

Локус контролю (лат. *locus* – місце, місцеположення; фр. *controle* – перевірка) – якість, яка характеризує схильність людини приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам або власним здібностям і зусиллям. Розрізняються інтернальний (внутрішній, на себе) і екстернальний (зовнішній, на людей навколо) локус-контроль. У першому випадку людина вважає, що події, які відбуваються з нею, насамперед залежать від її особистісних якостей (компетентність, цілеспрямованість, рівень здібностей тощо) і є результатом її власної діяльності. У другому випадку людина переконана, що її успіхи чи невдачі є результатом дії зовнішніх сил (удача, випадковість, тиск оточення, інші люди тощо).

Майстерність – властивість особистості, набута в процесі її досвіду діяльності як вищий рівень освоєних професійних умінь у цій галузі на основі гнучких навичок і творчості.

Манера – звичка діяти певним чином; індивідуальний стиль поведінки, у т.ч. спілкування.

Маніпуляція – комунікативний вплив, спрямований на актуалізацію в об'єкта впливу мотиваційних станів (у т.ч. почуттів, атитюдів, стереотипів), що спонукають його до поведінки, бажаної для суб'єкта впливу. До того ж не передбачають, що він обов'язково має бути не вигідним для об'єкта впливу.

Манірність – відсутність простоти та природності в поведінці й спілкуванні; показність, церемонність.

Маргінальна особистість (від лат. *margo* – край) – особистість, у якої не сформована міцна, однозначна, узгоджена система соціальних ідентичностей і ціннісних орієнтації, громадянська і національна самосвідомість. Вважають, що через це маргінальна особистість має когнітивні й емоційні проблеми, психологічні труднощі, внутрішній розлад.

Менеджер (англ. *management* – управління) – суб'єкт, що виконує управлінські функції;

спеціаліст, який здійснює управлінську діяльність в економічних і виробничих структурах, освітніх закладах та ін.; особа, яка організовує конкретну роботу персоналу, керуючись сучасними методами управління.

Менталітет – сукупність характерних особливостей етнічної самосвідомості, специфічна форма духовності, своєрідних почуттів.

Ментальність – система більш-менш стабільних рис психічного складу конкретного етносу.

Ментальність українського народу (за Х. Василькевич) – інтровертованість вищих психічних функцій у сприйнятті навколишньої дійсності, що виявляється в: зосередженості на фактах і проблемах внутрішнього світу; сентименталізмі, чутливості до природи, емпатії, культуротворчості, яскравій обрядовості, фольклорі; естетизмі народного життя, анархічному індивідуалізмі, прагненні до особистої свободи без належного прагнення до державотворчості; браку ясних цілей, стійкості, витривалості, дисципліни; перевазі емоційного над інтелектом і волею, тяжінні до морального буття.

Метод дослідження – нормативний обґрунтований спосіб проведення наукового дослідження. Це шлях наукового пізнання, який впливає із загальних теоретичних уявлень про сутність об'єкта дослідження. Розуміння, визначення і вибір методів дослідження залежать від загальнонаукової і конкретно-наукової методології.

Методи психологічної саморегуляції – комплекс методів і навчальних програм, орієнтованих на навчання людини спеціальним прийомом довільної зміни власного стану, які в подальшому житті вона може використовувати самостійно. До них належать техніки нервово-м'язової релаксації, автогенне й ідеомоторне тренування, прийоми сенсорного репродукування образів, езотеричні методи зміни стану свідомості, самогіпноз. Як додаткові прийоми використовують сугестію (навіювання), світломузичний вплив тощо.

Методика дослідження – конкретне втілення методу дослідження; вироблений спосіб організації взаємодії суб'єкта та об'єкта дослідження на основі конкретного матеріалу і визначеної процедури. У методиці дослідження конкретизується мета, предмет дослідження, а також показники вимірюваного явища, умови проведення роботи, засоби фіксації експериментальних показників і процедура аналізу та інтерпретації одержаних даних.

Методологія – шлях пізнання, одержання й пояснення необхідних фактів і розкриття закономірностей досліджуваних явищ. Система принципів, норм і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності.

Мислення – процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів та явищ об'єктивної дійсності в їхніх істотних зв'язках і відношеннях. Мислення

пов'язане з вирішенням проблемних задач, які виникають як у повсякденному житті, так і в професійній діяльності. Різновиди мислення: за формою (наочно-дійове, наочно-образне, словесно-логічне або понятійне); за характером завдань, що розв'язуються (теоретичне, практичне); за мірою розгорнення (дискурсивне, інтуїтивне); за мірою новизни та оригінальності (репродуктивне, творче) та ін. Формами мислення є судження, міркування, умовисновки, поняття. Індивідуальні особливості мислення: самостійність, критичність, гнучкість, глибина, послідовність, швидкість, ригідність.

Мислення абстрактне – один із різновидів людського мислення, яке полягає у виробленні узагальнених понять, суджень, умовиводів і здатності оперувати ними. Абстрактне (понятійне) мислення виростає на ґрунті узагальнення даних емпіричного пізнання.

Мислення дивергентне – мислення, пов'язане з розв'язанням задач, що мають багато нестандартних оригінальних рішень. Воно допускає існування декількох правильних відповідей. Дивергентне мислення розглядають як основу креативності.

Мислення конвергентне – мислення, пов'язане з розв'язанням задач, що мають єдине правильне рішення, яке знаходять за допомогою засвоєних алгоритмів.

Мислення технократичне – світогляд або менталітет, суттєвими рисами якого є вищість засобів над метою, мети над смыслом і загальнолюдськими інтересами, техніки (у т.ч. і психотехніки) над людиною та її цінностями. Технократичне мислення – це мислення, якому не властиві розум і мудрість. Для нього не існує абсолютних категорій моральності, совісті й гідності. Суттєвою особливістю технократичного мислення є погляд на людину як на компонент системи, який навчають і програмують, а не як на особистість, для якої характерна свобода щодо можливого простору діяльності.

Модель особистості професіонала – модель, що відображає структуру найсуттєвіших здібностей особистості до конкретної професії. Розробляється на основі узагальнення емпіричних відомостей про структури особистостей достатньої кількості професіоналів, що добре впорюються (а для порівняння – і погано) з професійною діяльністю або на підставі кодифікованих норм (законів, статутів, інструкцій та ін.) і побажань експертів.

Моніторинг – у педагогіці контроль з періодичним спостереженням за об'єктом дослідження на предмет відповідності бажаному результату.

Мораль – загальна ціннісна основа культури, яка спрямовує активність людини на утвердження самоцінності особистості, рівності людей у їхньому прагненні до гідного й щасливого життя.

Моральні потреби – поняття, яке відтворює позитивне громадське цінування

індивідуальних запитів особистості; суспільно (зокрема морально) санкціонована міра потреб, що стосується як їхнього складу, рівня, так і способів задоволення.

Моральні якості – характеристика найтипівіших моральних рис поведінки індивіда.

Моральність – визначає міру дотримання соціальних норм у поведінці людини, її ставлення до суспільства, містить внутрішню потребу особистості у здійсненні моральних дій і вчинків. Це сфера відповідального вчинку щодо інших людей. Суть моральності – гуманне ставлення до людини (альтруїзм). Моральність може виховуватися лише створенням умов, серед яких людина звикає поводитися й діяти морально так само невимушено і природно, як і вмиватися зранку.

Мотив – матеріальний або ідеальний «предмет» (або його психічний образ), який спонукає і спрямовує на себе діяльність або вчинок, за допомогою яких задовольняються певні потреби суб'єкта. Більш широке тлумачення мотиву таке: потреба, ідея, органічний стан, емоція та ін., що спонукає суб'єкта до дії. Допускають, що в людини може виникати стан спонукання (потягу) без переживання й усвідомлення мотиву. Водночас діяльність може бути полімотивованою, тобто мати кілька мотивів.

Мотивація – сукупність причин психологічного характеру (система мотивів), які зумовлюють поведінку і вчинки людини, їхній початок, спрямованість і активність.

Мудрість – найвищий прояв глибини розуму, що спирається на багате і добре організоване знання фактів та інструментальне знання про різні життєві контексти.

Навички – дії високого ступеня досконалості, деякі з яких можуть бути доведені до автоматизму.

Навіюваність – некритичне прийняття чужого погляду.

Навіювання – вплив на емоційну і несвідому сферу психіки людини: подолання страхів, демонстрація психологічного захисту та можливості задоволення її основних потреб.

Навчальна дія – в розвивальному навчанні – дія, спрямована на розв'язання навчальної задачі, а також поетапні (або часткові) дії, відповідно до окремих етапів розв'язання задачі.

Навчальні операції – операції що входять у навчальну дію і відповідають конкретним умовам розв'язання окремих навчальних задач.

Навчальна задача – задача, при розв'язанні якої студент оволодіває загальним способом розв'язання цілого класу однорідних часткових задач. Етапи розв'язання навчальної задачі: 1) прийняття або самостійне визначення навчальної задачі; 2) перетворення умов навчальної задачі, щоб знайти деяке загальне відношення предмета, що вивчається; 3) моделювання виділеного відношення; 4) перетворення моделі цього відношення для вивчення його властивостей у «чистому вигляді»; 5) побудова системи часткових задач, які

розв'язуються загальним способом; 6) контроль за виконанням попередніх дій; 7) оцінка засвоєння загального способу як результату розв'язання навчальної задачі.

Навчання – упорядкована взаємодія викладача зі студентом, спрямована на розвиток особистості майбутнього фахівця, досягнення мети професійної підготовки. Змістом цієї взаємодії є цілеспрямоване, послідовне передавання (трансформація) суспільно-історичного, соціокультурного, професійного досвіду студентам у спеціально організованих умовах вищої школи.

Наполегливість – волевова якість особистості, що полягає в умінні домагатися поставленої мети, переборюючи зовнішні і внутрішні перешкоди. Слід розрізняти наполегливість і впертість. При впертості єдиним мотивом поведінки індивіда є самоствердження, прагнення будь-що досягти свого.

Настанова психологічна – готовність, схильність суб'єкта до певної форми реагування. Настанова багато в чому визначає характер поведінки і діяльності. Психологічна настанова стосовно тих чи інших соціальних об'єктів і явищ називається соціальною або соціально-психологічною настановою. Настанови соціальна і соціально-психологічна можуть виникати під впливом пропаганди або спеціальних видів реклами.

Настрій – це загальний емоційний стан, який своєрідно забарвлює на певний час діяльність і поведінку людини, характеризує її життєвий тонус. Розрізняють позитивні настрої (мажорний, веселий, життєрадісний, піднесений тощо) і негативні (мінорний, сумний, пригнічений, знижений тощо).

Натхнення – різке й несподіване зростання духовних сил людини, що спостерігають у процесі творчої праці; його характеризує глибока і стійка зосередженість на предметі праці, активізація здібностей, знань і умінь, високий рівень активності пізнавальних процесів (жвавість вражень), яскравість образів пам'яті й уяви. З натхненням часто пов'язане народження задуму та ідеї винаходу, вирішення нерозв'язної проблеми, створення головних образів художнього твору.

Наука – 1) сфера й особливий вид діяльності людини, результатом якої є нові знання про дійсність, що відповідають критерію істинності; 2) система знань, отриманих за допомогою наукового методу.

Наукова організація праці (НОП) – удосконалення організації праці на основі досягнень науки і передового досвіду. При впровадженні НОП вирішують триєдине завдання – економічне (підвищення продуктивності праці), психофізіологічне (збереження здоров'я), соціальне (розвиток особистості працівника).

Научіння – процес і результат набуття людиною нового сенсомоторного та

інтелектуального досвіду, нових форм поведінки; засвоєння студентом соціального досвіду, професійних знань, умінь і навичок. Результатом навчання є соціалізація особистості студента.

Научуваність – загальна оцінка здібності й бажання особи навчатися. Що вище рівень научуваності індивіда, то легше й швидше проходить його навчання. Функціонально рівень научуваності – це сукупність інтелектуальних і мотиваційних властивостей, від яких (за інших однакових зовнішніх і внутрішніх умов) залежить продуктивність навчальної діяльності того, хто навчається. Операційно научуваність характеризують такими показниками: рівень складності, обсяг і темп засвоєння навчального матеріалу, ступінь педагогічної допомоги та ін.

Національна самосвідомість особистості – розуміння і почуття належності до етнічної спільноти як результат освоєння культури, традицій, звичаїв свого народу. Вона включає: 1) усвідомлення себе як індивіда на основі уявлень і знань про свої природно-біологічні властивості, зовнішність («Я-національно-фізичне»); 2) усвідомлення себе як носія національної психології на основі пізнання впливу на психічні процеси, почуття, прояв волі, розуму, мовлення, належності до певної нації, народу («Я-національно-психологічне»); 3) усвідомлення себе як носія національних властивостей особистості на основі пізнання залежності своєї життєвої позиції, ставлення до дійсності, інших людей, праці від національної належності («Я-національно-соціальне»). Завдяки національним особливостям особистість здатна зберегти наступність традицій і звичаїв свого народу, продовжити шлях його соціального і культурного розвитку.

Новоутворення психологічне – термін, який запропонував Л. С. Виготський для психологічної характеристики вікових періодів; це якісні психологічні зміни в особистості й діяльності, які вперше виникають у цей період і визначають подальший хід розвитку, а також ставлення особи до самої себе та до соціального оточення.

Нонконформізм – поведінка індивіда всупереч спільноті, негативізм, нехтування будь-якими груповими нормами, зворотний бік конформізму.

Об'єкт дослідження – це частина об'єктивної психологічної реальності (тобто того, що існує незалежно від нашої волі і свідомості), яку потрібно дослідити.

Організованість – взаємодія індивідуального і спільного, вміння структурувати і програмувати діяльність відповідно до правил і норм організації.

Освіта – процес і результат засвоєння систематизованих знань, умінь і навичок, а також способів мислення; це й рівень розумового розвитку особистості та її професійної кваліфікації. Освіту здобувають переважно в системі різних навчальних закладів (загальноосвітні та спеціальні (професійні) навчальні заклади). Істотною умовою успіху

освіти є самоосвіта.

Освічений – індивід, який навчився вчитися самостійно; той, хто усвідомив, що безпека виживання базується не на самому знанні, а на вмінні його здобувати.

Особистісний зміст – усвідомлювана значущість для суб'єкта об'єктів і явищ дійсності (у т.ч. власних дій і цілей), яка зумовлена тим, у якому зв'язку об'єкт чи явище знаходиться з мотивами, потребами і ціннісними орієнтаціями суб'єкта.

В особистісному змісті відбивається не тільки значущість (валентність), але й змістовний зв'язок із конкретними мотивами, потребами і цінностями. Особистісний зміст є основою діяльності стосовно них, і тим самим виконує регулюючу функцію. Виникаючи в діяльності, особистісні смисли стають одиницями людської свідомості.

Особистість – людська цілісність, яка самовизначається і складається з розвитку ставлення до навколишнього світу, до інших людей і до самої себе; вища інстанція, яка координує всю психічну діяльність, поведінкову активність; соціальне обличчя людини, «Я» для інших. Це соціальний індивід, що поєднує в собі риси загальнолюдського, суспільно значущого та індивідуально неповторного. Людина як особистість формується в соціокультурному середовищі у процесі спільної діяльності й спілкування.

Оцінка педагогічна – у традиційній педагогіці це процес порівняння досягнутого студентом рівня оволодіння навчальним матеріалом з еталонними вимогами, які описані в навчальній програмі. Оцінку використовують під час педагогічного контролю і найчастіше виражають у формі бальної оцінки. У розвивальному навчанні оцінка – ступінь опанування загального способу розв'язання певної навчальної задачі.

Педагогіка вищої школи – наука про закономірності навчання, виховання і розвитку студентів, а також їх наукову і професійну підготовку як фахівців відповідно до вимог держави.

Педагогічна майстерність – комплекс властивостей особистості, який забезпечує високий рівень самоорганізації професійної педагогічної діяльності. Елементи педагогічної майстерності: 1) гуманістична спрямованість (інтереси, цінності, ідеали); 2) професійне знання (предмета, методики його викладання, педагогіки і психології); 3) педагогічні здібності (комунікабельність, перцептивні здібності, динамізм, емоційна стійкість, оптимістичне прогнозування, креативність); 4) педагогічна техніка (уміння керувати собою, уміння взаємодіяти).

Педагогічна технологія – наукове психолого-педагогічне обґрунтування характеру педагогічного впливу на вихованця в процесі взаємодії з ним.

Педагогічна техніка – уміння використовувати психофізичний апарат як інструмент виховного впливу. Це прийоми володіння собою (своїм організмом, настроєм, мовленням,

увагою й увагою) і прийоми впливу на інших

Педагогічне спілкування – професійне спілкування викладача зі студентами на занятті та поза ним, спрямоване на створення сприятливого психологічного клімату; структурний компонент і одночасно спосіб реалізації методів і прийомів педагогічних впливів, спрямованих на формування особистості. Педагогічне спілкування – одна зі сторін професіоналізму викладача, його вміння транслювати особистісне «Я» студентові як суб'єкту: чути і бачити його; співпереживати йому; безумовно приймати його як особистість, поважати почуття його власної гідності.

Педагогічний артистизм – експресивне вираження власних переживань, виявлення емпатійності, вміння щиро приймати переживання студента.

Переконання – уявлення, знання, ідеї, що стали мотивами поведінки людини і визначають її ставлення до різних сфер дійсності; компоненти світогляду особистості. Знання автоматично не переходять у переконання. Останні формуються на основі індивідуального досвіду людини в результаті її діяльності. Виробленню переконань сприяє боротьба з тим, що їм протистоїть. Справжні переконання починають формуватися в старшому шкільному віці на основі глибоких знань і виникнення розвинутих форм мислення, появи критичного ставлення до дійсності, формування активної життєвої позиції і світогляду.

Переконування – вплив на раціональний бік психіки за допомогою логічних формулювань, аргументів і доказів.

Плюралізм – множина рівноправно конкурентних світоглядів, наукових напрямів, ідей, думок тощо.

Поведінка – цілеспрямована система взаємопов'язаних вчинків, які людина здійснює, щоб реалізувати певні функції, зумовлені взаємодією з середовищем. У поведінці виявляється єдність психічних (спонукальних, регулювальних ланок, які відображають умови розміщення предметів потреб індивіда) і виконавчих, зовнішніх дій, які наближують або віддаляють організм від певних об'єктів, а також перетворюють їх. Поведінка людини завжди соціально зумовлена й набуває характеристики свідомої, колективної, цілеспрямованої, довільної і творчої діяльності.

Позиція (лат. *positio* – становище) – погляди, уявлення, настанови особистості стосовно умов її життєдіяльності.

Потреба пізнавальна – прагнення студента до опанування теоретичних знань з якоїсь предметної галузі (ці знання відображають закономірності походження, становлення і розвитку предметів відповідної галузі).

Потяг – безпосереднє емоційне переживання потреби (необхідності) у чому-небудь; спонукання, яке ще не опосередковане свідомим цілеспрямуванням. У дорослої людини типовою є довільна активність, найпершою умовою якої є здібність до рефлексії, до усвідомлення своїх потягів, і їхнє прийняття або відкидання. Виникнення в людини потягу створює початковий етап мотиваційного процесу. Як результат свідомого вольового рішення діяти відповідно до якогось спонукання розпочинається етап «бажання».

Предмет дослідження – якийсь конкретний бік, аспект, властивість або відношення об'єкта дослідження. *Об'єкт* – це ціле, *предмет* – якась його частина.

Предмет психології вищої школи – особистість викладача і студента в їхній розвивальній педагогічній взаємодії. Психологія вищої школи досліджує роль *особистісного чинника* при впровадженні інноваційних технологій навчання і виховання у ВНЗ, психологічні умови і механізми становлення особистості майбутнього фахівця в системі ступеневої вищої освіти.

Презентація – процес і засоби представлення себе оточенню.

Проблемна ситуація – ситуація, у якій наявні в індивіда способи поведінки і знання є недостатніми для виконання практичного або теоретичного завдання, і виникає потреба в нових формах поведінки, у нових знаннях.

Проблемне навчання – педагогічна технологія, що забезпечує можливість творчої участі студентів у процесі засвоєння нових знань, формування творчого мислення і пізнавальних інтересів особистості. Основним методом є розв'язування проблемної ситуації. За ступенем складності є такі основні рівні проблемного навчання: проблемний виклад; спільний проблемний пошук; творче навчання, яке передбачає активну участь студентів у формулюванні проблеми і пошуку шляхів її рішення. Проблемне навчання реалізують за допомогою системи проблемних навчальних завдань, які використовує викладач у процесі навчання.

Показники ефективності проблемного навчання: підвищення якості засвоєння навчального матеріалу й можливостей його практичного використання в майбутній професійній діяльності; формування творчих здібностей і пізнавальної мотивації, що забезпечує можливість самоосвіти.

Простір відповідальності «Я» – етичні уявлення людини про те, що особисто вона мусить і чого не повинна робити («етичне Я») або чому потрібно й не треба навчатися. Завдяки простору відповідальності «Я» людина не дає проявитися деяким своїм здібностям, хоча усвідомлює, що могла б досягти тут компетентності (майстерності).

Протиріччя – у *філос. розумінні* – взаємодія протилежних, взаємовиключних сторін і

тенденцій предметів і явищ, які водночас перебувають у внутрішній єдності і взаємопроникненні та є джерелом саморуху і розвитку об'єктивного світу й пізнання. Протиріччя в педагогічному спілкуванні – один із видів нескінченної низки протиріч, із яких побудовано світ: добро-зло, сила-слабкість, молодість-старість, хочу-не можна, мрія-реальність, любов-ненависть тощо.

Професійна готовність студента – особистісна якість, яка проявляється в позитивній самооцінці себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності та прагненні займатися нею після закінчення ВНЗ. Вона допомагає молодому фахівцю успішно реалізовувати професійні функції, правильно використовувати набуті знання і досвід, зберігати самоконтроль і долати непередбачені перешкоди. Професійна готовність – вирішальна умова швидкої адаптації випускника до умов праці, подальшого його професійного вдосконалення і підвищення кваліфікації.

Професійна етика – кодекс поведінки, що забезпечує моральний характер тих взаємин між людьми, які впливають з їхньої професійної діяльності: повага до студентів, діловитість, чесність, порядність, компетентність та ін.

Професійна компетентність – професійна готовність і здатність суб'єкта праці до розв'язання завдань і виконання професійних обов'язків. Це ступінь і основний критерій визначення відповідності суб'єкта посаді, яку він займає.

Професійна консультація – психологічна допомога людині у виборі професії та плануванні професійної кар'єри відповідно до її індивідуальних психофізіологічних і психологічних якостей. Проводять у вигляді бесіди клієнта з психологом із застосуванням засобів психодіагностики.

Професійна культура – 1) системний світогляд і модельне професійне мислення (юриста, педагога, інженера тощо); 2) професійна творчість; 3) праксіологічне, рефлексивне й інформаційне опанування; 4) компетентність діяльності, спілкування і саморозвитку.

Професійна орієнтація – ознайомлення молоді зі світом професій і надання допомоги у професійному самовизначенні. Вона сприяє вибору професії у відповідності з індивідуальними здібностями й схильностями, а також суспільними можливостями. Виділяють такі напрями профорієнтації: 1) професійне просвітництво (знайомство зі світом професій, вивчення професіограм, проведення екскурсій, зустрічі з фахівцями тощо); 2) професійне консультування; 3) моральна й емоційна підтримка (психотерапія, тренінги); 4) допомога у прийнятті рішення (побудова ланцюжків, схем альтернативного професійного вибору).

Професійна придатність – відповідність психологічних особливостей людини

вимогам професії для досягнення нею максимальної ефективності праці, одержання задоволення від неї. Професійна придатність частково залежить від вроджених властивостей, а також визначається здібностями і спрямованістю особистості, її професійною підготовкою (ступенем оволодіння необхідними професійними знаннями, уміннями і навичками).

Професійна самосвідомість педагога – усвідомлення педагогом себе як суб'єкта педагогічної діяльності, самооцінка професійно необхідних знань і професійно значущих якостей особистості. Результатом самосвідомості педагога є соціально-професійний аспект його «Я-концепції».

Професійна спрямованість – розуміння і внутрішнє прийняття особистістю цілей і завдань професійної діяльності, а також співзвучних із нею інтересів, настанов, переконань і поглядів. Усі ці ознаки і компоненти професійної спрямованості є показниками рівня її сформованості в студентів. Вона характеризується стійкістю (нестійкістю), домінуванням соціальних або вузько особистісних мотивів, далекою чи близькою перспективою.

Професійне самовизначення – процес прийняття особистістю рішення стосовно вибору майбутньої трудової діяльності (ким стати, до якої соціальної групи належати, де і з ким працювати?). Професійне самовизначення містить у собі усвідомлення індивідом себе як суб'єкта конкретної майбутньої професійної діяльності; зіставлення своїх можливостей на основі самооцінки індивідуально-психологічних якостей із психологічними вимогами професії до фахівця; усвідомлення своєї ролі й відповідальності за успішне виконання діяльності та реалізацію своїх здібностей; саморегуляцію поведінки, спрямованої на досягнення поставленої мети.

Професійне самоствердження студента – потреба і прагнення відповідати професійним вимогам і суб'єктивному професійному ідеалу, реалізувати свої можливості й досягти певних результатів у навчальній і трудовій діяльності, спілкуванні, одержати визнання однокурсників і викладачів, утвердити у власній думці своє професійне «Я». Психологічними умовами професійного самоствердження є посилення професійної мотивації; наявність у свідомості студента сучасної моделі професії; внутрішнє прийняття вимог професії; адекватна самооцінка особистісних якостей, задатків і здібностей; позитивне ставлення до себе як суб'єкта – майбутнього професіонала; оволодіння професійними знаннями; примноження досвіду розв'язання професійних завдань.

Професійний відбір (профвідбір) – форма трудової експертизи, завдання якої – вибір із групи людей, які мають певні здібності, досвід (знання, уміння і навички), моральні якості, необхідні для цієї професії або спеціальності. На підставі завдань розрізняють психологічний, медичний, фізіологічний і педагогічний профвідбір. Залежно від вибору

діагностики (експрес-психодіагностика або пролонгована психодіагностика) розрізняють психологічний експрес-відбір і пролонгований відбір.

Професіограма – системний опис соціально-економічних, виробничо-технічних, санітарно-гігієнічних, психологічних та інших особливостей професії, а також вимог до суб'єкта цієї спеціальності, на основі чого визначаються необхідні для цього виду діяльності якості особистості, що становлять основу професійної придатності людини.

Професіонал – у широкому розумінні це суб'єкт професійної діяльності, в якого високі показники професіоналізму особистості і діяльності, високий професійний і соціальний статус, система особистісної і діяльнісної нормативної регуляції, яка динамічно розвивається. Він постійно націлений на саморозвиток і самовдосконалення, на особистісні й професійні досягнення, що мають соціально-позитивне значення.

Професіоналізація розвитку особистості студента – формування і поглиблення інтересу до професії, опанування знань, умінь і навичок з обраного фаху, вдосконалення особистості майбутнього фахівця. Виявляється у професіоналізації пізнавальних процесів; підвищенні почуття професійної відповідальності, обов'язку і честі; зростанні рівня домагань і прагненні до самоствердження у сфері майбутньої професії; посилення ролі самовиховання, зміцненні професійної самостійності й готовності до майбутньої практичної роботи.

Професіоналізм діяльності – якісна характеристика суб'єкта праці, що відображає високу професійну кваліфікацію і компетентність, розмаїття ефективних професійних навичок і умінь, зокрема тих, що базуються на творчих рішеннях, володіння сучасними алгоритмами й способами розв'язання професійних завдань. Це дає змогу йому здійснювати діяльність із високою стабільною продуктивністю.

Професіоналізм особистості – якісна характеристика суб'єкта праці, що відображає високий рівень розвитку професійно важливих та індивідуально-ділових якостей, акмеологічних інваріантів професіоналізму, високий рівень креативності, адекватний рівень домагань, професійну мотиваційну спрямованість, ціннісні орієнтації, професійні інтереси.

Психологічна модель фахівця – зразок фахівця з вищою освітою, сформований на основі вивчення особливостей особистості й структури діяльності осіб, що успішно працюють після закінчення ВНЗ. Що ближче до завершення професійного навчання перебуває студент, то ближче до модельних повинні бути його особистісні якості, знання, уміння і навички.

Психологічний бар'єр – наслідок невідповідності зовнішніх впливів (подразників) внутрішньому «Я» (інтересам, потребам, спрямованості особистості тощо), через що формується негативне ставлення до «подразників», прагнення захиститися від них.

Психологія вищої школи – галузь психологічної науки, яка вивчає закономірності функціонування психіки студента як суб'єкта навчально-професійної діяльності та закономірності науково-педагогічної діяльності викладача, а також соціально-психологічні особливості педагогічної взаємодії.

Рефлексія (від лат. *reflexio* – вигин, відображення) – довільна увага до змісту власної свідомості. Рефлексійність особистості виявляється в її здатності критично оцінювати свої дії та змінювати відповідно до цього мислення і діяльність.

Рефлексія педагога – це процес пізнання ним самого себе як професіонала, свого внутрішнього світу, аналіз власних думок і переживань у зв'язку з професійно-педагогічною діяльністю, міркування про себе як особистості, усвідомлення того, як його сприймають і оцінюють вихованці, колеги, інші люди.

Рівень домагань особистості – прагнення до досягнення цілей того ступеня складності, на який людина вважає себе здібною. В основі цього лежить така самооцінка власних можливостей, збереження якої стало для людини потребою. Рівень домагань може стосуватися досягнень в окремих видах діяльності (наприклад, у науці, мистецтві та ін.) або взаєминах (прагнення досягнути певного статусу в колективі). Він формується під впливом досягнення або невдачі в діяльності, однак вирішальним чинником у його становленні є не сам по собі об'єктивний успіх або неуспіх, а переживання суб'єктом своїх досягнень як успішних або неуспішних. Рівень домагань особистості може бути адекватним можливостям індивіда і неадекватним (заниженим, завищеним).

Розвивальне навчання – навчання, що спрямоване на розвиток теоретичного мислення і творчості як основи особистості. Зміст розвивального навчання вимагає активізації мисленнєвих дій. Воно формує вміння вчитися або набуття умінь і навичок власних навчальних дій, вміння самостійно орієнтуватися в новій науковій (або іншій) інформації. Розвивальне навчання використовує методики, які ґрунтуються на потребі сходження від абстрактного до конкретного.

Розвиток – зміни від простого до складного, від нижчого до вищого в результаті примноження кількісних змін, що ведуть до якісних перетворень.

Розум – філософський термін, що позначає форму теоретичного мислення, яка дає змогу людині переробити в науковому понятті результати споглядання і уявлень, тобто всебічно відтворити систему внутрішніх зв'язків, які породжують цю конкретність, розкрити її сутність. Розум виявляється в рефлексії як здатності людини розглядати природу своєї діяльності. На основі розуму виникає теоретичне знання шляхом аналізу ролі й функцій деякого вихідного діалектичного протиріччя у відносинах речей усередині розчленованої

системи.

Розуміння – активний процес пошуку й конструювання людиною змісту повідомлення, тексту, образів, схем, моделей, символів та інших форм існування знань і інформації, а також інтерпретація і конструювання змісту дій і вчинків інших людей. Для розуміння характерне відчуття чіткості й внутрішньої єдності явищ і відношень, які розглядаються.

Розумові дії – дії людини, які вона виконує у внутрішньому плані свідомості без опори на зовнішні засоби. Розроблена П. Я. Гальперіним теорія поетапного формування розумових дій детально описує весь процес розвитку розумової дії із зовнішньої предметної дії. Згідно з нею, всяка людська дія (у т.ч. і розумова дія) містить дві частини – орієнтовану (що має психологічний зміст) і виконавчу. У процесі автоматизації дії та вироблення навички відбувається значне скорочення орієнтованої частини; наприкінці від дії залишається лише її виконавча частина. У термінах теорії діяльності О. М. Леонтьєва така трансформація є перетворенням дії в операцію.

Роль (франц. *role* – перелік) – певна соціально-психологічна характеристика способу поведінки залежно від статусу особистості й позиції в групі, суспільстві, у системі міжособистісних взаємин і суспільних відносин.

Самоактуалізація – вільна і повна реалізація своїх внутрішніх можливостей, природи; чесність перед собою і прийняття відповідальності за власні дії, можливість кращого життєвого вибору, постійний процес розвитку свого потенціалу до максимально можливого.

Самовиховання – формування людиною своєї особистості у відповідності з поставленими цілями, власними ідеалами й переконаннями. У юнацькому віці самовиховання набуває зрілого і цілеспрямованого характеру через усвідомлення свого місця у світі, прагнення до самоствердження й самореалізації. Ефективності самовиховання сприяє реалістична самооцінка. Оскільки розвиток особистості є безупинним процесом, що не має межі, самовиховання – справа всього життя людини.

Самоосвіта – освіта, яку здобувають самостійно, за межами навчальних закладів, без допомоги того, хто навчає; неформальна форма індивідуальної навчальної діяльності. Хоча навчальна діяльність є провідною тільки для певного віку, все-таки вона проходить через усе життя людини (С. Л. Рубінштейн). Самоосвіта – самостійно організована суб'єктом діяльність учіння, що задовольняє його потреби в пізнанні й особистісному зростанні, є необхідним складником процесу саморозвитку. Вона вимагає від суб'єкта бачення життєвого смислу в навчанні, свідомої постановки цілей, здібності до самостійного мислення, самоорганізації та самоконтролю.

Самооцінка – цінність, значущість, якою індивід наділяє себе загалом і окремі сторони

своєї особистості, діяльності, поведінки. Самооцінка є відносно стійким структурним утворенням, компонентом «Я-концепції», самосвідомості, і є процесом самооцінювання. Вона виконує регуляторну й захисну функції, впливає на поведінку, діяльність і розвиток особистості, її взаємини з іншими людьми. Відображаючи ступінь задоволеності чи незадоволеності собою, рівень самоповаги, самооцінка створює основу для сприйняття власного успіху і неуспіху, постановки цілей певного ступеня, тобто рівня домагань особистості. Захисна функція самооцінки, забезпечуючи відносну стабільність і автономність (незалежність) особистості, може спричинювати спотворення індивідуального досвіду і цим здійснювати негативний вплив на розвиток особи. Самоцінку характеризують за такими параметрами: 1) рівень (величина) – висока, середня й низька самооцінка; 2) реалістичність – адекватна й неадекватна (завищена й занижена) самооцінка; 3) особливості побудови – конфліктна й безконфліктна самооцінка; 4) стійкість та ін. Самоцінка формується на основі оцінок інших людей, оцінки результатів власної діяльності, а також у результаті співвідношення реального й ідеального уявлення про себе.

Самопочуття – комплекс відчуттів, що відображають ступінь фізіологічної й психологічної комфортності наявного стану людини. Самопочуття може бути описано як однією узагальнювальною характеристикою (гарне, погане, хворобливе, бадьоре та ін.), так і переживаннями, що відображають стан окремих систем і процесів (відчуття дискомфорту в різних частинах тіла, утруднення виконання певних дій, зміна у протіканні тих або інших когнітивних функцій тощо).

Самореалізація – розгортання оптимальних здібностей людини у різних видах людської діяльності; рівень розвитку, якого досягає людина від моменту народження; це свідоме прагнення до реалізації своїх можливостей.

Саморегуляція – вміння керувати своїм енергетичним потенціалом, контроль над емоціями, збереження здатності критично мислити, вирішувати в критичній ситуації.

Самосвідомість – усвідомлення людиною себе як особистості та індивідуальності. Свідомість людини може бути спрямована або на зовнішній світ, що оточує людину (зовнішня спрямованість), або на самого суб'єкта (це і є самосвідомість) – своє тіло, поведінку, потреби, почуття, характер, у т.ч. і свідомість (самоспостереження, рефлексія). Самосвідомість – це один із рівнів (процесів і результатів) пізнання людиною самої себе як індивідуальності, у т.ч. свого місця у світі та своїх ставлень до різноманітних явищ і об'єктів. Розвиток самосвідомості продовжується впродовж усього життя людини разом із неприпиненням розвитку її об'єкта й суб'єкта.

Самоствердження – прагнення людини до високої оцінки й самооцінки власної

особистості, і спричинена цим прагненням поведінка. Самоствердження може займати у структурі потреб людини рядове й панівне місце. За певних умов потреба в самоствердженні може бути не тільки панівною, а й ненаситною. Такий характер самоствердження створює специфічну спрямованість особистості – виключно особисту, а іноді егоїстичну. Задоволення потреби в самоствердженні може досягатися шляхом реальних досягнень у якій-небудь діяльності або створення видимості досягнень, коли суб'єкт прагне здаватися такою людиною, якою йому б хотілося бути, хоча насправді таким не є.

Самостійність – здатність до самоутвердження, підтримування стабільності «Я», самоконтроль, саморегуляція, відповідальність за події свого життя.

Самоцінність – це те, наскільки людина вважає себе гідною поваги, уваги людей, навіть незалежно від результатів діяльності в цей момент.

Свідомість моральна – єдність моральних знань і моральних почуттів, раціонального й емоційного.

Сенс життя – психічне утворення особистості, зумовлене привласненням змісту трансцендентних цінностей. Це може бути співвідношення ціннісного змісту автентичного «Я» особистості з її реальністю, тобто діалог між реальним і його «Я». Показники смислу життя: наявність у свідомості ідеалу у формі конкретної особи для співвіднесення з ним «Я»; усвідомлення іншої людини як абсолютної цінності; звернення до моральних категорій у ситуації життєвого вибору; наявність безумовних цінностей з визнанням їхньої пріоритетності; наявність мети, яка охоплює все життя.

Сенситивні періоди – періоди онтогенетичного розвитку, коли організм, що розвивається, є особливо чутливий до певних впливів середовища; це періоди оптимальних термінів розвитку якихось сторін психіки (процесів і властивостей). Ранній початок навчання може несприятливо позначитися на психічному розвитку дитини, тоді як пізніше навчання може бути малоефективним. Наприклад, студентський вік сенситивний для професійного становлення особистості.

Синергетика (від грец. *synergos* – спільний; такий, що діє узгоджено) – напрям міждисциплінарних досліджень процесів самоорганізації і впорядкування у відкритих системах різного типу (фізична, біологічна, соціальна, екологічна та ін.). Синергетика дає змогу будувати математичні моделі складних систем, що розвиваються, які можуть знайти застосування при вирішенні психологічних проблем (наприклад, виникнення тих або інших типів соціальної поведінки, мови, архетипів, інтелекту; моделювання поведінки колективу клітинних автоматів дає можливість досліджувати деякі загальні закономірності поведінки колективу індивідів).

Синергія (співдружність) – підвищена результативність спільної дії чинників порівняно з тими самими, які діють окремо.

Ситуація – система зовнішніх умов стосовно суб'єкта діяльності, які спонукають або опосередковують його активність.

Скромність – ретельність, розумне використання влади, критичне ставлення до своїх заслуг і хиб.

Смисл особистісний – суб'єктивне ставлення людини до того, що вона висловлює за допомогою мови. За О. М. Леонтьєвим, співвіднесення мотиву і мети народжує особистісний зміст. Концепція сенсу життя передбачає віддалену мету, яку треба досягти власними зусиллями, працею.

Смисловий бар'єр – виникнення між людьми взаємного непорозуміння, яке спричинене тим, що та сама подія при однаковому значенні має для них різний зміст. Смисловий бар'єр часто наявний тоді, коли люди не розуміють мотивів поведінки один одного, і діють без урахування цих мотивів або приписують своєму партнерові помилкові мотиви. Для людини, у якої виник смисловий бар'єр, часто притаманна підвищена ефективність. Через виникнення смислового бар'єру процес виховання є неефективним. Наприклад, викладач низько оцінює роботу студента з точки зору її якості, а не з огляду на міру зусиль, витрачених студентом на виконання роботи. Цим він хоче спонукати студента краще вчитися. Студент же сприймає оцінку як несправедливу, тому що для нього головний зміст полягає в тому, що він намагався. У цьому разі оцінка втрачає свою спонукальну силу.

Совість – це критична моральна оцінка своєї поведінки, яка супроводжується сильними почуттями. Це орган сенсу життя і діяльності. Це загострене почуття особистісної відповідальності перед людьми і суспільством за свою поведінку і за свої вчинки. Совість виникає, коли свідомість констатує збіг або розбіжність вчинку і моральної норми. Унаслідок цього з'являється оцінка свого вчинку. Якщо негативна – з'являється негативна мотивація щодо вчинку, незадоволення собою – муки совісті. Якщо позитивна оцінка – зростає самоцінність.

Соціалізація – процес і результат засвоєння й активного відтворення індивідом настанов, цінностей, ролей, очікувань, які властиві певній культурі або соціальній групі.

Соціальна ідентичність – один із результатів процесу соціальної ідентифікації, який полягає в тому, що по мірі того, як усередині групи взаємини все більше стабілізуються, ідентифікація її членів стає більш деперсоналізованою, індивідуальні якості стають психологічно дещо менш важливими, ніж загальні групові властивості. Соціальна ідентичність організовує соціальний світ у групі і визначає людину як члена саме цієї, а не

іншої групи. Багато психологічних явищ у групі пов'язані з соціальною ідентичністю, серед них такі: 1) ріст привабливості групи для її члена, що виявляється в його позитивних почуттях із приводу перебування в групі; 2) деперсоналізація – міркування про себе частіше в термінах члена групи («Ми») і менше в термінах унікального індивіда («Я»); 3) сприйняття своєї залежності від групи – віра в те, що власний добробут і добробут групи пов'язані між собою, а також виникнення почуття своєї провини за негативні стосунки з членами групи; 4) відчуття міжгрупової конкуренції – сприйняття іншої групи як конкуруючої зі своєю групою.

Соціальна інгібіція – утримання, пригнічування активності, гальмування поведінки і діяльності під впливом інших людей. Наприклад, працездатність у присутності окремих членів групи може знижуватися.

Соціальна компетентність – наявність у людини когнітивних, емоційних і моторних засобів соціальної поведінки.

Соціальна ситуація розвитку – особливе, одиничне і неповторне відношення між індивідом і соціальною дійсністю (Л. С. Виготський); сукупність обставин, що спричиняють діяльність і соціальну поведінку суб'єкта: зовнішні і внутрішні умови.

Соціальна фасилітація – посилення енергії, підвищення активності, домінантних реакцій індивіда, полегшення його діяльності в присутності групи (разом краще!).

Соціальне порівняння – соціально-психологічне явище, коли зіставляються не лише окремі особистості, а цілі групи людей. Відпадає необхідність ставати добрішим, веселішим, культурним, освіченішим тощо, займатися самовихованням, якщо порівняння на користь індивіда. З'являється можливість підвищити свою самооцінку, ставши членом відповідної групи. Окрім того, на члена групи автоматично переноситься її соціальний статус.

Соціальне управління – діяльність, спрямована на забезпечення впорядкованості та узгодженості в діях людей і організацій, щоб досягнути окреслено суспільно значущі цілі.

Соціальні норми – вироблені суспільством моделі поведінки особистості та груп, які сприяють досягненню головних цінностей суспільства і життєво важливих для нього відношень.

Соціальні репрезентації – загальноприйняті переконання, ідеї і цінності, які підтримуються більшістю. Вони включають також і наші погляди й культурну ідеологію, що ми демонструємо іншим, розкриваючи перед ними своє «Я». Наші соціальні репрезентації допомагають пояснювати світ, налагоджувати міжособистісні стосунки на засадах взаєморозуміння.

Спадковість – властивість живих систем відтворювати свою організацію, тобто відтворювати собі подібних у низці поколінь. Виявлено, що збереження, відтворення і передача спадкоємної інформації здійснюється за допомогою дезоксирибонуклеїнової (ДНК)

і рибонуклеїнової (РНК) кислот. Сукупність генів (генотип) утворює цілісну, винятково налагоджену й ефективно працюючу систему, яка постійно вдосконалюється в процесі еволюції. Під більш-менш великим контролем генотипу перебувають усі ознаки організму – анатомо-морфологічні, біохімічні, фізіологічні, аж до параметрів вищої нервової діяльності людини. Однак становлення цих ознак і їхній індивідуальний розвиток у межах можливостей, заданих генотипом, залежить від конкретних умов (культурологічних, педагогічних, соціально-психологічних та ін.) формування кожної особи.

Співробітництво навчальне – форма взаємодії викладача зі студентами, в якій спільно визначаються і розв'язуються навчальні проблеми і розумові задачі. Від педагога вимагається такт, поважне ставлення до вихованців, пильна увага до їхнього розумового процесу; підтримка, схвалення найменшого успіху; прояв емпатії, вміння поставити себе на місце студента, зрозуміти мету і мотиви його діяльності; доброзичливість; рефлексія, аналіз своїх дій як педагога, швидке запровадження поправок у навчальний процес. Від студентів очікується самоконтроль, самооцінка, розкутість, відсутність страху, відповідальне ставлення до навчання, ініціатива, прагнення до творчості, доброзичливі взаємини в групі та з педагогом. Найпоширенішим способом навчального співробітництва при розв'язанні навчальних завдань є дискусія, групове обговорення, розв'язання проблемних питань, проведення ділових ігор тощо.

Спілкування – взаємодія суб'єктів, в якій проходить обмін раціональною й емоційною інформацією, діяльністю, досвідом, знаннями і вміннями, а також результатами діяльності. Необхідна умова розвитку і формування особистості та групи. Категорія спілкування настільки багатогранна, що спілкування розглядається з різних позицій: як діяльність, специфічна форма взаємодії між людьми, як необхідна умова життєдіяльності, засіб передачі культури й суспільного досвіду, спосіб розкриття суб'єктивного світу, засіб впливу та ін.

Спілкування ділове – це взаємодія людей, в якій його учасники виконують соціальні ролі, тому в ньому запрограмовані конкретні цілі спілкування, його мотиви, а також способи здійснення контактів. А коли так, то активність пізнавальної та емоційно-вольової сфер має прагматичний характер.

Спілкування міжособистісне (неформальне) – взаємодія суб'єктів, в якій немає чіткої регламентації, зумовленої цілями діяльності, соціальними ролями, нормами поведінки. У процесі такого спілкування відбувається емоційне розкріпачення, занурення у внутрішній світ партнера, взаємини набувають довірливого характеру.

Спілкування педагогічне – професійне спілкування окремого педагога (педагогічного колективу) з тими, кого навчають, у процесі навчання і виховання останніх як на заняттях,

так і в позааудиторний час. При прагматично-технологічному ставленні до студентів як об'єктів управління педагогічне спілкування розглядають як спосіб реалізації методів і прийомів педагогічних впливів, метою яких є або ефективно засвоєння навчальної програми, або розвиток особистості студента, або те й інше разом. Оптимальне педагогічне спілкування створює найкращі умови для розвитку мотивації й творчого характеру навчально-професійної діяльності студентів, формування особистості майбутнього фахівця, забезпечує сприятливий емоційний клімат навчання і дає змогу максимально використовувати в педагогічному процесі особистісні якості педагога.

Спрямованість особистості – стійке (позаситуативне) спрямування, орієнтованість мислення, почуттів, бажань, фантазій, вчинків людини, що є наслідком домінування певних (головних, провідних) мотивацій.

Статус (лат. *status* – стан, становище) – місце індивіда в системі міжособистісних взаємин у групі, суспільстві, його права, обов'язки й привілеї.

Стереотипізація – один із міжгрупових механізмів взаємин, суть якого полягає в приписуванні певним групам людей властивих саме їм рис, причому найчастіше негативних. Стереотипізація пов'язана також із тенденцією не фіксувати, применшувати відмінності між членами своєї групи й гіперболізувати відмінності між своєю та іншою групами. Неправильні, помилкові стереотипи часто ускладнюють контакти між людьми, заважають налагодженню нормальних взаємин між ними. Інколи стереотипізація корисна, тому що полегшує орієнтацію в навколишньому світі, згуртовує колектив.

Стиль – постійне, досить стійке універсальне цілісне психічне утворення, яке містить свідомі і несвідомі механізми пасивної і активної адаптації людини до середовища. Розрізняють чотири види стилів: адаптація, взаємодія, ставлення, індивідуальний стиль діяльності.

Стиль діяльності – стійка індивідуально-специфічна система психологічних засобів, прийомів, навичок, методів і способів здійснення певної діяльності.

Стиль управління – характеристика способів і прийомів дії, які використовує керівник для здійснення впливу на своїх підлеглих. Є така типологія стилів управління: 1) авторитарний стиль, для якого притаманне зосередження влади й контролю в керівника, жорсткий, директивний характер стосунків із підлеглими, придушення ініціативи робочої групи, чіткий розподіл ролей і обов'язків у групі; 2) ліберальний стиль характеризує відмежування керівника від управління групою і надання кожному її членові повної свободи дії; 3) при демократичному стилеві лідер управляє групою, обговорюючи з нею свої рішення та поділяючи відповідальність за роботу, стосунки керівника з підлеглими відбуваються у

формі обговорення і дискусій.

Стрес (англ. *stress* – напруга) – емоційний стан людини, що виникає під дією сильних подразників і виявляється в напружених ситуаціях.

Студент (від лат. *studens (studentis)* – той, хто старанно працює, займається) – людина, яка наполегливо навчається, опановує професійні знання, уміння і навички, вивчає (студіює) науку. Згідно із Законом України «Про вищу освіту», студент (слухач) – особа, яка в установленому порядку зарахована до вищого навчального закладу і навчається за денною (очною), вечірньою або заочною, дистанційною формами навчання, щоб здобути певний освітній і освітньо-кваліфікаційний рівень.

Студентство – це мобільна соціальна група, метою діяльності якої є засвоєння за спеціально розробленою програмою соціально-професійних ролей, підготовка до виконання важливих професійних, культурологічних, громадсько-політичних, сімейних та інших функцій. Вона об'єднує молодих людей, які свідомо й цілеспрямовано оволодівають професійними знаннями, уміннями і навичками, набувають професійних якостей через навчання у вищих навчальних закладах.

Студентський вік – особливий і найважливіший для суспільного розвитку та становлення особистості період життя людини, який пов'язаний із формуванням фахівця, суспільного діяча і громадянина, опануванням і консолідацією багатьох соціальних функцій, набуття професійної майстерності. Під час навчання в студента формуються необхідні для цього якості, знання, уміння і навички. Ознаками соціально-психологічної зрілості студента є громадянська позиція, професіоналізм, діловитість, професійне мислення, етична освіченість, естетична культура, активність, потреба самовдосконалення, відповідальне ставлення до здоров'я та ін.

Суб'єкт – виконавець практичної, навчально-пізнавальної, професійної та ін. діяльності (індивід, соціальна група), джерело активності, спрямованої на об'єкт; діяльний, ініціативний у процесі роботи. Суб'єкт діяльності – людина, яка свідомо домагається власних цілей; діяч, який усвідомлює себе. На думку Ж. Піаже, «суб'єкт – не що інше, як система дій, які він здійснює щодо об'єктів, і ці дії постійно перетворюються у відповідності з природою об'єктів і змінюють "Того суб'єкта». Границя між суб'єктом і об'єктом відносна й рухлива, і залежить від характеру діяльності: в одних випадках вона пролягає між психофізичним тілом і зовнішнім світом, в інших – між свідомістю і тілом, у третіх – між рефлексуючим «Я» і станом свідомості. Людину можна розглядати не тільки як суб'єкт, а й як об'єкт (пізнання, виховання, турботи і т. ін.). Наприклад, студент може бути суб'єктом і об'єктом навчання.

Суб'єкт пізнання – людина, яка проявляє вільну активність, ініціативна в прийнятті

рішень і самореалізації, інтелектуально заповзятлива; володіє багатим різнобічним внутрішнім світом і вирішує, спираючись на власне розуміння ситуації. Суб'єкт здатний змінюватися, формувати в собі нові якості, змінювати поведінку, відкритий новому досвіду. Суб'єкт готовий до самовдосконалення. У своїх сьогоднішніх діях виходить зі свого майбутнього, будує деяку особистісну перспективу. Життя багатогранне, протікає в багатьох планах. У навчально-професійній діяльності в студента розвиваються інтелектуальні здібності і пізнавальні якості, творча самостійність і рефлексія.

Суб'єктність – здатність людини усвідомлювати себе носієм знань, волі, ставлень, здійснювати свідомий вибір у системі соціальних відносин, розуміти свої дії та відповідати за них, з'ясувати для себе зв'язки свого «Я» з іншими людьми, ставити мету, пропонувати рішення, відповідати за наслідки; здатність підсилювати або нейтралізувати вплив ззовні.

Сугестивність – індивідуальна характеристика, що полягає в некритичній готовності підкоритися нав'юваним впливам інших людей, змісту книг, реклами та ін., надмірно довірливо прийняти їхні ідеї, як свої власні. Властивий суб'єкту ступінь сугестивності може бути підвищений дією ситуативних чинників: втома, стрес, дефіцит часу, брак компетентності, груповий тиск, гіпноз. Підвищена сугестивність властива дітям.

Сугестія – вид цілеспрямованого комунікативного впливу на поведінку і свідомість людини (або групи людей), наслідком чого особа (група осіб) усупереч наявній фактичній інформації (сприйнятій, відтвореній із пам'яті) визнає існування того, чого в дійсності не існує, або щось робить усупереч своїм намірам або звичкам. Ефект сугестії зумовлений зниженням самоконтролю і самокритики щодо змісту нав'ювання, що буває, наприклад, під гіпнозом.

Тактовність – здібність і вміння людини безпомилково правильно приписувати іншим очікування того, що вони готові від неї почути або побачити. Помилкове приписування – безтактність.

Творчість – свідомо цілеспрямована діяльність людини, яка ставить завдання пізнання і перетворення дійсності, створення нових оригінальних предметів, творів, яких раніше не було. Процес творчості включає інтелектуальну діяльність стосовно усвідомлення життя, створення нових теоретичних узагальнень, висунення ідей і активне втілення їх у життя. Високий рівень розвитку творчого мислення фахівця – важлива психологічна передумова найбільш раціонального й ефективного виконання ним професійних обов'язків.

Творчість суб'єктивна – свідомо активна діяльність людини, спрямована на перетворення самого себе. Це створення чогось нового в самому собі, доповнення новим свого власного досвіду.

Товариськість – взаємна солідарність, повага і довіра, які утворюють спільність інтересів і цілей.

Толерантність – відсутність (або послаблення) реагування на конфліктогенний чинник; поблажливість, терпимість до чийхось думок, поглядів, вірувань тощо.

Тривожність – схильність людини до частих та інтенсивних переживань стану тривоги, а також низького порогу її виникнення. Тривожність розглядають як особистісне утворення, властивість темпераменту (особистісна тривожність). Нині переважає точка зору про те, що тривожність, маючи природну основу (властивості нервової системи), формується в результаті дії соціальних і особистісних чинників. У дитинстві причиною бувають порушення взаємин із батьками. У більш дорослому віці тривожність може породжуватися внутрішніми конфліктами, переважно самооцінного характеру. Виділяють стійку часткову тривожність у якій-небудь сфері (навчальна, екзаменаційна, міжособистісна та ін.) і загальну, що вільно змінює об'єкти залежно від зміни їхньої значущості для людини.

Уміння – спосіб виконання дії, що дає змогу виконувати її з високою якістю та в мінливих умовах. Уміння, на відміну від навички, вимагає свідомого контролю й опори на знання. Для вдосконалювання вміння важливу роль відіграють вправи. Іноді вміння є проміжним етапом на шляху до навички, таке перетворення супроводжується редукцією орієнтованої частини дії.

Унікальність (лат. *unicus* – єдиний) – неповторність, винятковість, рідкісність. Кожній людині властива своя генетична програма, індивідуальний набір спадкових і вроджених задатків, психофізіологічних параметрів організму, особливостей вищої нервової діяльності, неповторного індивідуального досвіду, одиничні форми сприйняття, мислення, емоцій, волі тощо. Не тільки психологічні особливості індивіда є унікальними, а й освоєне ним всезагальне надбання людства сприймається і засвоюється під неповторним ракурсом світобачення; типові культурні зразки поведінки, багатство знань, традиції стосунків індивід засвоює через власні соціально-психологічні «фільтри» і внутрішні умови (мотиви, настанови, погляди, очікування, потреби, характер і ін.) і в такий спосіб утворюється унікальність його індивідуального духовно-психологічного світу.

Упевненість у собі – переживання людиною своїх можливостей, як адекватних тим завданням, які перед нею стоять у житті, так і тим, які вона ставить перед собою. Упевненість у собі протиставляється надлишковій самовпевненості.

Управління – процес впливу суб'єкта на якусь систему, покликаний забезпечити її цілеспрямований розвиток, зберегти або видозмінити структуру, підтримати або змінити

режим діяльності відповідно до проміжного завдання і для досягнення мети.

Управління освітою – взаємодія всіх суб'єктів в освіті, розвиток їхнього творчого потенціалу, індивідуальності. Об'єктом психології управління в системі освіти є організована діяльність людей, об'єднаних спільними цілями, інтересами, підпорядкованих статуту організації, режиму, розпорядку діяльності. Об'єкт управління – дитина, учень, студент. Управління діяльністю студента має не прямий, а опосередкований характер, бо завдання, які ставить педагог, є засобом досягнення мети. А суб'єктом діяльності з досягнення мети є сам студент. Забезпечення такого управління має велике значення ще й тому, що правильно організована викладачем навчальна діяльність веде за собою розвиток того, хто вчиться.

Управлінська діяльність – сукупність скоординованих дій і заходів, спрямованих на досягнення певної мети в межах організації чи системи. Управління в системі «людина-людина» є реалізацією керівником конструктивних, регулятивних, комунікативних і оцінно-коректувальних функцій, які забезпечують ефективний вплив на людей, гарантують виконання завдань сумісної діяльності. Сутність такої діяльності полягає в організації мотивованих взаємин у колективі задля успішного розв'язання навчально-виховних завдань.

Успішність – ступінь засвоєння студентом обсягу знань, умінь і навичок, визначених навчальною програмою, із погляду їхньої усвідомленості, повноти, глибини, міцності. Успішність виражається в оцінних балах. Висока успішність студентів досягається системою дидактичних і виховних засобів, оптимальною організацією навчальної діяльності.

Ухвалення рішення – етап вольового акта, який пов'язаний із формуванням послідовності дій, що сприяють досягненню мети. Ухвалення рішення наявне при необхідності вибору між декількома можливими варіантами цілей, засобів і способів дії, вчинку.

Уміння – 1) система пізнавальних дій, спрямованих на розв'язання навчально-виховних завдань, результатом чого є набуття системи знань, опанування уміннями і навичками; 2) процес (точніше, співпроцес) набуття і закріплення способів діяльності індивіда, результатом якого є досвід, виникають нові форми поведінки і діяльності; 3) діяльність студента щодо оволодіння соціальним досвідом і розвитку якостей, необхідних для виконання соціальних функцій і розв'язання задач.

Фрустрація – психічний стан дезорганізації свідомості й поведінки, який виникає в ситуаціях перешкоджання досягненню мети або задоволенню потреб, що загрожує

гідності людини.

Функція (від лат. *function* – здійснення, виконання) – таке відношення об'єктів, в якому зміна стану й властивостей одного з них призводить до закономірної зміни іншого або інших. При системному підході поняття функції використовують для визначення спрямованого, вибіркового впливу, на основі чого встановлюють зв'язки між об'єктами, явищами, їхніми частинами і властивостями. Функція є мірою зв'язку між окремими елементами структури або між структурами, які входять у склад ієрархічного цілого.

Функції управління – роль, яку виконує керівник на певному етапі управління відповідно до мети.

Характер (від грец. *charakter* – відбиток; карбування) – індивідуально своєрідне сполучення постійних істотних властивостей особистості, що виявляється в її поведінці. Характер пов'язаний із темпераментом, проте у його формуванні велике значення має наслідування, виховання й самовиховання. Групи рис характеру, що виражають ставлення особистості до дійсності: ставлення до трудової діяльності (працьовитість, активність, відповідальність та ін.), ставлення до інших людей (щирість, доброта, чуйність, гуманність та ін.), ставлення до самої себе (самоповага, почуття власної гідності та ін.), ставлення до речей та природного середовища (бережливість, охайність, естетичність та ін.). Риси характеру поділяють також на інтелектуальні, емоційні, вольові. Властивості характеру: повнота, цілісність, визначеність, сила.

Характеристика психологічна – форма вивчення індивідуальних психологічних особливостей людини, яка містить конкретні відомості про неї як про особистість і суб'єкта діяльності (знання, здібності, стиль діяльності, манери поведінки, характер, взаємини та ін.).

Харизма – щось таке, що зійшло на людину від Бога, її привабливість. Харизматичні люди: 1) владні, впевнені в собі і досить динамічні у своїй поведінці; 2) ставлять перед собою глобальні, всеохоплюючі цілі; 3) впевнені в досягненнях людей навколо себе; 4) турбуються про потреби інших.

Цинізм – нахабна, безсоромна поведінка, відсутність справжньої внутрішньої культури, неповага до людей і суспільства.

Ціннісні орієнтації – інтегративні утворення, пов'язані як з потребно-мотиваційною, так і смисловою сферою особистості. Вони усвідомлюються, їхні функції – регулювання поведінки і діяльності особистості в найбільш значущих життєвих ситуаціях.

Цінність – міждисциплінарна наукова категорія, що позначає об'єкти, властивості або ідеї, які мають значущість для людини, втілюють у собі ідеали та є для особистості еталоном потрібного, надають сенсу життю.

Чарівність – найцінніша особистісна якість, яка для педагога-фахівця є ще й професійно важливою. Чарівні люди мають силу тяжіння, вони швидко приваблюють, створюють умови психологічного комфорту, а найголовніше – уміють впливати на людей. Чарівність залежить від природних якостей особистості, але її можна успішно розвивати. Чарівна особистість має такі характеристики: 1) неординарна, з «родзинкою», зовнішність (краще, звичайно, якщо зовнішність приваблива); 2) емоційна заразливість; 3) дотепність; 4) уважність і доброзичливе ставлення до партнера по спілкуванню; 5) комунікабельність; 6) психологічна захищеність.

Чесність професійна – діловита вимогливість, самовідданість у роботі, уміння говорити правду «у вічі».

Честь – сукупність вищих моральних принципів, якими людина керується у своїй громадській і особистій поведінці; добра, не заплямована репутація, авторитет людини, її чесне ім'я. Боронити честь – дотримуватися морально-етичних правил гідності, боротися, захищаючи гідність кого-небудь. Слово честі – словесна формула для запевнення в істинності, правдивості сказаного. Справа честі – те, що визначає гідність особи, колективу і т. ін. Суд честі – громадський суд, який розглядає вчинки, що принижують гідність особи, яка їх зробила, оскільки вони несумісні з високими моральними принципами.

Юнацький вік – період життя людини між підлітковим віком і дорослістю. У вітчизняній періодизації психічного розвитку відповідає 17-21 рокам для юнаків і 16-20 рокам для дівчат. Юнацький вік – період, який історично найпізніше сформувався, необхідність якого зумовлена ускладненням соціального життя й вимог, які ставить суспільство до рівня професійної освіти й особистісної зрілості його членів. Цей вік не є цілком сталим, адже люди 15 –17 років легко можуть потрапити в різноманітні соціальні ситуації розвитку, тому вивчення юнацтва неможливе без урахування етнокультурних і соціокультурних відмінностей. Головною особливістю соціальної ситуації розвитку в юнацькому віці є те, що дівчата та юнаки перебувають на порозі вступу в самостійне життя. Перехід від підліткового до юнацького віку пов'язаний зі зміною внутрішньої позиції. Проблема вибору подальшого життєвого шляху стає основною спрямованістю особистості. Мотив самовизначення має велику особистісну значущість, стає «афективним центром», навколо якого починають обертатися вся діяльність і всі інтереси людини. У юнацькому віці відбувається набування особистісного самовизначення, цілісності (ідентичності); професійне самовизначення, самостійне обрання життєвої платформи, цілей та професії; розвиваються ціннісні світоглядні орієнтації, самостійність,

відповідальність, рефлексивна самосвідомість, самоцінність, самоповага, психосексуальна ідентичність; виробляється індивідуальний стиль розумової діяльності, розвиваються та удосконалюються розумові та спеціальні здібності на основі диференціації інтересів та орієнтації на майбутню професію.

«Я-концепція» – цілісний, хоч і не позбавлений внутрішніх суперечностей, образ власного «Я», який є настановою людини стосовно себе. «Я-концепція» містить такі компоненти: 1) *когнітивний складник* – «Образ-Я» – уявлення індивіда про самого себе, про свої якості, здібності, зовнішність, соціальну значущість та ін.; 2) *оцінний складник* – «Ставлення-Я» – самооцінка, самоставлення, самоповага та ін.; 3) *поведінковий складник* – «Вчинок-Я» – потенційні поведінкові реакції, конкретні дії, самопрезентації, які можуть бути викликані «Образом-Я» і «Ставленням-Я». У склад «Я-концепції» входять: 1) *«фізичне Я»* – схема власного тіла; 2) *«реальне Я»* – уявлення про себе в теперішньому часі; 3) *«динамічне Я»* – те, яким суб'єкт має намір стати; 4) *«соціальне Я»* – співвіднесене зі сферами соціальної інтеграції (статевою, етнічною, громадянською, рольовою та ін.); 5) *«екзистенційне Я»* – оцінка себе в аспекті життя і смерті; 6) *«ідеальне Я»* – те, яким суб'єкт, на його думку, повинен бути, орієнтуючись на моральні норми; 7) *«фантастичне Я»* – те, яким суб'єкт бажав би бути, якщо це було б можливим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барбашова І. А. Загальні основи педагогіки: навч. посіб. для студ. ВНЗ. Донецьк: Ландон-XXI, 2011. 126 с.
2. Бондар В. Дидактика: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Либідь, 2005. 252 с.
3. Бордовская Н. В., Реан А. А. Педагогика: учебник для вузов. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 304 с.
4. Ващенко Г. Г. Загальні методи навчання: підруч. для педагогів. 1-е вид. Київ: Українська Видавнича спілка, 1997. 441 с.
5. Ващенко Г. Загальні методи навчання: навч. посіб. Дрогобич: Коло, 2003.
6. Вітвицька С. С. Практикум з педагогіки вищої школи: навч. посіб. Київ: Центр навч. л-ри, 2005. 398 с.
7. Вишневецький О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посіб. Вид. 3-є, доопрац. і допов. Київ: Знання, 2008. 568 с.
8. Волкова Н. П. Педагогіка. Київ: 2003. 575 с.

9. Голік О. Б. Педагогічна майстерність: організаційно-управлінський аспект: навч. посіб. Донецьк: Вид-во "Ноулідж" (Донецьке від-ня), 2010. 242 с.
10. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997.
11. Груздев М. Психологія для всіх. / РИТМ. 2010. № 7. С. 2.
12. Зеленський К. В., Козак В. І., Синишин О. В. Рейтинг як форма індивідуального підходу до всебічного розвитку особистості. Нові технології навчання. Київ: 2001. Вип. 30. С. 166-170.
13. Кайданова Л. Г., Мнушко З. М. Модульна технологія навчання: навч.-метод. посіб. Харків: Золоті сторінки, 2002. 83 с.
14. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. Київ: Кондор, 2003.
15. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: Знання, 2005.
16. Курлянд З. Н. Педагогіка вищої школи. Київ: Знання, 2009. 387 с.
17. Мазуха Д. С., Опанасенко Н. І. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2005.
18. Мойсенюк Н. Є. Педагогіка: навч. посібник. Київ: КДНК, 2001.
19. Мистецтво бути викладачем: практич. посіб. / А. Брінклі, Б. Десанте, М. Флегм та ін., за ред. О. І. Сидоренка. Київ: Навч.-метод. центр „Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні”, 2003. 144 с.
20. Наджеми Р. Э. Приключения Катена у портного. [Електронний ресурс] / Р. Э. Наджеми. – URL:pritchi_elias_hajemi/pritchi_elias_hajemi_page87php.
21. Ніколаєнко С. М. Стратегія розвитку освіти України: початок ХХІ століття. Київ: Знання, 2006.
22. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. М-во освіти і науки України, Львівський держ. ун-т внутрішніх справ. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
23. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи: навч. посіб. для магістрантів і аспірантів. Київ: Філ-студія, 2006. 320 с.
24. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи: практикум: навч. посіб. Київ: Каравела, 2008. 336 с.
25. Підласий І. П. Практична педагогіка або три технології. Київ: 2010. 398 с.
26. Сисоєва С. С., Поясок Т. Б. Психологія та педагогіка: підручник для традиційної та дистанційної форм навчання. Київ: Міленіум, 2005.

27. Слепкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі: навч. посіб. Київ: Вища шк., 2005.
28. Старовойтенко Н. В., Фоміна Н. М. Основи психології та педагогіки: теорія і практика. Черкаси: Вертикаль, 2010. 336 с.
29. Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: учеб. пособ. Москва: Академия, 2005. 400 с.
30. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Академвидав, 2010. 456 с.
31. Цокур О. Я. Педагогіка вищої школи: навч.-метод. посіб. Вип. 1. Основи наукового педагогічного дослідження; за ред. Панькова А. І. Одеса, 2002. С. 424.
32. Уліщенко А. Розвиток креативних якостей педагога в системі підвищення кваліфікації. *Освіта і управління*. 2009. № 1. С. 126–130.
33. Щербань П. М. Прикладна педагогіка. Київ: Вища школа, 2002. 234 с.
34. Чернілевський Д. В., Томчук М. Л. Педагогіка та психологія вищої школи: навч. посіб. Вінниця: Вінницьк. соц.-економіч. ін-т ун-ту «Україна», 2006. 402 с.
35. Юрченко В. І., Кудіна В. В. Психологія вищої школи: курс лекцій. Київ: КСУ, 2004. 176 с.
36. Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Либідь, 2002.

Додаток А

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО САМОСТІЙНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТА

КОНСПЕКТУВАННЯ ПЕРШОДЖЕРЕЛ

Конспект – це стислий письмовий виклад найбільш істотного в змісті першоджерела, тобто добір найважливіших і найхарактерніших теоретичних положень і фактів.

Для прикладу наведемо таку класифікацію конспектів першоджерела:

План-конспект – під час створення такого конспекту спочатку пишеться план тексту, потім на окремі пункти плану «нарошують» коментарі. Це можуть бути цитати або вільно викладений текст.

Тематичний конспект – такий конспект є коротким викладом певної теми, яка розкривається за декількома джерелами.

Текстуальний конспект – цей конспект є монтажем цитат.

Вільний конспект – такий вид конспекту містить у собі і цитати, і власні формулювання.

Як складати конспект першоджерела?

Для прикладу наведемо такий ***алгоритм розробки конспекту***:

1. Визначте для себе мету складання конспекту (для виступу на семінарському занятті, збір матеріалу для реферату або курсової, дипломної роботи, збереження цікавої інформації для самоосвіти та ін.).

2. Перед конспектуванням обов'язково запишіть згідно зі стандартами до оформлення бібліографії точну назву джерела (автор, назва, часопис (збірник), рік, номер, видавництво, кількість сторінок) – це свідчить про Вашу наукову культуру, а інформація може знадобитися Вам у подальшому.

3. Перш ніж конспектувати, треба уважно прочитати весь текст першоджерела та усвідомити його (поділити на основні логічні частини, виділити головні думки, провідні ідеї, висновки). Корисно також відзначити незрозумілі або складні місця тексту, щоб повторно повернутися до них для остаточного усвідомлення і з'ясування (повторне читання, використання лекційного матеріалу або консультація з викладачем).

4. Точно, правильно передати думки автора у вигляді тез, короткого викладу своїми словами або цитат. Можна використовувати такі способи цитування: а) виклад змісту першоджерела словами автора, які беруться в лапки з обов'язковою вказівкою сторінки оригіналу; б) передача змісту першоджерела своїми словами, а цитата може бути частиною фрази або речення. Якщо цитата наводиться не повністю, то замість пропущеної частини ставиться три крапки.

5. При потребі в конспект можна включити як основні положення і висновки, так і їхнє обґрунтування, конкретні факти і приклади (без детального опису).

6. Задля лаконічного викладу матеріалу, що забезпечить краще сприйняття тексту конспекту, виписувати тільки головні поняття і фрази, окремі слова можна скорочувати, використовувати умовні позначки, замість окремих цитат лише зробити посилання на відповідну сторінку в джерелі. Для полегшення читання конспекту, розташовуйте абзаци «сходінками» відповідно пунктів і підпунктів плану, підкреслюйте, виділяйте різним кольором тощо.

7. Важливий не тільки результат конспектування, а й сам процес, що дисциплінує мислення студента, сприяє міцнішому закріпленню і кращому запам'ятовуванню матеріалу. У зв'язку з цим складайте конспект самостійно, творчо та з бажанням дізнатися щось нове.

Формулювання тез наукової роботи

Теза, це:

- 1) положення, висловлене в книзі, доповіді, статті тощо, правдивість якого треба довести;
- 2) положення, що коротко і чітко характеризує основну ідею чого-небудь або провідне завдання, що стоїть перед кимось;
- 3) коротко сформульовані основні положення доповіді, лекції, статті тощо.

Чим тези відрізняються від інших видів записів?

1. Тези сприяють узагальненню і кращому усвідомленню змісту твору, допомагають розкрити його суть у коротких формулюваннях.
2. Процес розробки тез дає змогу ґрунтовно розібратися в питанні, всебічно продумати його, використавши зміст декількох книг і статей.
3. Тези найкраще допомагають скласти доповідь, подати основний зміст матеріалу для перегляду опоненту.
4. Тези цінні, а часто просто необхідні для критичного аналізу книги, статті або доповіді. За допомогою них акцентується, загострюється суть питання. Вони значно полегшують можливість протиставити свої думки поглядам і переконанням інших, якщо метою дослідника є виявлення помилкових суджень і показ хибних висновків, які, очевидно, можуть і не бути сформульовані автором.

Уміння правильно складати тези свідчить про рівень підготовленості читача, розуміння теми, ступінь оволодіння матеріалом і методами самостійної роботи над книгою.

Види тез

Основні тези – це принципово важливі, головні положення, що узагальнюють зміст джерела, іноді у своїй сукупності мають характер головних висновків.

Основних тез у тексті можна знайти лише декілька, до того ж не з кожної частини твору їх можна виділити. Їх можна успішно скласти лише після з'ясування суті всього твору загалом, а тому записи треба робити тільки після ознайомлення з усією роботою.

Прості тези – це головні думки, що іноді входять складовою частиною в конспект, реферат. Таких тез міститься багато в кожному творі в будь-якій його частині, а тому їх можна виділити навіть при першому ознайомленні з науковим текстом.

До кожної основної тези може бути складено декілька (іноді багато) простих, що пояснюють і розкривають основну тезу. Якщо тези стосуються пунктів складного плану, то головним його пунктам можуть відповідати основні тези, підпунктам – прості.

Такий тип запису, що включає два види тез (прості й основні), називають *складними тезами*. Добре написані складні тези в сполученні з планом і виписками (які ілюструють, розкривають деталі тез), можуть стати хорошим конспектом або рефератом.

Самобутня форма висловлення, оригінальність авторитетного судження можуть бути збережені в тезах, інакше вони втрачуть свою документальність, знизиться гострота сприйняття матеріалу.

Тези-цитати. Окремі тези можуть бути записані у вигляді цитат. Цей прийом застосовують при написанні рецензій і анотацій для порівняння різних точок зору, а також у тих випадках, коли необхідна особлива ретельність у висновках. Проте тези-цитати інколи можуть бути дуже довгими, тому корисно складати до них пункти плану.

Алгоритм формулювання тез може бути такий:

- після попереднього ознайомлення текст читають удруге, розбиваючи його за допомогою плану або без нього (відокремленням, підкресленням і рисками) на низку частин;
- у кожній частині виділеного тексту шукають те, що визначило його початкове членування, виписують або просто тимчасово відзначають це головне в самому тексті;
- добре продумавши виділене, усвідомивши його суть, формулюють окремі положення – це і будуть тези.

Формулювання тез має бути чітким і коротким. У самих тезах не наводять фактів і прикладів, що їх обґрунтовують. Проте вдумайтеся у відомий вислів академіка І. П. Павлова: «...Навчіться виконувати чорну роботу в науці. Вивчайте, зіставляйте, примножуйте факти. Яким не було б досконалим крило птаха, воно ніколи б не змогло підняти його вгору, не спираючись на повітря. Факти – це повітря вченого. Без них Ви ніколи не зможете злетіти. Без них Ваші «теорії» – порожні потуги».

Вміло складені тези впливають одна з одною. Одна з них (перша, яка починає запис, або остання, яка завершує його) – найбільш загальна, яка визначає зміст інших або підсумовує всі попередні.

Буває, що низку положень потрібно об'єднати не в порядку їхнього розміщення в першоджерелі, а в їхньому логічному зв'язку, який важливий для того, хто записує.

Щоб не ускладнювати пошук за своїми записами потрібних місць у книзі, корисно зв'язувати окремі тези з текстом оригіналу за допомогою покликів на сторінки джерела (навіть до потрібного абзацу, а то й до окремого його рядка).

СКЛАДАННЯ АНОТАЦІЇ НАУКОВОЇ ПРАЦІ

Анотація – це коротка характеристика книги, статті, рукопису. Анотація пишеться у вигляді переліку основних питань, які розкриваються в друкованій праці, з оцінкою їхньої наукової новизни і практичної значущості.

Анотації складаються за формою, яка має такий **зміст**: прізвище та ініціали автора; назва наукової праці, вид роботи (стаття, рукопис, монографія, підручник, дисертація та ін.); місто, рік, видавництво, обсяг у сторінках; основні ідеї, результати та висновки друкованої праці.

Викладення матеріалу в анотації має бути стислим і точним. Треба використовувати синтаксичні конструкції, притаманні мові ділових документів, уникати складних граматичних зворотів. Необхідно використовувати стандартизовану термінологію, уникати маловідомих термінів і символів.

Після кожної анотації наводять головні (ключові) слова. Головним словом називають слово або стійке словосполучення з тексту анотації, яке з погляду інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність головних слів повинна відображати поза контекстом основний зміст наукової праці. Загальна кількість головних слів повинна бути не меншою від трьох і не більшою, ніж десять. Ключові слова подають у називному відмінку, пишуть у рядок, через кому.

ВИМОГИ І МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО НАПИСАННЯ РЕФЕРАТУ

Написання і захист реферату є важливою формою самостійної навчальної діяльності студентів. У «Глумачному словнику української мови» дається таке визначення: «**Реферат** (від лат. Referrate – доповідати, повідомляти) – 1) короткий усний або письмовий виклад наукової праці, результатів наукового дослідження, змісту книги, статті та ін.; 2) доповідь на будь-яку тему, написана, зроблена на основі критичного огляду літературних та інших джерел». У зв'язку з цим навчальний **реферат** з психології – це самостійна творча робота студента, що засвідчує його знання психологічної літератури з цієї теми, розуміння основних підходів до вирішення наукової і практичної проблеми, а також відображає власні професійні погляди майбутнього спеціаліста і демонструє його вміння усвідомлювати психологічні явища на основі теоретичних знань.

Написання реферату – це творчий процес, до того ж з'являється чудова нагода для наукового самовираження і самоствердження перед однокурсниками і викладачем. Тому, перш ніж братися за реферат (звичайно, якщо студенти мають право вибору), спочатку важливо розібратися, яку справжню мету Ви ставите перед собою (повідомити інших про

свої оригінальні ідеї, просто отримати залік, повправлятися в написанні наукових текстів тощо). Варто також уявити, хто буде «читачем» Вашої роботи (численні користувачі світової мережі Інтернет, задалегідь відомий суворий і прискіпливий «опонент», доброзичливий науковий керівник, Ваші однокурсники. Все це допоможе Вам розумно розподілити свої сили і час, вмотивувати свою працю.

Писати серйозні роботи потрібно тоді, коли є про що писати і коли є настрої утаємничувати інших у свої міркування. Найгірше – це «вимучені» тексти, написані без відповідного бажання і настрою. Вони і творяться повільніше (чи абияк), і якість набагато гірша, адже психологія – це творча наука, яка ґрунтується на «натхненні». На жаль, чекати натхнення можна занадто довго, так і не зробивши вчасно потрібну роботу.

Як викликати в собі творчий настрій (знайти «натхнення») під час написання реферату? По-перше, має бути ідея, а для цього треба вчитися критично ставитися до конкретних явищ і наукових фактів (своя ідея як інший погляд на вирішення проблеми) та зацікавлюватися якоюсь відомою ідеєю, що потребує подальшої розробки (своя ідея як оптимістична позиція і спрямованість на вдосконалювання вже відомого). По-друге, важливо вміти виділяти пріоритети у своїй навчально-дослідницькій діяльності (щоб не «загубитися» в повсякденності). По-третє, навчитися організовувати свій час так, щоб його вистачало на справжню творчу діяльність (на жаль, багато часу ми витрачаємо на інше).

Аналіз рефератів показав, що студенти найчастіше мають труднощі у формулюванні мети і завдань роботи, складанні плану реферату та ін.

У процесі роботи над рефератом можна виділити чотири етапи:

1. *Вступний* – вибір теми, складання списку літератури для опрацювання, початок її вивчення, розробка плану і написання вступу.

2. *Основний* – детальне опрацювання літератури, робота над змістом і висновками реферату.

3. *Прикінцевий* – оформлення реферату, самокритична оцінка його змісту і виправлення виявлених недоліків.

4. *Захист реферату* (під час семінарського заняття, на студентській конференції та ін.).

Вибір теми реферату

Щоб написання реферату було цікавим і захопливим, треба спробувати самостійно сформулювати проблему свого дослідження, а потім вибрати подібну тему з рекомендованого викладачем списку або запропонувати свою.

При визначенні теми потрібно враховувати також наявність інформації з цієї проблеми в психолого-педагогічній літературі. Для цього, по-перше, треба проконсультуватися з викладачем; по-друге, можна звернутися до бібліотечних каталогів (систематичного та алфавітного), скористатися бібліографічними покажчиками (зокрема, щорічно в останньому номері наукового журналу публікують покажчик статей, уміщених у ньому за рік) та електронними каталогами, а також пошуковими системами Інтернету, який є зручним і ефективним помічником у навчанні сучасного студента. Проте не варто намагатися просто «скачати» готовий реферат, який вдалося відшукати в численних колекціях віртуальної мережі. Крім самообману, посилення комплексу меншовартості та ймовірного отримання відмітки про залік, така «робота» не принесе ніякої користі для розвитку Вашої особистості як майбутнього фахівця.

Структура реферату містить такі елементи:

- титульна сторінка;
- план;
- вступ;
- основна частина (розділи, пункти і підпункти);
- висновки;
- список використаних джерел;
- додатки.

Робота над планом

Складання плану реферату необхідно розпочати ще на етапі вивчення літератури.

План – це точний і короткий перелік положень у тому порядку, в якому вони розташовуватимуться в рефераті протягом розкриття теми. Чернетка плану під час роботи доповнюватиметься і змінюватиметься.

Існує два основні типи плану: простий і складний (розгорнутий). У простому плані зміст реферату поділяють на пункти, а в складному – на розділи і пункти та підпункти. Грамотно побудований план реферату відповідає сформульованій темі, меті і завданням роботи.

Що писати у вступі?

Вступ обсягом 1–2 сторінки – важлива частина реферату. У ньому обґрунтовують актуальність обраної теми, оцінюють стан дослідження наукової проблеми, формулюють мету і визначають завдання реферату, дають короткий загальний огляд наявної літератури і

використаних джерел. Бажано, щоб початок був яскравим і проблемним, який одразу приверне увагу читача.

Обґрунтування актуальності обраної теми – це насамперед відповідь на питання: «Чому я вибрав цю тему реферату, чим вона мене зацікавила?» До того ж важливо пов'язати її з сучасними проблемами навчання і виховання студентів.

Оцінюючи стан дослідження наукової проблеми, треба коротко висвітлити ту низку відомих авторів і наукових уявлень, яка склалася в психологічній науці з цієї проблеми. Скажімо, у вступі реферату на тему «Розвиток особистості студента в процесі навчання» варто зазначити, що існує багато психологічних теорій про механізми розвитку особистості, наприклад, культурно-історична, гуманістична, біхевіоризм, психоаналіз та ін.

Можна запропонувати два варіанти *формулювання мети*:

1. Формулювання мети за допомогою дієслів: дослідити, вивчити, визначити, обґрунтувати, проаналізувати, систематизувати, висвітлити, розглянути, узагальнити тощо.

2. Формулювання мети за допомогою питань.

Завдання роботи – це конкретні сходинки (етапи) досягнення її мети.

У *короткому огляді літератури і джерел*, з якими автор працював, треба оцінити їхню корисність, доступність, висловити своє ставлення до їхнього змісту.

Вимоги до змісту основної частини реферату

За змістом реферат може бути аналітичним оглядом історії вивчення питання (що нового вніс той чи інший дослідник) або сучасного її стану, критичним аналізом наукової дискусії (зіставлення різних підходів до вирішення наукової проблеми), а також у вигляді розгорнутої рецензії конкретної наукової роботи.

Зміст реферату має відповідати його темі, меті і завданням. Послідовно розкривайте всі передбачені планом питання, обґрунтовуйте, пояснюйте основні положення, підкріплюйте їх конкретними прикладами і фактами, формулюйте думки чітко, просто, правильно і недвозначно (щоб і самому було зрозуміло), а також прагніть логічно структурувати текст. Щоразу треба пам'ятати, що Ваш реферат хтось читатиме і прагнутиме зорієнтуватися в ньому, щоб швидко знайти відповідь на питання, які його цікавлять (заодно уявіть себе на місці такої людини). Звичайно, робота, яка написана «суцільним текстом» (без заголовків, без абзаців, без виділення шрифтом найважливішої інформації та ін.) не викликатиме в культурного читача захоплення.

У рефераті треба висловлювати своє ставлення до того, що викладається. Всі міркування потрібно аргументувати. Варто прагнути, щоб виклад матеріалу був виразним і

літературно грамотним, уникати повторень і марнослів'я. До того ж необхідно дотримуватися таких загальних правил:

- у наукових текстах не рекомендується вести мову від першої особи однини (судження краще висловлювати в безособовій формі);
- при згадуванні в тексті прізвища обов'язково перед ним ставити ініціали;
- кожний розділ (пункт) починати з нової сторінки;
- при викладі різних поглядів і наукових положень, цитат, витягів з літератури, необхідно покликатися на використане джерело.

Правила оформлення посилань на джерело

У рефераті відомості про використане першоджерело подають після цитати у квадратних дужках: спочатку вказують номер джерела зі списку використаної літератури, а потім через кому – сторінку (сторінки) у тексті оригіналу, наприклад, [2, 145]; [4, 38–40].

Що писати у висновках?

Висновки – самостійна частина реферату, в якій не слід просто переказувати зміст роботи. У них потрібно висвітлити такі аспекти:

- оцінити ступінь досягнення мети і виконання завдань роботи;
- перерахувати і стисло охарактеризувати відомі наукові підходи досліджених проблеми, а також виділення нових аспектів, дискусійних питань, що підлягають подальшому вивченню;
- визначити, що є цінним у реферованих роботах, що вимагає додаткового аналізу й уточнення, а що викликає сумніви.

Обсяг висновків – 1–2 сторінки.

Правила складання бібліографії

Кількість опрацьованих і використаних першоджерел має бути достатньою для повного розкриття теми реферату. Список складають за алфавітом згідно з ДСТУ 8302:2015 "Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання". Відомості про книгу подають у такому порядку:

- 1) прізвище, ініціали автора (на початку назви книжки прізвище автора може бути відсутнім);
- 2) назва, підзаголовки;
- 3) вихідні дані (місце видання, видавництво і рік видання, кількість сторінок).

Приклад: Власенко В. В. Вчителі-учні: психологія взаємних оцінних ставлень. Київ: УДП, 1995. 155 с.

Якщо назва книжки починається не з прізвища автора, то її опис може бути таким:

Приклад:

Особистісні кризи студентського віку: зб. наук. ст. / відп. ред. Т.М. Титаренко. Луцьк: Ред.-вид. від. «Вежа» Волинськ. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. 110 с.

Якщо йдеться про статтю, надруковану в збірнику або часописі, то після автора і назви публікації вказують також: назву збірника, журналу, газети; місце видання і рік видання (якщо збірник); рік, номер журналу або дату виходу газети, сторінку.

Приклади:

1. Корніяка О. М. Педагогічна діяльність і культура педагогічного спілкування. *Практична психологія та соціальна робота*. 2003. №1. С. 38–43.

2. Чепелева Н. В. Діалог як механізм творчої діяльності. *Психологія*: зб. наук. пр. Київ: НПУ, 1998. Вип. 2. С. 3–11.

У бібліографічному описі не дозволяється скорочувати прізвища авторів, а також заголовки книг і статей. Назви міст пишуть без скорочень. При використанні відомостей з Інтернету обов'язково потрібно посилатися на відповідний електронний ресурс за ДСТУ 8302:2015.

Приклад:

Чернілевський Д. В., Томчук М. Л. Педагогіка та психологія вищої школи: навч. посіб. Вінниця: Вінницьк. соц.-економіч. ін-т ун-ту «Україна», 2006. 402 с. – Електрон. аналог друк. вид.: режим доступу: <http://culonline.com.ua> (дата звернення 18. 09. 2017 р.) – Назва з екрана.

Зміст додатка

Додаток міститься після «Списку використаних джерел» і включає матеріали, що доповнюють основний текст реферату. Це можуть бути таблиці, схеми, ілюстрації, фото, словник термінів, афоризми та ін. Додаток є бажаною, але не обов'язковою частиною реферату.

Вимоги до оформлення реферату

Текст роботи пишуть розбірливо з одного боку аркуша (формат А4) з широкими берегами ліворуч, сторінки пронумеровують. Одночасно чітко виділяють (кольором,

підкресленням, відступом) окремі частини (абзаци), розділи, пункти і підпункти, варто уникати скорочення слів.

Якщо текст реферату набирається на комп'ютері, треба дотримуватися ще й таких правил:

- набір тексту здійснюється шрифтом Times New Roman, 14 розмір;
- назви розділів краще набирати 14-м розміром (усі великі напівжирні), а пункти і підпункти виділяти напівжирним курсивом;
- міжрядковий інтервал 1,5 см;
- відступ в абзацах – 1,25 см;
- текст реферату необхідно друкувати, залишаючи береги таких розмірів: лівий – 25 мм, правий – 15 мм, верхній – 20 мм, нижній – 20 мм;
- нумерація сторінок зверху посередині;
- обсяг реферату – 15–20 сторінок.

До захисту реферату необхідно заздалегідь підготувати тези виступу (план).

Порядок захисту реферату

1. Коротке повідомлення про актуальність теми реферату, характеристика мети і завдання роботи, отримані результати, висновки і пропозиції.
2. Відповіді студента на запитання викладача й однокурсників.
3. Відгук наукового керівника-консультанта про написаний реферат (самостійність, своєчасність, відповідність змісту темі, повнота її розкриття, дотримання вимог щодо оформлення тощо).

Черкаський державний технологічний університет
Кафедра загальної екології, педагогіки та психології

СИСТЕМА ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ

Реферат з дисципліни «Психологія»

Перевірив:

Доцент

Старовойтенко Н. В.

Виконала:

студентка 1-го курсу, групи М-12

Факультету економіки та управління

Петренко О. І.

Черкаси – 2016

Рисунок А. 1 Зразок оформлення титульної сторінки реферату

Як підготувати доповідь?

Доповідь – виступ, промова, публічне повідомлення на певну тему. Студент готує доповіді на семінарські заняття, робить повідомлення про результати свого дослідження під час захисту курсової або дипломної (магістерської) роботи.

1. Підготовка доповіді може здійснюватися за таким алгоритмом:

- ✓ визначення теми і мети доповіді;
- ✓ підбір необхідного матеріалу для змісту доповіді;
- ✓ складання плану доповіді, логічний розподіл зібраної інформації;
- ✓ композиційне оформлення доповіді;
- ✓ завчання, запам'ятовування тексту доповіді, підготовка тез виступу;
- ✓ «розігрування» доповіді, тобто виголошення доповіді з відповідною інтонацією, мімікою, жестами.

2. Композиційно-логічне оформлення доповіді визначається її планом, який має відображати зовнішню структуру виступу. Це передбачає заздалегідь продуманий розвиток теми, змістовну схему мовлення, логіку переходу від одного питання до іншого, грамотність мови, багатство і стилістичні її особливості, поєднання раціональних і емоційних компонентів мовлення.

3. Як правило, елементами композиції доповіді є вступ, визначення предмета виступу, зміст повідомлення, підтвердження (спростування) іншої інформації, висновок.

Як виступати перед аудиторією?

Студенти під час семінарських занять, на студентських науково-практичних конференціях мають нагоду виступати перед аудиторією, але не завжди правильно вміють це робити. Багато хто має добре розвинені комунікативні здібності, які допомагають проявити себе публічно і одночасно відчувати впевнено (наприклад, під час захисту курсової роботи, виступу з рефератом або коли просто перебувають у центрі уваги). Проте для деякого навіть відповіді на запитання викладача під час заняття – справжнє випробування.

Справа не така вже й безнадійна. Головне – *не боятися, а працювати над собою і практикуватися*. Навіть студент, який дуже сором'язливий, може розвинути в собі навички виступу перед аудиторією, якщо керуватиметься принципом: *«Практика сприяє майстерності»*. Потрібно мати тільки бажання. Дотримання таких правил допоможе Вам успішно виступати публічно:

1. Підготовка до виступу. Щоб подолати страх перед аудиторією, необхідно ретельно підготуватися до виступу і ґрунтовно засвоїти матеріал, який будете виголошувати:

- ✓ ретельно вивчіть зміст доповіді;

✓ складіть план виступу;

✓ підготуйте наочність (графіки, таблиці, роздатковий матеріал тощо), яка допоможе Вам краще передати зміст теми і сприятиме утриманню уваги аудиторії;

✓ продумайте актуальні приклади з життя, підберіть цікаву інформацію з додаткової літератури

2. План виступу – це підґрунтя повідомлення, яке потім Ви зможете нарощувати новим змістом, власними думками та ідеями, якими поділитесь з аудиторією:

✓ продумайте основні питання Вашої теми (виступ повинен мати обов'язково вступ, основну частину і висновок);

✓ підберіть афоризми, цитати або висловлювання відомих людей;

✓ напишіть головні фрази, що відображають суть Вашої теми.

3. Як виступати?

✓ стежте за часом (якщо є регламент);

✓ не спирайтесь ліктями на стіл (кафедру), тримайте пряму поставу, уникайте нервових рухів (смикання волосся, гра з ручкою, складання рук на животі тощо);

✓ стійте так, щоб аудиторія могла Вас добре бачити;

✓ супроводжуйте своє мовлення відповідними емоціями;

✓ використовуйте жести – чим багатша жестикуляція, тим виразнішим буде Ваше мовлення;

✓ підтримуйте зоровий контакт з аудиторією – охоплюйте поглядом усіх присутніх, а не лише тих, хто сидить спереду й уважно Вас слухає;

✓ говоріть з ентузіазмом і впевнено;

✓ варіюйте тоном свого голосу, не говоріть монотонно (іноді потрібно говорити тихіше, а деколи – голосніше);

✓ повторюйте основну думку – вона краще засвоюватиметься аудиторією;

✓ добре продумайте, яку термінологію і слова використовувати, щоб правильно передати свою думку.

І остання порада. Якщо Ви боїтеся виступати, то просто практикуйтесь, практикуйтесь, практикуйтесь – і все у Вас вийде. Можна навіть пробувати свої виступи перед дзеркалом або з друзями. Хтось може покепкувати над Вами, але успіх буде у Вас, а не в того, хто нічого не робить або тільки все критикує. Трохи згодом помітите, що Ви набагато впевненіше відчуваєте себе перед аудиторією та ефективніше виступаєте на заняттях. Не сумуйте, якщо Ваші викладачі інколи цього не оцінять. Ви це робите для себе, а набуте вміння виступати перед аудиторією в житті неодмінно знадобиться.

Схема аналізу лекції (спостереження за лектором)

Дата проведення – _____

Група – _____

Студентів за списком – _____

Відсутніх – _____

Дисципліна: _____

Тема лекції: _____

Мета лекції: _____

- Тип лекції

(вступна; тематична; заключна (підсумкова); оглядова; нетрадиційна (наприклад, лекція-конференція).

- Наявність у викладача робочих документів (навчальна програма, робоча програма, план заняття, наукова література).

- Застосування прийомів викладання і засобів навчання:

- пояснення, узагальнювальна характеристика;

- проблемний виклад;

- узагальнювальна характеристика: порівняння, доведення з використанням статистичної та іншої інформації;

- міркування на основі логічної схеми;

- образне оповідання з елементами пояснення та узагальнювальної характеристики.

- Застосування прийомів навчальної роботи:

- складання студентами тезового плану, участь у повторювально-узагальнювальній бесіді;

- конспектування, участь у евристичній бесіді, розв'язання проблеми;

- формування висновків, складання смислового плану;

- складання смислового плану і узагальнювальної характеристики шляхом індукції;

- складання розгорнутого плану, участь в узагальнюючій бесіді.

- Використання пізнавальних завдань:

- сформулювати висновки, підготувати рецензію, тести;

- вирішити проблемне завдання;

- вирішити тести, розв'язати логічні і проблемні завдання;

- виконати образні і творчі завдання на реконструкцію фактів.

- Вивчення нового матеріалу, повноцінність лекції:

- спрямованість навчання на реалізацію мети освіти;

- науковість та інформативність;

- логічність і систематичність;

- наступність;

- доступність викладеного матеріалу;
- наукова проблемність;
- історичність;
- зв'язок теорії з практикою, навчання з життям;
- єдності навчання і виховання.
- Проведення лекції:
 - оголошення теми, плану лекції, списку літератури;
 - мотивація навчальної діяльності;
 - постановка пізнавального (проблемного) завдання;
 - послідовне викладення матеріалу за планом з коротким узагальненням кожного питання і логічним переходом до наступного;
 - узагальнення викладеного (може відбуватися за активної участі аудиторії);
 - використання інтерактивних методів (малюнки, графіки, слайди);
 - роздавання студентам опорного конспекту, в якому зазначені тема, план, список літератури, основні поняття та теоретичні положення, накреслено необхідні схеми, таблиці, які роздаються студентам у ході лекції.
 - Засвоєння нового матеріалу та інтерес студентів до лекції (високий, задовільний, низький).
 - Висновки та рекомендації:
 - досягнення мети;
 - виконання вимог до лекції;
 - використання прийомів, методів, пізнавальних завдань.

**Схема аналізу практичного заняття
(спостереження за викладачем)**

Дата проведення – _____

Група – _____

Студентів за списком – _____

Відсутніх – _____

Дисципліна: _____

- Загальні відомості про практичне заняття:
 - тема навчального заняття, її зв'язок з попередніми і наступними, місце у відповідному розділі;
 - форма, тип навчального заняття, його структура, відповідність темі та поставленій меті;
 - рівень досягнення мети та отримані результати, умови, чинники, що сприяли цьому;
 - сильні та слабкі сторони, досягнення, загальні враження.

- Підготовка викладача до організації навчального заняття:
 - визначення структури;
 - використання фахової та методичної літератури;
 - підготовка дидактичного та роздаткового матеріалу.
- Оголошення мети, завдань навчального заняття як кінцевого результату, необхідного для досягнення викладачем та студентами, створення в студентів установки на досягненні мети.
- Відбір змісту навчального матеріалу, розвиток особистісного ставлення студентів до нього:
 - раціональний відбір наукових знань, понять, фактів, що складають основу розвитку умінь, навичок студентів, їхнього соціального становлення, подальшого навчання;
 - відповідність змісту навчального матеріалу рівню розвитку студентів, їхнім пізнавальним можливостям;
 - стимулювання інтересу студентів до змісту, (новизна знань, умінь, їхня різностороння значущість, парадоксальність понять, фактів, емоційність викладу, подання інформації через призму бачення викладача, науковця);
 - інтегрування змісту навчального матеріалу з іншими темами, навчальними курсами і спецкурсами.
- Застосування методів, прийомів, засобів, форм організації навчально-пізнавальної діяльності студентів, їх творче, цілеспрямоване поєднання; активізація думки студентів, стимулювання їх до критичного та творчого мислення, вияву власної позиції, поглядів, самостійного пошуку і дослідження.
- Діяльність викладача:
 - ставлення до студентів, наявність позитивної установки;
 - стиль діяльності та поведінки викладача, його комунікативні уміння: відкритість, щирість, знаходження контакту зі студентами, вияв педагогічного такту в організації взаємодії зі студентами;
 - забезпечення дисципліни як організації порядку на навчальному занятті.
- Діяльність студентів:
 - ставлення студентів до процесу навчання, застосованих форм, методів організації навчально-пізнавальної діяльності, їхня мотивація;
 - ставлення до особистості викладача.
- Організація міжособистісної взаємодії студентів:
 - створення психологічно комфортного середовища на навчальному занятті;

- застосування різноманітних форм співробітництва, міжособистісної взаємодії студентів (дискусії, діалоги, групові форми, колективна робота тощо).

- Отримання зворотного зв'язку:

- методи, прийоми організації зворотного зв'язку на кожному етапі навчального заняття;

- перевірка викладачем рівня розуміння, осмислення студентами навчального матеріалу, рівня сформованості їхніх знань та умінь;

- застосування мотивації з метою удосконалення організації навчальних занять;

- застосування зворотного зв'язку, оцінювання для усвідомлення студентами досягнутих успіхів;

- об'єктивність оцінювання індивідуальних особливостей навчальної діяльності студентів;

- мотивація оцінок студентів.

- Загальні висновки (пропозиції і поради щодо вдосконалення підготовки і проведення наступних занять).

Схема самоаналізу проведених занять

1. Загальні відомості.

(навчальна дисципліна, тип проведеного заняття, тема заняття відповідно до програми дисципліни, аудиторія (факультет, курс, група), автор плану-конспекту, викладач-методист).

2. Цілеспрямованість.

Які поставлені навчально-методичні та розвиваючі цілі?

Чи вдалося їх досягти в ході проведення заняття?

3. Зміст.

Чи вирішені завдання трансляції змісту матеріалу, вибраного для ознайомлення аудиторії.

4. Методична робота.

Чи вдалося реалізувати в ході проведення навчального заняття, обрані методи навчання?

5. Взаємодія зі студентами.

Чи вдалося встановити психологічний контакт з аудиторією, врахувати індивідуальні комунікативні та емоційні особливості студентів, відкритої і справедливої взаємодії з усіма студентами?

6. Висновки.

Загальна оцінка успішності проведеного заняття, аналіз труднощів у його підготовці та проведенні, пошук їх причин і шляхів подолання, вироблення програми професійного самовдосконалення.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО ВИКОНАННЯ ТВОРЧИХ РОБІТ НА ТЕМУ "ВЛАСНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ"

Виконання творчої роботи «Власний психологічний портрет»

Щоб створити словесний автопортрет (психологічний) – багатогранний образ себе – спробуйте відповісти письмово на запитання:

- Що я хочу? – Що я можу? – Для чого я існую?
- Що робити? – Як робити? – Для чого робити?
- Ким я був? – Що я зробив? – Ким я став? – Ким я хочу бути?

Отже, тепер у Вас є більш чітке уявлення про своє «Я». Які психологічні тести ви проходили? Які отримали результати щодо своєї особистісної спрямованості, пізнавальної сфери, індивідуально-психологічних властивостей, емоційно-вольової сфери тощо? Як вас оцінюють і характеризують близькі і знайомі вам люди?

Як і будь-який портрет, психологічний не може бути однозначним і однаковим при умовах, що це не фотографія, а творчий процес. А що стосується технології створення – на відміну від змісту, то тут можна скористатися декількома порадами.

1. Не бійтесь протилежностей. Інколи виявляються реальними, здавалось би, неможливі поєднання: витонченість і прагнення до незалежності, сором`язливість і владність тощо.

2. Не варто «заганяти себе» в будь-який конкретний тип особистості. Мова йде про те, щоб поміркувати про зв`язки конкретних виявлених особливостей. Важливо не отримання будь-якого однозначного уявлення про себе, а подолання стереотипу «несумісності» несхожих і протилежних якостей особистості в одній людині і вміння розрізнити близькі за змістом властивості. При цьому важливо враховувати, що у конкретному вчинку людини, як у фокусі лінзи, зосереджуються найрізноманітніші мотиви, як правило, нечітко усвідомлені нею.

3. Для особистості найгірше намагатися жити чужою індивідуальністю, взявши за зразок зовсім несумісний за своєю психологією «тип особистості».

4. В психологічному портреті важливо відмітити особливості мотиваційної, пізнавальної, емоційно-вольової сфери, індивідуально-психологічні властивості своєї особистості.

5. Осягнення та осмислення справжніх масштабів своєї особистості є одним з найцінніших і позитивних результатів, оскільки змінює ставлення людини до себе, звільняє від випадкових і примітивних схем, упередження буденної свідомості. А справжнє знання і є не що інше, як подолання помилок.

Пізнання себе допоможе не тільки бачити реальність, але і вибирати правильний стиль поведінки, прийняти і полюбити себе.

ПРИКЛАДИ ТВОРЧИХ РОБІТ

Психологічний портрет

«Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон»

(Наталя)

Якщо чесно, завжди, коли справа стосується самоаналізу, ніколи не знаєш з чого почати. Та й взагалі, початок – найважчий момент будь-якої справи.

Спершу поясню назву моєї роботи. «Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон» – дуже відома повість-притча американського письменника, філософа і публіциста Річарда Баха, що підкорила читачів всього світу (і я була не виключенням). В той момент, коли повідомили про виконання цієї роботи, мені чомусь одразу спав на думку саме цей твір. Джонатан Лівінгстон – відважна, я б навіть сказала відчайдушна чайка, що наважився «дізнатись на що він «спроможний», яка його роль у цьому житті, пізнати себе. До того ж, я, як і кожен читач, також знайшла багато спільних рис з головним героєм. Він не побоявся експериментувати, діяти за своїми вподобаннями; він не наслідує сліпо інших чайкам, а відважився проявити свою індивідуальність; він не побоявся критики оточуючих і заборон близьких, і, незважаючи на всезагальний осуд, все ж таки довів (в першу чергу самому собі), що він здатний робити неможливі речі. Впевнена, що кожен, хто читав цю притчу, знайшов в собі, як писав Р. Бах *«невигаданого Джонатана – Чайку, котра живе у кожному з нас»*.

«Ми вправі літати, куди хочемо, і бути такими, якими ми створені».

Звідки беруться в нас плани на майбутнє, цілі, потреби, інтереси і все таке інше? Можу сказати за себе – з мого «оточення».

Я надзвичайно вдячна всім, хто мене оточує. Це найкращі люди, які б тільки могли бути поруч. Завдячую своїм «класичним» вихованням моїм батькам. Саме від них взято такі риси як повага до оточуючих, совість, доброта і взагалі найкращі риси мого характеру. Завдячую друзям за мої етичні і естетичні вподобання. Завдячую навчальним закладам за можливість відкрити і реалізувати свої здібності.

Цей «пункт» мого психологічного портрету повинен називатись «Спрямованість». І тут, мені так здається, є про що написати.

Мої цілі. Для мене це дуже важливе питання, я б навіть сказала одне з найважливіших. Мої цілі – це те, чим я живу! Без всілякого перебільшення! Я по натурі людина дуже амбіційна, люблю перевіряти на що я спроможна, випробовувати свою силу волі. Не боюсь перешкод, люблю розв'язувати «нерозв'язувані задачі», ставити перед собою неможливі

завдання, пробувати «стрибати вище своєї голови». Люблю змагання. Взагалі люблю все те, що дозволяє реалізувати, використовувати свої навички, вміння, досвід.

У мене дуже багато цілей, як близьких, так і далеких. Дуже цьому рада, бо вважаю, що ті, у кого їх не має – якщо не даремно, то «сіро» живуть.

Життя коротке – поспішаю багато встигнути, не кваплячи події.

Мої цінності. Завжди була переконана (і ніколи, і ніщо цього не змінить), що для мене найбільшою цінністю була, є і залишиться моя сім'я та мої близькі. Ніщо не може бути варте цих двох речей. Це найбільші мої скарби, і скажу по секрету, моє найбільш вразливе місце, «Ахіллесова п'ята». Звичайно, важливе місце посідає здоров'я, а також, на даний момент мого життя – це навчання. Мої ровесники можуть не погоджуватись з останнім, але мені дуже пощастило: я займаюсь «улюбленою справою», яка приносить мені задоволення.

Мої потреби. Мені здається, що людина ніколи не може бути повністю задоволеною, їй завжди чогось не вистачає. Людські потреби і мої особисті, змінюються відповідно до часу та «визначеності» людей. Тому, про мої швидкоплинні потреби не писатиму. Скажу про одну, яка мене переслідує ще з дитинства і я впевнена не дасть спокою ще до старості. Це – час. Мені не вистачає часу. Я не маю на увазі, що за день ніколи не в змозі виконати всі заплановані справи. Я маю на увазі час, як абстрактну величину, час загалом. Через те, що маю так багато цілей і планів на майбутнє, я б хотіла мати більше часу!

Мої ідеали. Я не з тих людей, хто намагається бездумно і фанатично наслідувати когось. Я з тих, котрі шукають в людях найкращі риси і намагаються відшукати їх у себе. Я з тих, хто відкриваючи для себе щось нове в людині, намагається лише додати до своїх переваг ще одну. Завжди вважала, що ідентичність неможлива, а безглузді намагання її досягти - лише явна неспроможність проявити свою індивідуальність (чудова риса характеру, завжди поважала людей, що мають СВОЮ точку зору).

Ідеали... Не знаю. Якщо говорити про людей, то таких немає, бо просто вважаю, що людей ідеальних не буває – завжди є що удосконалювати і до чого прагнути. В моєму житті, це більш за все люди, на яких я «рівняюсь», або з яких я беру приклад. Ось таких людей, в першу чергу, починаючи від своєї батьків, друзів, закінчуючи різними державними і громадськими діячами (зазвичай це постаті історичні, що зробили чималий внесок для нашої історії, наприклад), я готова розглядати як можливі зразки порядності, чесності, інтелігентності тощо.

Установки. Також одне з цікавих питань для мене. Маю правила яких дотримуюсь у житті. Мабуть, все ж таки, вимоглива до себе. Дуже принципова. Мої принципи також для мене грають важливу роль. Кожен вважає, що його принципи найкращі, я також не

виключення. Дотримуюсь їх. Не зважаючи ні на що. Нерідко мені кажуть, що це «не дуже хороша риса» – інколи погоджуюсь. Проте, моя принциповість допомагає мені багато в чому. Переважають позитивні установки.

Світогляд. Звичайно, зважаючи вже на тривалий «час мого існування», в мене склався і особистий світогляд. Я людина, що завжди має свою власну думку, хай її навіть не завжди запитують. Маю свої погляди на певні речі. Маю навіть особисту «філософію життя». Якщо чесно, мені дуже до вподоби подібні речі обговорювати з певним колом осіб. Цікаво чути їхні думки з певного питання, проблеми, порівнювати і зіставляти своє бачення подій з чужим. Люблю оригінальні, цікаві думки і погляди. Моя картина світу реалістична, світлих кольорів.

Мої інтереси. Інтереси дуже часто перетинаються з моїми цілями та потребами. Я людина багатостороння. Мене цікавлять дуже багато речей. Маю багато захоплень та хобі. В мої плани входить дізнаватись про все цікаве. Проте, не люблю інформацію, що забруднює мозок. Мрію розвиватись у найрізноманітніших напрямках, оволодівати різноманітними вміннями. Так, планую за життя вивчити не менше чотирьох мов, мрію освоїти не менше трьох музичних інструментів, отримати не менше двох вищих освіт. Завжди казала (думаю, що зараз мене переважна більшість студентів, можливо усі, не зрозуміють), якби все залежало тільки від мене – я все життя присвятила б навчанню! Окрім юриспруденції, яку зараз вивчаю, хотіла б спробувати і журналістику, психологію, художнє мистецтво, кінематограф та ін. Мій раціоналізм мене все ж таки стримує і я розумію, якщо все життя навчатись – не вистачить часу спробувати все це на практиці (працювати на всіх роботах неможливо). Проте, можна спробувати!

«Ти можеш вміти казна-що, проте, доки ти не доведеш це – ти не вмієш нічого». Я вважаю, що цей вислів прямо стосується наступного «пункту» – «особливості пізнавальної сфери» (сприймання, увага, пам'ять, відчуття, мислення, уява, мова).

Скажу, що у мене проблем з цими пізнавальними процесами не виникає. Звичайно, я вже вказувала на те, що завжди є куди прагнути, є куди розвиватися. Всі ці властивості вимагають постійних тренувань і випробувань на практиці. Визначу тільки основні риси, які вважаю своїми перевагами:

Маю гарну довготривалу (іноді дивуюсь, до яких дрібниць) пам'ять, уважна, зосереджена, раціональна, логічна. Займаюсь не одним видом мистецтва, тому думаю, що уява в мене непогана. Особливо люблю створювати художні образи. Приймаючи рішення, спираюсь не тільки на логіку, а й на інтуїцію (що неодноразово перевірено на практиці).

«Ненависть і злість – зовсім не те, що потрібно любити. Навчись бачити у людях їх сутність, сприймаючи те краще, що у них є, допомагаючи їм самим це краще розгледіти».

Далі мова йтиме про мої **індивідуально-психологічні властивості** (характер, темперамент, здібності). Чесно кажучи, найбільше не хочеться присвячувати час саме цьому питанню. Вважаю, що в мене жахливий характер. Мабуть це через те, що я дуже принципова людина, люблю сперечатися (хоча я вважаю, що я просто відстоюю свою думку), часто буваю впертою. Проте, я знаю одне, зі мною дуже легко знайти спільну мову. У мене є правило: ніколи не судити про людей з першого погляду. З самого початку знайомства для мене особа – виключно хороша людина. Вже в процесі нашого знайомства, дізнаючись про певні особливості людини, про її дії, манери, починаю робити якісь висновки і, можливо, змінювати до неї ставлення.

Я ніколи не йду на конфлікти першою. Намагаюсь не «змагатись у чомусь» будь за що. Але якщо вже мене зачепити – то бережись.

Не люблю, коли люди не дотримуються свого слова, коли принижують інших, говорять за спиною, лицемірство, коли брешуть, коли підвищують на мене голос, не люблю, коли переді мною вибачаються, не люблю розчаровуватись в людях.

Люблю стан натхнення, щирих, сміливих, цікавих людей, люблю вислуховувати думку інших та висловлювати свою, люблю дотепних, різнобічних, розумних особистостей.

Щодо темпераменту. Безліч разів проходила тести на його визначення. Як відомо, однозначної відповіді на питання «Який в тебе темперамент?» немає і цілковито з цим погоджуюсь. На своєму прикладі хочу це довести і продемонструвати, що мені в тій чи іншій мірі, притаманні риси кожного з видів темпераменту. Питання полягає в іншому: яких рис більше? Отже, мої риси **від холерика**:

- рішуча і ініціативна;
- вперта;
- кмітлива у суперечці;
- схильна до ризику;
- схильна швидко діяти;
- наполеглива в досягненні поставленої мети;
- схильна до різких змін настрою.

Мої риси **від сангвініка**:

- весела і життєрадісна;
- енергійна і діловита;

- схильна швидко схоплювати нове;
- з захопленням беруся за нову справу;
- швидко включаюся в нову роботу;
- швидко переключаюся з одної роботи на іншу;
- витривала і працездатна;
- зберігаю самовладання в несподіваній складній обстановці.

Мої риси від флегматика:

- послідовна в справах;
- обережна і розсудлива;
- вмію чекати;
- не люблю даремно базікати;
- маю спокійну рівномірну мову, без різко вираженої міміки;
- стримана і терпляча;
- доводжу почату справу до кінця;
- не витрачаю даремно сил;
- дотримуюсь виробленого розпорядку життя, системи в роботі;
- мало сприйнятлива до схвалення і осуду;
- постійна у своїй стосунках і інтересах;
- маю витримку.

Мої риси від меланхоліка:

- сором'язлива;
- легко справляюся із самотністю;
- відчуваю пригніченість і розгубленість при невдачах;
- схильна занурюватись в себе;
- ставлю високі вимоги до себе;
- схильна до підозрілості, недовіри.

«Кожен поворот, якого ти боїшся, – тільки пустота, яка прикидається нездоланною перешкодою.»

Моя **емоційно – вольова сфера** (емоції, почуття, здатність долати перешкоди). Скажу дуже коротко. Насправді я людина емоційна і чуттєва, проте цього ніколи не показувала і не показую. Вважаю, що прояв емоцій – не у всіх випадках є виявом щирості і чесності, до того ж люди оцінюють їх, зазвичай (та і я, мабуть), наприклад сльози, як прояв слабкості. Якщо чесно, то не люблю бути слабкою. Звикла бути сильною, до цього ж звикло і моє «оточення». Не люблю, коли мене жаліють. Відчуваю себе в такі моменти ще жалюгіднішою.

Щодо перешкод – вважаю їх однією з речей, що неодмінно повинні бути в житті людини. Долання цих перешкод – це вироблення якоїсь сили, мужності, набуття досвіду, навіть, якщо і гіркого. Головне, що в світі працює два правила:

1. Все, що не робиться – до кращого.
2. Все, що нас не вбиває – робить нас сильнішими.

Я не люблю ці правила, вважаю їх лише виправданням якихось невдач, але не можу, з рештою, заперечувати ту істину, що в них закладена.

«Джонатан зрозумів, чому таке коротке життя чайки: її з'їдає нудьга, страх і злість, але він забув про нудьгу, страх і злість, і прожив довге, щасливе життя».

Досвід.

Для мене це також суперечливі питання. Знаю, що досвід, хоч і малий, маю однозначно. А чи є мудрість? Дуже часто її плутають з розумом, проте це дуже різні речі. Про власну мудрість, на даний момент нічого не можу сказати. Мені все ж таки здається, що вона формується через багаторічний досвід (не рік і не два). Скажу, що мій досвід краще запам'ятовується на своїх помилках, але все ж таки ніколи не відкидаю можливості повчитися і на чужому.

«Коли знаєш, що робиш, завжди виходить».

Я не знаю, чи у мене щось вийшло. Не знаю, чи саме те, що потрібно, я написала. Чесно кажучи, схоже більше на якусь сповідь. Але дуже рада, що спробувала виконати цю роботу. Цікавий момент: спершу не могла необхідних слів підібрати, в кінці – ледве зупинилась. Не скажу, що відкрила для себе щось нове, але, однозначно, згадала забуте старе. Нерідко мені на вухо нашіптував Річард Бах:

«Ти не повинен боротися за те, щоб жити так, як тобі хочеться. Живи так, як хочеш, і плати за це відповідну ціну. Якою б вона не була».

Юлія Бардиш

Що означає слово «молодь»?

Це секс, наркотики та рок-н-рол?

Чи може алко, сигарети,

Кайф отримати укол?

Сотні залишаються в підвалах –

Гниють!...не знаєм їх імен.

Вони – майбутнє, що обрали?

Вони піднімуть нас з руїн?

А люди...люди...їх мільярди...
Чи як наспівував Фагот?
Але вони ж безправні перед тими,
Хто так волає: «Ми за народ!»
Що означає слово «молодь»?
Постійні гості соцмереж?
НІ! Молодь означає дію..
Молодь – це енергія без меж!

Така любов буває раз в ніколи,
То є любов, що сповиває світ,
Така любов – то море болю й туги
Водночас, то захоплений політ
Німі шепочуть сірі тіні,
Вп'ялися тугою в стіні.
Така любов, то є незнана сила,
То пекло раю, спечене в огні.
Люзіями прожитих віків,
Наповнюється чаша сну до краю,
Бо є любов, що не лякається дощів,
Любов, яка від часу не згасає.
Минають дні, роки, тисячоліття
А ми кохаєм, любим до сих пір,
Попри розлуки силу довговічну
Плекаємо серпанок тих надій....

Марія Купцова

Привіт, любове моя! Хоча ні!
Чи знав ти, як тяжко було всі ці дні?!
Яка гіркота у серці стоїть?
Чи знав, як душа од мовчання тремтить?
Кохання – це злоба, це знаю вже я,
Неначе отруйна кусає змія,
Бере лихоманка, кидає у піт,

Такою «змією» обвитий весь світ.
Але ж не надовго, всі мріють дарма,
Рожева в очах стоїть пилина,
Дарма й опиратись, усіх затягне,
Од так, як дівчиська, втягнуло й мене.
Я згадую день, як вперше в житті
Побачила карії очі твої,
Я в них потонула, впала на дно.
На дні те кохання й підстергло.
Вуста ті пухкенькі запали у душу,
Таким почуттям підкоритися мушу,
І наче все тіло окутав той «змій»,
Гуділо питання: «Чому він не мій?»
Було мені соромно в очі казати,
Зуміла листа я лише написати.
У ньому зізналась у всіх почуттях.
Листа я залишила тобі в дверях.
Але так дарма було сподіватись
Взаємно так важко в наш час закохатись.
І перед очима листа ти порвав.
«Забудь цю дурню!» – ще й до цього додав.
І в цей же час пустилась сльоза,
Серденько стискалось, як ти це казав.
Моя ж ти любове, пробач ти мені!
Невинна, окутав мене лихий змій.
Я знаю, пробач, я не ідеальна,
Не досить розумна і недоскональна,
Я вірю, ти знайдеш кохання своє,
Дівчаток гарненьких багато ще є.
Бувай, любове моя! Хоча ні!
За думки дитячі пробач ти мені!
За теплі надії, неспокій в душі,
За ці геть дурненькі, дитячі вірші!

Григорій Чуб

На даху сиділи голуби,
І дивилися в чисте небо.
Нам п'ять років досвід дали,
Це того, що насправді треба.
Я не знаю, ким би я став,
Не поживши у цих стінах.
Мабуть, й досі невільно б спав,
І стояв кожен день на колінах.
І пішов я вільно у світ,
Все побачили тут мої очі.
Я дозрів, мов із дерева плід,
Чи удень, чи жаркої ночі.
Дифірамби звуки плетуть,
Ми не знали за день прийдешній.
Під гітару знов оживуть,
Вічні цінності з нот, тутешні.
Як приємно було отут
Жити в щирості з ясним сміхом.
І тримати свободи джгут –
Чи в печаль, чи собі на втіху.
Як багато тут шляху пройшли,
Мов по зорях чи в місячнім світлі.
Тут любов і ненависть знайшли,
Покаяння в безвірній молитві.
Нам кували залізні плечі,
Ми були м'які та гарячі.
Відчували аспект порожнечі,
Але ж вільні. Й по своєму вдячні!
Ми дивились в Дніпра видноту
Та рівнялися ледь не з богами.
Через віру та доброту,
Цілий світ у нас був під ногами.
Скільки спогадів тут ожива,

В пофарбованих в колір стелях.
Але інший хтось прожива
Тут, у наших старих оселях.
Скільки стіни нам всього дали,
Ми вернемось сюди по потребі.
Залишаються лиш голуби,
Ясним спогадом в чистім небі.

К. Кравцова

Мабуть ти не бачиш, як плаче Природа.
Мабуть ти не чуєш, як стогне Земля...
Навряд чи ти думаєш: «Прийде розплата».
Даремно... Прийде. Вона буде твоя.
Будуєш заводи, будинки, міста,
Крокуєш в майбутнє, чекаєш на вдачу,
Але забуваєш – діяльність вся ця
Ще й має зворотній зв'язок на додачу.
Прокинешся вранці, але не почувеш
Найкращу пісню співця-солов'я,
І схочеш живою водою окропитися,
Та буде вже пізно – нема джерельця.
Ми – діти Землі, й перед нею ми винні.
Ми маємо все і втрачаємо все.
Шануймо, громадо, багаття первинні,
І наша Земля, як вінок розцвіте!

Навчальне видання

Автори-упорядники:

Старовойтенко Наталія Василівна,
Осипенко Василь Іванович,
Чемерис Інґріда Альґімантівна,
Білик Людмила Іванівна

ПСИХОЛОГІЯ І ПЕДАГОГІКА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Навчально-методичний посібник
для самостійного вивчення дисципліни

*Редакційна і комп'ютерна обробка:
Костенко Т. В., Василюга І. І.*